

277

GIUSEPPE DESSÌ

Țară de umbre

Am scris multe cărți înaintea acesteia, romane, opere teatrale, sute de povestiri. Cea de față ar trebui să fie rodul unei îndelungate experiențe, să reprezinte rezultatul unei vieți întregi. Dar poate oare un om să-și încredințeze viața unei singure cărți? Prefer să-mi încredințez mesajul tuturor cărților mele, cu ceea ce este mai bun și mai puțin bun în ele, cu ceea ce este mai frumos și urît, și să-l las pe cititor să tragă concluziile. Ceea ce scriu aici ... are menirea de a mă prezenta cititorilor români, pentru care sînt aproape un necunoscut, chiar dacă unii au citit *Dezertorul* meu, apărut la București în 1969.

GIUSEPPE DESSÌ

PREMIUL
STREGA
1973

EDITURA UNIVERS
GLOBUS

Lei 10,50

27

GIUSEPPE DESSÌ ȚARĂ DE UMBRE

1976

GIUSEPPE DESSÌ

ȚARĂ DE UMBRE

Colecția GLOBUS / Editura Univers

Ilustrația copertei de *Alma Rusescu*

Coperta colecției de *Ioan State*

Giuseppe Dessì
PAESE D'OMBRE

GLOBUS

Giuseppe Dessì

ȚARĂ DE UMBRE

Traducere și prefață de

Florian Potra

EDITURA UNIVERS
București
1976

Lector: FLORIN CHIRIŢESCU
Tehnoredactor: NICOLAE ŞERBĂNESCU

Tiraj 20.130 ex. broşate. Bun de tipar 25.08.1976. Coli tipar 14,25.

Tiparul executat sub comanda nr. 1/374 la Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918“ str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, Bucureşti, Republica Socialistă România

PREFAŢA AUTORULUI LA EDIŢIA ROMÂNEASCĂ

AM SCRIS MULTE CĂRŢI, înaintea acesteia, romane, opere teatrale, sute de povestiri. Cea de faţă ar trebui să fie rodul unei îndelungate experienţe, să reprezinte rezultatul unei vieţi întregi. Dar poate oare un om să-şi încredinţeze viaţa unei singure cărţi? Prefer să-mi încredinţez mesajul tuturor cărţilor mele, cu ceea ce e bun şi mai puţin bun în ele, cu ceea ce e frumos şi urît, şi să-l las pe cititor să tragă concluziile. Ceea ce scriu în această scurtă prefaţă are menirea de a mă prezenta cititorilor români, pentru care sînt aproape un necunoscut, chiar dacă unii dintre ei au citit Dezertorul *meu, apărut la Bucureşti în 1969.*

Am purtat de totdeauna în minte această carte, chiar cînd scriam primul meu roman, în 1939, San Silvano. *Dacă nu am început cu* Ţară de umbre *a fost pentru că era prea bogat şi complex în raport cu puterile mele de atunci. Pe vremea aceea, îmi venea mai uşor să vorbesc despre mine însumi şi despre viaţa mea, fiind definit un memorialist care scrie în maniera proustiană. Ba chiar mi se părea că nu se poate scrie altfel. Această convingere nu deriva doar din admiraţia mea pentru* Recher-

che, ci și din certitudinea că nu e posibilă o cunoaștere riguros obiectivă a realității. Eram fascinat de idealismul absolut al lui Fichte și influențat de neo-idealismul italian. Și din cauza aceasta n-aș fi putut să scriu Țară de umbre, *atunci. Totuși, subiectivismul meu riguros a intrat curînd în criză și încă de la al doilea roman,* Michele Boschino *(Mondadori, 1942), care e povestea unui țăran sard, nevoia de a povesti la persoana a treia s-a făcut simțită pînă într-atît, încît romanul a apărut net împărțit în două părți: una, scrisă la persoana întîi, și cealaltă, la persoana a treia. Un dubiu nerezolvat, prin urmare. Aș zice, un mod de a simți aparent contradictoriu și complex, așa cum complexă și contradictorie este viața fiecărui om. Încetul cu-ncetul, însă, o dată cu trecerea anilor, dubiul s-a limpezit, dimpreună cu modul meu de a simți și de a mă exprima, adică de a scrie. În acest sens, se poate spune că* Țară de umbre *este cartea maturității mele. Aici, deși nucleul romanului e o povestire de familie, am vrut să vorbesc despre poporul meu, despre Sardinia și, în anumite locuri, romanul se confundă cu istoria, devine chiar istorie. Istorie a pădurilor, a împilărilor și răzvrătirilor, istorie a unui neam care trăiește în mijlocul acestor păduri și care, deși unit cu regatul Italiei, are o viață proprie, gînduri proprii, pînă și o limbă proprie și un propriu timp istoric.*

Etnologul Le Lannou, în cartea sa Pâtres et paysans de la Sardaigne, *susține că Insula este, nu numai geologic, ci și sub aspect antropologic, un pămînt dintre cele mai vechi ale lumii. În genere Sardinia, în Italia și în străinătate, este cunoscută prin folclorul său: dansuri, cîntece, costume ce riscă să ascundă vizitatorului fața mai adevărată a Sardiniei. Sper că romanul meu să poată fi o călăuză mai viabilă pentru a-i pătrunde tainele.*

Roma, 9 ianuarie 1975

GIUSEPPE DESSÌ

CUVÎNTUL TRADUCĂTORULUI

RARE SÎNT CAZURILE în care critica și istoria literară reușesc să anticipeze cu precizie aproape cibernetică, de computer, evoluția unui scriitor, bineînțeles pe temeiul indicațiilor, al tendințelor sugerate de el însuși. Un asemenea caz rar îl constituie pentru exegeții săi, Giuseppe Dessì. În concluzia unui substanțial studiu monografic, publicat în 1972, adică în timp ce Dessì trudea la noul roman ce avea să devină *Paese d'ombre (Țară de umbre)*, Michele Tondo subliniа : „Știm că Dessì lucrează la un roman vast, care cuprinde un arc de timp ce se întinde din 1860 pînă la începuturile fascismului : opera s-ar lega astfel de temele abia schițate în *Dezertorul*. Ceea ce înseamnă că Dessì lucrează în jurul acelui unic bloc de realitate din care diferitele povestiri au reprezentat cînd un aspect, cînd altul. Și ne permite să subliniem încă o dată rara coerență a carierei unui scriitor cît se poate de conștient" [1]. Că e vorba de un scriitor „cît se poate de conștient" și de „rară coerență" o confirmă Dessì însuși, și chiar în prefața la prezenta versiune românească, dar mai ales o confirmă această carte, *Țară de umbre*, o carte bună — în primul rînd, desigur, sub raport literar-expresiv, răsplătită cu rîvnitul Premiu Strega în 1973 —, pentru mine, însă, cu o senzație ce s-a adîncit pe măsură ce înaintam în

acțiunea de traducere, bună așa cum buni pot să fie uneori oamenii sau pîinea caldă, așa cum bună poate să fie natura.

Țară de umbre reprezintă într-adevăr un moment de hotărîtă confluență și de sinteză a principalelor teme și motive din întreaga narativă de pînă acum a lui Dessì, începînd cu primele povestiri din *La sposa in città (Mireasa în oraș)* 1939) și din *San Silvano* (tot 1939) și terminînd cu penultimul roman, *Il disertore (Dezertorul*, 1961 ; ed. rom. 1969), considerat de critică, în unanimitate, drept „rezultatul cel mai fericit al artei dessiene, împreună cu *I passeri (Vrăbiile*, 1955), mai puțin compact, în schimb mai complex". La distanță de peste zece ani de la *Dezertorul* — răstimp în care autorul a dat, după *La giustizia (Dreptatea)*, alte cîteva prețioase și semnificative „povestiri dramatice" pentru scenă, radio și televiziune : *L'uomo al punto (Bărbatul la punct)*, *Eleonora d'Arborea* [2], *La trincea (Tranșeea)* — romanul *Țară de umbre* concentrează dialectic conținuturile, atitudinile și procedeele proprii lui Dessì, depășindu-le totodată într-o sinteză proaspătă, mai omogenă și mai strictă.

În centrul întregii opere dessiene stă Sardinia natală (scriitorul s-a născut la Cagliari, 7 august 1909), dar, așa cum precizează Giuliano Manacorda, „este sigur că și realitatea spațială, geografică, a lui Dessì, Sardinia lui atît de fidel zugrăvită, este înainte de orice un adevăr sentimental ; topografia lui Dessì — San Silvano, Norbio, Ruinalta, Parte d'Ispi, Ordena [3] — deși trasată coerent, este pînă la urmă menită, în povestirile sale, să indice și să suscite o atmosferă, un mod de a simți și de a suferi, constituie o chemare a vîrstei copilăriei și a mitului ei, o re-

mușcare pentru fericirea netrăită pe deplin"[4]. De bună seamă, și materia din *Țară de umbre* pare preponderent autobiografică : criticii-ofițeri-ai-stării-civile nu trebuie să facă decît efortul de a citi cartea pînă la capăt, pentru a-l identifica pe autor în acel hipersensibil Marco, nepot al eroului principal, Angelo Uras, din ultimul capitol. Dar o asemenea observație nu răpește nimic — dimpotrivă, îi conferă un plus de adevăr — scrisului lui Dessì, care rămîne creație poetică autentică, dincolo de încărcătura memoriei afective și de aceea a unor influențe cîndva directe, astăzi topite într-o țesătură epică perfect individualizată. Dar chiar și atunci cînd — așa cum nota într-o privire comparatistă Giaime Pintor, în 1940 — asemenea influențe, îndeosebi lecturile asidue din Proust și din Thomas Mann, erau active, „la Dessì, neliniștea, uitările de sine și chiar prezența unor influențe culturale imediate imprimau cărții o vigoare a imaginilor..."[5]

Încă de la debut, Giuseppe Dessì a fost socotit un scriitor „al memoriei poetice", al evocării copilăriei într-o Sardinie privită întîi nostalgic și apoi din ce în ce mai lucid, mai obiectiv, pînă la această „țară de umbre" care este, de fapt, Sardinia, toată Sardinia[6], observată fără-ndoială afectuos, dar și cu măsura detașată, rațională, a unui alt mare sard, Antonio Gramsci : de la prima lectură, leitmotivul pădurilor din *Țară de umbre* mi s-a părut o verificare a „parabolei cu șoarecele", a „basmului din satul meu", povestit de Gramsci și în care e vorba tocmai de reîmpădurirea munților Sardiniei[7]. O asociere deloc cazuală, deoarece, după cel de al doilea război mondial, lecturile proustiene și manniene ale lui Dessì au fost extinse îndeosebi printr-o atentă asimilare a

„lecției gramsciene"[8]. Astfel, *Țară de umbre* este o scriere revelatoare, importantă, și printr-o nouă, originală, fuziune a literaturii de memorie cu un consecvent punct de vedere materialist istoric asupra vieții. Așa se explică, în paralel cu o firească maturizare, considerabila îmbogățire de teme. La cele caracteristice, stabilite de critică (liniștea cîmpiei, moartea, vietățile domestice sau sălbatice etc.), ultimul roman adaugă și analizează, în fine conexiuni dialectice, numeroase altele, dintre care cele esențiale mi se par a fi : conștiința compoziției de clasă a lumii satului ; prezența dramatică a proletariatului sard și a primelor sale lupte de la sfîrșitul secolului al XIX-lea ; permanenta aspirație la păstrarea sau recuperarea unui echilibru moral în colectivitatea umană, ca și al unuia ecologic, în natură ; polemica împotriva mitului superiorității bărbatului față de femeie ; evocarea trecutului nu ca o primitivă *aurea aetas*, ci ca un element de progres curmat în evoluția sa (penetrarea capitalistă și impunerea samavolnică a proprietății private, prin „legea împrejmuirilor", într-o societate comunitară ca aceea a Sardiniei medievale) ; respectul tradiției pozitive și al generației bătrînilor capabili să transmită o învățătură celor tineri ; în sfîrșit, exaltarea acțiunii, a muncii, ca factor de înaintare socială, economică și culturală.

Se citește în romanul lui Dessì o admirabilă voință de „totalitate", de atotcuprindere a realității în devenirea ei istorică, avînd la rădăcină o caldă și trează încredere în viață. Moartea își abate aripa de mai multe ori peste spațiul și timpul narațiunii, dar de fiecare dată e împinsă înapoi de un înnoit suflu vital, care sigilează însuși finalul, cea din urmă propozițiune, după ce protagonistul respinge un teribil asalt

al „cumetrei uscate" : „Mîna era caldă, era vie". *Vie* este, tocmai, ultima imagine şi ultimul cuvînt care închid doar episodic, provizoriu, o povestire deschisă mereu vieţii, succesiunii veşnice a anotimpurilor şi a generaţiilor...

La aceste rezultate, Dessì a ajuns mai ales datorită unei organice înseţări de autenticitate, sesizabilă încă din anii primelor experienţe literare. Situînd contribuţia lui Dessì în contextul întregii proze italiene de după război, Niccolò Gallo remarca într-un faimos eseu din 1950, tocmai această trăsătură : „Literatura de memorie, care a constituit centrul producţiei narative între '38 şi '43 s-a dezvoltat, cel puţin prin unele rezultate, fie într-o direcţie încă şi mai decis «artistică» (...), fie într-o direcţie de mai mare *autenticitate*, cel mai indicativ exponent al ei, prin originile şi evoluţia nouă a narativei sale în cîteva povestiri deosebit de intense... este Giuseppe Dessì" [9].

Fiindcă l-am citat pe Niccolò Gallo, devine necesar, cred, să subliniez un aspect decisiv, poate nu îndestul de scos în evidenţă de critica italiană. Cititorii mai atenţi vor observa că romanul *Ţară de umbre* e dedicat lui Niccolò Gallo : care este semnificaţia acestui omagiu, din păcate postum ?

În prefaţa la *San Silvano*, ediţia nouă din 1965, Claudio Varese se simţea îndreptăţit „să pună în lumină importanţa pe care a avut-o pentru formarea lui Dessì şederea la Pisa, unde scriitorul a frecventat Universitatea, luîndu-şi licenţa în 1936 cu o teză despre Manzoni, propusă de Luigi Russo, şi unde, mai ales, a avut posibilitatea să intre în contact cu ambianţa plină de fervoare a Şcolii Normale (...) Învăţătura unor asemenea maeştri şi stimulantul consorţiu cultural cu prietenii normalişti (...) au dat o

deschidere europeană culturii literare a lui Dessì" : dacă toate acestea sunt adevărate şi probate, la fel de adevărat e că, după război, la Roma, scriitorul a găsit în criticul comunist Niccolò Gallo şi în cercul de amici care frecventau zilnic locuinţa acestuia, în piazza Ungheria — Bassani, Pratolini, Petroni, ca să amintesc doar cîţiva prozatori ; „grupul din piazza Ungheria", cum l-a denumit Dessì însuşi într-o prezentare a dramei sale, *La giustizia* — un punct de sprijin atît literar-estetic, cît şi moral-uman, într-o perioadă hotărîtoare pentru întreaga orientare ideologică şi artistică a scrisului său. Lui Niccolò Gallo, imensei sale gingăşii sufleteşti, delicatei sale tării de caracter, disponibilităţii sale permanente pentru dialogul critic cel mai intransigent şi deopotrivă cel mai afectuos, tandru — Dessì le datorează în mare măsură evoluţia bărbătească, fecundă, tot mai complexă şi mai gravă a prozei sale, tot mai legată de realitatea privită în faţă şi analizată poetic în infinitele sale nexuri cauzale. Nicicînd o dedicaţie mai potrivită, mai meritată ! [10]

Am afirmat, la începutul acestor rînduri, că *Ţară de umbre* este o carte bună şi nu numai prin valorile ei strict literare. Ea ne face să întrevedem şi să întresimţim, îndărătul paginii scrise, bunătatea autorului — încă o dată, un caz rar — deloc diminuată de suferinţa fizică a omului (din 1964, Dessì e pe jumătate paralizat), ci dimpotrivă din ce în ce mai explicită, mai comprehensivă. Dessì îşi exprimă în prefaţa ediţiei noastre, ambiţia modestă de a fi o bună călăuză a cititorului român întru cunoaşterea, întru descoperirea adevăratului chip istoric al Sardiniei. Nu numai că îşi atinge acest scop, dar — fără să bănuiască, desigur — scriitorul revelează în romanul său

o omenie foarte apropiată de omenia românească. Un Agârbiceanu, un Pavel Dan, traduşi în limba sardă, ar produce, presupun, o revelaţie analogă, simetrică. După cum, într-o vagă intuiţie comparatistă, Dessì poate să fie considerat un Pavel Dan mai neted, care să fi ajuns să-şi realizeze romanul, să-şi şlefuiască „acel unic bloc de realitate din care diferitele povestiri au reprezentat cînd un aspect, cînd altul", bineînţeles în contact cu universul fantastic al meleagurilor natale.

Omenie sardă, omenie românească şi, prin ele, omenie universală. Fiindcă Dessì confirmă cu vigoare ideea dobîndirii universalităţii prin adîncirea raportului cu singularul, cu „regionalul", dincolo de pitoresc. Atît doar că Sardinia — ne-ar face atenţi romancierul — este o adevărată lume de sine stătătoare al cărei destin e urmărit de Dessì (folosind limba italiană) cu o pasiune lucidă, şi surprins în momentele lui esenţialmente poetice.

O norocoasă întîmplare m-a făcut să fiu martor la recepţia de lansare oficială a romanului *Ţară de umbre*, la sediul din Roma a editurii Mondadori, în mai 1973. Se afla acolo aproape toată „intelighenţia" capitalei italiene, şi cea mai mondenă, şi cea mai schimnică, iar în acel continuu du-te-vino uşor pestriţ, Giuseppe Dessì, aproape nemişcat lîngă soţia sa, Luisa, se sprijinea în bastonul maladiei sale, ca un cioban sard, dar fără zeghe neagră, şi privea cu ochii lui vioi, scrutători, aprigi şi blînzi deopotrivă, ghicîndu-şi repede semenii, înţelept ca unchiul Raimondo, ca porcarul Sisinnio, ca bătrîna Marietta Serra, ca păstorul de capre întîlnit în drumul spre Norbio, luaţi toţi laolaltă din străvechea lui „ţară de umbre", ştiind foarte bine cum se perindă anotimpurile, în ce

fel se deosebesc focurile de armă după calibru şi de ce caprele dau lapte în funcţie de creşterea lunii: nu doar în Sardinia cea plutitoare în inima Mediteranei, ci, anume, şi în Roma eternă.

FL. P.

NOTE

[1] În *Letteratura italiana, I contemporanei*, vol. III din *Orientamenti culturali*, Marzorati editore, Milano 1972, p. 584.

[2] Apărută pentru prima oară, fragmentar, în traducere românească (*Secolul 20*, nr. 12, 1963).

[3] Localităţi întîlnite, cele mai multe, şi în *Ţară de umbre*.

[4] Giuliano Manacorda, *Storia della letteratura italiana contemporanea (1940—1965)*, Editori Riuniti, Roma 1967, p. 318.

[5] Giaime Pintor, *Il sangue d'Europa*, Einaudi editore, NUE, Torino 1965, p. 53.

[6] Întrebat care e sfera exactă atribuită termenului de *paese* (în italiană putînd să însemne şi sat), Dessì mi-a răspuns, în scrisoarea ce însoţea prefaţa ediţiei româneşti: „Desigur, cuvîntul *paese*, în titlu, indică toată Sardinia, adică poporul, naţiunea sardă. Ar fi o poveste prea lungă să explic de ce spun naţiune..."

[7] Cfr. Antonio Gramsci, *Cinci minute pentru tata*, Editura Ion Creangă, Bucureşti 1974, p. 26.

[8] În încheierea scrisorii amintite, Dessì mărturisea: „Eu sînt un tovarăş, şi cred tot mai mult în Marx, Engels, Lenin, Gramsci... tot mai mult..."

[9] Niccolò Gallo, *La narrativa italiana del dopoguerra*, în „Società", Torino, VI, 1950, p. 339.

[10] Tot în scrisoarea citată, Dessì găsea încă o dată răgazul de a cinsti amintirea lui Gallo: „Am rămas singuri și descumpăniți, după dispariția mult-iubitului nostru Niccolò. Ar fi fost frumos să îmbătrînim împreună..."

lui Niccolò Gallo

PARTEA ÎNTÎI

COPILUL BĂTU în ușița de lemn, care era întru totul asemănătoare celei de la casa mamei sale, în ulicioara Carrubo, și așteptă în liniște ; după cîteva clipe, vocea puternică și răgușită a lui Don Francesco Fulgheri se auzi dinăuntrul casei :

— Cine-i ?

— Eu sînt ! strigă Angelo cu glăsciorul lui, glasul lui de țîrcovnic, cum zicea Don Francesco ca să-l înfurie. Fără să mai aștepte, băiatul împinse ușa, care se deschise cu un geamăt prelung. Maică-sa îi explicase că Don Francesco se ferea să o ungă pentru că în felul acesta, chiar și din biroul ce se afla în fundul curții, știa cînd intră sau iese cineva. Angelo intră cu neastîmpărul de totdeauna, și pietrișul curții scîrțîi sub țintele bocancilor săi. Ar fi fost de ajuns și atît ca să-l înștiințeze pe Don Francesco de prezența sa. Bătrînul, spre a-i arăta că a priceput, își dregea glasul și tușea din fundul vizuinii sale, unde se cuibărea ca o bufniță. Și totuși, el îl chemase și de data aceea : o trimisese, ca deobicei, pe cumătra Verdiana, vecina lui, care sosea totdeauna în fustă și corset, cu năframa galbenă legată în jurul capului, bombănind că n-o lăsa niciodată să-și vadă în tihnă de treabă. „Tocmai cerneam făina" zicea, ca să-și scuze îmbrăcămintea sumară, sau : „Lucram la război". Don Francesco trimitea după el ca să-i cumpere carne pentru supă, paste sau pîine, sau să-i mature biroul, sau să dea calului tainul de fîn, sau pur și simplu îl chema să-i țină tovărășie. Uneori îl lua cu el la cîmp sau îl silea să șadă în birou, ca un mierloi, pe scăunaș. Calul îl recunoștea de departe și fornăia sau scotea un nechezat ușor și molcom, în semn de salut și în același timp ca să grăbească administrarea rației de fîn ori de grăunțe. Era un cal mare, alb, rotat, nescopit, cam cu toane din pricină că lucra puțin. Văcarul, Gerolamo Sanna, de multă vreme în slujba lui Don Francesco, adică de cînd ieșise din pușcărie în urma amnistiei, ar fi vrut să-l înhame și la plug ; dar Don Francesco apărase întotdeauna huzurul calului său. Pînă acum cîțiva ani, îl călărea cînd ieșea pe moșie să vadă cum merg muncile cîmpului. Călărea ca la școala de echitație, pe o frumoasă șea englezească ; și-i plăcea să simtă între pulpe un cal vioi, nu o gloabă, obișnuia să spună. „Treaba dumneavoastră !" răspundea sarcastic văcarul, mare călăreț acrobatic la toate praznicele din Parte d'Ispi, dar care nu putea să sufere toanele lui Zurito. Acesta era numele calului alb. Nu s-ar fi încumetat să galopeze în picioare pe șea, legănîndu-se cît era de lung, cu calul acesta care cînd ți-era lumea mai dragă sărea într-o parte pentru că văzuse umbra săgetătoare a unei rîndunici. Avocatul Fulgheri, în schimb, om de

condei și de birou, îl iubea tocmai pentru vioiciunea lui, și cînd trecea prin piața Frontera, ținîndu-se drept în șea, cu pușca sa lungă în bandulieră, era și se simțea încă un bărbat frumos. Și Angelo se urca pe Zurito fără teamă, cînd îl ducea la adăpat și, ca toți băieții din Norbio, călărea fără șea, sau „pe deșelate" cum se zice, cu o frînghie în jurul botului în loc de zăbală. Îl aducea lîngă treptele unei uși sau lîngă o bornă de la marginea drumului și, ținîndu-se cu mîna stîngă de coamă, îi sărea în spinare. Calul își înălța și-și cabra capul, șfichiuia aerul cu coada, necheza supus, iar el, simțind prin pantalonii roși trupul cald, încerca un simțămînt de siguranță. Și de data aceasta, sesizîndu-i prezența, Zurito își întindea grumazul lung peste ușa grajdului și scutura din cap, dezvelindu-și dinții galbeni. Știa că Angelo îi aducea întotdeauna cîte ceva : o felie de pîine, o bucățică de zahăr sau un pumn de bobi. Băiatul scoase din buzunar felia de pîine albă, o rupse și-l lăsă pe Zurito să ia bucățile din palma mîinii. Simțea în palmă buzele aspre ale calului, pline de peri scurți și duri. Zurito mîncă, se lăsă mîngîiat pe cap și pe coamă, necheză încet, ca și cum ar fi vrut să-i spună ceva la ureche. În birou, Don Francesco tușea și-și dregea glasul cu nerăbdare, deși știa foarte bine ce face Angelo și de ce întîrzie. Îi făcea plăcere că băiatul și calul erau prieteni : lucrul acesta intra în concepția sa ideală despre lume, o concepție cu puține corespondențe în realitate ; dar era un om fără răbdare și ciufut, și mai ales nu suporta să fie lăsat să aștepte. În cele din

urmă, cînd băiatul apăru ca mica siluetă neagră a unui dagherotip în chenarul luminos al ușii, se aplecă din nou asupra hîrtiilor și începu să scrie cu o lungă pană de gîscă, proaspăt ascuțită. Pana strălucitor de albă — cea care i-o procura era Sofia, mama lui Angelo — se vedea săltînd deasupra umărului drept și atingea perii negri și lungi ai bărbiei ce alcătuiau pe laturile chipului smead și brăzdat doi favoriți stufoși, pe care el continua să-i poarte, deși nu mai erau la modă. Și felul său de-a se îmbrăca era cam învechit, în timp ce felul său de-a gîndi era atît de modern, încît era considerat periculos de revoluționar de către autoritățile guvernamentale ale insulei, de persoanele din jurul Viceregelui, de Președintele Colegiului de avocați și mai ales de cele două personaje mai de vază din Norbio, avocatul Antioco Loru și profesorul Antonio Todde, adică titularii catedrelor de Drept roman, și respectiv de Economie politică la Universitatea din Cagliari.

— Ah, tu ești ! zise Don Francesco cu vocea lui tunătoare. Ia vino-ncoace !

Copilul se apropie de birou și se lăsă mîngîiat pe obraz de mîna rece și vînjoasă a bătrînului, mirosind a tutun și a cerneală.

— Așează-te acolo și așteaptă, zise Don Francesco arătîndu-i obișnuitul jilț cu brațe dintre fereastră și dulapul cu cărți.

Angelo se cățără în jilț, cu picioarele îndoite sub el. Știa că e o poziție necuviincioasă, mama sa i-o spusese de atîtea ori, dar mai știa și că față de Don Francesco și-o putea îngădui. To-

tuși, poziția nu era comodă și picioarele începură imediat să-l doară.

— Vreți să dau de mîncare calului ? întrebă, ca să aibă o scuză pentru a o zbughi afară.

— Hoho, dacă te așteptam pe tine, rămîneam flămînzi, și eu și calul : i-am dat eu bobii, ba chiar a trebuit să-i pisez. De ce-ai întîrziat atît ? Sînt două ceasuri de cînd am trimis-o pe Verdiana să te cheme !

Băiatul își lăsă picioarele în jos, își suflă nasul în batista curată pe care mama sa i-o pusese în buzunar și spuse :

— A trebuit să cosesc iarbă pentru iepuri și pe urmă m-a trimis mama să cumpăr macaroane.

— Totdeauna gata cu scuzele ! bombăni Don Francesco.

— Așa e cum spun ! se miorlăi băiatul.

— Ce-ai pus acolo jos ? Angelo sări de pe strana dură cu un suspin de ușurare ; picioarele îi amorțiseră, ridică panerașul pe care-l așezase lîngă birou și-l întinse lui Don Francesco ; acesta îl luă cu degetul mic și-l apropie de nas, adulmecîndu-l.

— Agrișe ! zise mulțumit.

— Vi le trimite mama, și vă cere iertare pentru întîrziere, așa a zis !

— Bine, bine ! întîrzierea n-are importanță, tîlharule ! Dar nu vreau să se ostenească.

Aproape ori de cîte ori băiatul se ducea la Don Francesco, Sofia trimitea cîte ceva : trufandale din grădină sau din livadă, sau o prăjitură, sau un castronaș cu supă caldă așa cum îi plăcea bătrînului, sau o tigaie de *migiurato*

sau *gioddu*, un soi de iaurt foarte răspîndit în Parte d'Ispi.

— Oh ! zise Angelo potrivit instrucțiunilor primite de la maică-sa. Nici o osteneală ! Dumneavoastră, Don Francesco, vă osteniți totdeauna pentru noi.

Avocatul pufni supărat dezvelindu-și dinții lungi și galbeni, ca aceia ai lui Zurito.

— Tu să taci ! zise. Spune maică-ti cum ți-am spus !

Băiatul privea atent sprîncenele dese și zbîrlite ale avocatului, desfăcute ca un pămătuf. „Cît e de urît“, gîndea în sinea lui, dar nu-i era deloc frică ; sau mai bine zis încerca același simțămînt de teamă ascunsă pe care-l avusese cu puțin timp în urmă la un priveghi de îngropăciune, cînd trebuise să rămînă cîteva clipe singur în odaia mortului : îl impresiona nemișcarea bătrînului. Ca în ziua priveghiului, se auzea doar ronțăitul unui cariu în scrin.

— Pot să duc calul la adăpat ? întrebă, numai ca să spună ceva.

— Are să bea cînd o să trecem pe lîngă adăpătoare, spuse bătrînul cu asprime.

De cîte ori se duceau împreună la Balanotti, avocatul îl adăpa pe Zurito la jgheabul lui Lacuneddas. Îl oprea aproape de adăpătoare, iar Angelo sărea jos și-i scotea zăbala ca să poată bea mai bine. Apoi i-o punea la loc și sărea sprinten în caretă. De cîte ori Angelo se ducea cu el la cîmp, Don Francesco îi dăruia o jumătate de real, pe care băiatul îl ținea strîns în pumn, fiindcă în buzunarul pantalonilor era o gaură, pînă cînd putea să alerge acasă spre a-l

inima mamei sale, care-l așeza, laolaltă cu alții, într-o cutiuță anume. Uneori, de sărbătorile cele mari, îi dăruia chiar un scud de argint. Nu ca să-i răsplătească micile servicii, pentru care ar fi fost deajuns mult mai puțin, ci, așa cum îi explicase bătrînul Sofiei în repetate rînduri, din „prietenie“ și ca să aibă mai tîrziu un ban agonisit. Orfan de tată, Angelo nu avea pe nimeni care să-i facă daruri, în afară de avocat; dimpotrivă, rudele încercaseră să-i ia prin înșelăciune pînă și puținul pe care tatăl său, Giuseppe Uras, i-l lăsase la moarte : o casă la Norbio și cîteva iugăre de pămînt în cîmpie, în ținutul numit Acquacotta, adică Apă-fiartă, din pricina unui izvor de apă termală. Numai intervenția promptă a avocatului salvase mica moștenire ; de aceea, Sofia îl venera ca pe un sfînt ocrotitor și căuta să se revanșeze cum putea, fiindcă Don Francesco refuzase orice recompensă în bani sau în natură și pe deasupra luase asupra lui pînă și cheltuielile de judecată. „Ocrotitor o fi, dar sfînt mai va !“ ziceau gurile rele din Norbio. Multe se îndrugaseră, în sat, referitor la prietenia lui Fulgheri cu văduva Uras, dar cu trecerea anilor bîrfele căzuseră în gol, deoarece apărea limpede pentru toată lumea că în această prietenie nu era nimic necinstit. Singurii care continuau să clevetească erau principalii săi adversari, tinerii profesori Loru și Todde ; dar asta făcea mai mult bine decît rău, cunoscută fiindu-le răutatea și ura față de Fulgheri. Și-apoi, toți cei din Norbio știau că nu era prima dată cînd avocatul patrona gratis cauza unui om sărac și că adeseori o lua asupra sa fără să se gîndească la cîștig, ba chiar plătind din propriul buzunar. Așa se întîmplase și atunci cînd păstorii se răzvrătiseră împotriva legii care anula exploatarea comunitară a pămînturilor, iar Mummìa și Tincone fuseseră arestați și judecați. Pantaleo Mummìa era din Norbio și Valerio Tincone din Nuoro, dar Francesco Fulgheri, credincios principiilor sale, își asumase apărarea amîndurora. Noua lege recunoștea dreptul de proprietate asupra pămîntului tuturor acelora care și-ar fi împrejmuit parcela cu un gard viu sau cu un zid, așa încît cine avea bani la teșcherea devenise proprietar, în timp ce păstorii, care nu aveau decît o turmă flămînzită, fuseseră nevoiți să se înglodeze în datorii pentru a plăti prețul excesiv al pășunilor, impus de noii stăpîni. Fulgheri trecuse pe dată de partea păstorilor, scrisese și vorbise cu autoritate — deși fără succes — împotriva legii care răsturna o rînduială ce dăinuia de veacuri în Sardinia. Pînă atunci, în comunități, pămîntul fusese împărțit an de an după nevoile fiecăruia și în mod gratuit, țăranilor și păstorilor. Avea loc astfel o rotație anuală de ogoare și pășuni. Dar nu totdeauna norocul e de partea celor drepți, zicea avocatul. Ba se exprima chiar și în alți termeni, chemîndu-l pe Dumnezeu în cauză : „Dumnezeu nu e niciodată de partea celor săraci și a celor drepți“ zicea și scria, atrăgîndu-și acuzația de revoluționar și hulitor ; și aproape ca o demonstrație a acestei apoftegme, păstorii arestați, Mummìa și Tincone, au fost osîndiți și spînzurați, potrivit obiceiului, în piața principală

din satele respective, Tincone la Nuoro, iar Mummìa la Norbio ; acestea au fost, de altfel, ultimele execuții care au avut loc înainte de unirea cu Regatul și de abolirea pedepsei cu moartea. Fantezia populară a fost sensibilizată de faptul că cei doi nefericiți, cunoscuți ca onești tați de familie, fuseseră judecați pentru un delict săvîrșit cu vreo patruzeci de ani în urmă, adică în momentul cînd, în 1820, intrase în vigoare blestemata lege a „împrejmuirilor“ sau a „îngrădirilor“. Dar mișcările populare împotriva legii dăinuiseră, în tot acest răstimp, cu numeroase pauze și reluări, păstrînd treze teama și ura noilor proprietari, pe care Regele nu voia să și-i înstrăineze. Așa se face că, la sfatul unor juriști de renume, grațierea cerută lui Vittorio Emanuele de către Fulgheri pentru clienții săi fu respinsă în mod inexorabil. Mulți oameni din Norbio, printre care și Sofia, își aminteau lugubra ceremonie a executării lui Pantaleo Mummìa. Spînzurătoarea fusese instalată în piața Frontera, la locul obișnuit, în fața mănăstirii Călugărilor Mercedari. Mummìa sosise cu o seară înainte de la Cagliari într-o căruță înconjurată de un escadron de călăreți. Iar a doua zi, la ora opt dimineața, fusese adus de la închisoare, unde-și petrecuse noaptea, pînă în piață, într-un car cu boi, tot înconjurat și escortat de soldați călare cu săbiile trase. De o parte și de alta a carului, patru toboșari cu ghetre albe și cu chipiuri băteau fără întrerupere în tobe, astfel ca toată lumea, chiar și cei din ultimele case ale cătunului Sant'Antonio, să afle ce avea să se întîmple. Executarea lui

Mummìa fusese anunțată cu o zi înainte de crainicul călare, care, din porunca guvernatorului, chema întreaga populație să asiste în număr cît mai mare la pedepsirea răzvrătitului. Dar piața rămase pustie. Cei care nu erau la cîmp se închiseră în casele lor, cu ușile și ferestrele zăvorîte. Norbio părea un sat al morților și atunci cînd tobele tăceau pentru o clipă, se auzea zgomotul roților de car, tropotul și gîfîitul cailor care loveau pavajul cu potcoavele. Cu puțin înainte ca lațul să fie petrecut în jurul grumazului lui Mummìa, se apropie de el starețul Mercedarilor ca să-l spovedească ; dar osînditul se ferecase în aceeași tăcere de protest a satului și se mărginea să dea din cap, scoțînd un grohăit de mistreț.

„Căiește-te ! Căiește-te !“ zicea starețul cu glas tot mai puternic ; Mummìa răspundea cu cîte un grohăit. Strigătul călugărului și grohăitul lui Mummìa se auzeau de departe. Cînd, la sfîrșit, îl siliră să urce scara cu lațul de gît, se auzi plînsetul deznădăjduit al soției sale, singura care venise acolo și care apoi fu dusă acasă, leșinată, cu același car ce slujise condamnatului. Imediat după aceea, escadronul de cavalerie se întoarse la Cagliari, iar copiii din Norbio ieșiră cu fărașele să strîngă bălegarul cailor, pe care-l azvîrliră peste gardul grădinilor din lungul Fluminerei. Dar bietul Mummìa fu lăsat acolo, atîrnat de spînzurătoare, timp de trei zile, după cum glăsuia sentința, așa că-l văzu toată lumea, bărbații care se întorceau de la muncă, femeile care se duceau după apă la fîntînă și copiii de școală : își făceau cu toții

semnul crucii și murmurau cîte un „odihnească-se în pace“ pentru sufletul lui cinstit și îndărătnic. Fulgheri, care nu știa să se roage, se duse dinadins acolo și rămase cu capul descoperit la picioarele spînzurătorii, cerîndu-i iertare, în sinea lui, că nu izbutise să-l scape. Își mișca buzele de parcă s-ar fi rugat, încît o babă se apropie de el și-l întrebă :

— Don Francesco, doar nu cumva v-ați întors la credință ? Văd că vă rugați !

— Nu, eu nu știu să mă rog, zise mînios avocatul, roagă-te dumneata și pentru mine. Omul ăsta a murit pentru binele tuturor.

— Păcat ! zise bătrîna. A fost un om cumsecade, și pe deasupra a fost și frumos.

Avocatul încuviință grav.

— Și Cristos a fost frumos, spuse el.

Baba o luă iute la picior de parcă ar fi auzit o hulă.

Fulgheri continuă să scrie și să vorbească împotriva legii „împrejmuirilor“, luptă împotriva abuzurilor și nedreptăților, cu singurul rezultat de-a confirma părerea acelora care-l socoteau un instigator periculos și un iacobin. Întemeie chiar o gazetă pe care o conducea, o scria și o plătea singur, pentru a dezbate temeinic problemele insulei și, în special, cele din Parte d'Ispi ; îl atacă pe guvernator, pe judecătorii Audienței Regale, fu dojenit, dat în judecată și în sfîrșit judecat și condamnat la o scurtă detențiune, pe care o ispăși în închisoarea Buoncammino, la Cagliari, dar de îndată ce se văzu în libertate reluă inutila bătălie. Între timp se proclamase unirea Regatului, iar Fulgheri nu înceta să repete că era vorba de unificarea birocrației diferitelor state italiene, de o unificare numai și numai birocratică. Socotise execuțiile lui Mummìa și Tincone, nu atît ca unul din ultimele excese ale vechiului guvern piemontez — cît ca o anticipare, o probă a dezorientatului guvern al Italiei unite.

Aparținea unei vechi familii patriciene, aceea a conților de San Giovanni Napomuceno, dar în contradicție cu tradiția familiei, se împotrivise totdeauna casei Savoia, din propriile convingeri republicane, ca și pentru reaua ocîrmuire a Sardiniei.

Lunga pană de gîscă flutura peste umărul drept al avocatului, și Angelo căuta să sincronizeze tremurul pufului ei alb ca neaua cu scîrțîitul vîrfului pe hîrtia aspră și gălbuie, pe care nu reușea s-o vadă. Băiatul era obișnuit să aștepte chiar și ore întregi ghemuit în jilțul plasat în spatele lui Don Francesco ; dar de data aceasta, bătrînul termină mai repede ca de obicei. Așeză cu grijă pana după ce îi lustrui puful între degetul arătător și cel mare de la mîna stîngă, își netezi favoriții cu amîndouă mîinile, se întinse. Chiar în clipa aceea, portița scoase un geamăt prelung, iar Angelo alergă să vadă cine a intrat, deși știa despre cine e vorba. Recunoscuse pașii lungi ai văcarului Gerolamo Sanna, un bărbat înalt de aproape doi metri, slab, deșirat, care purta cizme cu pinteni și o șapcă neagră caraghioasă în creștetul capului. Ciurdarul avea o mustăcioară albă ca puful penei de gîscă și sprîncene la fel de ima-

culate. Și părul îi era alb și ușor, în timp ce fața era roșie și lucioasă ca șoriciul unui purcel la frigare. El se îngrijea de vitele în proprietatea lui Fulgheri, o cireadă de vreo treizeci de vaci sălbatice, care în vremea aceea păşteau sus la munte, aşteptînd să coboare la iernat în cîmpie. Era şeful văcarilor, şi în fiecare săptămînă venea în sat pentru a-şi da raportul în faţa proprietarului şi pentru a duce provizii acolo sus ; pîine, paste făinoase, ţuică şi tutun.

Gerolamo îşi înălţă bărbia şi, fără să rostească un cuvînt, numai prin gestul acesta, îl întrebă pe Angelo dacă stăpînul era în casă ; băiatul făcu un semn cu degetul mare pe deasupra umărului. Văcarul îi răspunse printr-un semn cu ochiul, ca unui adult, şi zornăindu-şi pintenii se îndreptă spre birou.

— Am venit, zise... dacă aveţi nevoie de ceva... Don Francesco îşi ridică ochii.

— Dacă ai timp, înhamă calul la teleagă.

Aşa obişnuia să spună docarului.

— La ordin, spuse văcarul, şi, după ce făcu un fel de salut militar în şagă, coborî dintr-o săritură treptele şi se îndreptă spre grajd. După zgomot, Fulgheri înţelese că Gerolamo înhăma calul, îl auzea cum fluieră motivul unei hore. Fluieratul văcarului era precum sunetul tăcerii în care el se retrăgea ca un animal sălbatic, după ce schimba cîteva cuvinte cu ceilalţi. Angelo se uita la el. Îl văzu cum trage docarul uşor din şopron, cum îl scoate din grajd pe Zurito după ce îi pusese căpăstrul, cum îi ţesală părul lucitor, cum îi scoate din coadă şi din coamă cîte un fir de pai, aruncîndu-i apoi în spinare hamurile prevăzute cu postav galben şi cu catarame de alamă, silindu-l să se aşeze exact între hulubele subţiri şi îndoite ale docarului. Abia atunci băiatul se apropie să-l ajute pe bărbat, care-l privi rece, cu o duşmănie dispreţuitoare. Cu mîinile lui mici şi neîndemînatice încătărămă un şleau, strînse o curea, dar, deşi se ridică în vîrful picioarelor, nu izbuti să petreacă hăţurile prin inelele grebănarului.

— Las-o baltă, gîndacule ! Nu e de nasul tău să înhami un cal ca ăsta ! zise Gerolamo, iar în vocea lui era aceeaşi duşmănie ca în priviri. Nu i-ai dat să bea, aşa-i ? Era o afirmaţie nu o întrebare. Cînd era vorba de cal, Gerolamo Sanna ştia întotdeauna totul, fără a fi nevoit să pună întrebări.

— Dacă vreţi, aduc găleata, zise băiatul.

— Găleata ?... Adu-i un pahar... Poate că bea mai bine din pahar ! se hlizi bărbatul. O să-i daţi să bea cînd treceţi pe la adăpătoare. Dar ţine minte, să-i scoţi zăbala, ăsta-i cal delicat şi nu bea bine cu zăbala în gură... Înţeles ?

— Înţeles, înţeles ! zise Angelo, căruia nu-i plăceau purtările văcarului.

Cînd se întoarse în birou, văzu că avocatul încărca puşca. Îl văzu cum ia în palmă un pic de pulbere neagră şi îi dă drumul să alunece prin ţeava lungă şi apoi cum vîră dopul de cîlţi şi-l îndeasă bine-bine cu varga. Auzi zgomotul glonţului de plumb, apoi îl văzu încărcînd în acelaşi fel cele două pistoale de şea, pe care le lua întotdeauna cu el. Don Francesco

avea obiceiul să iasă înarmat. Spunea mereu că nimeni n-ar fi putut să-l ia prin surprindere. Dar cine ar fi trebuit să-l ia prin surprindere ? Avea mai mulţi prieteni decît duşmani. El ridica din umeri cu o strîmbătură ciudată. E de ajuns un singur duşman între o sută de prieteni, care nu pot face nimic împotriva lui. E de ajuns unul singur şi acela putea să fie chiar Gerolamo Sanna care intra şi ieşea slobod din casa lui şi pe care el, Don Francesco, cu mulţi ani în urmă, îl trimisese la ocnă din cîteva cuvinte spuse la momentul potrivit judecătorului şi tînărului medic, care era însuşi fratele său mai mic, Tommaso. Gerolamo se însurase cu Teresa Contu, fata lui Giovanni Contu, un înstărit proprietar de vite şi de pămînturi şi care într-o bună zi fu găsit spînzurat într-o căsuţă din cîmpie. Lumea s-a gîndit imediat la o sinucidere. Şi judecătorul, şi medicul Tommaso Fulgheri erau de părerea aceasta, şi erau gata să încredinţeze cadavrul rudelor, pentru îngropăciune, cînd sosi Don Francesco, care, după ce aruncă o privire asupra albiturilor mortului, ţinu o scurtă prelegere de medicină legală, citînd texte competente, pe care atît judecătorul, cît şi tînărul medic le citiseră, dar cărora le uitaseră conţinutul. „Dar a murit strangulat", protestă doctorul Tommaso.

„Strangulat da, dar nu spînzurat ; a fost spînzurat după aceea." Pînă la urmă s-au convins, iar judecătorul, după ascultarea cîtorva martori care-l văzuseră pe Gerolamo ieşind din casă la o anumită oră, emise mandatul de arestare. Gerolamo era grăbit să pună mîna pe moştenirea

ce i s-ar fi cuvenit nevestei-si. Socrul întîrzia prea mult să moară. La proces sfîrşi prin a mărturisi, dar jură că avocatul Fulgheri avea să i-o plătească scump, atunci cînd va ieşi din închisoare.

Cînd ieşi, încă tînăr, în urma unei amnistii, avocatul, spre mirarea tuturor, îl luase în serviciul său. „Pe duşmani, zicea, e mai bine să-i ţii aproape, îi supraveghezi mai uşor." Ştia prea bine că Gerolamo s-ar fi răzbunat îndată ce i s-ar fi oferit ocazia. De aceea, Don Francesco se simţea mai sigur cînd avea cele două pistoale încărcate în buzunar. Şi, nemulţumit doar cu atîta, ţinea puşca întotdeauna încărcată cu gloanţe. Cînd trebuia să tragă după potîrnichi, descărca arma într-un trunchi de copac şi apoi o umplea din nou cu alice. Angelo îl văzuse de multe ori făcînd operaţia aceasta : nu ieşea niciodată din casă cu puşca încărcată cu alice şi avea totdeauna la el bastonul cu mîner din corn de cerb, al cărui secret băiatul îl cunoştea. Era vorba de o armă-baston : o spadă triunghiulară lungă de trei palme. I-o dăruise Sir H.P., baronetul englez care ani în şir revenise mereu la Norbio în sezonul de vînătoare şi care, cu copoii şi cu arma sa, exterminase sumedenie de cerbi şi mufloni în pădurile din Parte d'Ispi. Dar n-avea importanţă cine i-l dăruise ; important era faptul că Don Francesco îşi purta întotdeauna bastonul cu sine, aşa cum strămoşii săi îşi purtaseră spada ; mai ales cînd ieşea seara, după cină, ca să facă partida de cărţi în casa vechiului său prieten Giacinto Spano, perceptorul.

Își scoase jacheta neagră demodată, pe care o purta de obicei în sat, îmbrăcă o largă și comodă haină de vînătoare de catifea reiată, își vîrî sub cingătoare cele două pistoale de șea, își potrivi pușca în bandulieră, dădu lui Angelo geanta de vînătoare, și amîndoi, bătrîn și copil, ieșiră din birou. Cu o manevră perfect calculată, Gerolamo oprise docarul chiar în fața scărilor și ținea calul de hățuri, făcîndu-le semn cu capul să urce. Poarta era și ea deschisă. De partea cealaltă a gardului, stătea legat calul cu care Gerolamo coborîse de la munte, cu desagii încă goi. Don Francesco se așeză comod pe bancheta de piele, apoi se scotoci în buzunar și scoase un real pe care, cu un semn de înțelegere, îl azvîrli văcarului. Acesta prinse moneda din zbor făcînd-o să sune în palmă ; o prinse cu mîna stîngă, pe care o folosea cu aceeași îndemînare ca dreapta, fără deosebire.

— Cumpără ce trebuie să cumperi și întoarce-te sus fără să mă mai aștepți, zise avocatul.

Văcarul șef clătină din cap, impasibil : „Nu ajunge“ zise, arătînd moneda înainte de-a o strecura în buzunărașul strîmt al pieptarului din piele de capră. Fără să discute, Fulgheri căută în buzunar o altă monedă asemănătoare cu cea dintîi și i-o aruncă. Bărbatul o prinse din zbor, ca mai înainte, o vîrî în buzunar și încuviință ; apoi se trase într-o parte pentru a lăsa să treacă docarul, pe care avocatul îl scoase din curte. Butucii roților trecură printre stîlpii porții, gata-gata să-i atingă. Coti la dreapta și atacă urcușul la trap. Zurito alerga într-un trap amplu.

— Unde mergem ? întrebă timid Angelo.

— Mergem să spunem mamei tale să ne pregătească ciorba pe cînd ne întoarcem.

În locul unde ulicioara Carrubo da în drumul mare, Don Francesco se lăsă pe spate și trase hățurile, oprind aproape dintr-odată, apoi întoarse calul de-a curmezișul, ca să nu aibă de îndurat povara căruței. La un semn al lui Don Francesco, Angelo țîșni spre poarta casei pentru a o striga pe maică-sa. De intrat cu docarul în ulicioară nici nu putea fi vorba, atît era de strîmtă și de bolovănoasă. Și totuși, pe acolo treceau carele grele trase de boi, încărcate cu lemne, cu snopi sau, toamna, cu struguri proaspăt culeși, iar pe zidurile caselor din cărămidă nearsă se vedeau urmele negre de unsoare ale butucilor. Dar Don Francesco nu se aventura niciodată pe ulicioară. Printre stinghiile portiței de lemn, Angelo o văzu pe maică-sa măturînd lîngă magazia de lemne ; era în fustă și papuci, și prin găuri se vedea albul cămășii de dedesubt. „Acum e în stare, gîndi băiatul, să iasă așa în ulița mare !“ Sofia, deși se temea de judecata oamenilor, cîteodată chiar în semn de răzvrătire față de nedreptatea oamenilor, nu se prea sinchisea de forme, ajungînd să ia aproape atitudini de sfidare. Băiatul dădu din umeri și bătu cu o piatră în portiță, făcu semn spre uliță, unde aștepta Don Francesco. Sofia înțelese din zbor și fugi în casă, să se îmbrace. Angelo împinse portița, intră și o văzu pe maică-sa îmbrăcînd o rochie fără rupturi și petice. Între timp, picioarele ei subțiri și negre se eliberaseră de papucii scîlciați de casă și căutau pantofii de

mușama. Își luă fiul de mînă și, fără să ceară alte explicații, alergă cu el pînă în uliță, unde Don Francesco aștepta nerăbdător și plesnea din bici ca să-i treacă vremea.

— Vreau să-ți fac o rugăminte, cumătră Sofia, zise aruncînd o privire piezișă femeii, care tocmai termina cu aranjarea broboadei pe piept.

Ea răspunse la privirea lui. Avea ochii negri, încă tineri, șireți și strălucitori.

— N-aveți decît să porunciți, spuse, devenind serioasă.

— Mă duc la Balanotti să văd ce-au mai pus la cale puturoșii ăia, și-l iau cu mine și pe Angelo... Aș vrea să te duci acasă la mine și să faci un pic de rînduială, și să pregătești ciorba pentru mine și pentru el, zise făcînd cu ochiul.

Băiatul ascuțea o creangă cu briceagul. Femeia își strînse buzele și prin ochii ei trecu o lumină de recunoștință și de duioșie. Nu numai că-i făcea plăcere, dar o mișca pînă la lacrimi faptul că bătrînul domn se interesa de copilul ei. Făcu semn că da din cap, cu vioiciune.

— Dacă ștergi praful din birou, nu te-atinge de hîrtiile de pe masă : lasă totul așa cum e !

— Știu, știu, zise ea clătinîndu-și capul, mi-ați mai spus-o : știu că nu trebuie să mă ating de nimic, să n-aveți nici o grijă. Vă fac ciorba cu cașcaval proaspăt și cu molură.

Angelo își ridică privirea și se linse pe buze, lacom. Avocatul încuviință, scoțîndu-și pieptul în afară.

— Ciorba aia bună !... zise. Bine !... O să fim acasă înainte de *Avemaria.*

— Dacă vă duceți la Balanotti, o să vă trebuiască mai mult timp. Oricum, la *Avemaria,* ciorba o să fie gata.

Fulgheri readuse calul cu capul spre urcuș și-l atinse cu biciul. Calul plecă în trap întins, ca mai înainte. Cînd, puțin după aceea, Angelo își întoarse capul, ulița era pustie. Sofia se uitase o clipă în urma lor, apoi se întorsese de grabă în casă, trăgîndu-și umbra după ea, ca șoarecele coada. Se obișnuise să-l știe pe Don Francesco mereu în primejdie, mereu amenințat, nu voia ca Angelo al ei să împărtășească această primejdie, această amenințare copleșitoare. Își făcu semnul crucii și rosti din vîrful buzelor o rugăciune către sfînta Fecioară, ca să-l aibă în pază pe copilul ei, precum și pe Don Francesco. Nu voia să i se întîmple vreun rău nici acestuia, și i se păruse că vede ceva ciudat pe chipul lui în ziua aceea. Nu-i plăcuse nici felul în care o luase la goană calul, cu trapul acela săltat. De cînd îi murise bărbatul, Don Francesco era sfetnicul ei ; nu făcuse nimic fără să-i ceară mai întîi povața. Numai cînd îl trimisese la Ales pe Angelo, la seminar, nu-i spusese nimic. Atunci urmase sfatul parohului ; știa că Don Francesco ar fi fost împotrivă.

„Ca să te faci preot, trebuie să ai o chemare“, îi spusese la aflarea faptului. Într-adevăr, Angelo nu avea nici o chemare și fugise din seminar, întorcîndu-se acasă desculț și doar în cămașă. Din clipa aceea, avocatul începuse să se

intereseze tot mai mult de copil, spunînd chiar că avea să aibă grijă de el să-l dea la învățătură, pe cheltuiala sa, dacă băiatului i-ar fi plăcut și ar fi dovedit vreo înclinație. Deocamdată se mulțumea să-l ia cu el la cîmp și să-l facă să stea ceasuri întregi în biroul său.

„Numai să nu i se întîmple ceva !“ zise pentru sine Sofia, hîșîind spre coteț o găină care încerca să-i intre în casă.

Din cînd în cînd, calul lăsa trapul și intra în galop spre marea bucurie a lui Angelo, care se ținea agățat cu o mînă de spătarul banchetei și cu cealaltă de haina vînătorească a lui Don Francesco. Trecură prin piața Frontera, unde bărbați fără treabă stăteau, ca de obicei, așezați să fumeze și să flecărească pe treptele de piatră, chiar în locul unde fusese ridicată ultima spînzurătoare. În semn de dispreț, Don Francesco dădu bici calului, care făcu o săritură înainte și o luă pe strada Tre Marie, adică pe drumul cel bun, dar nu în felul cuvenit. Doi bătrîni abia avură timp să se dea la o parte, lipindu-se de casa lui Giacinto Spano, perceptorul cu barba roșie, care desigur că auzise și recunoscuse docarul lui Fulgheri și-și ridicase din hîrtii ochii verzui. Avocatul și-l închipui cu foarte mare precizie, tocmai în atitudinea aceasta, de parcă l-ar fi văzut prin pereți, și abia auzi blestemul pe care cei doi bătrîni îl rosteau în urma lui : „Rupe-ți-s-ar osul gîtului, să ți se rupă !“ Nici măcar nu se întoarse. Readuse calul la trap și-i vorbi ca să-l liniștească. Cînd trecură prin fața adăpătoarei, Don Francesco era gata să

dea bice calului și s-o țină drept înainte, dar se răzgîndi.

— Mai bine să-i dăm de băut, zise cu glas tare. Are ceva de alergat astăzi. „Și-apoi, adăugă în sinea lui, așa se liniștește“. Calul era ațîțat, și asta, pe drumul spre Balanotti, nu era prea bine, nu-i plăcea. Îl mînă printre parapeți și abia atunci văzu un om șezînd pe vine care ascuțea o creangă cu cuțitul de buzunar. Era Gerolamo Sanna, văcarul. Calul lui era ceva mai departe, cu desagii plini, legat de un copac.

— Sănătate ! zise Gerolamo ridicîndu-se pe picioarele sale lungi.

— Facem o bucată de drum împreună ? întrebă Don Francesco fără să-l privească în față.

— Nu, spuse bărbatul, îmi aștept un tovarăș. Se apropie de cal și începu să-i desfacă zăbala ca să-i dea de băut. Calul sorbi cu nesaț apa întunecată și limpede. Bărbatul îi mîngîie grumazul sub coamă.

— Dar e asudat ! zise, uitîndu-se la Don Francesco cu ochii abia întredeschiși.

— A ținut-o numai într-un trap pînă aici. Văcarul se lăuda că știe cum trebuie să te porți cu caii ; dar Don Francesco nu admitea amestecuri și sfaturi. Trase hățurile, aproape zmulgînd din mîinile omului zăbala pe care acesta tocmai o prindea în cataramă, dar simți ceva care ceda, ceva care nu mergea, și pocni din bici deasupra urechilor calului, care după o săritură într-o parte, țîșni înainte pe drumul spre Balanotti. Angelo abia avu timpul să se agațe de spătar și-și înghiți saliva. Gero-

lamo Sanna nu făcu nimic ca să-l reţină, azvîrli nuiaua ascuţită pe care o ţinea încă în mînă. Fulgerător, un gînd rău îi trecuse prin cap, şi zise cu un gest tăios al mîinii în direcţia Balanotti : „Călătorie sprîncenată !“ Potcoavele calului şi rafurile roţilor scoteau scîntei pe granit. Butucul unei roţi se izbi de parapet, docarul se dezechilibră înspăimîntător, dar nu se răsturnă. Într-un loc de pe drum, periculos, însă, tot avea să se răstoarne. Era un lucru pe care Gerolamo îl ştia cu siguranţă : acesta era gîndul care-i trecuse prin cap. Avocatul Fulgheri, omul care-l trimisese la ocnă, avea să-şi primească răsplata. Îi părea rău doar de copil. El nu avea nici un amestec. Dar era fiul lui Giuseppe Uras şi al Sofiei Curreli care, la proces, depuseseră împotriva lui. La dracu' şi copilul ! Zurito o luase într-un galop strîns, în jos, pe drumul în povîrniş, scufundat aproape trei metri în dealul de argilă. Era un drum săpat de trecerea a mii de care, în mii de ani ; pe fund erau două palme de praf roşietic care atenua galopul, dar din cînd în cînd roţile docarului se izbeau şi alunecau pe colţuri de piatră abia vizibile şi vehiculul uşor s-ar fi răsturnat dacă drumul n-ar fi fost prins în pămîntul argilos, presărat cu bolovani. Aripa dreaptă, cea din partea lui Don Francesco se şi rupsese şi se bălăbănea pe cercul roţii cu un zgomot de fier vechi, speriind tot mai mult calul, negru de sudoare.

Don Francesco trăgea în zadar hăţurile ; zăbala se sprijinea de pieptul animalului fără nici un efect. Zurito fusese totdeauna tare în gură,

dar niciodată nu i se păruse atît de insensibil. Îl zmucea fără cruţare, iar calul continua să galopeze cu gîtul întins şi capul pe aceeaşi linie cu gîtul.

„Dobitocul ăla i-a scos zăbala“, zise avocatul printre dinţi.

Cînd Angelo dăduse să coboare pentru a controla, Gerolamo îl fulgerase cu privirea, iar avocatul îi apăsase umărul cu mîna, împiedicîndu-l să se ridice de pe banchetă. Acum, ţinîndu-se strîns, copilul ridică ochii spre chipul bătrînului, care-i zîmbi. Vina nu fusese desigur a copilului, căruia bătrînul, cu o clipă înainte, îi atribuia cel puţin o parte din răspunderea celor întîmplate.

„Nu trebuia să-i îngădui tîlharului ăluia să se apropie, trebuia să cobor eu !“

Dar acum degeaba se mai plîngea. Revedea jghiaburile de granit ale adăpătoarei, în trepte descrescînde, astfel că apa se vărsa dintr-unul în altul rămînînd mereu curată. Cîte un fir de pai trecea dintr-un jgheab în altul, urmînd sensul curentului. Se gîndi că viaţa e reglată de legi ireversibile, cărora oamenii li se supun ca firele de paie ; dar nu acesta era felul lui de a simţi ; nu se lăsase niciodată în voia curentului, întotdeauna luptase împotriva destinului. Privi împrejur. Ar fi putut găsi modalitatea de-a salva cel puţin copilul. Să-l arunce jos, de exemplu ! Nu, nu se putea fără riscul de a-l ucide, din pricina colţurilor de stîncă şi a pereţilor strîmţi şi tari care mărgineau drumul. Poate mai la vale ar fi fost posibil, acolo unde erau, îşi amintea, pajişti cu

iarbă înaltă, într-o parte și cealaltă a drumului. Aripa ruptă făcea un zgomot infernal. Don Francesco luă din geanta de piele o cheie englezǎ mică și, ținînd hățurile cu stînga, deșurubă cu îndemînare unul după celălalt buloanele care prindeau apărătoarea de suporturi. Arcul de lemn făcut țăndări sări în praful drumului și zgomotul încetă : se auzi mai deslușit bătaia cadențată a celor patru potcoave înăbușite de praful care se ridica într-un nor roșietic în urma docarului. Cei doi pereți laterali coborau repede și, în curînd, drumul continua între două ziduri netencuite. Dincolo de ziduri erau măslini mari, căpițe de fîn cosit și grămezi de pietre. Don Francesco se gîndi din nou să-l arunce pe Angelo din docar, dincolo de zid ; ar fi fost ca și cum l-ar fi ucis cu propriile lui mîini. În zariștea povîrnișului, înainte de cotitură, apăru silueta unui car cu boi. Ar fi putut să fie salvarea. Carul se mărea văzînd cu ochii. Avocatul dădea din mîini și striga pentru a da boarului să înțeleagă că trebuie să așeze carul de-a curmezișul, barînd astfel calea în fața calului înnebunit. Angelo vedea cu coada ochiului cum peretele aluneca vertiginos și-și ținea dinții încleștați, de frică să nu-și muște limba la hopuri. Acum totul era, poate, pe cale să se sfîrșească, poate că sfînta Fecioară ascultase rugăciunile pe care nu încetase să le rostească în timpul cursei. „Scapă-ne, scapă-ne, Mamă binecuvîntată, îți făgăduiesc că mă-ntorc la seminar și mă fac preot. Fă să ne întoarcem acasă teferi și întregi !“ Își mai spuse odată rugăciunea, din

vîrful buzelor, își rosti făgăduiala, fiindcă la seminar îl învățaseră că rugăciunile se și rostesc, nu se gîndesc numai ; dar cu toate că abia le murmurase în șoaptă și vorbele îi fuseseră acoperite de zgomotul cursei, Don Francesco îl auzi și se întoarse furios spre el.

— Vai și-amar de tine ! urlă din răsputeri. Să te faci preot dacă n-ai chemare e mai rău decît să mori ; și-apoi e un păcat. În primul sertar al scrinului e testamentul meu : tu și maică-ta sînteți moștenitorii mei ; dar dacă te-ntorci la seminar nu iei nimic ! Nimic !

Boarul auzise huruitul trăsurii și urletele lui Don Francesco, dar în loc să așeze carul de-a curmezișul îl cîrmise, corect, pe dreapta, ca să lase cale liberă. Zurito depăși carul cu o repeziciune nebună. Totuși, Angelo apucă să vadă că boarului îi lipseau doi dinți. În deschizătura rotundă a gurii sale era o gaură mai neagră.

— Tîmpitule ! urlă la el Don Francesco agitînd biciul, pe care îl azvîrli imediat. Azvîrli biciul și apucă unul din cele două pistoale pe care le ținea la cingătoare. Angelo se gîndi că vrea să tragă în om, în boarul care continua să se uite la ei cu gura căscată și cu fața lui tîmpă. Drumul era acum drept și trecea printre livezile de măslini frumos altoiți din Balanotti. Don Francesco se așeză, își sprijini picioarele ca să aibă mai multă stabilitate, căută în buzunare o capsulă de alamă, o aranjă în focos după ce armă cocoșul pistolului, apoi, cu brațul întins, ținti capul calului. Se străduia să țină cătarea nemișcată într-un punct între urechi : acolo trebuia să-l lovească, pentru a-l

doborî trebuia să nimerească într-un punct nu mai mare decît un bănuţ de argint.

— Ţine-te tare ! zbieră. Imediat după aceea, Angelo auzi detunătura foarte puternică. Don Francesco aruncă pistolul descărcat, calul îşi înteţi galopul şi luă curba cu toată viteza : docarul rămase cîteva clipe în echilibru pe o singură roată, dar nu se răsturnă. La cinci sute de metri depărtare apăru un om, în mijlocul drumului. Stătea în picioare, răscăcărat şi părea hotărît să oprească bidiviul. Angelo îl văzu cum îşi dezbracă haina şi o flutură în vînt. Omul se apropia repede. I se vedea barba ţepoasă, sprîncenele unite, care formau o singură linie dreaptă deasupra ochilor negri. Se legăna pe picioare, gata să se ferească într-o parte. Dar cînd calul şi docarul se apropiară de el, nu se feri, huluba dreaptă îl lovi în plin piept doborîndu-l dintr-odată, roata îi trecu peste trup. Se auzi o bufnitură surdă şi un urlet. Întorcîndu-se, Angelo îl văzu întins la pămînt cu faţa acoperită de sînge ; i se păru că-l recunoaşte. Don Francesco încărcă celălalt pistol. Apoi blestemînd printre dinţi, ţinti îndelung încordat, cu picioarele desfăcute şi bine înfipte. Nu fusese niciodată un mare trăgător, o ştia el însuşi, şi o ştia şi Angelo care-l urmărea cu răsuflarea tăiată : ar fi fost nevoie de Gerolamo pentru o lovitură ca asta, de Gerolamo care era în stare, punînd rămăşag, să nimerească o monedă din zbor. În împrejurările acestea, însă, poate că nici măcar Gerolamo n-ar fi izbutit să trimită glonţul drept în ceafa calului, care se ridica şi se cobora necontenit. Stînd în clătinătorul docar, Don Francesco trase şi cel de al doilea glonţ. Trase, şi imediat după aceea aruncă pistolul descărcat peste umărul drept, exact aşa cum făcuse prima dată. Viteza calului spori. Drumul se strîmta, cele două ziduri cenuşii ce se pierdeau în depărtare păreau că se închid ca o piramidă, cîţiva metri mai încolo. Drumul era atît de strîmt încît crengile măslinilor formau deasupra lui o boltă compactă. O creangă smulse dintr-o dată pălăria lui Don Francesco ; bătrînul rîse într-un fel ciudat, ridică o mînă, rupse un pumn de frunze ; apoi luă puşca, îi trase piedica şi se pregăti să slobozească ultimul glonţ ce-i mai rămăsese. Muşcîndu-şi degetele, dădu drumul frunzelor, una cîte una, în vîntul goanei. Băiatul îi zîmbi şi ridică mîinile pentru a se feri de crengile subţiri care-i biciuiau faţa.

„Ţine-te tare !" îi strigă Don Francesco apucînd puşca şi ţintind cu atenţie. Ţinti îndelung ; apoi lovitura răsună puternic, multiplicată de ecoul văilor. Glonţul zgîrie crupa şi grumazul calului, care, înspăimîntat de detunătură şi de durerea rănii, înteţi şi mai mult galopul. Docarul se legăna ameninţînd să se răstoarne în orice clipă. Don Francesco azvîrli puşca în capul calului ; arma alunecă printre hulube şi ajunse sub o roată. Don Francesco se aşeză strîngîndu-şi capul între mîini, dar înfricoşătoarele hurducături ale docarului îl zmuceau dintr-o parte în alta. La un moment dat, îl luă pe Angelo în braţe şi-l strînse la piept, îl luă de subţiori şi-l ridică.

— Ține-te cu mîinile de crengi, strînge tare ! strigă. Pe urmă încerc și eu...

Băiatul încuviință, ridică mîinile, strînse tare și fu smuls din docar ; rămase atîrnat la trei metri de pămînt și văzu docarul îndepărtîndu-se pe drumul neted. Don Francesco se întorcea să-l vadă și-și agita brațele lungi și slabe. El dădea din picioare drept răspuns. Bătrînul striga ceva, dar Angelo nu prindea înțelesul cuvintelor. Sub el vedea drumul colbuit. Putea să alunece în jos, să cadă în praf, care ar fi îndulcit izbitura ; poate că asta îi striga bătrînul. Se lăsă să alunece și căzu cu un pumn de frunze în mîini. Căzu moale în colbul afînat și cald, iscînd un norișor. Docarul, micșorat de distanță, își continua goana spre capătul drumului foarte lung. În aer plutea o pulbere subțire, roșietică, asemănătoare ceții din zorii zilei. Sub harnașamentul calului se formase o spumă albă, înroșită pe crupă de sîngele ce curgea din rană, o crestătură lungă care dezvăluia carnea vie. Don Francesco avea fața stropită de sînge, îl simțea pe buze, călduț și dulceag. Își șterse gura, cu dosul palmei, scuipă. Scoase din buzunarul hainei de vînător un cuțit mare, cu arc, îl deschise și îngenunchie pentru a tăia șleaurile. Cum de nu se gîndise mai repede la asta ? Acum, drumul se întindea de-a lungul albiei unui torent secat. Șleaul pe care încerca să-l taie era făcut din trei sau patru curele cusute laolaltă. Nu era ușor de tăiat, dar pînă la urmă izbuti. Calul, eliberat dintr-o parte, făcu un salt mare înainte, dar rămînea legat cu celălalt șleau. „Trebuia să le tai pe amîndouă deodată“, se gîndi. În aceeași clipă, alunecînd spre dreapta, docarul se rostogoli în fundul albiei torentului. Don Francesco se simți aruncat în aer, apoi căzu pe bolovanii mari, zdrobit.

Angelo zăcea întins în praful moale și cald, în mijlocul drumului. Auzea huruitul care se îndepărta și bătaia ritmică a copitelor. Pămîntul îi transmitea aceste zgomote foarte deslușite ; ca și cum ar fi văzut docarul galben cu Don Francesco care dădea din mîinile sale lungi și slabe și, ceva mai departe, dincolo de capul lui gol și chel, crupa albă a lui Zurito, cu brazda roșie a rănii. Simți gustul dulceag al sîngelui pe buze. Se ridică în capul oaselor, cu zgomotul roților mereu în auz. Deodată, auzi o bubuitură și zgomotul încetă. În depărtare, văzu cum docarul — foarte mic — sare în aer, cum se răstoarnă pe o rînă și mai văzu, o clipă, silueta neagră a lui Don Francesco suspendată deasupra vălmășagului de docar galben și cal alb ; apoi nu mai auzi și nu mai văzu nimic. Drumul pustiu se pierdea la orizont, norul de praf prindea să se așeze. Angelo închise ochii și se prăvăli istovit în brusca tăcere a amiezii.

Se trezi la asfințit cînd soarele, înainte de a coborî dincolo de Monte Magno, îl săgetă cu ultimele raze pe sub frunzele măslinilor. Se frecă la ochi, își aminti nebuna cursă a lui Zurito, părăsi drumul pustiu, revăzu săritura finală a docarului și pe Don Francesco proiectat în aer, cu brațele și picioarele desfăcute. Se ridică, se scutură, o luă la fugă spre punctul

în care, la cotitură, se prăvălise docarul în albia pietroasă a torentului. Dar după vreo cincizeci de metri se opri, privi în jurul său. Se afla chiar în dreptul porţii micii proprietăţi a lui Don Francesco Fulgheri. Văzu casa, smocul de stuf îndărătul căruia era izvorul, şi-i veni pofta să bea. Şi în timpul somnului setea îl chinuise. Împinse portiţa de fier, roasă şi ieşită din balamale, se aplecă să vadă cît mai departe cu putinţă pe sub frunzele măslinilor, care ajungeau aproape să atingă pămîntul acoperit de iarba uscată şi de pietre. Se apropie de casă şi îi dădu ocolul. Uşa şi singura fereastră erau închise. Lucrătorii care trebuiau să pregătească rogojinile sub măslini în vederea culesului, plecaseră mai de mult. Atunci, cum de nu l-au găsit întins în mijlocul drumului ? Poate că o luaseră, ca să ajungă la Norbio, pe scurtătura din pădure. Aceasta era ipoteza cea mai probabilă ; era foarte ciudat că nimeni nu trecuse pe drumul de căruţe timp de atîtea ore. Nici Don Francesco nu se îngrijise să se întoarcă şi să-l ia. Cuprins de milă pentru sine însuşi, îşi dezbrăcă haina, o atîrnă într-un cui de lemn bătut în zid şi alergă să bea apă de la izvor. Îşi spălă faţa şi mîinile cu multă grijă, se răcori, bău cu înghiţituri mari, apoi se şterse cum putu mai bine cu batista curată pe care maică-sa i-o pusese în buzunar, iar cu o nuia mlădioasă îşi scutură haina agăţată în cui şi pantalonii de pe el. Se simţi ca renăscut şi se îndreptă spre cotitura drumului colbuit. Desluşea foarte bine urmele lăsate de potcoavele lui Zurito şi de roţi. Nu trecuse nimeni. Îl văzuse pe Don Fran-

cesco îndepărtîndu-se şi sărind apoi în aer, de parcă ar fi explodat docarul. Păşea fără grabă cu bocancii lui grei, înfundîndu-se în praf pînă la gleznă. Acest strat gros de praf îl salvase cînd îşi dăduse drumul să cadă. Merse pînă la curbă şi auzi un nechezat uşor. Atunci o luă la goană şi văzu calul, departe, în albia pietroasă, în picioare, cu crupa şi grumazul însîngerate şi cu resturile de harnaşament atîrnîndu-i printre picioare. Se scotoci în buzunare, găsi cîteva bucăţele de zahăr şi se apropie cu mîna întinsă, cu palma întoarsă în sus. Calul făcu un pas, îşi lungi grumazul, luă în mod delicat, cu buzele aspre, zahărul. Întorcîndu-se dintr-o dată, Angelo îl zări pe Don Francesco. Zăcea la cîţiva paşi mai încolo sub docarul făcut zob, cu ochii holbaţi şi gura strîmbată într-un rînjet, cu dinţii galbeni acoperiţi de un strat subţire de sînge. O rană lungă îi străbătea fruntea, de la o tîmplă la alta. Băiatul făcu cîţiva paşi înapoi şi rămase acolo vreme îndelungată, nemişcat, parcă prefăcut în stană de piatră. Văzuse şi alţi morţi, dar nu i se întîmplase niciodată să se pomenească singur, dintr-o dată, cu un mort atît de apropiat. Nu prevăzuse aşa ceva şi nici n-ar fi putut : în copilărescul său devotament, îl socotise întotdeauna pe Don Francesco protectorul, bărbatul puternic şi curajos care scapă nevătămat din toate primejdiile şi de toate ameninţările.

Stăpînindu-se, îşi făcu cruce, se apropie de cadavru, îngenunchie pe un bolovan şi spuse rugăciunea pentru morţi. Ştia că ar fi trebuit să închidă ochii mortului, dar nu se încumetă. Din

rană cursese mult sînge, înroșind un minuscul tufan crescut chiar sub bolovanul pe care zăcea mortul. Se întoarse la cal, îl atinse, îl simți cald, ud de sudoare, încă străbătut de fiori de spaimă.

— Toți eram speriați, murmură. De aceea a tras în tine.

Desfăcu, nu fără trudă, chinga greabănelor de care mai erau agățate cioturile hulubelor, și calul răsuflă ușurat. Îi puse la loc zăbala, fixînd-o în catarame, așa cum ar fi trebuit să facă Gerolamo, înfășură hățurile sul și, ținîndu-l de căpăstru, îl mînă în sus pe albia pietroasă, așa cum se duce de mînă un copil.

Calul călca atent, cu grijă, ascultîndu-l supus. Se lipi de zid și păru chiar că-și apleacă spinarea pentru a-i permite lui Angelo să urce. Copilul se agăță de coamă și fu imediat în crupă, ușor, agil. Dar hățurile erau prea lungi și, așa înfășurate, îl stinghereau. Își scoase cuțitul bine ascuțit, le tăie la o lungime potrivită, făcu un nod și azvîrli colacul în albia secată, lîngă docar. De sus, îl mai văzu o dată pe Don Francesco cu ochii holbați. Aveau să rămînă așa pentru totdeauna. Zurito, la cel mai mic îndemn, obișnuia s-o ia la galop ; dar de data aceasta, o luă la trap, mai bine zis în buiestru, care este liniștitul pas de drum caracteristic cailor din Parte d'Ispi, și în pasul acesta dulce și ușor unduit străbătură din nou calea pe care cu cîteva ceasuri înainte o bătuseră într-o goană neînfrînată.

Angelo se opri doar de două ori pentru a culege pistoalele : erau încă acolo, pe jumătate îngropate în colb. Le curăță cum putu și le vîrî în buzunar. Din cînd în cînd, scotea cîte unul și îl examina. Întîlni puțină lume, aproape toți oameni care se întorceau de la lucru. Îi depășea cu un salut scurt, fără să intre în vorbă, pentru a evita întrebările : își închipuia că, totuși, cineva băgase în seamă goana calului și-l ridicase pe omul zdrobit, din care nu mai rămăsese nici o urmă pe drum ; dispăruse și pușca frîntă a lui Don Francesco. Trase cocoșul pistoalelor, înălțîndu-l cu multă greutate, și-l descărcă în gol cu un pocnet sec. Ar fi reușit chiar să le încarce dacă ar fi avut cele trebuincioase : pulbere, cîlți, gloanțe și capsule pentru focos. Ar fi putut să și tragă, într-o bună zi.

Ajuns la adăpătoare, calul trecu la pas și, fără să fie îndemnat, se îndreptă întinzîndu-și gîtul, spre jghiaburi. Băiatul îl secondă, dar tresări la auzul vocii lui Gerolamo Sanna.

— Nu bea bine, calul, cu zăbala în gură, trebuie să i-o scoți !

Omul era acolo, lîngă el, și chiar întindea mîna pentru a desface zăbala. Angelo scoase din buzunar un pistol și-l sprijini de greabănul calului, fără nici o ostentație. Se uită la văcar și zise :

— Lăsați-l, bea și-așa, în timp ce calul își înfunda botul în jghiab și sorbea cu plăcere apa limpede și întunecată.

Gerolamo făcu un gest de enervare cu mîna, ca și cum ar fi alungat o muscă, și se dădu la o parte, atît cît era de-ajuns să nu simtă țeava ațintită spre fața lui. Angelo îi auzi pe oameni rîzînd și se înfioră. Poate știau că Don Fran-

cesco era mort ; dar să fie oare cu putință să rîdă pentru asta ? „E rea lumea“, se gîndi. Calul își reluase pasul în buiestru și aluneca înainte cu un trap ușor pe drumul întunecos și gol. Din cînd în cînd atingeau cîte o umbră ; poate, cineva care știa deja totul, sau nu știa nimic și se gîndea doar că el fusese cu calul la adăpat, cu calul care acum se întorcea mulțumit acasă, cu burta plină și în care clipocea apa proaspăt băută, zgomot ce se ridica peste tropotul sprinten și ușor al potcoavelor.

Începea să bată *Avemaria* cînd ajunse în fața casei Fulgheri. Poarta era larg deschisă și bucătăria luminată. Cum intră, Sofia apăru în cadrul ușii, asemenea unui greier, neagră și măruntă.

— Mamă ! oh, mamă ! strigă băiatul ca s-o liniștească, sărind jos cu bocancii lui bătuți în ținte, care scîrțîiau pe pietriș. Alergă la maică-sa, o îmbrățișă strîns și-i povesti totul, gîfîind, fără să-și tragă sufletul.

— Știam eu, simțeam eu, suspină femeia bătînd în zid cu pumnii încleștați. Simțeam eu, nu trebuia să vă las să plecați, astăzi. Dar își astupă gura cu mîinile închircite și căzu în genunchi în fața mesei pregătite. Maică Precistă, zise. Îți mulțumesc că mi-ai salvat copilul. Îți mulțumesc ! Primește cu iertare sufletul păcătosului acela !

Dacă ar fi fost acasă la ea, ar fi aprins lumînări dinaintea icoanelor sfinților ei protectori, dar în casa avocatului nu erau nici chipuri de sfinți, nici lumînări de aprins.

— Vino aici, că nici nu te-am văzut încă la față, zise, luîndu-și copilul de mîini și ținîndu-l la oarecare depărtare spre a-l privi.

Nimic nu se schimbase la el ; avea doar obrazul murdar și părul umed și plin de praf pe tîmpla stîngă.

— Ai căzut ? întrebă, pipăindu-l.

— Nu, am adormit doar în mijlocul drumului, în praful cald.

Femeia îl strînse din nou, la piept.

— Știi ! zise. Te-a salvat Don Francesco, spunîndu-ți să te agăți de crengile măslinului.

Angelo încuviință cu vioiciune :

— Altfel, acum aș fi acolo cu el, să-i țin tovărășie, zise, înfiorîndu-se.

Sofia scoase un țipăt și-l mai strînse o dată la sîn :

— Dumnezeu te-a ocrotit, Sfînta Fecioară și-a întins mîinile ei îndurătoare deasupra ta.

Casa lui Don Francesco, împreună cu ale celorlalți Fulgheri, era printre puținele din Norbio înzestrate cu servicii igienice, inclusiv cameră de baie, chiar dacă în locul căzii normale, era un vas mare și rotund, din acelea care se folosesc în Parte d'Ispi la stropitul strugurilor. Astfel că avocatul, ori de cîte ori se întorcea dintr-o excursie făcută la cîmp, poruncea Sofiei sau cumetrei Verdiana să-i pregătească apa caldă. Și în ziua aceea baia era gata și Sofia, fără nici un cuvînt, îl luă pe Angelo, îl duse în camera de baie și începu să-l dezbrace. Copilul care înțelesese, o ajuta. Aproape că smulgea hainele de pe el, nerăbdătoare să-i simtă în mîini trupul gol și nevătămat, umerii

slabi, mijlocul subţire, pîntecul plat. Era moale şi cald ca un iepure.

Îl ridică de jos şi-l cufundă în apa caldă.

— Dar astea ? întrebă îngrijorată, scoţînd din buzunarele hainei grelele pistoale şi aşezîndu-le cu băgare de seamă pe măsuţa de toaletă.

— Fii pe pace, sînt descărcate. Nu puteam să le las acolo în mijlocul drumului ; era păcat să le pierdem.

— Nouă nu ne sînt de folos, spuse femeia, dînd energic din cap.

— O să le ţinem ca amintire, răspunse Angelo, ascultător în aparenţă, dar în sinea sa se gîndi : „Nu se ştie niciodată, s-ar putea să fie de folos ; şi mai bine le ţinem încărcate".

Cînd fu numai un clăbuc, strîngîndu-şi ochii ca să-i ferească de săpun, zise :

— Ştii, mamă ! Don Francesco, înainte de-a mă pune să mă agăţ de crengile copacului, mi-a spus...

— Ce ?

— Mi-a spus că ne lasă nouă amîndurora, mie şi ţie, toată averea lui.

Sofia îşi simţi inima în gîtlej. Nu era o femeie hrăpăreaţă şi-l îndrăgise pe avocat în mod dezinteresat : ştia că bătrînul avea intenţia să lase ceva în moştenire copilului, dar nu *toată averea sa,* cum spusese Angelo cu naivitate, ci doar o parte, poate ferma de la Balanotti, poate Lughèria... totuşi, confirmarea a ceea ce ea crezuse a fi o vagă făgăduială făcută cu uşurătate, o umplu de veselie năvalnică şi săpunul îi ţîşni din mînă izbindu-se de oglindă.

— Poveşti ! zise bîjbîind după săpun.

— Testamentul, zise serios copilul, e în primul sertar al scrinului.

Ea îşi clăti mîinile, le şterse de şorţ şi porni, ca o somnambulă, în căutarea locului indicat. Angelo îşi scufundă capul în apă şi cînd şi-l scoase iar la iveală, o văzu înaintea lui cu plicul sigilat în mînă.

— Aici stă scris, zise femeia, stă scris... Ia citeşte puţin...

Scria : „A se deschide după moartea mea : un alt exemplar e depus la notarul Pietro Pintus, din Norbio".

Angelo îşi scufundă din nou capul. Bietul Don Francesco, singur, noaptea, în mijlocul cîmpiei. Desigur că nu se gîndise să moară aşa şi nici că la priveghiul său o să ia parte doar vulpile şi bufniţele din Balanotti.

— Trebuie să mergem la el, zise, izbucnind în lacrimi. Nu putem să-l lăsăm aşa.

Ca pentru a-i întări vorbele şi gîndurile, se ridică înalt şi pătrunzător ţipătul unei vulpi.

Era vulpea care-şi lansa ţipătul în fiecare noapte, la ceasul acela, puţin după *Avemaria,* aceeaşi care fura iezii din Castàngias şi se refugia apoi pe Monte del Carmine, unde se găseau rămăşiţele victimelor sale. În atîţia ani de zile, păstorii nu reuşiseră s-o prindă, nici cu capcanele, nici cu cîinii. Un ţipăt ascuţit, unduitor în văzduh ca zborul unui liliac, care sugera lamentaţia nearticulată a unei bocitoare. Angelo întinse braţele şi mamă-sa îl luă în cîrcă, învelindu-l într-un cearceaf cald. Se aşeză şi-l şterse ţinîndu-l pe genunchi, ca

pe vremea cînd era sugar. Dar şi pe ea o podidise plînsul. Plîngea de înduioşare. Plîngea pentru ea însăşi şi pentru el, pentru sufletul lui Francesco Fulgheri şi rosti în minte rugăciunea morţilor. Fusese bun cu ei, îi ocrotise în timpul vieţii şi continua să-i ocrotească şi după moarte, ursuzul, extravagantul, îndărătnicul Don Francesco. Mama şi fiul plînseră îmbrăţişaţi. Apoi, ea începu să-l îmbrace, în timp ce băiatul îi povestea încă o dată cum îl găsise pe bătrîn în fundul albiei, sub trăsura sfărîmată, cu o rană lungă care încetase să mai sîngereze şi care udase o tufă crescută chiar la baza bolovanului uriaş şi neted.

— O tufă de fereguţă ? întrebă ea, ştergîndu-şi lacrimile.

— Nu, de tufan, răspunse Angelo, de parcă lucrul ar fi avut vreo însemnătate. Apoi vorbi ea, aproape în şoaptă, şi pentru prima oară îi dezvălui că sufletul celor răposaţi, potrivit unei străvechi credinţe din Norbio, după ce rătăceşte pe cîmp ca mirosul unei ierbi sau al unei flori, alege o plantă fragedă în care trece şi rămîne în adăpostul acela vegetal pînă cînd Dumnezeu se îndură să-l primească întru slava lui.

— Sufletul lui Don Francesco, zise copilul, o fi intrat în tufanul acela. Iar noi o să-l luăm şi-o să-l aducem acasă, nu, mamă ? Aşa, Don Francesco are să fie mai departe împreună cu noi.

Femeia încuviinţă, smerită.

Copilul îşi şterse lacrimile, mîngîiat de această fantezie. Acum Don Francesco nu i se

mai părea atît de pierit din viaţă, atît de iremediabil pierdut.

Coborîră amîndoi, ţinîndu-se strîns de mînă, scara de lemn, lăsînd în urmă odăile întunecate de la etaj. Sofia simţi cît de importantă pentru ea era prezenţa copilului, ce mîngîiere şi ce putere îi veneau de la el. Fără el, n-ar fi avut niciodată curajul să facă nici măcar un pas în casa aceea goală, unde se auzeau ciudate, indescifrabile scîrţîituri, şoapte şi foşnete în tăcerea adîncă, de moarte. N-ar fi rămas acolo nici o singură clipă, singură ; în schimb, strîngînd mînuţa aspră şi caldă într-a ei, se simţea liniştită şi îşi aţintea fără teamă ochii în întuneric, după cum tot liniştită se gîndea la viitor. Nu era singură, îl avea pe el, pe copilul ei.

— Şi acum, zise, cînd ajunseră în bucătărie, să mîncăm ciorba pe care mi-a poruncit-o Don Francesco. Nu se poate s-o aruncăm.

Băiatul încuviinţă. Ea aşeză luminarea la mijlocul mesei, pe o oală răsturnată, turnă ciorba în farfurii şi amîndoi, după ce-şi făcură semnul crucii, se aşezară să mănînce supa cu brînză şi molură.

— Va să zică toţi arborii au un suflet. Dar florile ?...

— Au şi ele suflete de băieţi morţi, sau de fetiţe, şopti femeia.

— O dată am văzut o femeie alăptînd o floare.

— Cum aşa ?

— Îşi storcea laptele pe pămîntul dintr-un ghiveci.

— Poate-și pierduse copilul.
— Mîine dimineață mergem să-l luăm pe Don Francesco, zise Angelo.
— Da, dimineața devreme.
— Trebuie să sosim înaintea celorlalți.
Ea încuviință cu gravitate. Din grajd, Zurito își făcu auzit nechezatul liniștit.
— Trebuie să-i dăm tainul, zise Angelo făcînd semn cu capul. Uitasem.
— Dă-i o măsură de nutreț cu vîrf, nu mai sta să-i macini bobii la ceasul ăsta.
Fără să șovăie, Angelo ieși în curtea întunecoasă și se duse în șopron să ia nutrețul. Luă, de asemenea, din claie, o jumătate de sac de paie, apoi intră în grajd și, mîngîind calul și vorbindu-i cum avea obiceiul, trecu pe sub grumazul lui, curăță ieslea, o umplu cu paie și turnă uruiala, simțindu-i mirosul prăfos. Calul suflă tare, îi împinse umărul cu botul.
— Mîine îți dau grăunțe, zise.
Luă furca și-i aranjă așternutul. Îi mîngîie crupa și ieși. Maică-sa îi făcea lumină cu o candelă de peste ușa grajdului.
— A băut ? îl întrebă.
— A băut.
Ieșind, femeia închise poarta mare cu cheia de lemn dur și ușor, apoi și-o strecură în brîu. Intuia, dar încă nu știa cu certitudine, că aceea avea să fie de-acum încolo, casa ei.

De cinci ani, adică de cînd rămăsese văduvă, Sofia dormea singură. Pătuțul lui Angelo era în odaia alăturată și în nopțile de nesomn,

auzea răsuflarea regulată a copilului. Cîteodată, iarna, îl înfășura într-un șal și-l aducea în patul ei. Abia atunci izbutea să adoarmă și ea. Dar aceasta se întîmpla foarte rar.
— Nu dormi, mamă ? întrebă la un moment dat Angelo, auzind-o cum se întoarce pe salteaua de paie.
— Ba da, acum dorm, făcu ea cu o voce plîngăreață. Puțin după aceea auzi pașii desculți și mărunți pe podeaua de cărămidă și ridică un pic cearceaful ca să-l primească. Îl simți cum i se ghemuiește la piept, și-l îmbrățișă bucuroasă. Avea picioarele netede, aspre și reci. Încerca întotdeauna să reziste ispitei de a-l ține cu ea dintr-un obscur simț de vinovăție, căruia nu reușea să-i explice motivul ; totuși, numai apropierea fizică a copilului putea să-i dea liniște, atunci cînd un gînd chinuitor îi rodea creierul. În noaptea aceea era gîndul la Don Francesco. Îi revedea chipul cum era cînd o salutase în aceeași după amiază, cîteva ore mai înainte ; revedea ciudata expresie pe care i se păruse că i-o citește pe chip, ca și cum el ar fi știut ce avea să se întîmple, gestul nerăbdător cu care dăduse bice calului. Acum zăcea pe bolovanii torentului secat, printre tufișuri de leandri acoperiți de praf. Sofia își aduse aminte o altă credință din Norbio, potrivit căreia cînd cineva moare, spiritele intră în casa mortului și a rudelor și a prietenilor pentru a culege și a duce cu ele fîșiile sufletului care, ca niște smocuri de lînă, au rămas agățate de obiecte sau în părul femeilor. Copilul, adormit, îi ținea tovărășie cu răsuflarea lui și

Sofia trase cearceaful pînă peste cap. La ceasul acela, spiritele se aflau de bună seamă în casa lui Don Francesco și scotoceau în toate ungherele, căutînd ceea ce mortul lăsase din sine printre obiectele îndrăgite ; își închipuia sertarele trase de mîini nevăzute, albiturile azvîrlite, cărțile ce se închideau singure, atîrnate în aer, pistoalele și puștile mînuite și îndreptate spre ținte inexistente, cercetate și reașezate în rastel, saltelele întoarse, tablourile desprinse de pe pereți, hîrtiile de pe masa de scris răscolite ca de suflul unui vînt — hîrtiile pe care răposatul le îngrijea cu atîta străşnicie : „Nu te atinge de nimic", zicea ori de cîte ori ea făcea curățenie în birou. Praful se strîngea, dar el nu voia s-o lase să deretice. Angelo dormea cu capul sprijinit de brațul ei, dar și ea, ispitită de somn, sta să adoarmă. O dată cu somnul, ideea spiritelor începu să prindă formă ; erau o ceață albă care pătrundea prin crăpăturile ușilor închise, prin încheieturile podelelor de lemn de la etaj și, ca un fum, năpădeau toată casa lui Don Francesco Fulgheri, iar ea, prin fumul acela lăptos dar străveziu, vedea obiectele. Iată, în dormitor, patul desfăcut ; în baie, vasul de lemn plin de apă cu clăbuci de săpun, ștergarele murdare îngrămădite într-un colț. Pe măsuța de toaletă înțesată, cele două pistoale, așa cum le lăsase chiar ea, o agrafă de păr căzută în timp ce făcea baie copilului. Împresurată de fumul acela alb, care se despica la trecerea ei, se retrase prudent pentru a nu se vedea răsfrîntă în oglindă, coborî la parter fără să calce pe

trepte, fără să atingă balustrada. În bucătărie, așezat la masă, era Don Francesco, mîncîndu-și ciorba. Văzîndu-l, se simți ușurată și se îndreptă spre el. Abia dacă atingea lingura cu buzele. „S-a răcit ciorba, să v-o încălzesc", zicea ea întinzînd mîna spre oală. Don Francesco făcea semn că nu, cu degetul slab și strîmb. „E bună", murmura cu un zîmbet dulce, afabil ; apoi căuta în buzunarul dinăuntru al hainei plicul sigilat al testamentului și i-l întindea. Ea îl lua cu sfială și Don Francesco făcea un gest de nerăbdare : „Nici în dumneata nu pot să am încredere ?" întrebă zîmbind din nou, ca mai înainte. Ea își vîra testamentul în sîn și zicea : „Ba, puteți, puteți să aveți încredere, dar ce pot face pentru dumneavoastră ? Spuneți-mi în numele Tatălui, Fiului și-al Sfîntului Duh !" Spectrul dădea din umeri și-și căsca ochii mari și cenușii, o privea ca atunci cînd era viu și zicea cu glas limpede : „Fă ca ultimele mele dorinți să fie respectate : totul e explicat în testament". Apoi se lăsă moale în scaun ; mîini nevăzute îl sprijineau, îl duceau cu ele, îl scoteau din bucătărie, întins cu picioarele înainte, cum sînt cărați morții. Ea fugi, zburînd, repede ca gîndul, urmată de o drîmbă de fum alb și de un murmur de voci asemănător foșnetului de frunze uscate. Dar, deși zbura, atingea pămîntul, pietrele drumului. Urcă ulița mare, apucă pe ulicioara Carrubo, intră în casă trăgînd ușa după ea. Dincolo de ușa închisă se auzea zumzetul vocilor asemenea, acum, unui bîzîit de muște muribunde.

Asculta bîzîitul acela din patul ei, ţinîndu-şi strîns în braţe copilul, care se zvîrcolea în somn, de parcă ar fi simţit şi el primejdia. Se-nfioră. Nu se putea spune că era frig, dar vara se dusese cu totul şi era ca o presimţire a iernii în noaptea devenită mai lungă. Îşi trase braţul de sub capul copilului, coborî din pat şi se duse să caute, în ladă, o pătură mai groasă. Era o pătură grea de lînă toarsă şi ţesută în casă de o străbunică, unul din obiectele acelea fără moarte care trec prin mîinile multor generaţii şi care dau, prin durata lor, sensul precarităţii vieţii omeneşti. Se gîndi la toţi cei pe care vechea pătură îi încălzise în lungile nopţi de iarnă, ani în şir, toţi morţi şi reîntorşi în ţărînă, morţi pe care ea nu-i cunoscuse niciodată, dar din sîngele cărora se născuse şi pentru care înălţa rugăciuni. Candela aprinsă deasupra scrinului pîlpîia şi lumina slab chipurile Sfinţilor. Ca în vis, se duse pînă la scrin, se sprijini cu mîinile de lemnul bătrîn şi găurit al tăbliei, se închină şi după ce îşi făcu semnul crucii, începu să se roage. Se închină, îşi făcu din nou cruce şi se întoarse în pat, sub pătura grea şi călduroasă. Adormi uşor, dar visul de adineaori reveni în somnul ei. Casa era toată înconjurată de o ceaţă albă, dar ceaţa nu mai plutea în aer, ci luase forma unei mulţimi care umbla şi se agita ca un furnicar. Mulţimea umplea curtea, ulicioara şi se revărsa în uliţa mare. Toţi oamenii din Norbio prefăcuţi în fum alb; bărbaţi, femei şi copii ţinuţi de mînă de taţi sau de mame. Mai erau şi cîini şi cai, şi două care cu boi, ce porniră

scîrţîind în sus pe uliţa mare, prea strîmtă, în urma canonicului Masala, parohul, călare, îmbrăcat în odăjdiile negre şi galbene ale slujbelor funebre. Mergeau cu toţii să ia trupul avocatului Fulgheri şi pe acela al omului zdrobit şi ucis de calul înnebunit. Ea şi Angelo erau în spinarea calului cuminţit, fantasmă în mulţimea aceea de fantasme. Sta pe o pătură de grajd îndoită în patru, cu veşmîntul ei de sărbătoare, cu basmaua de mătase neagră pe cap, încingînd cu braţul drept mijlocul lui Angelo, care se ţinea drept şi mîndru în şea. De sus, vedeau marea procesiune de umbre albe, care se clătina la cea mai mică suflare de vînt. Clopotul mare al bisericii Santa Barbara bătea în dungă, însoţind cortegiul. Satul era gol ca atunci cînd îl spînzuraseră pe Pantaleo Mummìa, uliţele pustii, porţile zăvorîte. Cînd capul procesiunii sosi în piaţa Frontera, bubuitul unui tunet sparse tăcerea. Se trezi dintr-o dată.

Era cumătra Verdiana, care bătea la uşă. O trimisese paracliserul, din partea Monseniorului, să întrebe dacă era gata odaia. Sofia se îmbrăcă în grabă cu ce găsi la îndemînă şi împreună cu cumătra Verdiana alergă la casa avocatului. Era în zori. Cele două femei împinseră masa de scris într-o parte şi montară un pătuţ de fier. La timp, deoarece carul cu mortul se şi afla în curte. Zurito necheza şi bătea cu copita în uşa grajdului. Casa se umpluse de lume, erau toţi Fulgherii, bătrîni şi tineri, de la unchii lui Don Francesco, Giovannantonio şi Fernanda, trecuţi de nouăzeci de ani, pînă

la ultimii nepoţi, copiii doctorului Tommaso, Margherita, Carmela şi Franceschino, care păreau că poartă pe piept stema familiei şi titlul nobiliar de „don“, într-atît erau de ţepeni şi de băţoşi în mijlocul oamenilor. Mortul fu depus în birou, dar nimeni nu era mulţumit ; unii spuneau că trebuia aşezat în dormitor, alţii insistau pentru sufragerie ; dar Don Aldo Masala zise că stă bine unde e şi-i alungă pe toţi, inclusiv rudele, după ce stabili cine urma să-l privegheze, cu rîndul, pe răposat. Sofia primi porunca să rămînă cu femeile familiei Fulgheri şi cumătra Verdiana, pentru a face toaleta mortului ; dar după un examen rapid, doctorul Tommaso hotărî că nu i se mai puteau schimba hainele din cauza rigidităţii cadaverice. Le periară şi le aranjară cum se putu ; lustruiră cizmele, spălară faţa mortului cu un burete umed, îi pieptănară părul şi barba ; apoi, Sofia îl acoperi cu un linţoliu curat. Îl dezveli din nou, cînd rămase singură, pentru a se mai uita o dată la el şi pentru a-i aşeza între degete o coroană sfinţită cu un crucifix de metal pe ea. Abia atunci, îngenunchiată lîngă pat, dădu drumul lacrimilor. Îi era milă de Don Francesco. Îi stîrneau milă hainele vechi cu care aveau să-l îngroape, rudele care nu vărsau o lacrimă, indiferenţa lor domnească, îi făcea milă amintirea felului lui de a privi, de bărbat singur, lipsit de dragoste, nu pentru că el, atît de bogat, ar fi avut nevoie de ceva, ci pentru că îi lipsea o fiinţă care să-l iubească. De aceea se legase de Angelo şi de ea.

Între timp, ţinut de mînă de către paroh, Angelo se îndrepta în silă, spre biserică. Parohul voia să-i pună întrebări. Auziseră cele trei detunături şi se răspîndise vestea că avocatul şi-ar fi luat viaţa cu mîna lui. Canonicul Masala era un bărbat spre şaizeci de ani, înalt şi trupeş, cu o faţă severă care impunea teamă şi respect atît celor mari, cît şi celor mici, chiar cînd era liniştit şi bine dispus. Ajuns în sacristie, îşi lipi căpşorul copilului de burtă şi-i răvăşi părul cu degetele, apoi luă loc, într-un fotoliu scîlciat, acoperit cu catifea roşie, şi, printr-un semn brusc, îi porunci să îngenunchieze pe un scăunel tare de lemn negeluit. Angelo asculta.

— Trebuie să-mi spui tot adevărul, începu el. Aminteşte-ţi că, pentru cine minte, nu se află iertare : se duce drept în iad.

— Eu n-am făcut nimic, se grăbi să spună copilul, gîndindu-se la obişnuitele păcate pe care Don Masala le cerceta îndelung.

— Nu e vorba de tine, suflă parohul, punîndu-i mîna pe umăr. De mult nu mai vii la spovedanie, şi ieri era cît pe ce să mori.

— Eu, de cînd m-am spovedit ultima oară, n-am mai făcut păcate.

— Nici măcar n-ai spus o minciună ?

— Nu.

— N-ai săvîrşit fapte necurate ?

— Nu.

— Vrei să mă faci să cred că eşti nevinovat ca un înger şi că dacă ai fi murit ieri te-ai fi dus în rai ?

— Eu n-am spus asta.

— Trebuie să răspunzi numai la întrebările mele, cu cea mai mare sinceritate. Tu te duceai la păcătosul ăla.

— Fie-mi iertat, dar Don Francesco nu era un păcătos ; era bun, îi ajuta pe săraci.

— L-ai văzut vreodată că se roagă ?

— Nu, ce-i drept, nu l-am văzut niciodată ; dar el zicea că pentru ca să te rogi, ajunge să faci fapte bune, și el le făcea.

— Ce știi tu ? Răspunde la întrebările mele.

— Bine ! zise supus Angelo, aplecîndu-și fruntea ; așteptă.

— Ieri, avocatul Fulgheri a tras trei focuri de pistol.

— Două focuri de pistol și unul de pușcă, preciză copilul.

— Cînd a tras primul foc ?

— La jumătatea povîrnișului de la Balanotti.

— În cine a tras ?

— În cal.

— Ca să-l sperie ? întrebă răutăcios preotul. Dacă avocatul ar fi avut intenția să sperie calul, era limpede că era vorba de sinucidere și el ar fi putut, pe bună dreptate, să-i refuze înmormîntarea religioasă și să-l ostracizeze în afara Țintirimului.

— A tras ca să-l oprească. Calul îi scăpase din mînă, o luase razna.

— Și celelalte două focuri, de ce le-a tras ?

— Tot ca să-l oprească, zise Angelo, aproape strigînd.

— Unde ținte avocatul ?

— În cap. Era foarte greu să-l nimerească.

— Nu s-ar fi putut să sară din trăsură, să coboare în vreun fel ?

— Nu, nu s-ar fi putut.

— Cu toate acestea, tu ai coborît.

Băiatul povesti cum bătrînul său prieten îl salvase, poruncindu-i să se agațe de crengile aplecate ale măslinilor. Preotul îi mai puse o mulțime de întrebări inchizitoriale, apoi zise :

— Spune-mi, avocatul a îndreptat după aceea arma asupra propriei sale persoane ?

— Doar nu era nebun, cum era calul, el nu voia să moară !

— Ești sigur că nu voia să moară ?

— Sînt sigur, zise, privindu-l pe preot în față, drept în ochi.

— De unde știi ?

— Spusese mamei mele să-i facă ciorba de molură cu brînză proaspătă, care-i plăcea.

— Ce știi tu de intențiile lui ?

Angelo își ridică ochii nevinovați spre chipul sever al preotului.

— Ești sigur că nu s-a omorît ? Ești sigur că n-a făcut nimic pentru a-și provoca sau grăbi moartea ?

— Sînt sigur !

Tăcură amîndoi cîteva clipe, apoi Don Masala zise :

— Cum de i-a scăpat calul din mînă ?

— Sîntem la spovedanie ? întrebă serios Angelo, și tot ce spun rămîne secret ?

Preotul, în loc să se înfurie, așa cum se aștepta copilul, se făcu palid la față și zise liniștit :

— Tot ceea ce tu ai spus și vei spune e sub legămîntul secretului.

— Gerolamo Sanna a scos zăbala calului și nu i-a pus-o la loc.

Preotul ridică mîna :

— Ajunge, nu trebuie să învinovățești pe nimeni.

— Dar sînt la spovedanie.

— Tocmai.

— De aceea, Don Francesco n-a mai putut să înfrîneze calul.

— Am înțeles, zise gînditor canonicul. Spune rugăciunea de pocăință și făgăduiește că n-o să pălăvrăgești vrute și nevrute.

Îl puse să sărute crucea înnegrită de pe etola brodată și ridică mîna :

— *Ego te absolvo !...*

Angelo ieși din sacristie mergînd de-a-ndăratelea și, odată afară, se feri să înalțe privirile, ca să nu mai vadă enormul Răstignit, mare cît un om adevărat, țintuit pe o cruce de lemn negru, care se afla acolo, chiar la poartă. Răstignitul acela îl înfricoșase totdeauna, încă de prima dată cînd îl văzuse.

Tîmplarul Giovannino Caddia adusese coșciugul, ajutat de unul din ucenicii săi. Era un coșciug de lemn negeluit și mirosea frumos a plop proaspăt tăiat. Privindu-l, părea prea mic pentru Don Francesco. O pătură de cal îndoită în lung fu așezată pe fundul coșciugului astfel ca partea de sus, făcută sul, să servească drept pernă. Trupul lui Don Froncesco fu întins acolo, și Giovannino prinse pe tăcute capacul în șuruburi solide de alamă unse cu grăsime în timp ce rudele mari și mici defilau mormăind rugăciuni sau descîntece.

La înmormîntare luă parte tot satul, cu excepția lui Loru, care se mărgini să-și trimită servitorul Fideli cu landoul, pentru a-i aduce acasă pe Don Giovannantonio și Donna Fernanda. Nu era acolo nici profesorul Todde.

Racla fu purtată pe umeri, după datină, și la popasuri era așezată pe o măsuță clătinătoare și stropită cu apă sfințită de către canonicul Masala, care se resemnase să primească trupul „marelui păcătos“ în sfînta împrejmuire a cimitirului.

Fiecare avea aerul obișnuit în astfel de împrejurări ; dar, toți știau că extravagantul gentilom avea să lipsească satului Norbio. Coșciugul simplu de lemn negeluit pe care rămăseseră întipărite semnele frînghiilor, fu coborît în groapa încă umedă și-i fu dat lui Angelo să azvîrle primul pumn de țărînă ce răsună înfricoșător.

Rudele se îngrijiră să fie adusă o lespede de marmoră pe care puseră să se graveze datele, titlurile academice, coroana comitală a familiei și stema conților Fulgheri di San Giovanni Nepomuceno. Dar amintirea cea mai adevărată pentru Angelo și Sofia rămase aceea a omului viu, cînd punea piciorul în scăriță și se apleca imediat să mîngîie grumazul calului, care biciuia aerul cu coada și clătina din cap. Străinii și-l amintiră cum era atunci cînd îl salutase

pentru ultima oară pe păstorul Mummìa şi-i ceruse iertare că nu l-a putut scăpa de spînzurătoare.

La cîteva zile după înmormîntare, notarul Pintus convocă moştenitorii spre a da citire testamentului. Nimeni nu i-o ceruse ; el, însă, voia să se elibereze de o sarcină neplăcută la care să nu se mai gîndească apoi niciodată. Prevedea că reacţia familiei Fulgheri va fi foarte vie, dar pe de altă parte, ca executor testamentar, avea datoria de a face respectată pînă la capăt voinţa defunctului, în pofida tuturor piedicilor ce s-ar fi pus de-a curmezişul. Biroul său nefiind destul de mare, reuşi să-i convoace pe cei interesaţi chiar în biroul lui Don Francesco, după ce ceruse şi învoirea din partea Sofiei, care, într-un prim moment îi răspunsese înţepat :

— De ce nu vă adresaţi rudelor lui Don Francesco ? Ce-am eu de a face ?

Dar notarul, fără să se descumpănească, o oprise cu un gest :

— Dacă mă adresez dumneavoastră înseamnă că am motivele mele.

— Mie mi-e totuna, replică femeia, îmblînzită.

La ora stabilită, se duse la întrunire îmbrăcată ca în zilele de lucru, doar pe cap îşi puse marama de mătase neagră, şi-l pieptănă frumos şi pe Angelo. Cînd ajunseră, Fulgherii şedeau toţi în şir. Erau îmbrăcaţi astfel încît să nu pară că dau prea multă importanţă ceremoniei. Numai Donna Fernanda îşi pusese pe cap vălul său de dantelă, de culoarea turturelei, şi purta colierul greu de aur şi evantaiul de mătase ; Don Giovannantonio avea cizmele pline de praf şi haina croită franţuzeşte cu reverele de atlaz roase de molii. Sofia şi Angelo se aşezară unul lîngă altul, aproape de uşă, după ce făcuseră un semn de salut la care Fulgherii răspunseră printr-un clipit de pleoape. Erau şi Barbara Muscas, o femeie de vreo cincizeci de ani, de multă vreme în slujba Donnei Fernanda, văcarul Gerolamo Sanna şi cumătra Verdiana, chemaţi de notar ca martori. Notarul şedea la masa de scris a defunctului. Se ridică în picioare, se uită pe rînd la cei de faţă, unul cîte unul, deschise plicul sigilat, privi foaia de hîrtie arcuindu-şi sprîncenele în semn de uimire, parcă pentru a lăsa să se creadă că ceea ce citeşte era o noutate şi pentru el. Îşi drese glasul, care o clipă mai tîrziu, cînd începu citirea, se dovedi la fel de răguşit şi de nazal ca de obicei, iar Don Francesco, de dincolo de mormînt, printr-un glas atît de deosebit de acela profund şi vibrant cum avusese el în timpul vieţii, comunică asistenţei ultimele sale dorinţe prin limbajul notarului Pintus. Cu toate acestea, limbajul acela ciudat, formulele acelea pompoase, apăreau limpezi tuturor, inclusiv copiilor prezenţi şi analfabeţilor, şi pe toate feţele se zugrăvi uimirea. Defunctul gentilom numea ca moştenitor universal pe micul Angelo Uras, care devenea astfel stăpînul uneia din cele mai mari averi din Parte d'Ispi. Bunurile erau enumerate amănunţit, încît să nu se poată ivi echivocuri ; casa de locuit cu tot ce era în ea, inclu-

siv partea țărănească, cu șoproanele, grajdul calului, uneltele agricole ; livada de măslini din Balanotti cu casa țărănească și tot ceea ce cuprindea casa ; livezile de citrice și de fructe de la Lughèria, cu respectivele case, mori de apă și unelte agricole ; pămînturile arabile din Saboddus și Acquacotta. Despre rubedenii, unchi, frate, nepoți, în testament nici nu se pomenea, de parcă n-ar fi existat niciodată, nici măcar pentru a se explica motivele severei hotărîri în privința lor. Seniorial, Fulgherii nici nu clipiră și nu se uitară la micul Angelo și la Sofia Curreli. Dar, după ce notarul termină lectura, bătrînul Don Giovannantonio se ridică și zise că avea să atace testamentul și, cu riscul de-a pierde tot ce stăpînea, urma să tuteleze interesele strănepoților Margherita, Franceschino și Carmela, pentru că nu era drept ca averea ce le venea de la strămoși să încapă pe mîinile unui pui de țăran oarecare, incapabil s-o administreze. În clipa aceea, Angelo își ridică privirile spre Sofia și o văzu cum se uită la vîrful pantofilor și face grav semn că da, cu capul. Răspunse pentru ea notarul, care zise că testamentul era întocmit conform legii în așa fel încît nimeni nu-l putea ataca, iar cine ar fi încercat totuși s-o facă, ar fi pierdut și timp și bani. Apoi ridică ședința și, chemînd-o de-o parte pe Sofia, îi spuse că, după cîteva formalități, ar fi intrat în stăpînirea bunurilor în numele fiului ei. În testament se spunea că ea trebuia să administreze bunurile copilului pînă la vîrsta majoratului. Sofia făcu o mică plecăciune și plecă grăbită, tîrîndu-l după ea

pe Angelo, care ar fi vrut să urce la etaj ca să-și ia pistoalele și ceasul de buzunar ce erau acum proprietatea sa, ca și casa și tot restul. Nu putu să-l împiedice să-l ducă pe Zurito la adăpat și băiatul, liniștit, sub privirile tuturor, scoase calul din grajd, îl țesălă, i se sui în spinare. Gerolamo Sanna se uita la el cu un aer suficient și-i făcu semn cu ochiul, dar chipul lui Angelo rămase impasibil. „Sănătate“ zise ciurdarul și cum îi trecu pe dinainte lovi calul ușor, pe spinare, și acesta începu să alerge. Dar Angelo îl readuse la pas și după ce ieși pe poarta deschisă de Sofia, se aplecă spre ea.

— Calul îl aduci acasă la noi, îi șopti femeia.

— De ce ? Nu e și asta casa noastră ?

— Nu te pripi, zise ea, liniștită. Deocamdată stăm pe ulicioară ; și-are să ne fie mai la îndemînă să-l ținem acolo, ca să-i dăm de mîncat și de băut.

Băiatul se gîndi că mama avea dreptate, ca totdeauna, și pentru a se dovedi înțelept și a avea aprobarea ei ținu calul la pas. După cîteva clipe se întoarse și-i văzu pe Fulgheri, care umpleau ulița mare. În față, ținute de mînă de bătrînii unchi, pășeau cele două fetițe, Margherita și Carmela, fiicele doctorului, cu rochițele lor de mătase și părul despletit pe spate. Francesco, frățiorul lor, alerga ținînd un baston între picioare și închipuindu-și că e și el călare. Deși băiatul îi purta numele, Don Francesco nu-i lăsase nici măcar o amintire, nimic. Lucrul acesta, se gîndea Angelo în sinea lui, mîngîind grumazul calului său, nu era drept. Dintr-o dată îi veniră în minte cuvintele pe

care Don Francesco i le strigase la ureche înainte de a muri: „Ține minte că dacă te faci popă, n-o să ai nimic, nimic!" și se gîndi, nu fără mirare, că în testament lucrul acesta nu era prevăzut. Doar dacă n-o mai fi și un alt testament. Aproape îi părea rău că această clauză nu fusese inclusă deoarece în felul acesta a accepta sau a nu accepta averea ar fi depins, într-un anumit sens, de el, așa cum îl scotea din grajd pe Zurito și-l ducea acasă, în ulicioară. În schimb, nimic nu depindea de el. Avea de îndurat atît binefacerile avocatului, cît și ura neamurilor sale. În fond, îi părea rău de micul Francesco Fulgheri, îi era milă să-l vadă alergînd călare pe băț, în timp ce el, Angelo, devenise dintr-odată unul din cei mai mari proprietari din sat. Îi părea rău și de Margherita și Carmela. Erau două fetițe frumoase, chiar dacă un pic cam semețe și încrezute, cu părul lor castaniu despletit pe umeri și cu ochii mari scînteietori. De ceilalți, în schimb, nu-i păsa cîtuși de puțin, erau urîți și răi, mai ales cei bătrîni. Don Francesco făcuse bine să-i lase fără nimic. Se salva doar doctorul, Don Tommaso, tatăl celor trei copii, pe care el, Angelo, îl iubea. Nu numai pentru că era tatăl lui Francesco, Margherita și Carmela, ci pentru că era simpatic, tînăr și fără nici o vină, bărbatul acela înalt și slab, cu părul și barba negre, care-l făceau să semene cu Președintele Lincoln, despre al cărui tragic sfîrșit Angelo citise într-o carte dăruită de Don Francesco, după ce fugise din seminarul de la Ales.

Sofia se întoarse singură acasă. Așteptase cu nerăbdare citirea testamentului, în zilele acelea, și ar fi rămas dezamăgită dacă Don Francesco nu și-ar fi ținut făgăduielile, ar fi socotit faptul o trădare. Dar acum avea certitudinea că băiatul ei era bogat, și aceasta o bucura mai puțin decît se așteptase, ba chiar încerca o stare de stinghereală, aproape o povară pe inimă, de parcă în loc de avere i s-ar fi vestit o nenorocire. Și în același timp încerca o senzație de vină, ca și cum ceea ce se întîmplase ar fi depins, într-un fel, de ea. Grăbi pasul și făcînd ușoare semne de salut, depăși grupul Fulgherilor care mergeau încet și solemni, strînși unul într-altul, ocupînd ulița în toată lărgimea, mai funebri decît atunci cînd îl însoțiseră pe Don Francesco la cimitir. În sinea ei, femeia nu putea să nu le dea dreptate. Dar nu putu nici să nu se gîndească, bunăoară, că la înmormîntare nu știau încă nimic de testament. În afară de cazul în care, se gîndi cu un zîmbet ușor, totul s-ar fi petrecut în familie. „Trebuie să fie o pricină, dacă bătrînul i-a dezmoștenit, dacă l-a preferat pe Angelo. Și poate că e o pricină pentru care ei nu-l iubeau. Astea-s fapte care nu mă privesc și nu mă interesează", își încheie gîndul, închizînd după ea portița casei din ulicioară.

Toată săptămîna aceea, de cînd se întîmplase nenorocirea, treburile casei rămăseseră în urmă. Nu copsese nici pîine, o luase cu împrumut de la cumătra Verdiana. Avea atîtea lucruri de făcut... Își scoase marama de mătase neagră și o așeză la loc, își puse pe cap bas-

maua galbenă de toate zilele și se duse să ia din hambar o jumătate de sac de grîu. Spălă grîul cu grijă și-l duse la uscat în două coșuri mari, în curte, în fața ușii de la bucătărie. Lui Angelo, care tocmai se întorsese cu calul, îi spuse să bage de seamă ca găinile să nu-l ciugulească și să nu-l murdărească. Băiatul luă un scăunel și se așeză între cele două coșuri cu o nuia lungă în mînă. Era gînditor, nu părea convins. În toată treaba aceea, era ceva ce nu izbutea să înțeleagă, ceva ce nu mergea. Vorbiseră, el și maică-sa, aproape că ajunseseră să-și spună lucrul cel mai important, acela care amîndurora le stătea mai mult la inimă, dar nu și-l spuseră. Totuși, Angelo ghicise ce simțea maică-sa, iar maică-sa ghicise ce simțea el.

— Eu mă duc să cumpăr sare. Tu așteaptă-mă acasă.

Se apleca, își petrecu degetele prin grîul încă umed.

— Dacă ar ieși iar soarele, zise, s-ar usca într-o clipă. Ciudată vreme. În alți ani, ploua la jumătatea lui octombrie. Anul acesta, în schimb... nici nu plouă, nici nu e frumos.

— Ai să vezi că o să plouă, zise băiatul.

— Sigur că o să plouă, ba astăzi ploaia e mai aproape decît ieri, dar pînă una alta așteptăm : pînă nu plouă, nu se poate semăna. Nu se pot culege nici napalii. Îți fac rău dacă mănînci înainte de-a ploua.

— Nu ajunge să-i ținem la rece, în apă ?

— Nu, nu ajunge, e nevoie de ploaie ; apa trebuie să suie de la rădăcini, din pămînt.

— Mamă, zise băiatul, luînd-o pe maică-sa de mînă și privind-o de jos în sus, hai să le dăm înapoi Acquacotta și Saboddus, Fulgherilor, și să ținem Balanotti !

Vorbi pe un ton de rugăminte, dar știa că maică-sa gîndea și dorea același lucru. O văzu zîmbind, ca scăpată de o povară, în timp ce-i mîngîia părul cu mîna.

— Balanotti, casa de pe ulița mare și calul. Mai mult nu putem primi, zise ea.

— Și pistoalele și șeaua englezească, adăugă băiatul.

— Da, încuviință Sofia. Restul să și-l țină ei. Așa o să trăim cu toții în pace, fără certuri și fără gînduri rele.

Nu era neapărat nevoie să cumpere sare, dar Sofia simțea nevoia să se ducă pînă în piață. Alergă să-și ia marama și fu imediat în drum. La ora aceea, ulița mare era pustie. Cerul înalt și cenușiu ca într-o zi de iarnă după ploaie și munții cu tufișurile lor joase, întunecate, bine conturate. Stoluri de vrăbii și de ciori zburau de pe acoperișul Palatului arhiepiscopal pînă pe turla bisericii Santa Barbara. Sofia se simțea ușoară și pășea repede, mulțumită de parcă ar fi luat o hotărîre. Și de fapt așa și era, fiindcă acum știa ce trebuie să facă. Acum era mulțumită, și moștenirea lui Don Francesco i se părea un lucru bun, un adevărat noroc. Rarii trecători, văzînd-o atît de veselă și de vioaie nu se mirau, dat fiind că vestea moștenirii se răspîndise în tot satul. Dar nu-și puteau închipui adevăratul motiv al bucuriei sale. Văzînd-o, ai fi zis că-i o fată

care aleargă la o întîlnire de dragoste sau la un bal. Ajunse în piață chiar cînd clopotul din turnul bisericii bătu de amiază. Își făcu semnul crucii, intră iute în prăvălie și iute se întoarse acasă, strîngînd la piept pachetul de hîrtie violetă.

Vîntul de miazănoapte, care pătrunsese pe ulița mare, ducea cu sine bătăile de clopot. Drumul era curat de parcă o echipă de măturători l-ar fi străbătut în lung și-n lat. Sofia mergea rezemîndu-și spatele de vîntul care o împingea în jos, pe pantă. Porțile și ferestrele erau închise, dar în case se auzeau zgomote ca de obloane izbite de perete. Împotrivindu-se vîntului, Sofia se opri. Avu senzația că cineva o spionează din spatele ferestrelor, din poduri, din șoproane. Cine știe ce gîndea despre ea lumea închisă în case, lumea care, poate, printre crăpăturile obloanelor, prin ferestruicile de la uși, o privea în timp ce se învîrtea de una singură pe-acolo, cu broboada înnodată sub bărbie și cu pachetul de sare în mînă. Se mai putea și ca vestea despre moștenire să nu se fi răspîndit atît de repede, chiar din pricina vîntului. Poate că urma să se lățească treptat a doua zi, cînd femeile aveau să-și umple ulcioarele la cișmeaua publică. Dintr-odată, își aduse aminte de grîul lăsat în curte, în coșuri, și grăbi pasul. Străbătu aproape în fugă bucata de drum ce o despărțea de ulicioară. Vîntul o purta în zbor, ca în vis. În ulicioară își recăpătă din nou greutatea, se simți ocrotită, sigură pe propriile ei mișcări. Îl găsi pe Angelo care încerca să tîrască spre ușă unul dintre coșuri. Împreună, îl ridicară și-l duseră în bucătărie, trecîndu-l cu greu prin ușa prea strîmtă. Tocmai la timp, deoarece începea să plouă.

Picăturile cădeau dese, mari și grele în ropotul sec al boabelor de grindină pe acoperișul grajdului și pe șopronul de lemne, unde se adăpostiseră vrăbiile. O găină întîrziată, cu pene rare și roșietice, străbătu curtea dînd din aripi, cu gîtul întins înainte. Se auziră bătăi în poartă și imediat după aceea glasul cumetrei Verdiana. Sofia făcu un gest de plictiseală și bombăni ceva în sinea ei.

După înregistrarea testamentului, în urma înțelegerii dintre Sofia Curreli, care acționa în numele minorului Angelo Uras și Giovannantonio, Fernanda și Tommaso Fulgheri, văduva și băiatul intrară în stăpînirea bunurilor moștenite. Comentariile se dovediră variate și discordante. Unii lăudau înțelepciunea Sofiei, care renunțînd la grosul moștenirii evitase o contestație lungă, costisitoare și cu rezultate nesigure; alții, în schimb, o socoteau naivă, ba chiar o nesăbuită, pentru că renunțase de bună voie la o avere pe care norocul i-o pusese în brațe, dar mai ales era acuzată că renunțase pentru a dezminți bîrfele pe seama prieteniei sale cu bătrînul avocat.

— Bîrfele n-au nimic a face, zise Sofia cumetrei Verdiana. Nu mi-a păsat niciodată de ele și nu-mi pasă nici acum; dar nu vreau să cheltuiesc bani cu avocații.

Cumătra Verdiana venise la ea să ia cafeaua, ca de obicei.

— Mă mulțumesc cu măslinii de la Balanotti și cu casa.

— Da, dar Angelo ? Crezi că i-ai apărat cum se cuvine interesele ? S-ar putea, într-o bună zi, să te mustre că ai renunțat așa, fără să încerci măcar... Și pe urmă, chiar dumneata mi-ai spus că mortul v-a cerut să-i făgăduiți că n-o să vă lăsați înșelați de neamurile lui.

— Fii liniștită, nu m-am lăsat înșelată. Am slujit bine interesele mele și pe ale lui Angelo. El e mulțumit că are calul, hamurile, șeaua englezească și pistoalele.

— Bineînțeles ! e un copil. Dar cînd o să crească mare, n-o să se mai mulțumească.

— Nu puteam face altfel, zise Sofia, turnînd prietenei încă o ceașcă de cafea. N-am cheltuit niciodată un ban cu avocații : se ocupa Don Francesco de interesele noastre. Dar acum, ar fi trebuit să mă duc la Cagliari și să-mi caut un avocat. Și pe cine ?... Nu cunosc pe nimeni. Fulgherii dăduseră deja treaba pe mîinile senatorului Loru și ale profesorului Todde. Ar fi putut s-o ducă așa ani de zile. Eu, în schimb, ar fi trebuit să fac datorii, să pun ipotecă pe pămînt și pe case pentru un rezultat nesigur. Nu-mi mai vorbi de asta. Cred că am făcut bine și sînt liniștită așa.

— Păi da, cînd mă gîndesc că acum ați fi stăpîni pe pămînturile de la Saboddus, asta înseamnă șaizeci de hectare de pămînt bun, cel mai bun din Parte d'Ispi, și alte cincizeci de hectare la Acquacotta, pe lîngă puținul pe care-l aveați deja, și la Lughèria, cu livezile de-acolo...

— Pe mine bogăția mă sperie, cumătră Verdiana ! Ți-am spus asta de-atîtea ori !

— Pe mine mă sperie sărăcia, răspunse Verdiana.

Angelo asculta distrat vorbele acestea, pe care le auzise de nenumărate ori. Le știa, de-acuma, pe din afară. În ceea ce-l privea, era de partea mamei sale, dar nu intervenise nici măcar o dată în discuție. I se părea că, spuse de el, vorbele pe care le rostea maică-sa și-ar fi pierdut valoarea. Da, era mulțumit că are Balanotti cu căsuța și cu măslinii pe care-i cunoștea pînă la ultimul, unii tineri, drepți și netezi, alții atît de groși încît șase bărbați n-ar fi izbutit să le cuprindă trunchiul. Mai era apoi pe-aproape rîul : acesta asigura apa din puțurile ce nu secau niciodată, nici vara, așa că grădina și livada puteau fi irigate tot timpul. Rana de pe crupa lui Zurito se cicatrizase și el nu mai trebuia să alunge muștele cu o crenguță de mirt, ca în primele zile. Cea de sub coamă nici nu se mai vedea. Rămăsese doar cicatricea și o sensibilitate sporită : era deajuns să-i atingă coama și calul se și scutura. Părea atunci că pielea lui s-ar fi desprins de carne și că se putea mișca independent de mușchii pe care-i acoperea.

Bătrînul Raimondo Collu, care fusese în serviciul lui Don Francesco mai bine de treizeci de ani, venea în întîmpinarea noilor stăpîni pentru a le ura bun venit. Avea aproape șaptezeci de ani și în fiecare zi străbătea pe jos drumul de la Norbio la Balanotti și înapoi. Era să-

nătos și puternic, dar toți bătrînii din casa lui muriseră în somn și el, convins că avea să se sfîrșească la fel, voia să moară în patul lui. Îl scîrbea ideea să fie cărat mort, de la Balanotti pînă în sat, pe același drum pe care-l străbătuse toată viața pe jos. Copiii lui îl luau cu blîndețe peste picior cînd vorbea despre asta, dar el zicea că moartea se apropia și că în una din viitoarele nopți urma să vină și să-i astupe găurile nasului cu pînze de păianjeni.

— Bun sosit! zise, apucînd mîna Sofiei și căutînd s-o ducă la buze, cu un gest neobișnuit. Sofia se feri și, luîndu-i cu amîndouă mîinile capul cărunt, îl sărută pe păr.

— Dumnezeu să te țină încă o sută de ani, unchiule Raimondo!

— Prea mult! zise bătrînul, trecîndu-și mîna peste părul sărutat de Sofia. Sînt pe lume de atîta vreme și funia s-a tocit: într-o bună zi, găleata o să cadă în puț!

Ținîndu-și brațele încrucișate, Sofia rîdea cu ochii ei de fată:

— Mai e timp, mai e timp! fredona. O să ne îngropi pe toți, unchiule Raimondo!

— Am văzut prea mulți tineri murind! zise el, dînd din mîini. Apoi, adresîndu-se băiatului: Tu, acum că ești proprietar, trebuie să te faci țăran, om al pămîntului. Știi să aprinzi focul? Asta e cel dintîi lucru pe care un om de la țară trebuie să-l știe: să aprindă focul și să-l stingă.

Angelo strînse cîteva crengi uscate lîngă zidul casei, într-un loc în care tencuiala era înnegrită, căută o bucată de hîrtie și într-o clipă

flacăra se înălță veselă, trosnind. Desaga unchiului Raimondo atîrna de cuiul de lemn bătut în perete. Bătrînul scoase din ea o pîine învelită într-un șervet de in, tăie trei felii mari cu cuțitul său în formă de frunză, înfipse una într-o crenguță bifurcată pregătită dinainte și o prăji la flacără. Cînd pîinea dobîndi o frumoasă culoare aurie, culese un pumn de măsline negre din pomul cel mai apropiat și muie felia de pîine în zeama lor cafenie și amară. Bătrînul făcea toate acestea cu delicatețe. Pregăti cîte o felie de pîine pentru Sofia și pentru Angelo, una pentru sine și se așeză pe gardul de zid să mănînce.

— Poftă bună, stăpînă, zise cu gura plină.

— Nu-mi spune așa, unchiule Raimondo, zise Sofia.

— Și de ce nu?... Eu sînt al dumitale, așa cum ai dumitale sînt pomii ăștia, vulpile și iepurii care și-au făcut vizuina în pămînturile astea. Apoi se ridică, tăie cîteva tulpini de trestie și făcu o împrejmuire în jurul firului de tufan. Știa că micul tufan legat de moartea lui Don Francesco, avea mare însemnătate pentru Angelo.

— Ce frumoasă zi ați ales ca să veniți la cîmp, Sofia Curreli! Știi că eu și tatăl dumitale, Giuseppe Curreli, ne-am născut în aceeași zi?

— Nu, nu știam, spuse femeia.

— Da, aș fi putut să fiu tatăl dumitale și să te învăț lucrurile pe care el de bună seamă te-a învățat. Cînd omul știe niște lucruri, ca să nu le uite, trebuie să-i învețe pe cei mai tineri.

Între timp, Sofia spălase scrumbiile şi le aşezase într-o farfurie adîncă, în oţet. Bătrînul stropi tufanul cu apa rămasă în găleată.

— Plec, zise el. Trebuie să închid o trecătoare pe care au deschis-o în partea dinspre rîu, altfel, cînd creşte apa ne duce strugurii de pe cele două şiruri de viţă.

Puse samarul pe măgar, legă de el uneltele, o seceră, un tîrnăcop şi o cazma, şi o porni la drum cu picioarele lui strîmbe, atît de strîmbe încît ghetele i se roseseră pe partea din afară şi aveau două găuri prin care se vedea pielea cenuşie.

— Trebuie să-i cumpărăm o pereche de ghete, şopti băiatul maică-si, făcînd un semn cu capul.

— De Ziua Sfinţilor, răspunse Sofia. Angelo dezlegă calul de la şaretă, îl şterse cu o mînă de fîn uscat şi-l duse sub şopronul din spatele casei ; curăţă ieslea, aşeză în ea paie proaspete şi porţia de bobi măcinaţi pe care o adusese de acasă. Calul îi urmărea toate mişcările cu urechile ciulite, drepte, şi cînd băiatul termină, îşi frecă botul de umărul lui.

Sofia îşi aşeză pe creştet coşul de rufe şi se îndreptă spre rîu. Nu era un rîu adevărat, ci un pîrîu care se îngroşa după ploaie.

În acest timp, Angelo se dusese pînă la „puţul nevăstuicii", unul din cele trei puţuri ale gospodăriei. Îl vrăjeau măslinii din jurul puţului — cei mai mari din toate livezile de măslini din Parte d'Ispi — altoiţi, zicea bătrînul Raimondo Collu, cel puţin cu trei sute de ani în urmă. Semănau cu nişte pachiderme

enorme, cu trunchiul lor colosal, disproporţionat şi ghebos, iar sus, acolo unde după unchiul Raimondo fusese făcut altoiul, îşi clătina vîrful un mănunchi subţire şi uşor de crengi nu mai groase decît încheietura unei mîini de om. Băiatul îi numără. Erau doisprezece. Cine ştie dacă puţul fusese săpat pentru că erau măslinii sau dacă măslinii fuseseră altoiţi acolo pentru că era puţul. Gîndindu-se, i se păru că această de a doua ipoteză ar fi mai exactă.

Era obosit şi plictisit. Îi părea rău că nu adusese pistoalele de şea şi cele trebuincioase pentru a le încărca. Îşi aminti de cuţitul de buzunar pe care-l luase din sertarul mesei de lucru a lui Don Francesco ; un cuţit pe care-l admirase şi-l dorise atîta, şi care acum devenise al său, ca şi pistoalele, arma, calul şi tot restul. Se gîndi că şi arborii aceia uriaşi erau ai lui şi gîndul acesta aproape că-l făcu să-i fie scîrbă, de parcă ar fi fost vorba de fiinţe omeneşti, pe vremea cînd dimpreună cu pămîntul, se cumpărau ori se moşteneau iobagii, oamenii legaţi de soarta pămîntului. Scoase briceagul, îi desfăcu lama, şi-l simţi în mînă trainic şi bine cumpănit. Se întoarse dintr-odată, începu să alerge, se opri, se întoarse din nou, cîntări cuţitul în palmă şi-l azvîrli în cel mai mare dintre măslini. Cuţitul se roti în aer, îşi împlini traiectoria şi se înfipse vibrînd chiar în locul în care îşi închipuise că trebuia să se înfigă. Ştia să arunce cuţitul. Putea să-l folosească de la depărtare sau din apropiere, şi să facă din el o armă ucigătoare ca un pistol. Se apropie de arbore cu paşi înceţi, zmulse cuţitul înfipt

adînc în scoarța cenușie și aspră a măslinului, îl aruncă din nou, într-un alt arbore și lama se înfipse, ascultătoare. Alergă să ia briceagul, îl închise, îl vîrî la loc în buzunar. În testamentul pe care notarul Pintus îl citise cu glas tare, scria că măslinii de la Balanotti erau o mie cincizeci și șapte. Ar fi putut să-i numere. Nu că numărul ar fi avut vreo importanță, dar era curios să verifice dacă Don Francesco știa cu adevărat cîți măslini erau la Balanotti. În testament era arătat și numărul merilor, al perilor, al migdalilor, tot, și se mai spunea că Raimondo Collu, țăran de șaptezeci de ani, îl slujea cu credință și hărnicie de treizeci, și că, din acest motiv, moștenitorul Angelo Uras ar fi trebuit să-l țină în slujba sa pînă la moarte. Aceste cuvinte care-i rămăseseră întipărite în minte, îl impresionară la fel ca atunci cînd notarul le citise cu glas amenințător, ca și cum însuși Don Francesco în persoană i s-ar fi adresat lui : Don Francesco vorbea astfel de dincolo de mormînt, pentru ca nimeni să nu încerce să-i încalce ultimele dorinți, așa cum în schimb făcuseră el și maică-sa, cei dintîi, renunțînd la mănoasele pămînturi de la Saboddus și Acquacotta. Acum, în singurătatea livezii, băiatul se simțea vinovat că i-a sugerat el însuși maică-si o asemenea renunțare. Renunțaseră la pămînturile de la Saboddus, de la Acquacotta și la vite, iar în schimb familia Fulgheri nu se împotrivise în ce privește Balanotti și casa. Oricum, voința mortului nu fusese respectată. Bine cel puțin că acceptaseră Balanotti, proprietatea la care Don Francesco ținea mai mult decît la

toate celelalte. Băiatul pășea prin livada tăcută și, mergînd, număra măslinii. Văzuți din drum, păreau toți la fel ; acum, însă, pentru prima oară își dădea seama că se deosebesc : avea, fiecare, o fizionomie anume, ca oamenii. Dacă privești de departe mulțimea care umple o piață sau o procesiune care îți iese în cale, ți se pare că toate persoanele sînt la fel : dacă, în schimb, te duci în mijlocul lor, îți dai seama că se aseamănă, dar că în asemănare sînt deosebite. Așa era și cu arborii cărora le percepea tăcerea, nu cum se percepe tăcerea lucrurilor, ci cum se percepe tăcerea unor oameni amuțiți și gînditori. I se părea că gîndurile despre testament și despre ultimele dorinți ale lui Don Francesco erau și gîndurile arborilor sau, mai bine zis, ale sufletelor cuprinse în arbori, cum îi spusese maică-sa și cum, la Norbio, credea toată lumea. Își aminti că Don Francesco, cînd era îngrijorat de ceva, poruncea să i se pună șeaua pe cal și venea la Balanotti — chiar la Balanotti, iar nu la Saboddus sau la Acquacotta, ci la Balanotti — pentru că acolo erau arborii, și ceasuri întregi se plimba așa cum i se întîmpla și lui în clipa aceea.

Ajunsese cu numărătoarea la o sută patruzeci și trei, într-un loc unde măslinii aveau trunchiurile drepte și netede, încă tineri, altoiți probabil de nu mai mult de zece ani, cînd auzi printre frunze vocea mamei sale care-l chema. Vocea răzbătea pînă la el ca o pasăre nevăzută. Își duse mîinile la gură și făcîndu-le pîlnie strigă : „Viiin !", întors spre casa ce se întrezărea prin frunzișul cenușiu. Privind în sus,

văzu printre crengi, străveziu, cerul albastru al acelei limpezi zile de toamnă. Strînse într-un loc o grămăjoară de pietre, ca să-și însemneze pînă unde ajunsese cu numărătoarea. „Altfel, uit", zise în sinea lui; deși știa că nu-i păsa cîtuși de puțin. Își întipări numărul în memorie, numărul și înfățișarea unui arbore bătrîn și răsucit, care părea că are ochi, nas și gură și că se uită la el cu un rînjet ironic, apoi se îndreptă spre casă. Vocea Sofiei care-l striga îi ținea tovărășie și-l călăuzea de departe.

„Trebuie să-mi fac rost de un cîine, pentru cînd am să vin singur aici", se gîndi. Își dorise totdeauna un cîine, în afară de cal, și simțea că acum maică-sa l-ar fi lăsat să-și ia unul.

Trecuseră cîteva săptămîni de la înțelegerea cu Fulgherii, dar Sofia tot mai locuia în casa din ulicioară. Aproape în fiecare zi se ducea la Don Francesco ca să aerisească odăile, cum zicea, sau să stropească grădina. Dar nu se hotăra. Nu reușea încă să accepte ideea că ea, Sofia Curreli, putea să stea în casa aceea domnească, chiar dacă de fapt o știa a ei, o îngrijea și o iubea ca atare. Fusese mai ușor să primească Balanotti, cu casa țărănească, cîmpurile și măslinii. Era toamna tîrziu cînd se hotărî. Hotărî totul de una singură, fără măcar să-i vorbească despre aceasta lui Angelo. Îi vorbi în schimb unchiului Raimondo, după ce cîntări bine lucrurile în sinea ei.

— Știi, îi spuse într-o dimineață, m-am hotărît să stau în casa Răposatului.

Fața de dop zbîrcit a bătrînului se lumină și dinții lui mari luciră într-un zîmbet. Sofia se simți și mai sigură. Totuși întrebă:

— Ce zici, dumneata, unchiule Raimondo?

Bătrînul se așeză pe vine și frecîndu-și gînditor degetul de pămînt, zise fără s-o privească:

— Eu mă întrebam de ce nu v-ați mutat pînă acum în casa aceea...

Angelo, care era de față, își frecă mîinile, apoi luă un pumn de zahăr și se duse la Zurito. Sofia amestecă zahărul în ceașca de cafea pe care o pregătise, unchiul Raimondo întinse mîna, iar ea așeză ceașca în palma mîinii mari, ca o lopată de lemn de castan, din acelea pe care femeile din Norbio le folosesc pentru a despărți tărîțele de făină. El își țuguie buzele și sorbi zgomotos cafeaua, goli ceașca și o mai ținu încă, așa caldă, în mîna zbîrcită:

— Facă-se voia Domnului, zise Sofia, ridicîndu-se.

Bătrînul se ridică și el, și încheieturile îi trosniră ca niște crengi uscate.

— Spune-mi, unchiule Raimondo, făcu apoi, turnîndu-i un pic de rachiu, n-ai vrea să mă ajuți să-mi duc lucrurile în casa cea nouă?

— Cum să nu! răspunse bătrînul.

— Crezi că isprăvim într-o zi? întrebă, trăgînd cu ochiul la micuța bucătărie afumată.

— Depinde de lucrurile pe care vreți să le duceți.

— Numai albituri și vase.

— Atunci ne descurcăm într-o dimineață.

Cam după o săptămînă se mutară, ceea ce constitui o surpriză pentru toată lumea. Sofia iubea casa aceea în care petrecuse atîtea ceasuri, pe care o dereticase de atîtea ori și pe care o cunoștea sau i se părea că o cunoaște în toate ungherele, iubind-o aproape cu patimă. Cu o zi înainte de cea hotărîtă pentru mutare, începu dis-de-dimineață să măture, să spele pe jos, să șteargă mobilele de praf și așeză pe pereți icoanele sfinților ei protectori. Angelo își alese o cameră ce dădea spre ultimul palier al scărilor și tot restul fu lăsat cum era : un pătuț de fier, un scrin, un dulap, o măsuță în fața ferestrei și două scaune. Putea să pară odaia unui elev. Sofia atîrnă un crucifix la căpătîiul patului. În odaie, alături de măsuță, mai era o etajeră de cărți, cîteva traduceri de romane franțuzești în ediții populare, manuale de agricultură, colecții pe mai mulți ani a „Ecoului Comunelor", periodicul fondat, condus și aproape în întregime scris de Don Francesco, un exemplar din *Logodnicii,* un vocabular italian și renumita Enciclopedie Universală, din care Angelo scosese toate noțiunile sale de istorie. Dar lucrul care-i plăcea mai mult era fereastra de la care se putea vedea dincolo de Fluminera și de acoperișurile roșietice ale caselor, povîrnișurile golașe de pe Monte Volpe și Monte Homo. Cînd clopotele bisericilor Sant' Antonio și Santa Barbara începură să bată amiaza, casa era toată lună și Sofia aprinse focul în bucătărie. Apoi, Angelo se spălă la pompa fîntînii și veni să se așeze în fața mamei sale. Vinul din carafă era atît de rece

încît aburise sticla. Sofia umplu paharele. După tevatura și truda mutării, singură cu fiul ei în bucătăria frumos rînduită și curată, se simțea fericită, simțea că o nouă viață stă să înceapă și aproape că i se făcu frică, deoarece o convingere înrădăcinată în înțelepciunea ei ancestrală îi spunea că viața renaște totdeauna din moarte. Dintr-o dată, și pentru prima oară de cînd intrase în curte cu căruța de lucruri, își aminti de Don Francesco Fulgheri și-l revăzu așezat la masa aceea cînd, în vis, mînca supa de cașcaval și molură, în seara morții. Se simți ocrotită și-i mulțumi în sinea ei.

— Nu-l poftim pe unchiul Raimondo să ia o îmbucătură ? zise Angelo, dînd să se ridice.

Sofia încuviință, dar în același timp îl opri cu un gest calm al mîinii. Voia să mai stea puțin singură cu el la masa pregătită, fără străini ; voia să prelungească acea clipă largă în care, în tăcere, ea și băiatul ei luau în stăpînire casa lui Don Francesco. Se auzeau glasuri răzbătînd dinspre casele vecine prin pereți, nu erau zgomote familiare, ușor de recunoscut, ci glasuri noi care treptat-treptat aveau să devină familiare. Angelo luă un picior de pui și-și înfipse dinții în el. Sofia, dintr-un vechi obicei de mamă, îl privea cum mănîncă. Și așa, privindu-l, duse paharul la buze și-l goli cu sorbituri lungi. Apoi se ridică, mai puse un tacîm și :

— Acum du-te și cheamă-l, spuse ea.

După ploaie, unchiul Raimondo, așa cum făgăduise, se apucă de semănatul pămîntului pe

care Sofia îl moştenise de la bărbatul ei, în ţinutul Acquacotta, lîngă izvorul termal. Angelo ţinu să meargă cu el. Sofia ceru bătrînului să nu semene mai mult de un chintal de grîu : nu voia să rişte, mai ales că pămîntul nu fusese pregătit din timpul verii. Într-o dimineaţă de luni, unchiul Raimondo veni să-l ia pe Angelo ; îl înhămă pe Zurito la docar, încărcă două jumătăţi de sac de grîu, îngrăşămîntul şi plugul greu de fier, coşul cu merinde, butelca de vin şi plecară. Trecură prin faţa turnătoriei, care de cîtva timp îşi reluase lucrul şi murdărea cerul cenuşiu de toamnă cu funinginea ei ce se revărsa din coş peste grădinile de zarzavat din Leni. Cînd sosiră la izvorul termal, la poalele unei coline teşite şi golaşe, Angelo arătă bătrînului hotarele lotului de pămînt : la răsărit, izvorul şi un păr sălbatic, la apus două borne asemănătoare celor folosite în mod obişnuit la Norbio. Ca să poată fi văzute de la distanţă, Angelo le spoise cu var, încă de anul trecut. Bătrînul măsură lotul din ochi şi alese, din dreptunghi, ogorul pe care urma să-l are în ziua aceea. Apoi îşi petrecu pe după gît un săculeţ plin de grîu, şi umblînd cu paşi mari şi regulaţi începu să-i împrăştie conţinutul cu un larg gest de rotire a braţului. Hotărîse să semene după obiceiul vechi, cu încăpăţînarea semeaţă a ţăranilor din Norbio, împotriva căreia Don Francesco Fulgheri se bătuse zadarnic atîţia ani de zile. Grăunţele săltau pe pămîntul tare, dispăreau printre smocurile de iarbă uscată. Împrăştie aşa tot grîul, îl azvîrli cu gestul acela iscusit care exprima o înşelătoare experienţă şi înţelepciune. Aşezat lîngă şaretă, Angelo morfolea o bucată de pîine şi se uita la el. Unchiului Raimondo i se părea că vede lîngă calul alb umbra încruntată a lui Don Francesco Fulgheri, care nu i-ar fi permis desigur să semene în felul acela. Dar Don Francesco nu se afla acolo, iar el era convins că grîul avea să încolţească şi să se nască la fel de bine. Ridică din umeri, scuipă departe şi, înhămînd calul la plug, înfundă brăzdarul în pămînt şi brăzdarul îl despică, întorcîndu-l într-o parte şi acoperind grîul risipit. Zurito trăgea întins fără să aibă nevoie de îmboldiri, ca şi cum aratul n-ar fi fost o treabă nouă pentru el. Văzînd brazda atît de netă şi exactă, Angelo se gîndi că e uşor şi plăcut să lucrezi cu plugul, dar abia dacă ajungea la coarne şi putea doar să se agaţe de ele, lăsîndu-se tîrît. Unchiul Raimondo îl dădu la o parte, rîzînd cu dinţii lui puternici şi albi. Ajungînd la marginea cîmpului, ridica fără nici un efort plugul greu, scotea brăzdarul lucitor din ţărîna brună, şi-l înfigea imediat alături de brazda abia trasă, pentru a tăia una nouă, paralelă. Din cînd în cînd, cîte un trecător se oprea în drum şi se uita, salutînd ţărăneşte printr-o întrebare inutilă : „Ari, unchiule Raimondo ? Ară, ară, şi Dumnezeu să te ajute !“ „Ar, ar, răspundea el fără să se oprească, ar pămîntul Sofiei Curreli şi al ăstuia“ zicea, arătînd spre Angelo, care-şi întorcea faţa roşind, fiindcă se ruşina, fără să ştie nici el de ce. Poate se ruşina pentru că îngăduia ca grîul să fie semănat după vechiul obicei, încălcînd astfel sfaturile lui Don Fran-

cesco, care explicase de atîtea ori cum se pregătește pămîntul înainte de a fi semănat. Sau poate se rușina că stă acolo fără să facă nimic, în timp ce bătrînul cu picioare strîmbe trudea la coarnele plugului. Soarele lucea alb pe cerul cenușiu, puținii arbori uscați din jurul izvorului fumegînd nu aveau umbre, dar băiatul tot își dădu seama cînd veni amiaza. Îl văzu pe bătrîn cum se oprește, se uită la ceasul de buzunar, deshamă calul de la plug și în același timp auzi, foarte departe, dangătul vesel al clopotelor din Norbio, care se întindea ca o pată luminoasă la poalele munților sterpi.

— Bravo, bine-ai făcut că ai aprins focul, îi spuse unchiul Raimondo cînd ajunse lîngă el. Se apropie de izvor și se aplecă să-și spele mîinile gloduroase în apa caldă, care curgea fumegînd printre trestii și ferigi. Poți fierbe ouăle în apa asta, zise. Le luă din coșul cu merinde, așeză unul pe un bolovan neted și-l învîrti, apoi îl opri cu două degete, dar îndată ce-și retrase degetele, oul începu din nou să se învîrtă : făcu o jumătate de rotire, încet.

— Pe asta n-o știai, nu-i așa ? se hlizi bătrînul.

— Nu, n-o știam, zise Angelo. Înțelesese imediat că oul crud continua să se învîrtă după ce a fost oprit, pe cînd oul fiert, odată oprit, nu se mai mișcă din loc.

Rîse șiret și făcu bătrînului cu ochiul : acesta rămase ușor dezamăgit. La vremea lui, nu fusese chiar ușor să priceapă această taină simplă. Puse ouăle la fiert în apa caldă și se uită țintă la minutarul ceasului său mare, ca să socotească bine timpul. Angelo dădu calului tainul de ovăz.

— Îți plac mai tari sau mai moi ?

— Potrivite, răspunse băiatul.

Mîncară, și unchiul Raimondo luă butelca de vin și bău fără s-o atingă cu buzele, apoi o întinse lui Angelo.

În clipa aceea trecu cîinele.

Trecu în goană pe lîngă foc, și vîntul ridică un pic de cenușă. Era un cîine tînăr, cu blana gălbuie, cu dungi lunguiețe și negre care sporeau relieful coastelor ieșite în afară. Alerga disperat spre șosea, dar se opri dintr-o dată la vreo cincisprezece pași de ei, se opri și se întoarse să-i privească. Avea botul și coada ca ale unui ogar. Angelo îl chemă.

— Ciulè ! strigă, ca toți copiii din Parte d'Ispi cînd vor să cheme un cîine. Cîinele își aplecă botul, răsucindu-se și scuturîndu-se într-o gudurare subliniată și slugarnică în intenția de-a fi pe placul necunoscuților, iar zîmbetul său cîinesc îi dezgoli dinții ascuțiți și subțiri.

Angelo îi arătă o bucată de pîine și abia atunci animalul începu să se apropie cu băgare de seamă, de parcă ar fi umbat în vîrful picioarelor pentru a fi iertat că există. Angelo îi aruncă pîinea, animalul o prinse din zbor într-un salt, și, trosnind din fălci, o înghiți cu bale, tremurînd. Era o cățea.

— Lasă-l în pace, e o javră ! făcu bătrînul, eu mă pricep la cîini. Face prea multe mofturi, ca să fie un cîine bun.

Dar băiatul îl privea neliniştit. Ar fi fost deajuns o mişcare mai repezită ca să-l alunge.

— Prea se gudură, prea se fasoleşte ! zise bătrînul, cercetînd cîinele cu seriozitate. Trebuie să fie necredincios, trădător şi chiar hoţ. Observînd, însă, expresia lui Angelo, tăie o felie din pîinea sa şi o azvîrli cîinelui, care o prinse din zbor şi o înfulecă lacom.

Animalul continua să se răsucească şi să rînjească, aplecîndu-şi capul cînd în dreapta, cînd în stînga.

— Se ruşinează pentru că nu ne cunoaşte şi pentru că îi e foame, zise Angelo.

— Nu-i nici o ruşine să-ţi fie foame cînd eşti cinstit ! rosti sentenţios bătrînul. Dacă s-ar fi aplecat prefăcîndu-se că ridică o piatră, cîinele ar fi fugit şi totul s-ar fi terminat acolo, fără discuţie. Dar n-o făcu. Sofia trebuia să fie aceea care să spună nu, şi să scape de căţea. Angelo se gîndea tocmai la acest lucru. Cine ştie de ce venise spre el şi se oprise. Poate simţise mirosul de pîine sau mirosul lui, al lui Angelo. Cîinele fusese cel care hotărîse să rămînă cu el, cel care-l alesese. Îşi dorise dintotdeauna un cîine. Numai aşa poţi să ai un cîine : îl găseşti în mijlocul drumului sau în mijlocul cîmpului, singur, înfometat, îi spui „ciulè“ şi tîrgul s-a făcut, legămîntul de prietenie s-a încheiat. Cine ştie, poate avea să devină prieten cu Zurito ! Auzise vorbindu-se că, deseori, cîinii şi caii pot să devină buni prieteni.

Între timp, unchiul Raimondo umbla în sus şi-n jos pe urmele plugului. Acum, în lumina

asfinţitului, ogorul părea mai întunecat : un mare dreptunghi de pămînt brun, cu totul deosebit de cel care se-ntindea cît vedeai cu ochii. La un moment dat, bătrînul scoase un strigăt şi ridică braţele. Angelo văzu iepurele ţîşnind în lături, îl văzu făcînd o piruetă în aer, desluşi pentru o clipă cu limpezime urechile lungi, spinarea rotundă şi pîntecul alb. Calul sări într-o parte, se întoarse să se uite cu urechile ciulite. Unchiul Raimondo vorbea de unul singur, de parcă ar fi repetat strigătul de adineaori, amintind clipa în care iepurele fugise printre picioarele calului. Făcu un pas înapoi şi înşfăcînd biciul ca pe o armă îl îndreptă spre iepure, care, după săritură, se aciuise într-o brazdă şi-l privea cu ochii lui negri şi rotunzi, ca boabele de mure. Cu un gest repede, brusc, pe care nimeni nu l-ar fi aşteptat de la el, dar care îi era propriu, întoarse fulgerător codoriştea biciului apucînd-o de capătul mai subţire şi încercă să lovească iepurele ; dar îşi greşi ţinta şi vietatea, cu o altă săritură, şi cu o altă piruetă la mică înălţime, scăpă nevătămată şi porni ca o săgeată spre apus. Angelo apucă să o mai vadă odată, mică şi neagră în zariştea limpede, ca o zdreanţă azvîrlită în aer sau ca o pasăre pe cale să se aşeze.

— Ah, dacă aş fi avut o puşcă ! se tîngui bătrînul cu glas tare. Se bătu cu mîna pe şold şi apăsă din nou coarnele plugului, îndemnînd calul. La strigătul unchiului Raimondo, cîinele se ridicase şi stătea încordat : coada pe aceeaşi linie cu spinarea, botul fremătător şi

vîrful unei urechi uşor înălţat. Cînd iepurele ţîşni a doua oară, scăpînd de coada biciului, Alintata, aşa hotărîse Angelo să-i spună, îşi porni goana fulgerătoare.

Se învîrti de două sau de trei ori în jurul omului şi al calului, ghici locul în care iepurele rămăsese o clipă ghemuit, apoi porni în urmărire.

— Da, poate mîine! strigă în urma ei bătrînul, pe un ton de batjocură.

Din cînd în cînd se auzea cîte un lătrat şi se vedea un punctuleţ alb, codiţa iepurelui care se îndepărta în zigzag, se oprea o clipă, îşi relua fuga.

— E tîrziu, zise Angelo, ajungînd pe tăcute în spatele bătrînului.

Bătrînul arătă pe cer un nor negru, ca de funingine, ca fumul de la o cărbunărie. Norul părea să iasă din vîrful lui Monte Homo.

— Mîine plouă, spuse. Începe iar să plouă, şi cine ştie cînd o să stea. Mi-a rămas doar fîşia asta, trebuie s-o isprăvesc.

Mai străbătu de două sau de trei ori ogorul în sus şi-n jos, apoi deshămă calul, aşeză plugul la loc în docar şi bău o înghiţitură din butelca de vin. La Acquacotta, din pricina apei fierbinţi, nu se putea bea altceva decît vin.

Angelo prindea şleaurile docarului cînd băgă de seamă că Alintata se întorsese. O auzi gîfîind de departe, apoi se pomeni cu ea la picioarele lui. Nu îndrăznise să spere că dorinţa i se înfăptuise, dar chiar aşa era: Alintata izbutise să prindă iepurele, iar bătrînul începu pe loc să-l spintece.

— Eşti mai bun decît credeam, zise unchiul Raimondo, aruncînd măruntaiele dincolo de tufişuri, apoi adăugă: E un cîine bun, vezi! Nu se atinge de măruntaie, nici cînd îi e foame. N-aş fi crezut.

Angelo se aplecă şi mîngîie cîinele, îi strînse la piept capul fin. Cînd se ridică, făcu un semn scurt cu mîna şi cîinele, sprinten şi uşor, sări în căruţă. Zurito se urni fără să fie nevoie de îndemnuri. Zurgălăii de la căpăstrul lui răsunau în asfinţit ca o îndepărtată bătaie de clopot.

PARTEA A DOUA

ÎNCEPU DIN NOU să plouă chiar în noaptea aceea și continuă fără întrerupere, zile în șir, așa cum prevăzuse unchiul Raimondo. Cînd pămîntul fu îmbibat de apă, mii de pîraie coborîră din munți și, unindu-se, formau torente care tîrau în goana lor lacomă pămînt, pietre, mărăcini, tufe, pînă și arbori întregi cu rădăcini cu tot, care împiedicau ori grăbeau și mai tare curgerea torentelor, mai ales a celui în care se revărsau toate celelalte, Fluminera, ce străbătea tot satul, de la deal spre vale, și al cărui curs nu fusese încă reglementat. Torentul se zbătea între maluri și descălța temeliile caselor. Încă din timpuri străvechi puhoaiele smulseseră case întregi, pricinuind și victime omenești. Dar în anul acela nu se întîmplă nimic, deoarece după șase zile ploaia încetă și cerul redeveni albastru.

Nenorocirile se abătură însă după mai mulți ani, cînd Angelo Uras, care începea să-și radă mustața, mergea la cumătra Verdiana acasă pentru a se uita din pridvor la Valentina Manno, o brunetă de șaptesprezece ani care locuia, împreună cu cele șase surori ale sale, peste Fluminera. Și în anul acela, oamenii din

Norbio așteptaseră zadarnic ploaia timp de luni de zile, purtaseră în procesiune statuia sfîntului Rocco și pînă la urmă, așa cum adeseori se întîmplă după o lungă secetă, cataractele cerului se deschiseră. Ploaia cădea de mai bine de o săptămînă, deasă și uniformă, atît de urîtă la vedere, încît părea tulbure și noroioasă încă înainte de-a atinge pămîntul. Fluminera vuia și spumega între maluri, luînd cu sine alte bucăți de pămînt și alte pietre, iar acolo unde rîul forma un cot, detritele se îngrămădeau într-un fel de zăgaz natural și apa, sporindu-și treptat nivelul, trecea peste maluri în stînga și în dreapta, năvălind pe ulițele satului. Oamenii, amintindu-și dezastrele inundațiilor precedente, se adunară în piața Frontera : femeile, desculțe, cu fustele suflecate ca atunci cînd mergeau la rîu să spele rufele, bărbații, călare, înveliți în largile mantale de postav gros și negru de Sardinia, cu gluga ascuțită coborîtă peste ochi. Printre bărbați era și Angelo, înfășurat în mantaua care fusese a tatălui său. Era foarte îngrijorat, deoarece satul rămînea tăiat în două și de partea cealaltă se afla Valentina. Oamenii stăteau acolo și se uitau la apa tulbure, cu ochii holbați, parcă țintuiți de o vrajă. Aveau aceeași înfățișare tristă și dezolată ca a caselor sub ploaia neîntreruptă.

— Să mergem și să ne rugăm sfîntului Rocco, zise o femeie. Sfîntul Rocco a făcut să plouă... sfîntul Rocco...

— Ia mai slăbeşte-ne cu sfîntul Rocco ! o întrerupseră bărbaţii. Pe sfîntul Rocco îl punem la muiat în rîu !

Femeile îşi făcură semnul crucii. Un bărbat înalt şi vînjos, cu o barbă deasă şi roşietică vorbea şi gesticula ca un popă, în picioare, pe o masă, chiar în faţa uşii de sticlă a oficiului poştal. Lumea din piaţă se întoarse spre el, dar numai cîţiva înţelegeau ce spune. Numai cîţiva. Dacă ar fi vorbit spanioleşte, toţi ar fi priceput, bătrîni şi tineri, dar bărbatul bărbos era piemontez şi vorbea italiana. Printre cei puţin în măsură să înţeleagă era şi Angelo, şi îşi dădea seama că tot ceea ce se străduia să spună străinul era important pentru toţi. Era inginerul Antonio Ferraris şi întreba dacă era cineva dispus să lucreze la întărirea malurilor torentului, astfel încît să se evite inundarea satului. Angelo îşi mînă calul pînă la masa de pe care vorbea inginerul, se întoarse spre mulţime, ridică o mînă pentru a cere să se facă linişte ; apoi, cu vocea lui limpede şi puternică, vorbi ridicîndu-se în scăriţe. Şi tocmai vocea lui izbi mulţimea şi o făcu să tacă.

— Lăsaţi-l să vorbească, ţipau femeile. E băiatul Sofiei Curreli : vrea să ne spună ce vrea călugărul.

— Ăla nu-i călugăr, urlă Feliciano De Murtas de la înălţimea calului său negru. Este inginerul Antonio Ferraris din Corpul Regal al Minelor.

La auzul numelui de Antonio Ferraris, un freamăt străbătu mulţimea, care amuţi şi rămase nemişcată, compactă. Apoi se porniră

fluierături ascuţite şi un bombănit ameninţător. De fapt, inginerul Ferraris se găsea la Norbio cu sarcina de a cere predarea a o mie de cîntare de lemn, necesare Topitoriilor Regale din zonă, iar Intendentul general îl trimisese pe el, fiindcă era un bărbat energic, în stare să se facă ascultat.

Cu cîţiva ani în urmă, izbutise să asigure predarea lemnului din partea Sfatului obştesc, ameninţînd cu rechiziţionarea boilor, a cailor, a carelor şi cu tăierea pădurii de către ocnaşii care lucrau în subordinea lui la minele din ţinutul Iglesias. Predarea silită a unor enorme cantităţi de lemn dăinuia de peste un secol. În 1740, Regele acordase nobilului suedez Carl Gustav Mandell dreptul de a exploata toate minele din Parte d'Ispi, în schimbul unui mic procent din minereul rafinat ; şi-i îngăduise să ia din pădurile înconjurătoare, cărbunele şi lemnul pentru topitorii, silind comunele la adevărate corvezi şi distrugînd în felul acesta patrimoniul silvic al regiunii.

Masacrul continuase şi după ce minele şi topitoriile — la scadenţa contractului pe treizeci de ani al lui Mandell — trecură în administraţia directă a guvernului regal. Dimpotrivă, de atunci situaţia se înrăutăţise, deoarece nevoile de combustibil deveniseră mai apăsătoare şi mai urgente.

Mulţimea adunată în piaţă era convinsă că propunerea inginerului ascundea o capcană, dar Ferraris nu voia decît să-i ajute şi căuta să-i explice lui Angelo, care-i folosea drept tălmaci. Neajutoraţii de munteni erau departe de a-şi

închipui că tocmai asprul și autoritarul Ferraris era unul dintre puținii tehnicieni piemontezi îngrijorați de progresiva distrugere a pădurilor. Ferraris propusese de mai multe ori ca, pentru topirea minereului, să se întrebuințeze cărbunele fosil care se extrăgea chiar în bazinul minier Sulcis. Dar Regele, foarte lacom să apuce mizerabilul procent de 2% ce-i revenea prin contract asupra argintului și plumbului rafinat, respingea toate propunerile de experimentări novatoare, care ar fi putut să întîrzie, într-o măsură, ritmul producției. Astfel, inginerul risca să treacă drept un instigator și un iacobin atunci cînd încerca să salveze puținul rămas din pădurile din Parte d'Ispi, în timp ce populația îl socotea un zbir al guvernului hapsîn. Cert e, însă, că atunci cînd era vorba să pretindă tributul lemnului, Antonio Ferraris lua lucrurile în serios și obținea ceea ce voia. Și de data aceasta era hotărît să se facă ascultat. Era un om de acțiune, obișnuit să facă bine tot ce făcea. În dimineața aceea, în piața Frontera, își dădu imediat seama de neînțelegerea ce era pe punctul de a se naște și, fără să insiste asupra voluntarilor, zise, folosindu-se mereu de Angelo, care traducea în dialectul din Norbio, că, deocamdată, nu-i păsa nimic de cărbune și de lemn, și își ascultă el însuși cu uimire propriile cuvinte, răsunînd în piață. Așteptă o clipă, apoi sări de pe masă și, desbrăcîndu-și haina, alergă spre torent, intră în apă pînă la brîu și, numai cu mîinile goale, începu să împingă și să descurce viitura strînsă în mijlocul rîului.

Douăzeci sau treizeci de bărbați își lăsară caii și mantalele în seama femeilor și-l urmară. Din casele învecinate fură aduse uneltele : tîrnăcoape, sape, lopeți, frînghii, cîrlige. În cîteva minute, zăgazul de vituri fu înlăturat și curentul se scurse fără opreliști. Dar volumul de apă era încă atît de mare, încît împiedica trecerea torentului, așa că satul rămînea tăiat în două. Pe cele două maluri opuse, din piața Frontera, rămasă uscată, pentru că era așezată mai sus, și din piața Cadoni, încă năpădită de ape, mulțimea privea înmărmurită ciudatul spectacol oferit de străinul acela obișnuit să poruncească și să se facă ascultat și care lucra ca un salahor, cu apa pînă la piept, netezindu-și din cînd în cînd barba și părul cu mîinile ude și murdare de noroi. Dar curentul continua să aducă mari cantități de trunchiuri, crengi, mănunchiuri de ierburi și tufe, stîrvuri de oi, de vaci, de porci ; și în scurtă vreme, zăgazul abia desfăcut se alcătuia la loc, iar apa reîncepea să urce. Roșu la față, Ferraris își zbiera poruncile, dar se făcea înțeles mai mult prin gesturi decît prin cuvinte. Angelo se uita cu grumajii încordați, ca toți ceilalți, și între timp se gîndea la Valentina și la surorile ei. Cine știe cîte zile aveau să rămînă blocate dincolo de torent, laolaltă cu locuitorii de pe malul drept. Înfășurat în mantaua lui neagră, rămase un pic pe gînduri. Fiecare se simțea blocat în felul lui. Lui puțin i-ar fi păsat că nu poate merge la biserică, dar i-ar fi părut tare rău să n-o vadă pe Valentina decît de la fereastra mătușii Verdiana. Dar în afară de

Valentina, trebuia să facă ceva și pentru a-l ajuta pe inginer, care se dădea de ceasul morții, în apă, fără să se facă înțeles. Angelo se înfășură strîns în mantaua aspră, își potrivi picioarele în scărițe și se îndreptă spre torent. Pe jos, n-ar fi reușit niciodată nici să străbată mulțimea, nici să intre în apă.

— Ce vrei, băiete ? Unde vrei să te duci cu calul ?, protestau oamenii ; dar toți sfîrșeau prin a-l lăsa să treacă, mîngîind botul sau crupa lui Zurito și dîndu-se la o parte.

Calul intră în apă și Angelo se pomeni îndată lîngă inginer, care-i zîmbi. Se simțea atras de băiatul acesta cu chipul inteligent ; era mulțumit că-l vede din nou alături de el ; i se întîmplase și în lupte să se simtă îmbărbătat de apropierea unui soldat necunoscut cu care să poată comunica. Era ceva neobișnuit și în același timp familiar în acest adolescent care preschimba limbajul său, alcătuit din termeni tehnici, în acel ciudat dialect latinizant, făcîndu-se înțeles de toți. Căci era limpede că toți îi înțelegeau imediat cuvintele și stăteau să-l asculte și îi dădeau dreptate. Un asemenea tip întîlnise și la Bezzecca, pe front. Era un pisan, înrolat cu cincisprezece zile mai înainte. Fuseseră cuprinși de o bruscă simpatie unul pentru celălalt și în toiul bătăliei, cînd bubuitul puștilor și al tunurilor acoperea vocile, se înțelegeau dintr-o privire.

— Dacă s-ar putea pune bolovani pentru trecere, zise Angelo, arătînd apa și apoi lumea de pe mal. Au nevoie să treacă !

Inginerul încuviință, cu gravitate.

— Ai dreptate, zise. Numai că e nevoie de bolovani foarte mari.

— Și de bîrne, spuse Angelo. Trunchiuri de copaci.

Astfel fu hotărîtă construirea podului de lemn care, pe lîngă că permitea reluarea normală a vieții la Norbio, din clipa aceea indica punctul exact unde, în viitor, urma să fie construit un pod de fier, acel pod ce există și astăzi și se numește podul Ferraris, în amintirea străinului care și-a pus propria experiență în serviciul populației din Norbio, obișnuită din totdeauna să se aștepte din partea veneticilor numai la silnicii. Chiar și Ferraris fusese foarte aspru cu ei în multe ocazii. Și de data aceea venise să pretindă predarea combustibilului, hotărît s-o obțină. Fluminera revărsată a fost cea care l-a făcut să-și schimbe părerea, spectacolul dezolat al satului umilit sub ploaie, sub munții la a căror spoliere contribuise el însuși. Ferraris își amintea foarte bine pădurile de odinioară și știa că dacă ar mai fi existat, puhoaiele torentelor nu s-ar fi năpustit din munți cu atîta violență, iar casele sărace ale păstorilor de capre din Castàngias nu ar fi fost îngropate de surparea terenului, așa cum se întîmplase în dimineața aceea. Nici unul din acei care-l priveau lucrînd cu apa pînă la piept, cărînd bîrne și ancorîndu-le în pietrișul albiei, nu-și putea închipui că avîntul lui se datora unei căințe, reacției pe care o provocase în el chipul oamenilor acelora. Supus, Angelo îi traducea poruncile ce se executau apoi cu promptitudine și energie. Părea că fireasca

pricepere de a comanda a inginerului era potențată de vocea băiatului care striga ordinele de la înălțimea calului său alb. Unii oameni fură văzuți urcînd în sus rîpa torentului, alții plecară din piață fluturîndu-și mantalele. Mulțimea se dădea la o parte pentru a-i lăsa să treacă, apoi se închidea în urma lor, ca apa în urma unei luntri ; și toți căutau să fie folositori, lucrînd și arătînd unde putea fi găsit materialul trebuincios. S-au văzut bărbați întorcîndu-se călare, cu mînecile suflecate sub apa șfichiuitoare, ducînd în spate bîrne lungi, trunchiuri întregi de plop sau de eucalipt. Le duceau cîte doi sau cîte trei, ținîndu-le cu mîinile deasupra capului și mînînd iscusit caii din genunchi. Fără să descalece și fără să se ușureze de povară, coborîră rîpa pietroasă, pe care caii riscau să alunece la fiecare pas. Din mulțime se ridica un zumzet de voci care se contopea cu uruitul torentului, dar deasupra tuturor zgomotelor se înălțau vocile ascuțite ale femeilor care din case își chemau copiii, și văzduhul era plin de nume proaspete, care-l străbăteau ca niște cintezoi, prin perdeaua ploii de culoarea noroiului.

Erau două peisaje sonore, două imagini suprapuse și foarte distincte : una aproape tragică — aceea care-l mișcase pe inginerul Ferraris și-l împinsese în apa rece pentru a îmblînzi torentul ; cealaltă, veselă și colorată, care amintea de Norbio așa cum fusese cîndva, cum ar fi putut să fie dacă munții săi s-ar fi acoperit din nou cu păduri. În cîteva ore, puntea fu terminată și femeile mai bătrîne trecură peste ea cu pas încet și cadențat pentru a o încerca. Acum, torentul putea fi traversat fără să-ți uzi picioarele. Trecură, în joacă, și copiii, trecură cîini care-și căutau stăpînii adulmecînd, trecu și parohul, care ținu să strîngă mîna inginerului și să-i mulțumească în numele întregii comunități.

— Peste un ceas, zise inginerul, n-o să mai fie apă în piața asta.

Îi venise o idee. Era un sistem pe care-l experimentase cu succes și în Piemont. Îl chemă lîngă el pe Angelo, ceru să i se împrumute un cal și, urmat de ceilalți, urcă o bună bucată din cursul Fluminerei, pînă la punctul în care aceasta, lărgindu-se, părea că șovăie să se arunce în stînga sau în dreapta promontoriului, pe care Părinții Iezuiți din ultima misiune împlîntaseră o cruce de lemn negeluit. Torentul se azvîrlea în stînga, dar era limpede că dacă s-ar fi azvîrlit în dreapta, volumul apei ce inunda satul ar fi scăzut. După cîteva porunci date de Ferraris și traduse de Angelo, cîțiva bărbați călare plecară în căutarea unor lopeți și tîrnăcoape, apoi, piemontezul dădu băiatului un ordin de executat. Angelo plecă la galop în jos pe povîrniș, Zurito era un animal cu picioare zdravene și înainta iute chiar și pe drumul accidentat și abrupt. În curînd fu în piața Cadoni, unde apa era pe punctul de-a atinge nivelul magaziilor Grînarului, în care era strînsă recolta. Dacă apa ar fi intrat în magazii, pabuga ar fi fost uriașă. Angelo intră călare în curtea casei Cadoni, își desbrăcă mantaua, sări jos și alergă în căutarea

stăpînei casei. Se întîlni cu nepotul avocatului, Antioco, un băiat ager și simpatic, prieten de-o vîrstă cu el. Angelo îi arătă cheia scrinului inginerului și băieții urcară în goană la etajul întîi. O femeie de serviciu deretica prin odaie. Cu un semn, Antioco o făcu să iasă ; Angelo se aplecă, deschise cu multă băgare de seamă scrinul care avea colțurile și muchiile acoperite cu o placă de alamă lucitoare. O dată ridicat capacul, se răspîndi un parfum foarte fin. Dădu la o parte cîteva cămăși, un sul de gulere scrobite, un halat de mătase, apoi își înfundă mîna în stînga, de unde scoase un pachet cu bastoane de dinamită învelite într-o hîrtie galbenă cerată. În dreapta găsi un ghem de fitiluri, tăie un mănunchi pe care-l înfășură și-l vîrî în buzunar. Luă însă întreg pachetul cu dinamită și îl înveli într-un tricou de lînă. Înainte de a coborî în curte își îmbrățișă prietenul și-i zise la ureche :

— O să auziți o explozie, dar să nu vă speriați. Curînd după aceea, apa o să scadă. Cred că o să izbutim să salvăm grîul pentru semănat, ai să vezi !

— Bine, mult noroc !

Angelo îl apropie pe Zurito de trepte, sări în șea și plecă ținînd strîns pachetul sub mantaua de aba aspră.

Ploua ca mai înainte, și apa șiroia pe marginile glugii, orbindu-l, dar Zurito punea piciorul în locul potrivit și Angelo, de sub glugă, vedea în depărtare crucea Misionarilor.

În timpul cît lipsise, inginerul făcuse pregătirile pentru minare. Luă pachetul din mîinile băiatului, îl vîrî în gaura sfredelită în stîncă, astupă gaura cu pămînt, pietre și așchii de lemn, lăsînd afară două palme bune de fitil, apoi aprinse o țigară de foi și porunci oamenilor să încalece și să se îndepărteze. În sfîrșit, cu jarul țigării aprinse fitilul și se depărtă în goană pe povîrniș. Dintr-o dată se întoarse, îl luă pe Zurito de frîu, îl împinse la adăpost și imediat se auzi explozia. Zurito smulse frîul din mîinile inginerului și se ridică în două picioare. Angelo văzu văpaia exploziei în spatele crucii, împreună cu țărîna și bucățile de stîncă azvîrlite dincolo de vale. Imediat după aceea, așa cum prevăzuse inginerul, nivelul Fluminerei începu să scadă vizibil și apa care inunda piața Cadoni și era pe punctul să ajungă la intrarea depozitului de grîne începu să se retragă, scurgîndu-se printre pulpele goale ale femeilor.

După inundații, Ferraris pretinse Sfatului obștesc predarea combustibilului. Acum, cînd satul abia scăpase de calamitatea aceea, se lovea parcă de o piedică lăuntrică în a acționa cu obișnuita lui hotărîre și fermitate. Dar acest sentiment nu era, pentru el, decît o greutate de depășit. Într-o zi, vorbi despre ea cu Angelo. Anul acela, în pădure nu se produsese cărbune, din pricina ploilor prelungite. Fără ploi, lemnul ar fi putut să fie scos în cantități suficiente din codrul Escolca, în afară de regiunea Mazzanni, deja exploatată. Desigur, la Escolca era mai mult lemn decît cele două sute de cîntare pe care Topitoriile Regale le-ar fi acceptat ca avans ; dar trebuia lucrat re-

pede. Era nevoie de timp ca să-l tai și să-l duci la locul de colectare, pe maidanul ce se întindea în fața topitoriei din Leni. De acolo, carele aveau să-l ducă la Monteponi, unde urma să fie folosit.

— Lemn proaspăt tăiat ? întrebă mirat Angelo, care, tot auzindu-l vorbind pe inginer, își formase o idee despre modul de funcționare al topitoriilor.

— Lemn proaspăt tăiat, zise Ferraris mușcîndu-și mustața. Nu este desigur ceea ce trebuie, dar o să se mulțumească vrînd-nevrînd, iar vouă vă convine, fiincă lemnul proaspăt tăiat cîntărește mult mai mult.

Oricum, se gîndea între timp Angelo, era păcat să se taie și frumoasa pădure de la Escolca, copacii aceia abia crescuți la loc, numai pentru că Topitoriile Regale nu trebuiau să se oprească.

Ferraris era un mare amator de munte, dar în Parte d'Ispi, în lipsa unor vîrfuri de escaladat, trebuia să se mulțumească cu lungi plimbări pe cărări montane ; așa că țăranii îl vedeau din cînd în cînd cum pleca, pe jos, cu ranița la spinare, înarmat cu un baston gros și cu binoclu. În afară de binoclul prismatic mai avea și o trusă cu cele trebuincioase scrisului și desenatului. Era de neconceput pentru locuitorii din Norbio ca un om să iasă în cîmp fără pușcă pe umăr. Numai o pușcă bună poate garanta unui bărbat siguranța și, pe urmă, nu înțelegeau cum se poate renunța la plăcerile vînătorii. Dacă inginerul ar fi tras din cînd în cînd cîte un foc, dacă s-ar fi întors din cînd

în cînd cu cîte un sitar atîrnat de cingătoare sau cu cîte un iepure în tolbă, plimbările sale ar fi avut un scop și o justificare ; dar așa, erau prea ciudate, iar el era privit în consecință cu o anumită bănuială, ca un ins care nu mănîncă carne sau nu iubește femeile.

După cum îi era obiceiul, se pregăti să meargă pe jos pînă la pădurea de la Escolca, trecînd prin Balanotti și Mazzanni : un marș lung, care cerea o zi întreagă. Angelo ar fi vrut să meargă călare, dar fu nevoit să se mulțumească s-o ia cu el pe Alintata. Urcară toată valea rîului Leni ; traversară de mai multe ori șinele ruginite ale vechii linii de cale ferată — ceva mai mult decît o *decauville*, cu un ecartament de optzeci și cinci de centimetri — care odinioară serveau la transportarea materialului pînă la topitoria din gura văii. Unul din scopurile plimbării era de a vedea în ce condiții se găsește calea ferată și dacă aceasta merită să fie refăcută. De aceea, merseră aproape tot timpul de-a lungul vechilor șine, care se prezentau în condiții mai bune decît ar fi îndrăznit inginerul să spere. Angelo băgase de seamă că, mergînd, inginerul murmura ceva și din cînd în cînd se oprea să scrie cîte un număr într-o agendă de buzunar ferfenițită. Numai numere, din cîte putuse Angelo să înțeleagă. Apoi află că prietenul său își nota traversele ce trebuiau schimbate pentru a repune în funcțiune vechea cale ferată. Calea ferată era singurul mijloc de transport în stare să ducă lemnul din pădurea de la Escolca pînă la depozitul topitoriei din Leni. De-a aduce lem-

nul din munte cu carele cu boi sau cu cai nici nu putea fi vorba, din pricina condiţiilor foarte proaste ale drumului, repararea acestuia cerînd mult mai mult timp şi mult mai mulţi bani. Vagoanele mai existau încă, şi cu cîteva reparaţii puteau să fie folosite, la fel locomotiva... Singurul inconvenient ar fi fost consumul excesiv de combustibil, combustibil ce trebuia scăzut din acela, şi aşa neîndestulător, al topitoriei. Alt combustibil, alţi copaci tăiaţi şi arşi. Angelo simţi o strîngere de inimă, de parcă ar fi fost vorba să se ardă oameni. Iubea prea mult copacii ca să se resemneze, şi creierul său începu să lucreze în grabă, trebuia să găsească o soluţie şi s-o găsească imediat. De cînd devenise adult şi fusese nevoit să rezolve singur multe probleme, descoperise că modul cel mai bun de a le aborda era acela de a le înfrunta direct, fără să se lase impresionat, fără teamă de nimic.

Dacă în loc de o cale ferată, încărcată cu zeci de tone de lemn, ar fi fost vorba de un trenuleţ-jucărie, l-ar fi tras cu o sfoară la urcare şi l-ar fi lăsat să lunece liber la coborîre. Or, pădurea de la Escolca era pe deal, la vreo şase sute de metri deasupra nivelului mării, iar lemnul trebuia transportat la vale. Făcu un semn inginerului şi bărbatul experimentat se aşeză şi aşteptă încrezător ca Angelo să vorbească. Îl cunoştea destul de bine, acum, pentru a pricepe că i-a venit o idee. Angelo se întinse pe jos, aşa cum făcea cînd era copil şi pălăvrăgea cu avocatul Fulgheri. Totul părea că merge

strună ca o joacă, iar inginerul rîdea fericit, suflînd în aer fumul ţigării sale de foi.

— Bravo ! zise la sfîrşit.

Angelo închise ochii şi rămase puţin aşa. Totul era foarte simplu. Vagoanele goale puteau să fie trase sus cu trei perechi de catîri, catîrii aceia piemontezi, complet necunoscuţi pe insulă şi cărora inginerul nu ostenea să le aducă laude. Înţelese care avea să fie obiecţia şi aşteptă în continuare cu ochii închişi pînă cînd copilul din el, mai treaz şi mai prompt ca niciodată, îi dădu soluţia.

— O să construim un vagon pentru catîri. În jos o să coboare cu vagonul lor, o dată cu restul încărcăturii ; la urcat o să tragă în sus tot convoiul.

În urma acestei soluţii, inginerul îi oferi lui Angelo un post de asistent la Societate.

În anul acela, încă de la început, măslinele de la Balanotti fuseseră duse la presa domnului Manno. Nici o altă presă nu putea să garanteze acelaşi randament ; în afară de aceasta, domnul Manno asigura vînzarea produsului la un preţ convenabil şi lăsa resturile de măsline stoarse la dispoziţia clienţilor, fie că aceştia voiau să le folosească, fie că preferau să le vîndă : în ultimul caz, se oferea să le cumpere chiar el. În felul de a duce înainte teascul de untdelemn, se purtase cu obişnuita lui îndemînare şi fără nici o trudă suflase clienţii tuturor teascurilor din Norbio. Era însă de lucru pentru toate, anul acela recolta de măslini fiind deosebit de îm-

belşugată, încît pînă şi vechile teascuri, în ciuda concurenţei, trebuiau să facă ture de noapte. Erau nişte instalaţii primitive, în care presa era pusă în mişcare de un cal cu ochii legaţi care se învîrtea în cerc, acţionînd roţile grele de granit în coş, iar aparatele erau simple teascuri cu şnec mînuite cu braţele. De obicei, echipa completă a fiecărei mori era de patru bărbaţi pentru teascuri, plus unul care amesteca pasta în coş, şi îngrijea de focuri, alegea untdelemnul din vase cu strecurătoarea, umplea papornițele cînd pasta era gata şi le aranja în grămezi pe poliţa rotundă a teascurilor. O muncă aspră şi obositoare, de aceea echipele se schimbau foarte des, iar fiecare echipă nu făcea, de obicei, mai mult de patru teascuri pe zi. Mai trebuia să fie schimbat şi calul. Bărbaţilor li se adăugau aproape totdeauna cîte două sau trei femei, care aduceau apa de la cişmeaua publică sau o scoteau din puţ şi îndeplineau alte sarcini mai uşoare. La presa domnului Manno, în schimb, lucrurile se petreceau cu totul altfel, de cînd instalase maşina cu aburi, care punea în mişcare atît presa, cît şi teascurile hidraulice. Echipele sale erau alcătuite din trei bărbaţi şi două femei şi munca înainta cu multă repeziciune şi curăţenie. În după-amiaza aceea. din butoaiele de decantare era pritocit în chiupurile de pămînt aranjate frumos în magazie, chiar untdelemnul măslinelor lui Angelo şi Sofia Uras. Dar domnul Manno declarase prietenilor săi că nici tăria şi nici calitatea nu erau cele din alţi ani, din pricina gîndacului de măslini, care stricase recolta. Molima coborîse din nordul Sardiniei, unde se declarase, şi ajunsese pînă la Campidano. Nu i se cunoştea leacul. Din an în an, aşa cum domnul Manno simţise pe propria piele, produsul avea să se degradeze pînă la a-şi pierde orice valoare. Zicînd acestea şi luînd o măslină între degetele lui groase, o zgîrie uşor cu unghia şi arătă lui Angelo şi Sofiei viermuşorul alb care, sub coajă, mîncase carnea. Sofiei îi venea să plîngă.

— Să nu i se găsească oare leacul ? ofta. Viermele mănîncă toată carnea, ca o molie, pe urmă iese şi se face gîndac şi depune mii şi mii de ouă. Ar trebui să se poată nimici milioanele de gîndaci. Numai Dumnezeu ar putea s-o facă ; numai că Dumnezeu i-a plăsmuit ca să ne pedepsească pentru păcatele noastre.

Sofia îşi făcu semnul crucii.

Domnul Manno dădu din umeri şi făcu un semn de salut cu mîna, dar ea îl opri.

— Dumneata ai găsit, totuşi, leacul !

— Da, răspunse el, curăţîndu-şi atent cu batista ochelarii în rama de oţel, care-i lăsau pe nas un semn roşu ca o cicatrice. Am uitat că am mii de măslini şi m-am apucat de negoţ. La început n-a fost uşor, dar pe urmă m-am obişnuit. Cîţi măslini ai la Balanotti, Sofia Curreli ?

— O mie, răspunse femeia.

— Bine ! Eu aveam treizeci de mii ; de fapt am treizeci de mii, dar nu face să le culegi roadele. În afară de cazul cînd s-ar reuşi să se distrugă gîndacul ăsta blestemat... însă e un vis ! Ştii ce-am să fac eu, într-o bună zi, cu

măslinii mei ? Am să-i tai, am să-i usuc și am să-i vînd ca lemne de foc.

— Eu, nu. Niciodată ! zise Angelo.

Nu voia să se resemneze și să creadă în cuvintele negustorului. Dar celălalt continuă. Spuse că situația avea să se înrăutățească din ce în ce și că trebuiau părăsite livezile de măslini sau doborîți arborii. Sofia se duse să-și găsească aleanul la cumătra Verdiana. Plîngea de parcă ar fi murit cineva ; plîngea după Balanotti, după arborii de la Balanotti. Arborii aceia de care îi era legată viața, ca și viața fiului ei, și care erau o chezășie și le dădeau de mîncare ; așa cum turma dă de mîncare păstorului. Era o certitudine care se destrăma. Dacă se gîndea la Balanotti, nu mai vedea măslinii încărcați cu roade prețioase, ci viermușorii aceia albi care distruseseră și aveau să continue să distrugă modesta lor avere. Degeaba cumătra Verdiana încerca s-o mîngîie. Plînsul ei era tăcut, un plîns întunecos, fără speranță. Totul părea că aparține amintirii, o amintire îndepărtată, insesizabilă, a unei fericiri pierdute. În aceeași seară, în timp ce mîncau, Angelo îi vorbi de propunerea făcută de inginerul Ferraris, iar ea, răzvrătindu-se împotriva plînsului dinăuntrul ei, îl ascultă în liniște. Îi spuse că propunerea i se părea foarte bună și că trebuia s-o accepte, chiar cu prețul unui mic sacrificiu. Își dădea seama că Angelo ar fi preferat să nu depindă de nimeni. Vorbiră despre aceasta în timpul cinei și după ; în seara aceea nu mai suflară nici un cuvînt despre gîndacul de măslini și despre necesitatea de-a nu se mai bizui pe

livada de la Balanotti. Sofia vorbi despre recolta de grîu, care mersese prost din pricina inundațiilor, pentru că ploile veniseră imediat după semănat și grîul nici nu apucase să încolțească.

— Vezi, zise ea, nu te poți bizui pe pămînt, cînd ai atît de puțin, ca noi, ca tine. Primește oferta pe care ți-o face inginerul. Nu te legi pentru toată viața ; dacă obosești, îi lași în plata Domnului.

Lui Angelo nu-i plăcea să intre în serviciul unei Societăți miniere pe care o urîse atîta fiindcă nimicea pădurile ; dar Sofia avea argumente potrivite.

— Paguba e gata făcută, și chiar dacă nu primești, zicea femeia, nu poți drege nimic. De ajutat l-ai ajutat pe inginer. Cel mult, ai putea împiedica alte pagube. Și-o să le poți împiedica mai bine dinăuntru, decît de afară. Acuma, dacă te iau, te iau ca să te răsplătească pentru că ai găsit cum să funcționeze trenulețul : o răsplată care ți se cuvine.

Angelo găsea că maică-sa are dreptate. Optzeci de lire pe lună nu erau de azvîrlit : erau aproape o mie de lire pe an : o sumă ce nu trecuse niciodată prin mîinile sale.

Așa că de îndată ce-l întîlni pe inginer îi spuse că da, acceptă să facă parte din personalul fix al societății, ca asistent cu o leafă de optzeci de lire pe lună.

Teascul domnului Manno era în plină activitate ; Valentina fusese nevoită să părăsească războiul de țesut și suveica pentru a suprave-

ghea manometrele preselor hidraulice ; acolo o găsi Angelo într-o sîmbătă, cînd veni cu măslinele. Intră și, prin fumul care umplea încăpătoarea sală, o văzu așezată pe un scăunaș înalt lîngă manometrul ultimei prese încă în funcțiune. Își ținea sub ea picioarele, încălțate în papuci de catifea verde, cu călcîiele sprijinite de bară, cu ochii la acul care tremura pe cadranul alb, și părea că se străduiește să atingă, la fiecare lovitură de piston, punctulețul roșu care însemna limita maximă ; dar cînd acul era cît pe ce să-l atingă, fata întindea mîna și deschidea robinetul supapei de siguranță. Nu-l văzuse pe Angelo, cu toate că tescuitorii îl salutaseră cu glas tare, iar el se apropia de ea cu bocancii țintuiți care scrîșneau pe pardoseala de piatră cenușie : era foarte încordată, strîngîndu-și ochii și buzele, de parcă mîntuirea lumii ar fi depins de manometru. În realitate, taică-său îi spusese de nu știu cîte ori că dacă acul trecea dincolo de punctuleț, țevile teascului ar fi explodat ca o bombă. Aproape la picioarele ei, tescuitorul Vincenzo Usula, căruia toți îi ziceau unchiu' Vissente, alegea untdelemnul cu lopățica și-l vărsa în carafa de zinc pe care i-o întindea o femeie așezată pe vine. Femeia își ridică privirile spre Angelo și-l salută printr-un clipit de gene, dar Valentina tot nu-l văzu, continuînd să rămînă cu ochii țintă la manometru. Acul era pe punctulețul roșu și, în timp ce tocmai îi atingea brațul, Angelo o văzu tresărind în așa fel că un papuc îi scăpă din picior și ar fi căzut cu siguranță în bazinul cu drojdia de ulei

dacă Vissente, sprinten ca o pisică, nu l-ar fi prins din zbor în ultima clipă. În același timp, Valentina învîrti robinetul supapei și un jet de apă uleioasă amestecată cu aburi fierbinți țîșni, șuierînd, pe peretele negru. Vissente și femeia cu carafa se traseră înapoi, apărîndu-și fața cu mîinile și izbucniră în rîs de spaima Valentinei. Angelo rîse și el, dar se stăpîni imediat văzîndu-i fața serioasă. Vissente ținea în mînă papucul neștiind unde să-l așeze. Apoi se curăță cum putu frecîndu-și mîinile de pantaloni și, luînd cu delicatețe piciorul gol al Valentinei, îl vîrî în papuc și se aplecă să sufle peste ciucurele de mătase galbenă.

— Oh ! făcu Valentina observîndu-l abia acum pe Angelo. De mult ești aici ?

— Am văzut tot ! zise tînărul făcîndu-i cu ochiul.

— Ce anume tot ? întrebă ea întinzîndu-și picioarele.

— Tot ! făcu el cu o maliție nevinovată. De ce te-ai speriat așa ?

— Știi, zise ea înfiorată, dacă nu învîrteam la timp robinetul, săream cu toții în aer... E ca o bombă !

— Ai văzut vreodată o bombă ?

— Am văzut, făcu ea, minele de la cariera de piatră.

Unchiu' Vissente rînjea, frecîndu-și barba cenușie. Angelo își apropie fața de-a ei, privind-o țintă în ochii de un cenușiu verde. Ea își feri privirile și cu o mișcare neașteptată sări de pe scaunul înalt, înainte ca Angelo s-o poată ajuta. Rămase cu mîna întinsă, stingher,

iar ea rîse îndreptîndu-se spre ușa magaziei, care se afla în fundul încăperii cu teascul. Acolo era și biroul unde domnul Manno își ținea catastifele. Cu un gest al mîinii peste umăr, Valentina îl invită pe Angelo s-o urmeze, fără măcar să se întoarcă. Mergea sprintenă cu pasul ei ușor, ridicîndu-se în vîrful picioarelor și lăsînd să iasă călcîiul din papuc, încît fiecare pas era și o mică săritură. Angelo o văzuse totdeauna mergînd așa, de cînd era fetiță, și felul acesta de a umbla îl atrăsese după cum totul îl atrăgea la ea : ochii verzi, gura de copil cu buzele întredeschise, care lăsau să se vadă cei doi incisivi de sus ceva mai lungi decît ceilalți dinți, sprîncenele arcuite, desăvîrșite, vocea ei voalată, mîinile mici și puternice, în sfîrșit, întreaga ei ființă armonioasă, care trimitea cu gîndul la o pasăre așezată pe o creangă, mereu gata să-și ia zborul. O ajunse din urmă și păși alături de ea : mirosea a verbină de cîmp.

— Am venit cu măslinele, spuse băiatul, arătînd cu bărbia spre mica fereastră ce dădea în curte și prin ale cărei geamuri aburite și pline de praf se vedeau umbrele oamenilor zoriți să descarce carele abia sosite de la Balanotti.

— Cîți saci ? îl întrebă Valentina, deschizînd ușa cu o cheie lungă de fier, pe care o ținea vîrîtă sub cingătoare ; apoi frecă un chibrit și aprinse o lampă cu petrol pe masa plină de hîrtii. Angelo era fericit că o poate privi atît de aproape, că o vede mergînd cu pasul ei săltat,

fericit să umble pe-acolo pe unde umbla ea, băgînd de seamă să n-o calce cu bocancii lui greoi. O urmă îndeaproape, prevăzîndu-i mișcările, ca un balerin, în aerul pe care ea însăși îl mișca, una cu ea, în parfumul de verbină care-i izola de mirosurile iuți și grele ale teascului. I se mai întîmplase și alteori să rămînă singur cu ea într-o odaie închisă, să-i fie atît de aproape, s-o atingă la tot pasul, să vadă firișoarele de aur de care era plin irisul întunecat al ochilor ei ; i se întîmplase chiar în același an, cu cîteva luni înainte, în casa cumetrei Verdiana. Atunci, pentru prima oară, îi simțise parfumul, pentru prima oară o *văzuse*. Valentina descuie și împinse la o parte ușa ce dădea spre magazia de dedesubt, o încăpere largă, luminată de lumina albă a unor lămpi cu acetilenă și din care suia, ca dintr-o cisternă, o suflare rece și umedă îmbibată de mirosul amar al măslinelor îngrămădite acolo. Grămada ocupa toată podeaua și aproape că atingea cu vîrful ei bascula de pe care oamenii continuau să verse sacii. Intrau direct în curte, cu sacul pe umăr, ținîndu-l cu un braț și cumpănindu-se cu celălalt, ca echilibriștii, pe bascula îngustă ce se îndoia ca o trambulină sub greutatea săritorilor. Bărbații înaintau la distanță de cinci sau șase pași unul de altul, înaintau prevăzători din pricina încărcăturii, cu pași mici, apoi, o dată ajunși la capătul basculei, ajutîndu-se cu dinții, dezlegau sau rupeau legătura de papură de la gura sacului și măslinele cădeau risipindu-se în toate părțile. Împătureau sacul în lung, îl săltau pe umăr

și străbăteau în sens invers același drum, ferindu-și tovarășii încărcați de povară ce le ieșeau în cale. Angelo respira cu toți plămînii mirosul amar, din cînd în cînd, însă, simțea și parfumul ei, mai viu și pătrunzător, ca atunci cînd mergînd de-a lungul unui rîu sau pe o pajiște se întîmplă să calci pe flori de izmă sau de cimbrișor și parfumul lor tare te învăluie dintr-o dată. Valentina era acolo, lîngă el, și privea scena în tăcere. Deodată, în pragul ușii ce dădea spre curtea întunecoasă, apăru Giulia Nonnis. Purta obișnuitul șorț de sac, plin de pete și de petice, dar își legase părul, cochet, cu o năframă de lîniță albă cu flori pe margini. Cîrlionții negri și rebeli scăpau de sub năframă și cămașa proaspăt spălată era ușor deschisă pe piept. Chiar în clipa în care Angelo o recunoscu, Giulia ridică mîna și strigă familiar un „ciao !“, care-l făcu să tresară.

— Cine-i ?, întrebă încet Valentina.

— O culegătoare : lucrează cu ziua la Balanotti, zise Angelo, în timp ce cu un gest lent și moale răspundea la salutul Giuliei, care-l fixa cu ochii ei negri ca două măsline arăpești.

— Cîți saci, cu totul ? strigă Angelo, scuturîndu-se.

— Cincizeci și nouă, strigă Giulia pe același ton și aproape cu aceeași voce, din cealaltă parte a halei ; arătă cele cinci degete ale unei mîini deschise și pe urmă nouă, cu amîndouă mîinile mînjite de unsoare.

— Asta pentru cazul că n-am fi înțeles ! rîse încet Valentina. Frumoasă fată, totuși ! adăugă.

Apoi strigă și ea : „Ciao“ : flutură mîna în sus, se întoarse și intră în birou. Angelo o urmă. Răsunară din magazie vocile bărbaților și cea a Giuliei.

Valentina, cu gesturi repezi și sigure, căută catastiful și însemnă cu creion chimic numărul sacilor și data.

Lucrările de refacere a căii ferate începură curînd și Angelo îl ajuta pe Ferraris la supraveghere. Dar o făcea cu greutate. Nu știuse pînă atunci ce înseamnă să controlezi munca altor oameni, deși controlase întotdeauna muncile de pe pămînturile sale. Dar acolo era altceva : dacă săpau, se punea și el pe săpat, dacă era de cosit, cosea și el în rînd cu ceilalți, dacă desțeleneau via, înșfăca și el tîrnăcopul. Aici, însă, urmînd instrucțiunile inginerului Ferraris, care-l plătea anume pentru asta, trebuia să alerge mereu de-a lungul liniei fără să ia parte vreodată la lucrări : trebuia doar să se uite, descălecînd ici și colo pentru a se încredința că șinele fuseseră bine înșurubate în traverse, pentru a face ca pauzele de odihnă să nu se prelungească peste timpul prevăzut. Muncitorii, toți din Norbio, îl salutau spunîndu-i pe nume și se mirau cînd îi îndemna să-și reia lucrul. Erau, printre ei, bătrîni ca unchiu' Raimondo și, tot ca el, aveau picioare strîmbe și ghete găurite, și se mișcau anevoie. Ar fi vrut să-i lase să se odihnească ore întregi pe grămezile de pietre, dar era nevoit să-i mustre, așa bătrîni și prăpădiți cum erau, să-i roage, ba chiar să-i certe, fiindcă aceasta îi era da-

toria : pentru aceasta îl plăteau și, ceea ce interesa mai mult, aceasta trebuia să facă pentru a nu trăda încrederea inginerului. O asemenea încredere îl măgulea, îl bucura din cale afară și în același timp îl umilea, deoarece îl făcea să se simtă de partea celor care poruncesc și se rușina pînă într-atît, încît nu putea să-i privească în ochi pe muncitorii bătrîni, care-l fixau, căzuți pe gînduri, cu bărbia rezemată în mînerul dur al lopeții sau al tîrnăcopului. Totuși, munca înainta bine.

Cînd veni într-o sîmbătă cu banii de leafă în ranița de munte, inginerul îl felicită și-i spuse că nimeni nu reușise să obțină atîta de la acești muncitori, cunoscuți pentru lenea și slabul lor randament. Angelo se simți și mai umilit. Știa că oamenii aceștia își dăduseră toată silința pentru ca el să facă figură frumoasă, pentru că îl iubeau, pentru că fuseseră tovarăși de muncă ai tatălui său și jucaseră hora cu maică-sa în curtea bisericii. Ar fi vrut să-i explice domnului Ferraris că nu era meritul lui, ci chiar al oamenilor acelora, judecați de toată lumea cu prea multă asprime fiindcă, în ciuda prostului lor renume, erau generoși și leali. Dar era prea greu să explici toate acestea inginerului, după cum era greu să renunțe la încrederea și laudele sale. Angelo nu era bogat, dar nici nu se putea socoti sărac, prin mîinile lui trecuseră mai mulți bani decît prin ale oricărui alt tînăr din Norbio ; cu toate acestea, cînd inginerul îi înmînă plicul cu leafa i se păru că e stăpîn pe o mare sumă de bani, deși nu era vorba decît de optzeci de lire, cam de două

ori cît primise fiecare muncitor. Vîrî plicul în buzunar și se pregăti să plece, nerăbdător să dea maică-si banii, ca pe vremea cînd Don Francesco Fulgheri îi dăruia cîte un scud de argint și lui îi era frică să nu-l piardă prin gaura buzunarului.

Într-o zi, în primele ceasuri ale după-amiezii, cînd cei care puteau să și-o permită își începeau siesta, se auzi un zgomot asemenea bubuitului unui tunet îndepărtat, prelung, monoton. Se părea că-l aduce vîntul, cînd mai deslușit, cînd mai puțin deslușit, și că se stinge parcă sub pămînt. Nici Angelo nu înțelese imediat despre ce era vorba și dădu din umeri cînd Sofia își ridică privirile întrebător, apoi se lovi cu mîna peste frunte ! Păi, sigur ! Ce altceva putea să fie decît trenulețul *decauville,* care cobora la vale încărcat cu trunchiuri de copaci și cu catîrii îngrămădiți în ultimul vagon — catîri pe care inginerul îi adusese din Piemont, spre a traduce în fapt proiectul lui Angelo. Tînărul se miră că inginerul nu-l așteptase să asiste la acea primă încercare. Oricum, judecînd după zgomotul continuu și uniform, totul părea că merge bine. Înșeuă calul, o chemă pe Alintata și salutîndu-și în grabă mama, porni la galop spre topitoria unde trenul trebuia să se oprească. La sosirea lui Angelo, muncitorii tocmai stivuiau trunchiurile goale pe care vagonetele rabatabile le răsturnaseră de-a valma în lungul peroanelor de pe maidanul din fața topitoriei. Se afla acolo și inginerul Ferraris, se afla șeful șantierului, antreprenorul Giuseppe

Antola, şeful topitor Giulio Morelli, căruia toţi îi ziceau căpitanul, fiindcă fusese căpitan de geniu în armata piemonteză; se aflau frînarii trenuleţului şi muncitorii din Norbio. Totul mersese strună. Singurul inconvenient fusese că în timpul coborîrii, catîrii se speriaseră şi ferfeniţiseră în muşcături hainele frînarilor. Cei doi bărbaţi erau acolo şi se spălau în apa îngheţată din puţ, declarînd că nu aveau să se mai urce niciodată în vagonul din coadă. Ziceau că pentru doi franci şi jumătate pe zi nu erau datori să-şi lase hainele sfîşiate de catîri, ba, o dată cu hainele, chiar şi pielea.

— Data viitoare mă duc eu! zise inginerul pentru a curma discuţia şi făcu lui Angelo un semn de înţelegere cu ochiul. O să aranjăm catîrii aşa ca să nu poată să muşte!

Cu ajutorul lui Angelo luă măsurile de cuviinţă, comandă şelarului şase căpestre trainice de piele prevăzute cu inele de fier, şi cumpără o jumătate de ghem de frînghie pentru a lega catîrii de pereţii vagonului.

Fără să piardă timpul, hotărîră să facă încercarea chiar a doua zi. Se duseră împreună, călare, la topitorie şi cînd vagonetele fură gata înşiruite pe şine cu cele trei perechi de catîri înhămaţi la vagonetul din faţă, Angelo se aşeză lîngă inginer, luă lungile frîuri în mînă şi pocni din bici. Convoiul se urni cu uşurinţă. Catîrii trăgeau fără prea multă trudă, înaintînd la pas, în sus pe povîrniş, dar în fiecare vagon era cîte un om gata să frîneze cînd panta devenea prea înclinată şi convoiul tindea în virtutea inerţiei s-o ia înapoi, la vale. Urcuşul dură două ore şi

jumătate. Ajunseseră pe povîrnişul unde odinioară fusese vechea pădure Escolca, din care nu mai rămînea decît o ruină: imense trunchiuri doborîte, cioturi enorme, grămezi de crengi tăiate şi gata de a fi încărcate. Trenuleţul se opri în faţa unei clădiri joase cu acoperiş roşu, loc de odihnă şi de adunare a muncitorilor Societăţii Miniere, pădurari cu toţii, cei care tăiaseră trunchiurile şi smulseseră cioturile din rădăcină. Muncitorii începură să încarce vagoanele în timp ce catîrii, împiedicaţi, păşteau în spatele casei cu acoperişul roşu. Cînd încărcarea se termină, un lucrător duse catîrii la adăpat, apoi încercă să-i urce doi cîte doi în vagonul din coadă, cu ajutorul unui plan înclinat. Amintindu-şi călătoria din ajun, dobitoacele se împotriviră. Unul cîte unul fură mîngîiaţi, legaţi la ochi, împinşi în vagon şi legaţi. Angelo şi Ferraris se urcară în vagonul cu catîrii şi, puţin după aceea, la ordinul inginerului, se scoaseră penele care blocau roţile şi trenuleţul supraîncărcat porni încet spre povîrnişul uşor, lunecînd cu un ascuţit şi prelung scîrţîit de frîne. Podişul Escolca, numit şi chiupul Escolca, din pricina formei sale, ca toate chiupurile, se termina prin pereţi cu o înclinare foarte puternică. Constructorii primului *decauville* aleseseră pereţii mai puţin prăpăstioşi, încercaseră să facă urcuşul mai puţin pieziş şi coborîşul mai puţin rapid printr-o serie de serpentine, dar diferenţa de nivel rămînea totuşi considerabilă. Şi de data aceasta, coborîrea se desfăşură cu destule emoţii, dacă nu din pricina catîrilor, legaţi la ochi, din pricina oa-

menilor, care se pomeniră dintr-o dată pe buza prăpastiei, aproape atîrnați deasupra văii. Inginerul spuse după aceea lui Angelo că mai încercase o asemenea emoție numai în timpul unei ascensiuni cu aerostatul, întreprinsă în tinerețe, trecînd din Elveția în Lombardia pe deasupra Alpilor. Strigă ordinul de strîngere a frînelor, le strînse și el însuși, iar trenulețul se aventură în jos, înfruntînd curbă după curbă. La apropierea fiecărei curbe, frînele trebuiau mînuite energic ; dacă trenulețul ar fi apucat-o cu toată viteza dobîndită de la o curbă la alta, ultimele vagoane ar fi țîșnit în gol și s-ar fi prăbușit în fundul rîpei, ca schijele de granit ce se aflau acolo de pe vremea construirii căii ferate, ascuțite și lucioase ca niște cristale. Dar, mulțumită frînelor, trenul lua curba binișor, și puteai număra copacii de la picioarele prăpastiei, stejari, măslini subțiri sau uriași, bătrîni de secole.

Se vedeau, după fiecare cotitură, risipite pe sub arbori, turme de oi sau de capre, care pășteau iarba roșietică sau se îngrămădeau buluc în jurul tufișurilor. Ici și colo, oameni încotoșmănați în cojoace negre cu părul lung, cu pușca în bandulieră și cu bîta în mînă, își urmau turmele ori ședeau în preajma lor. Se auzi la un moment dat, amestecat cu rostogolitul roților, viersul unui fluier de soc, și Angelo desluși omul care cînta lîngă izvor, care, de sus, părea o pată întunecată.

Cînd convoiul ajunse la poalele povîrnișului păru că se oprește pentru a nu se mai clinti din loc, deși coborîrea continua pe platoul acela

acoperit de copaci înalți, care fremătau cu frunzele lor mici și aspre în văzduhul încremenit, continua ca firul curentului într-un fluviu larg, aparent nemișcat. Inginerul și Angelo erau gata să sară peste parapetul vagonului, dar convoiul se urni cu o smucitură, împins parcă de o vrăjitorie.

Parcursul căii ferate era studiat astfel încît să exploateze chiar și cel mai neînsemnat accident de teren, ca și cum primii constructori ar fi prevăzut încă de atunci că, într-o bună zi, trenulețul avea să coboare cu încărcătura lui de pe podișul Escolca, doar în virtutea inerției, pînă la topitorie. Convoiul își iuțea mersul, șerpuind ; întîlniră în cale alte povîrnișuri rapide și urcară pante abrupte fără să încetinească viteza ; trecură prin fața bisericii cîmpenești San Giuseppe, atinseră împrejmuirea de zid a bisericuței San Sisinnio. Părea că trenulețul se repede drept în biserică, gata s-o dărîme, dar în ultima clipă o ocoli, smucindu-se, și imediat, după aceea își reluă goana în linie dreaptă spre topitorie, care apăru cu zidurile ei roșietice, înnegrite de fumul sutelor de incendii, cu coșul înalt și drept ce se decupa net pe cer. Inginerul ridică brațul și dădu ordinul de oprire, ca un ofițer escadronului său, și trenulețul, încetinindu-și cursa într-un scîrțîit aspru de frîne, intră în curtea largă și se opri lîngă zidul de împrejmuire.

De la un timp, inginerul Ferrraris nu-l mai căutase pe Angelo ca să se ducă împreună în pădure, și băiatul se trăsese la o parte, dintr-un

exces de mîndrie și discreție. Ferraris se ducea la pădure în tovărășia unui domn străin, care luase în antrepriză tăierea pădurilor. Societatea Minieră preferase acest sistem mai rapid și mai puțin costisitor. Astfel, situația redevenea cea de totdeauna și oamenii își vedeau rămășițele codrilor lor sfîrșind în cuptoarele nesățioase ale topitoriei. Lui Angelo nu-i venea să creadă, deoarece inginerul îi promisese că pădurile vor rămîne neatinse și cuptoarele alimentate cu cărbune fosil și cu lignit.

În legătură cu acestea, într-o zi, avu o discuție cu domnul Manno și cu Antioco Cadoni, logodnicul Oliviei. I se părea imposibil ca inginerul Ferraris să-l fi înșelat. Chiar și atunci cînd îl convinsese să accepte postul de asistent, îi repetase promisiunea și se arătase profund convins de necesitatea cruțării pădurilor. Barbara, Olivia, Valentina și celelalte surori ședeau, toate, în jurul mesei, după cină, și se uitau înmărmurite la Angelo care, roșu la față, iritat îi suduia pe piemontezi și critica metodele lor de guvernare. Domnul Manno, fără să-și piardă cumpătul, continua să-și deguste paharul de razachie veche pe care și-l turnase dintr-o sticlă abia destupată, și privea în zare culoarea de chihlimbar a vinului, iar Antioco, așezat lîngă blonda Olivia, își învîrtea mustăcioara cu mîna albă și delicată. Valentina, care ședea la capătul celălalt al mesei, în fața lui Angelo, îi atinse genunchiul cu vîrful piciorului și făcu o mică strîmbătură din gură, clătinîndu-și capul.

— Să nu uiți niciodată, zise stăpînul casei, aprinzîndu-și pașnic pipa, proverbul din vechime : *Piemuntes fals e curtés* — Piemontez, fals și politicos — și-apoi... suflînd în sus fumul, pădurile sînt făcute pentru a fi tăiate și lemnul pentru a fi ars.

Angelo se gîndea la tot ce-l învățase Don Francesco : că pădurile serveau la îmbunătățirea climei, la îmbogățirea izvoarelor și că pot fi tăiate, dar după anumite rînduieli. O sumedenie de cuvinte i se îngrămădeau pe buze, dar buzele îi tremurau. Valentina îi atinse din nou genunchiul cu piciorul, iar cu capul îi făcu semn s-o urmeze. Cei doi tineri se ridicară și ieșiră în verandă, închizînd ușa în urma lor. În întuneric, se îmbrățișară și Angelo simțea sub degete umerii ei slabi, vertebrele gîtului ei delicat ieșite în afară.

— La ce te gîndești ! îi murmură ea în ureche.

— Mă gîndesc la Don Francesco, zise el, strîngînd-o mai tare la piept. Dar ea nu mai întrebă nimic altceva, ca și cum ar fi înțeles.

Angelo se gîndea și nu-l părăsea ciuda de a nu fi izbutit să-și spună gîndul calm și răspicat, cum i-ar fi plăcut lui Don Francesco. Desmierdările Valentinei reușiră să-l liniștească, iar gura ei fragedă și caldă ținea, cu sărutările, o cuvîntare mai convingătoare și mai înțeleaptă. Angelo răspundea la sărutări și o strîngea la piept pînă îi tăia răsuflarea. Îmbrățișarea se prelungi pînă cînd dinăuntrul camerei se auzi vocea puternică și autoritară a domnului Manno, care-i chema :

— Hei, se poate ști ce faceți voi acolo afară, în frig ? Poftiți înăuntru !

În același timp, ușa se crăpă și brațul gol al Barbarei se întinse cu un șal de lînă pentru Valentina. Că brațul era al Barbarei se înțelegea după brățara de corali și după inelul de ametist, pe care lumina odăii îl făcu să strălucească o clipă. Valentina fu străbătută de un fior din tălpi și pînă în creștet și se desprinse de Angelo, dar nu cu totul. Ușa se închise la loc cu o izbitură seacă. Rămaseră o clipă descumpăniți, de parcă ar fi zburat prin întuneric, abia atingîndu-se cu buzele și cu vîrful degetelor. Fără nici o hotărîre și fără ca vreun mușchi să se contracte, ci ascultînd de legile gravitației, trupurile lor se sprijiniră iarăși unul de celălalt, buzele lor se uniră din nou. După un sărut lung și dulce, Angelo puse mîinile pe umerii ei și zise :

— Trebuie să mă duc. Salută-i pe toți.

— Da, zise cu înțelepciune Valentina, înfășurîndu-se în șalul moale de lînă albă, e mai bine așa. Te însoțesc pînă la pod.

Îi luă cu dreapta mîna stîngă și i-o strînse atît de tare încît îl duru. Angelo nu-și închipuia că în mîna aceea plăpîndă sta atîta putere și rămase locului, supus și fericit. Ea crăpă cu mîna stîngă ușa, se arătă o clipă în deschizătură și rosti simplu cu vocea ei armonioasă : „Mă-ntorc imediat". Apoi închise ușa la loc și, fără un cuvînt, lipiți unul de celălalt, coborîră treptele și pășiră în întunericul dens. Ea era cea care-l călăuzea, de parcă ar fi văzut ca ziua.

„Poate chiar vede și pe întuneric", se gîndi Angelo, fericit cum se simțea. În această fericire tăcută, în parfumul ei delicat, care se îmbina cu mirosul umezelii nocturne, îi spuse că o iubește, că avea s-o iubească mereu și o întrebă dacă vrea să-i fie soție. Strîngîndu-i încă mîna, Valentina îi spuse că da, și trăgîndu-l la sine îi mușcă buzele cu dinții mici și ascuțiți. Nu se gîndiră la tatăl ei și la mama lui, care ar fi putut să nu le aprobe hotărîrea, nu se gîndiră la nici un obstacol ce le-ar fi putut sta de-a curmezișul, nu dintr-o nesăbuință de îndrăgostiți, ci pentru că, înăuntrul lor, ceea ce își făgăduiseră unul altuia se întîmpla, se și întîmplase. Abia de se auzea clipocitul Fluminerei și prundișul scîrțîind sub pașii lor. În întuneric, pe cerul de un albastru închis, se profilau acoperișurile caselor familiei Fulgheri și Verdianei, cu coșurile lor teșite din care ieșea fumul și se împletea cu ceața ușoară plutind în aer. În zidurile masive, mai întunecate decît noaptea, ferestrele erau însemnate cu fîșii subțiri de lumină. Cînd ajunseră la podul de bîrne aruncat peste rîu, se opriră din nou, se mai sărutară o dată, se desprinseră unul de celălalt și apoi, cu un freamăt, strîngîndu-și șalul pe piept, Valentina alergă în direcția casei sale.

— Încet, fii cu băgare de seamă ! îi strigă Angelo, încercînd zadarnic să deslușească în întuneric șalul alb și ușorul tîrșîit al pantofilor ei.

Rămase nemișcat pînă văzu că se deschide ușa odăii luminate, în cadrul căreia se

profila silueta subțire. Auzi zgomotul ușor de glasuri vesele care întîmpinau întoarcerea fetei și i se păru că toți știau de cele întîmplate, inclusiv Antioco, cu aerul lui smerit de logodnic oficial. Poate că ghiciseră, tatăl, surorile și Antioco, dar nu știau încă nimic sigur, și era frumos ca făgăduința ce-și schimbaseră la cîțiva pași de ei, în noaptea umedă și întunecoasă, să rămînă învăluită în taină pentru o scurtă bucată de vreme.

Intră prin portița de lemn din spate și simți imediat pe dosul palmei vîrful nasului rece și umed al Alintatei, care se învîrtea în jurul ei de bucurie, lovindu-i picioarele cu coada subțire. Maică-sa îl aștepta cosînd la masă, sub lampa cu ulei.

— Ți-am spus de-atîtea ori că-ți face rău să coși la lumina asta : îți strici ochii !, zise Angelo în loc de binețe, atingînd cu vîrful ghetei vîrful pantofului ei, care ieșea ca botișorul unui șoarece de sub fusta lungă și creață.

Sofia înfipse acul și își ridică privirea spre chipul fiului ei, strîngîndu-și buzele palide și crăpate, scoțînd un fel de geamăt. Era o gură îmbătrînită înainte de vreme, la care Angelo nu se putea uita fără să se înduioșeze. Ochii, negri și vioi, erau tot ochii ei de copilă, grăitori și malițioși.

— Cînd coși, trebuie să aprinzi lampa de carbid, doar știi asta !

— Nu mă pricep s-o aprind și mi-e frică să nu explodeze, răspunse ea în șagă, și Angelo simți remușcarea de-a o fi lăsat singură toată seara.

— Puteai să aprinzi lampa de petrol, zise din nevoia de a răspunde : dar și pentru a ocoli ceea ce era mai important și mai greu de spus. Dar ochii maică-si citeau înăuntrul lui, iar el stia că trebuia să vorbească în cele din urmă. Sofia se aștepta de la o zi la alta ca Angelo și Valentina să-și spună ceea ce își spuseseră în seara aceea, dar voia să-i vorbească el fără să fie silit, cu deplina încredere care existase întotdeauna între ei și pe care nici dragostea nu trebuia s-o știrbească. Se uită împrejur, oftă, reluă acul, umezi firul de ață cu buzele și zise :

— I-ai spus ?

Angelo făcu semn din cap că da, uitîndu-se pe furiș la chipul ei, care se lumină într-un zîmbet. Știa că Valentina plăcea mamei sale și că ea aproba alegerea lui, deși nu vorbiseră despre asta. Singura îndoială, singura rezervă putea să fie vîrsta tînără a lui Angelo, dar ea, cu înțelepciunea ei țărănească, cu bunul ei simț de femeie obișnuită să-și rezolve singură problemele, mici și mari, prefera ca fiul ei să se însoare repede cu o fată bună ca Valentina.

— Și ea ce-a răspuns ?, întrebă Sofia, nu fără o anumită nerăbdare.

— A răspuns că da... zise Angelo, aplecîndu-se să mîngîie cîinele ce se gudura la picioarele lui, pe pardoseala de cărămizi. Apoi se ridică și continuă : Acum, *mammai*, dacă ești mulțumită poți s-o ceri tu lui taică-său. Asta te privește pe tine, dacă ești mulțumită, dacă fata îți place.

— Valentina îmi place, zise simplu Sofia, și cred că o să fie o nevastă bună pentru tine și că o să ne înțelegem cu toții. Am s-o cer înainte de Crăciun, așa că anul acesta o să avem un Crăciun frumos.

Se ridică, așeză lucrul în coșuleț, apoi își sărută fiul pe vîna albastră a tîmplei, ca pe vremea cînd era copil.

Mama și fiul nu aveau obiceiul să se sărute și în general, ca oamenii de la țară, nu simțeau nevoia unor manifestări exterioare ale dragostei. Dar din cînd în cînd, gîndindu-se la copilăria ei îndepărtată sau la copilăria abia trecută a lui Angelo, și revăzîndu-l mic și orfan, se simțea cuprinsă de duioșie. Atunci își strîngea fiul la piept și-l săruta pe tîmplă.

Angelo crescuse fără prieteni, cu excepția bătrînului Don Francesco, în ciuda diferenței de vîrstă. Singurul băiat de aceeași vîrstă cu care se împrietenise întrucîtva era Antioco Cadoni, fiul lui Giuseppe Antonio, bogat proprietar de pămînt și de vite. Acum studia dreptul la Torino și sta la Norbio doar în perioadele de vacanță. Antioco era un băiat ascultător, dar cîtuși de puțin dispus să se supună spiritului îngust de castă al părinților săi și, încă din copilărie, cînd putea, își căuta tovarășii de joacă în piața din fața casei părintești, printre copiii oamenilor de rînd, care în casa Cadoni erau numiți „copiii de pe uliță“. Piața, botezată mai tîrziu, în cinstea familiei, piața Cadoni, era pe vremea aceea pur și simplu maidanul de joacă și aparținea tuturor copiilor din sat. Jocurile

lor se desfășurau după un ciclu riguros, care coincidea cu acela al anotimpurilor : vara se juca jocul clopotului, acela al ceasornicului — primăvara, toamna aveau loc lungile și complicatele întreceri de titirezi, adevărate turniruri, cu zile anumite, după mărimea și tipul titirezului, ba chiar și după calitatea lemnului din care era făcut. Tot toamna era și jocul bilelor de fier, de teracotă sau de sticlă, cele mai de preț fiind acestea din urmă, dobîndite prin sfărîmarea cu un bolovan a sticlelor groase de sifon, singura băutură nealcoolică de vînzare în crîșmele afumate din Norbio ; de asemenea, jocul cu nasturi, care consta în a vîrî cu cel mai mic număr de lovituri de deget, într-o gaură mică, un nasture de os sau de metal. În zilele ploioase, băieții jucau cărți în mica logie de la Oratorio delle Anime sau sub porticul magaziei de grîne ; mai puteau să joace și cap sau pajură, azvîrlind în aer sau izbind de perete mici monede de cîte un real, de cîte un ban sau de cîte un sfanț. La Norbio nu circula prea mult bănet, cu toate acestea fiecare băiețel avea în buzunar mărunțiș ca să joace cap sau pajură, după cum bătrînele îl aveau pe cel trebuincios pentru a cumpăra cîteva uncii de cafea sau de tutun de prizat din ultimii lor ani de viață. Băiețașii și bătrînele mergeau la pădure să strîngă vreascuri și le vindeau pe cîte o liră legătura, apoi mărunțeau lira și o jucau sau își cumpărau cafea și tutun. Mai erau și jocuri ce ieșeau din regula anotimpurilor, ca jocul de-a războiul, care-i ducea pe copii departe de piața Cadoni, de-a lungul albiei pie-

troase a Fluminerei, pe ulițele strîmte ale satului, pe drumul prăfos spre Acquapiana, pe cîmpiile dimprejur, pe pajiști sau în păduri. Dar seara, cînd vrăbiile se adunau pe chiparoșii înalți care îngrădeau Oratorio delle Anime, la ciripitul lor asurzitor, ca la un semnal misterios, copiii se revărsau în piață din toate direcțiile. Țipetele acelea ascuțite de copii și vacarmul vrăbiilor erau primul semn al nopții, urmat din clopotnița bisericii Santa Barbara de bătăile vecerniei.

Să-l îndepărteze pe Antioco de copiii de pe uliță — aceasta fusese intenția părinților lui, cînd îl trimiseseră la seminarul din Ales. Nici nu se gîndeau să-l facă preot. Acolo se cunoscură Antioco și Angelo ; dar abia la Norbio deveniră prieteni, cînd se întoarseră după fuga lor aventuroasă. Nu fugiră împreună, ci la scurt interval unul după celălalt, și desigur fuga lui Angelo îl hotărî pe Antioco să-l urmeze. Antioco străbătu același drum, trecînd prin San Silvano și Ruinalta, și adoptă aceeași tactică, fugind numai în pantaloni și cămașă, după ce aruncase haina, împachetată și legată, pe acoperișul closetelor, exact așa cum făcuse Angelo și, tot ca el, folosise ca să se apere de frig, o pătură ascunsă în șopronul de lemne. Cei doi băieți ticluiseră împreună fuga și vorbiseră mult despre aceasta, chiar dacă în ultimul moment Antioco se trăsese înapoi. Cît pe ce să renunțe și Angelo. L-au determinat să continue greutatea de a-și recupera haina aruncată pe acoperiș și dorința de a fi admirat chiar de Antioco, care-l părăsise. Sentimentul pe care

Angelo îl nutrea pe vremea aceea pentru Antioco nu era de prietenie, ci de admirație, și nu pentru inteligența și însușirile lui, ci pentru condiția sa socială, pentru avere. Pe de altă parte, umilirea îndurată de Antioco fu atît de puternică, încît îl hotărî pe acesta să înfrunte singur acțiunea, o lună mai tîrziu.

După scurta experiență de la Ales, Antioco fusese la gimnaziul din Cagliari și locuia aproape tot timpul în oraș, la niște rude ale mamei sale. Dar cînd se întorcea la Norbio, îl căuta întotdeauna pe vechiul său prieten și aliat. Angelo îl invidia pe Antioco. Îl invidia pentru că era frumos, bogat, bine îmbrăcat, dar încerca în sinea lui un sentiment de rușine. Pînă la urmă, descoperise că-l invidia din aceleași motive pentru care-l iubea. Dorea să fie în tovărășia lui, dorea să-i placă, era gelos pe atențiile lui Antioco față de alți copii, ca, de pildă, față de nepotul senatorului Loru. Ar fi vrut ca Antioco să-i fie rudă. De aceea, se bucură cînd văzu nu numai că Antioco îi făcea curte Oliviei Manno, ci că Olivia se lasă curtată și că băiatul era bine primit de familie. Dacă tinerii, după un timp, s-ar fi căsătorit, Antioco ar fi devenit un membru al familiei, o rubedenie. Totuși, chiar și acest sentiment de mulțumire nu era scutit de o picătură de invidie, deoarece tînărul student, băiat de domni, era primit în casa Manno ca un logodnic oficial, în timp ce Angelo era tratat cu îngăduința unui vechi tovarăș de joacă. Antioco se ducea la logodnica lui de două ori pe săptămînă, iar sora mai mare, Barbara, asista la conversațiile lor,

stînd la o parte, spre marea stingherealǎ a logodnicilor. Aceasta era, însă, voința domnului Manno. Cînd Barbara era ocupată, una din surorile mai mici o înlocuia, şi cel mai adesea sarcina îi revenea lui Dolores care, din exces de zel, şi de ciudă că trebuia să stea țintuită acolo, se aşeza aproape de ei şi ținea să ştie tot ce-şi vorbeau.

Angelo ar fi fost mulţumit de propria lui situaţie şi de propria lui muncă dacă nu ar fi simţit ca pe o adevărată vină faptul de a colabora cu Societatea Minieră la distrugerea pădurilor. La început, cînd acceptase să devină funcţionar al Societăţii, se amăgise că ar fi putut să împiedice, cu ajutorul inginerului, distrugerea a ceea ce mai rămînea din pădurile de la Escolca şi Mazzanni, circa opt sute de hectare de pădure, asupra cărora locuitorii din Norbio îşi exercitau străvechile lor drepturi de păşune şi de tăiere a lemnului. Mizeria populaţiei nu era mare şi de netolerat, ca aceea din aproape toate satele din Parte d'Ispi. La Norbio, chiar şi cei mai săraci creşteau măcar un porc, pe care-l hrăneau cu nopalul din gardurile vii sau cu ghindă ; iar cel care izbutea să încropească o turmă, o ducea să pască în pădure, unde oricine putea să taie lemnul. Cei săraci strîngeau crengile uscate, îşi împărţeau copacii morţi. Astfel, chiar şi în cea mai mizeră casă de chirpici nu lipsea focul în nopţile friguroase de iarnă sau cîte o farfurie de ciorbă cu o bucată de slănină. Acum, izvoarele de la poalele munţilor care străjuiau satul sărăciseră

pînă la secarea totală, pe măsură ce cuptoarele Topitoriei Regale din Leni înghiţiseră pădurile. Angelo ştia că odată cu distrugerea lor crescuse primejdia inundaţiilor. Argumentul de care se servise Antonio Ferraris pentru a-l convinge să accepte postul de asistent şi să-şi înfrîngă scrupulele, fusese perspectiva ca în loc de lemn şi cărbune de lemn, topitoria să folosească, în viitor, cărbune fosil şi lignit din minele ţinutului Iglesias. Dar proiectul acesta nu fusese aprobat din pricina costului de transport prea ridicat, precum şi pentru că ar fi trebuit să se modifice cuptoarele, astfel că realizarea fusese amînată pentru timpuri mai bune. Scuzîndu-se şi promiţînd să-şi reînnoiască propunerile, inginerul explicase lui Angelo situaţia şi încheiase un contract cu un antreprenor toscan, Giuseppe Antola, care se angajase să furnizeze topitoriei combustibilul necesar, lemn sau cărbune de lemn, la preţul curent al pieţii sarde. Astfel, Antola tăia pădurea din Mazzanni cu angajamentul de a respecta anumite norme de reproducere. Angelo fu nevoit să se resemneze şi acceptă funcţia de supraveghetor la tăierea pădurii, în aşa fel încît aceasta să fie făcută cu cea mai mică pagubă posibilă. Ferraris făgădui că avea să fie ultima, şi tînărul se simţi uşurat.

Dar într-o dimineaţă, în curtea casei, maică-sa îi arătă fuiorul de fum negru ce se ridica din spatele vîrfului Monte Homo. Aşa cum îl văzuse Sofia, toţi oamenii din Norbio recunoscuseră fumul cărbunăriilor ; toţi aflară că începuse şi tăierea pădurii de la Escolca, şi An-

gelo citea în ochii consătenilor săi o mustrare, ca şi cum vina a ceea ce se întîmpla ar fi fost a lui. Şi el era un slujbaş al Societăţii Miniere şi lua o leafă. Puse şeaua pe cal şi, în afară de desaga cu merindea pregătită de maică-sa, luă puşca şi tolba de vînătoare. Trecu prin piaţa Frontera cu puşca sa lungă în bandulieră. Ca s-o poată purta, obţinuse de curînd un permis în toată regula de la şeful de post. Alintata mergea înaintea lui cu coada ridicată fără să-i pese de potăile care, la trecerea ei, se întreceau în a-i face curte, iar Zurito, cu coada arcuită, îşi scutura coama şi alerga la trap. Bărbaţii în mantale de postav, sprijiniţi de zidul de lîngă intrarea cîrciumii îşi ţuguiau buzele de sub mustăţile aspre şi ridicau mîna în semn de salut, răspunzînd la gestul lui Angelo, care ducea două degete la beretă. Lăsă calul să o cotească pe uliţa Tre Marie şi se întrebă unde putea să fie la ora aceea inginerul Ferraris. Poate se şi dusese la pădure, unde ar fi putut să-l găsească şi să-i vorbească.

Scuturat de trapul calului, îşi rumega gîndurile în legătură cu pădurile Escolca şi Monte Homo. Acum nu numai că se doborau copacii seculari, dar se tăiau şi tulpinile de strugurii ursului, de fistic, de salcie, fără să fie cruţaţi nici măslinii sălbatici. Măcelul acesta avea loc împotriva voinţei populaţiei din Norbio, împotriva legii şi împotriva răspicatelor făgăduieli făcute de Societate prin gura inginerului. Din spatele culmii Punta del Vischio, mai înaltă decît Monte Homo, se înălţa fără întrerupere trîmba de fum scoasă de cărbunării. Angelo era

sigur că dacă ar fi reuşit să stea de vorbă cu inginerul, măcelul ar fi fost curmat. Această idee nu-l părăsea şi în zadar se străduia să se gîndească la altceva.

La o sută de paşi de el, printre tufişuri, Alintata se oprise. Simţise ceva. Opri calul, sprijini patul puştii de piciorul stîng şi, ţinînd-o strîns cu genunchiul, o încărcă. Cîinele era în poziţie de atac : sprijinit pe trei labe, o ţinea pe una din cele anterioare îndoită, avea coada dreaptă pe aceeaşi linie cu spinarea slabă şi cu capul subţire, cu urechile clăpăuge, tremura din tot trupul, încordat într-un efort nervos, gata de-a se repezi înainte. Angelo alunecă jos din şea şi se apropie de Alintata, pregătindu-se să tragă. O clipă, cîinele întoarse capul şi-l privi în faţă, apoi, sigur că stăpînul e gata să deschidă focul, ţîşni. Aproape în aceeaşi clipă, becaţa săltă dintre tufe, se înălţă în zborul ei strîmb, în zigzag, dincolo de vîrful copacilor. Angelo ţinti şi trase. Zburătoarea, nimerită de plumbi, se răsturnă în aer, căzu drept pe verticală. Alintata se repezi în direcţia bună şi puţin după aceea se întoarse cu becaţa. Angelo o cîntări în mînă şi o vîrî în tolbă. Scoase din focos capsa înnegrită de explozie şi încălecă din nou. Deşi nu putea fi socotit un bărbat înalt, crescuse în ultima vreme şi el însuşi o constata din uşurinţa cu care încăleca de jos, punînd lesne piciorul stîng în scăriţă. Aproape întotdeauna, lucrurile în aparenţă neînsemnate îl fac fericit pe om. Astfel, faptul că reuşise să nimerească becaţa din zbor, una din ţintele cele mai grele, mai ales cu o armă încărcată prin

țeavă, fusese deajuns să risipească gîndurile care-l frămîntaseră pînă atunci. Dimpotrivă, în clipa aceea, se simțea fericit și încrezător. Din această fericire făcea parte și starea de ațîțare fizică : inima îi bătea puternic și în urechi îi dăinuia clinchetul multiplu și complex care urmase după trosnetul detunăturii. Mînă calul spre drumul de care, fără să scape din ochi cîinele ce se oprea din cînd în cînd pe trei labe și se uita la el întrebător.

„Tu trebuie să știi dacă mai e ceva !“ zise cu glas tare, de parcă ar fi putut să-l înțeleagă. Nu prea departe, începeau să se audă izbiturile seci de secure și vocile oamenilor care doborau copacii. Dar becața ce atîrna în tolbă era ca un talisman împotriva mîniei și întristării. În curînd avea să se găsească față în față cu tăietorii și, poate, cu inginerul Ferraris sau cu Giuseppe Àntola. Loviturile de secure, tot mai apropiate, se succedau într-un ritm grăbit și plin de îndîrjire. Din cînd în cînd, printre lovituri se strecura cîte un pîrîit puternic, un trosnet de crengi rupte, însoțit de glasuri cu accent străin : era un copac secular, care, slăbit din temelie, se prăbușea la pămînt.

Pentru Angelo, fiecare zgomot era o imagine. Apoi întrevăzu printre tufișurile și trunchiurile încă neatinse, albul celor tăiate și cioturile uriașe din care se răspîndea mirosul caracteristic de lemn proaspăt. Îi văzu și pe tăietori. Purtau cămașă de ațică neagră, după obiceiul toscan, cu mijlocul strîns într-un brîu de postav colorat. Erau cu toții toscani. Se apropie de ei : lucrau în echipe sau individual, tăind

cu cosorul și cuțitul lăstarii ce creșteau în jurul cioturilor. Răpeau cu îndîrjire pădurii orice posibilitate de creștere. Se opri cu calul într-un luminiș și ridică glasul.

— *Salud !* strigă.

— Sănătate ! Sănătate ! răspunseră cei mai mulți, fără să-și întrerupă lucrul, alții nu răspunseră deloc. Angelo descălecă, desfăcu zăbala calului și-l împinse spre marginile luminișului, unde creștea iarbă proaspătă și neatinsă. Alintata începu să adulmece desagii cărbunarilor așezați ici și colo pe jos și prin tufișuri. Un bărbat înalt și slab lucra singur cu securea la picioarele unui stejar. La fiecare lovitură scotea cîte un *ahhh* ! puternic, și copacul se cutremura pînă în coama lui înaltă.

— Cine comandă aici ? întrebă Angelo.

Bărbatul se uită la el, îl măsură îndelung, apoi scuipă în palmele bătătorite și ridică din nou securea.

— Cînd nu-i aici domnul Àntola, eu comand, zise. Făcu din nou *ahhhh !*, și așchiile albe zburară împrejur.

— Facem și cărbune, adăugă în felul lui laconic și liniștit.

— Văd... dar există norme, reguli limpezi, trebuie tăiat un copac la zece și niciodată copaci tineri. Cum te cheamă pe dumneata ?

— Pe mine mă cheamă Renato, Renato Graneri. Și sînt șef de echipă ; dumneata cine ești ? Primarul ?

— Eu sînt Angelo Uras și supraveghez tăierea pădurilor pe seama Societății Miniere. E aici inginerul ?

— Șeful meu e domnul Antola, nu știu nimic de inginer, zise omul.

— O să fiu nevoit să reclam, pentru că așa pădurea nu poate să mai crească la loc și e împotriva legii.

— Lucrul cel mai bun ar fi fost să n-o vindeți, dar ai dreptate, spuse cu seriozitate toscanul, numai că nu mie trebuie să reclami. Vorbește cu domnul Antola. Și-acum, fii bun și dă-te la o parte, copacul stă să cadă.

Aproape complet tăiat la rădăcină, copacul se aplecă într-o parte și fu de ajuns să-l împingă ușor ca să cadă. Angelo se feri printr-o săritură, tăietorii scoaseră în cor un strigăt lung și modulat. Se auzi un trosnet, o surpare de crengi, o răbufnire, apoi toți se aruncară asupra copacului cu topoarele, cu cosoarele, cu cuțitele, și erau veseli, așa cum sînt veseli oamenii cînd distrug. Un stol de porumbei sălbatici trecu pe deasupra capetelor lor, înfiorînd crestele copacilor cu un iute freamăt de aripi. Angelo încărcă pușca sub privirile ațintite și cam neîncrezătoare ale lui Renato.

— N-o să-mi spui că tragi din zbor în porumbei, rîse.

— Dar pot să-ncerc! zise Angelo, înfruntîndu-i privirea batjocoritoare.

Se aflau la marginea pădurii, o bucată de teren neted se întindea între ei și pîrloaga unde cîinele alerga în salturi, scufundîndu-se și răsărind apoi dintre tufișurile de puieți de culoarea tutunului.

Iepurele țîșni dintre tufișuri îndreptîndu-se aproape în direcția celor doi bărbați, apoi o coti la dreapta, arătîndu-și șoldul. Calm, Angelo puse capsa în focos, își trecu degetul gros peste cătare și ținti, urmărindu-i cu pușca lungă parcursul și cînd îl avu în bătaia armei, trase. Iepurele, parcă împleticindu-se, se desprinse de pămînt, făcu o piruetă în aer și pieri ca și cum l-ar fi înghițit pămîntul.

— Frumoasă lovitură! zise toscanul scuipînd așchia pe care o ținea între buze. Alintata, care gonea pe urmele iepurelui, se opri dintr-o dată, îl luă în gură și alergă să-l depună la picioarele lui Angelo; acesta o mîngîie îndelung.

— Ești un om norocos!

Angelo flutură mîna în semn de salut și o luă în jos, pe povîrniș. Tolba atîrna plăcut pe șold. Poate că omul avea dreptate: se simțea norocos și conștient de propriul său noroc.

Înainta la trap, de-a lungul șinelor trenulețului, cînd auzi un bubuit în spatele său. Îl împinse la o parte pe Zurito și imediat după aceea, în zăngănit de fiare și zgomot de voci, trenulețul îl depăși, aproape atingîndu-l cu încărcătura lui de lemne, saci de cărbune, catîri și oameni. Catîrii erau în ultimul vagon, cu urechile în vînt, încremeniți de groază; oamenii din vagonul din față fluturau beretele salutînd în gura mare. Trenulețul, urmînd ca un vierme accidentele de teren, scufundîndu-se și ivindu-se din nou, dispăru în curînd din raza vederii, iar cîmpia păru mai pustie și mai tăcută decît înainte. În liniștea aceasta, Angelo

auzea freamătul pădurii, profund și complex, ca murmurul neliniștit al unei mulțimi de oameni.

— Prin urmare, te-nsori ?... zise inginerul, nemișcat în spatele lui Angelo, privind pe deasupra capului său, ceasul din turn.

Angelo tresări, dar nu se întoarse, nu se mișcă. Își ținea mîinile în buzunarele de la pieptul hainei de postav și degetele lui se jucau cu ghindele rămase acolo. Ghindele încă mai aveau capacul aspru la pipăit. Își umpluse buzunarele cu cîteva zile în urmă, în pădurea Mazzanni, ca să facă titireze pentru Valentina și pentru surorile ei, mai cu seamă pentru Dolores, care era o fetiță. Sub ochii ațintiți ai fetelor, pe masa mare, țărănească, de sufragerie, meșterise titirezele, folosindu-se de briceagul său ascuțit. Tăia ghinda în jumătate, o șlefuia, ca să aibă aproximativ patru fețe și pe fiecare față scria cu creion chimic patru litere mari ; vîra în fiecare titirez cîte o jumătate de scobitoare ca să-l facă să se învîrtă, astfel că totul era gata pentru jocul care intra în datinile din Parte d'Ispi, cu migdale prăjite folosite în chip de zaruri — un joc de copii și de logodnici. De migdale se îngrijise Sofia, care cu trei zile înainte făcuse cererea oficială lui Salvatore Manno. Pe masa mare, alături de migdale, erau mandarine și portocale-vanilate abia culese din livadă, sticle cu razachie bătrînă de Bosa și cu spumos de struguri albi de Tempio. Și cumătra Verdiana, și bătrînul stăpîn al casei luau parte la întreceri, adăugîndu-se la corul de strigăte care însoțea fiecare victorie. În toate casele se desfășura același joc și era același aer de sărbătoare, cu mirosul ascuțit de mandarine curățate și de rachiu, în casele modeste și în cele ale „bogaților“, și toată lumea se întrecea în a zbiera mai tare. Se auzeau strigăte pînă în șosea, în timp ce lumea ședea în jurul meselor luminate de lămpi cu acetilenă sau cu ulei, care din cînd în cînd trebuiau mucărite.

— Prin urmare, te-nsori ?

Vocea joasă și totodată liniștită a lui Ferraris îi răsuna în urechi, asemenea vocii prietenești, părintești, a lui Don Francesco. De o bună bucată de vreme nu mai vorbise prietenește cu el : discutase doar de cîteva ori în ultimele luni. Angelo își făcea rapoartele, inginerul ocupîndu-se de amenzi și de constrîngerea domnului Antola întru respectarea normelor ; dar în această privință inginerul, altfel corect și energic, își dezamăgea tînărul prieten, îngrijorat că topitoria să nu rămînă fără combustibil. În cele din urmă, Angelo îi reproșa slăbiciunea, sau îl înfrunta de față cu lumea pe Antola, amenințîndu-l, și adeseori discuțiile se sfîrșeau în adevărate certuri. Cu toate acestea, Angelo continua să nutrească stimă și dragoste pentru inginer, și nu pierduse niciodată speranța de-a reuși să-i schimbe atitudinea negativă. În anumite momente se simțea de-a dreptul vinovat că nu-i purtase de grijă, că nu-i mai fusese prieten, că nu reușise să-l convingă. Și în ziua aceea, cînd îi auzi atît de aproape vocea care-i vorbea cu

tonul de odinioară, se simţi tulburat şi, în zăpăceala de o clipă, primul sentiment limpede în el fu acela al vinovăţiei de a nu-i fi vorbit niciodată de Valentina Manno şi de a nu-l fi poftit la sărbătorirea logodnei. Supărarea ce se strînsese în ultimele luni se risipi, făcînd loc unui cald simţămînt de prietenie şi de speranţă. Nu, el, Antonio Ferraris, nu era ca toţi ceilalţi, egoişti şi avînd doar scopul de-a face bani, de-a se îmbogăţi. Crezuse odinioară în făgăduielile lui şi acum, dintr-o dată, credea din nou. Fuseseră de ajuns aceste cîteva cuvinte, fusese de ajuns să-i pună mîna pe umeri. Poate că nu era prea tîrziu, dacă Ferraris se hotăra să intervină. Nu răspunse imediat şi nu se întoarse, nu dintr-o rămăşiţă de supărare şi de neîncredere, ci pentru că aşa se simţea dator să facă. Nu se mişcă din loc şi nici nu vorbi, fiindcă ştia că vocea i-ar fi sunat schimbată.

— Te-ai supărat pe mine, spuse inginerul, calm.

Nu întreba, de fapt, ci făcea doar o constatare paşnică, şi nu avea aerul că se scuză sau că vrea să dea explicaţii.

Angelo se gîndea la Valentina şi la surorile ei, aşezate în jurul marii mese pătrate. Nu-l vedea pe inginer într-o asemenea tovărăsie. Ar fi fost mai bine să-l invite la masă sau pur şi simplu să bea din razachia de Bosa pe care domnul Manno o păstra în pivniţă. Atunci s-ar fi putut vorbi şi despre lucruri serioase, despre mine, despre topitorii, despre păduri, despre renunţarea Insulei la vechea ei autonomie.

— Am făcut o mică petrecere în familie, acasă la socru-meu, zise. M-am gîndit că dumneavoastră v-aţi fi plictisit. Dar mi-ar plăcea să v-o prezint pe logodnica mea, Valentina...

— Valentina !... repetă ca pentru sine inginerul, apoi adăugă : Am cunoscut-o chiar astăzi ! Socru-tău m-a invitat să-i vizitez fabrica de ulei şi pe urmă am intrat să bem un pahar. Vajnic om. A pus pe roate o fabrică de ulei modernă, care nu are nimic de invidiat celor mai bune din ţară. Fete, însă, erau multe..."

— Cea mai frumoasă dintre toate ! spuse Angelo, stăpînindu-şi emoţia.

— Toate-s frumoase, fetele acelea, zise inginerul rîzînd şugubăţ şi scuturînd umărul lui Angelo, care, în sfîrşit, se întoarse.

— Care e aşadar viitoarea ta soţie ?

— A treia. Prima e Barbara...

Îl luă pe tînăr de braţ şi tropăi tare din picioare, ca să se încălzească.

— Să mergem, îi spuse, aici începe să fie frig.

Se îndreptară spre piaţa Cadoni şi trecură rîul peste podul de lemn construit în timpul inundaţiilor.

Se opri şi strînse braţul lui Angelo.

— Cred că ai făcut, într-adevăr, o alegere bună !...

— Cum puteţi şti, dacă nu vă amintiţi nici care e, din cele şapte ?

— Chiar dacă nu-mi amintesc, mi-am făcut o idee... de ansamblu, zise, reluîndu-şi drumul pe podul ce răsuna sub bocancii lor.

Urmară cîteva clipe de tăcere, în timpul cărora se dădură la o parte ca să lase să treacă un grup de fete cu ulcioarele pline cumpănite pe creştetul capului. Pentru o clipă, îi învălui flecăreala lor vioaie. După ce fetele se îndepărtară, Angelo spuse :

— Dacă aţi primi să-mi fiţi martor la nuntă, am deveni cumetri de inel : pe la noi e ca şi cum am fi neamuri, ba chiar mai mult.

Inginerul suflă în sus fumul ţigării de foi. Dinăuntrul casei Cadoni răzbăteau explozii de voci.

— Cumetri de inel ! pufăi. Crezi că face mai mult decît prietenia ?

— Nu, nu mai mult decît prietenia, dar cel puţin cît prietenia.

— Am să fiu cumătrul tău de inel.

— Bine, vă mulţumesc. În una din serile astea ar trebui să veniţi la noi, la cină. De mult mi-aţi promis-o !

— Eu ţi-am promis-o, dar tu ai uitat să mă inviţi ! zise în glumă Ferraris, aruncînd chiştocul care, descriind un arc frumos în întuneric, se stinse în apa rîului. Ajunseseră în dreptul cîrciumii, pe a cărei uşă se putea citi : „Ospătărie şi grajd“. La parter, birtul era încă înţesat şi duhnea a rachiu ţărănesc, în amestec cu căldura omenească a clienţilor şi cu zgomotul de voci. Făcură instinctiv cîţiva paşi mai încolo, respingînd, fiecare pe seama lui, ideea de-a intra. Stelele păreau mai mari decît de obicei pe cerul curat şi străveziu, în al cărui albastru întunecat se ridicau munţii cu profilul lor bine cunoscut, de neconfundat.

Angelo strînse cu putere mîna inginerului, care-l privi cum se îndepărtează, înainte de-a se topi în atmosfera înăbuşitoare a cîrciumei. Era silit s-o străbată pentru a ajunge la scara strîmtă ce ducea la etaj. Se apropie de tejghea, şi Giovanni îi turnă un păhărel de ţuică, făcînd să se reverse lichidul pe tejgheaua de zinc. Luă între degetul arătător şi cel mare păhărelul ceva mai adînc decît un degetar şi-l goli dintr-odată, după obiceiul ţăranilor, în timp ce toţi îl priveau în tăcere, aproape controlîndu-i gesturile. Se simţea stingherit de căutăturile acelea, după cum se simţea înăbuşit de atmosfera apăsătoare, îmbibată de mirosul pătrunzător de vin şi de ţuică. Deşi obişnuit să stea în mijlocul oamenilor şi convins de această necesitate, i se întîmpla uneori să încerce o irezistibilă nevoie de a fi singur. Se afla într-unul din acele momente de urît, şi-i părea rău că nu-l însoţise pe Angelo încă o bucată de drum. Salută grăbit şi ieşi din nou în aerul îngheţat. Antonio Ferraris iubise întotdeauna munţii cu neajunsurile, cu gheţarii, cu colibele, cu cărările lor inaccesibile deasupra prăpăstiilor — munţii din locurile lui natale, Alpii, pe care-i străbătuse de atîtea ori pentru a trece în Savoia şi în Franţa. Cei din Parte d'Ispi, pe care-i avea acum în faţa ochilor, la îndemînă, cu încovoierile lor moi, aproape omeneşti, nu aveau nimic comun cu Alpii, dar erau totuşi munţi şi condiţionau într-un fel mediul înconjurător, viaţa locuitorilor, şi şi mai mult încă o condiţionaseră în trecut, cînd fuseseră acope-

riți de codri deși. Locuitorii din Norbio, deși nu aveau nimic de a face cu locuitorii Piemontului sau ai Savoiei, erau totuși munteni, și purtau cu ei mirosul munților — acel miros de fum de lemn, de ierburi uscate muiate de ploile toamnei lungi ; iar el îi iubea. Acum se simțea vinovat față de ei, pentru că nu făcuse ceea ce făgăduise lui Angelo și ceea ce, la urma urmei, era de datoria lui să facă. Neglijase propria sa datorie și nu îndeplinise o făgăduială...

...Pe drumul pustiu înainta dinspre piața Cadoni un bărbat cu pasul hotărît. Inginerul recunoscu imediat silueta familiară a lui Giuseppe Àntola. Pînă atunci, deși avea cunoștință de abaterile oamenilor acestuia, se ferise să-l înfrunte, dar în seara aceea îl lăsă să se apropie și cînd ajunse în bătaia vocii, îl agrăi :

— Domnule Àntola, i se adresă el.

— Intrăm să bem ceva ? întrebă toscanul, încurajat de tonul cordial.

— După, după, răspunse inginerul, întorcîndu-se spre munți. Întîi să vorbim puțin !

— Dar aici e un frig nemaipomenit, zise Àntola, lovind pămîntul cu picioarele încălțate în bocanci mari.

— Doar cîteva minute.

Ajunseră pînă la locul în care drumul cotește la stînga și urmează poalele colinei, apoi făcură cale întoarsă, continuară pînă la pod și dădură ocol pieții Cadoni. Pentru prima oară vorbeau despre tăierea pădurilor și inginerul îi reproșa metodele expeditive. Àntola respingea învinuirile.

— Dumneavoastră îl credeți pe Angelo Uras, nu pe mine, spunea el, ridicînd vocea. Dumneavoastră n-ați venit niciodată în pădure să vedeți cum înaintăm cu tăierea și vă luați după palavrele derbedeului ăluia !

Ferraris răspunse liniștit :

— Dumneavoastră, domnule Àntola, vă faceți interesele, dar ați avea un cîștig bun chiar și respectînd normele contractuale.

Ceea ce spunea tînărul Uras corespundea adevărului, iar populația din Norbio era în fierbere. Iar pe lîngă faptul că nu efectua tăierile potrivit regulilor pe care se angajase să le respecte semnînd contractul de concesionare, mai rezulta și că oamenii săi îi împiedicau pe porcari să-și pască turmele în zonele destinate tăierii.

— Minciuni, toate ; flăcăiandrul ăla minte ! strigă Àntola, ieșindu-și din fire și lovindu-și coapsa cu mîna.

— Liniștiți-vă, spuse pașnic inginerul. Nu numai Uras spune lucrurile acestea, ci întreaga populație. Chiar deunăzi, păstorii au venit la Primărie să se plîngă. Dumneavoastră nici nu v-ați arătat, în ziua aceea. Șeful de post v-a căutat degeaba.

— Să fim limpezi, domnule inginer, aici nu e vorba de felul în care se taie pădurile, e vorba de pășunile porcilor și caprelor.

— Oamenii ăștia trăiesc mai ales din puținul venit pe care-l aduc turmele și dacă li-l luăm și pe ăsta...

— Eu m-am angajat să furnizez Topitoriei Regale din Leni o anumită cantitate de com-

bustibil. N-am să vă amintesc eu, acum, care sînt îndatoririle mele.

— Haida-de ! Știți foarte bine ce vreau să spun. Îndatoririle dumneavoastră, firește, dar eu trebuie să vă amintesc și altele nu mai puțin importante : modul de a tăia pădurile fără a le ruina pentru totdeauna. Aveți dreptul să tăiați un anumit procent de copaci, trebuie să respectați măslinii sălbatici, să nu doborîți pomi fructiferi în pîrg ; nu trebuie să distrugeți puieții...

Antola se opri cu picioarele îndepărtate, aruncîndu-și bustul înapoi și privindu-l pieziș pe inginer. Vocile lor se auzeau de departe în noaptea limpede și rece.

— Dar pe unde treceți dumneavoastră cu echipele de tăietori... Pădurea de la Escolca a fost rasă cu totul, și aceeași soartă o au pădurile de la Oridda și de la Mazzanni...

— Nu-i adevărat !

— Cum ?!... făcu Ferraris, oprindu-se la rîndul său și ridicîndu-și barba roșietică.

— Sînteți greșit informat ! Vorbiți din auzite și vă încredeți prea mult în protejatul dumneavoastră, în tînărul acela mincinos și poltron, care urcă doar din cînd în cînd în pădure să vîneze porumbei sălbatici !

Inginerul păli în întuneric și încrucișă brațele pe piept :

— Toată lumea din Norbio o spune, nu numai Uras, zise, privindu-l țintă în ochi.

— Tîmpiții ăia de porcari ! rînji Antola, mîngîind cu mîna dreaptă mînerul pistolului

pe care-l ținea la cingătoarea pantalonilor. Eu nu mă las prostit de plevușca asta, rîcană Antola, arătînd bîta groasă de stejar pe care o mînuia ostentativ ca pe un baston de promenadă.

— Nu cumva credeți că veți înfrunta mulțimea păstorilor sarzi cu bastonul sau cu pistolul dumneavoastră ? rîse inginerul. Fiți cu băgare de seamă, spre binele dumneavoastră și al lucrătorilor dumneavoastră, nu-i provocați pe oamenii aceștia ; și-apoi, nu sînt dispus să mai accept nereguli, de-acum înainte !

— Știu că sînteți de partea lor, zise Antola, lovind pămîntul cu bastonul.

Inginerul trase scurt din pipă și lăsă ca vorbele aspre să se topească în aer, odată cu fumul albăstrui, apoi zise :

— Sînt de partea legii care, cîteodată, coincide cu dreptatea. Dumneavoastră o știți la fel de bine : numai că nu vă convine !

— Domnule inginer, zise toscanul, oprindu-se din nou. Mi s-a întîmplat o singură dată să nu fiu punctual cu predarea combustibilului și am auzit chiar din gura dumneavoastră că dacă faptul s-ar repeta, contractul meu ar fi anulat pe loc.

— Îmi amintesc foarte bine, dar acum vă spun cu aceeași hotărîre că trebuie să respectați și normele care reglementează tăierea pădurilor. Faceți-vă datoria, eu mi-o fac pe-a mea.

Ferraris se întoarse spre birt, în ușa căruia un mic grup de țărani se desfăcu în două spre

a-l lăsa respectuos să treacă. Auziseră dialogul și comentau, aprobator.

Străbătu repede cîrciuma și apucă pe scara de lemn care ducea la etaj. Era tulburat de senzația neplăcută lăsată de aspra discuție, dar era convins că a făcut bine și era hotărît să impună respectarea legii.

Termină de fumat pipa, la fereastră, privind munții ; apoi trase obloanele și se duse să se culce.

Anul acela, cu prilejul sărbătorii sfintei Barbara, patroana comunei Norbio, Comitetul de organizare plănuise, pe lîngă focurile de artificii, și curse de cai. Acestea urmau să aibă loc pe strada cea mare, care acum se numea strada Roma, în urma votului unanim al Sfatului obștesc, după mutarea capitalei de la Florența în „Cetatea eternă". Semnificația schimbării nu era foarte clară locuitorilor din Norbio, dar toți, în ciuda neîncrederii înnăscute față de orice schimbare, mai ales cînd venea „de sus", erau mulțumiți, ca atunci cînd îmbraci o haină nouă. Așadar, în anul acela, pentru prima oară, cele șase perechi de cai aveau să alerge pe via Roma, încălecați de trei călăreți din Norbio și de trei din Ghilarza, sat de călăreți vestiți și de cai frumoși, în afară de faptul că avea și femei frumoase.

Veselia se citea pe fețele oamenilor, ale tuturor : bărbați, femei, bătrîni și copii, care, îmbrăcați de sărbătoare, așteptau de cîteva ceasuri, sprijiniți de zidurile caselor, pe cele două laturi ale drumului, în șiruri compacte

— atît de compacte încît, ca să poată vedea, copiii se vîrau cu de-a sila printre picioarele adulților, privind spre Funtanedda, partea de jos a satului, de unde caii trebuiau să sosească în galop. Întrecerile, din cîte țineau minte oamenii, se făcuseră totdeauna așa, în urcuș. Nu era o întrecere de viteză, ci de îndemînare, de adevărată acrobație, iar călăreții adoptaseră acest sistem pentru ca, deși lansați în galop, caii să nu gonească prea repede.

Era o veselie superficială, dar sinceră, unanimă și vădită în rîsete și în străfulgerările ochilor, care se întorceau mereu să se uite spre cotitură, acolo jos, de unde urmau să se ivească primele perechi de cai. Dar încă nu se auzea freamătul de voci care prevestea apariția cailor. Era lume și la ferestre, pe balcoane și chiar pe acoperișuri. Cei de sus, nerăbdători, îi țistuiau pe cei din drum, de parcă zumzetul intens care suia din mulțime ar fi fost pricina întîrzierii. Cîte unul se apleca, ieșind din șir, cu piciorul întins spre mijlocul drumului, ca să vadă mai bine, dar imediat nenumărate mîini îl sileau să revină la loc, cu bodogăneli și ghionturi.

— E primejdios, ziceau.

Balconul de la casa cumetrei Verdiana dădea pe strada Roma, astfel că se putea vedea întreaga pantă în linie dreaptă, pînă la cotitura unde, precedate de un freamăt neașteptat, apărură în sfîrșit primele două perechi. De la fereastra de deasupra balconului, Valentina Manno se uita cu binoclul pe care Angelo i-l împrumutase și pe care surorile și-l disputau

mereu. Stătea cu bustul aplecat în afară, nemişcată ca un trunchi, şi ar fi căzut cu capul în jos dacă Barbara şi Olivia n-ar fi ţinut-o strîns, în timp ce Lisetta, Annamaria şi Martina încercau să-i smulgă binoclul, aplecîndu-se şi ele primejdios de tare şi bătînd-o în glumă peste fund.

— Ce mai şezut, zise, obraznică, Annamaria ; rosti atît de tare cuvintele acestea încît ar fi putut să fie auzite şi din drum.

Sprintenă, Valentina se întoarse şi-i dădu o palmă ce răsună sec şi o făcu să ridice capul pe Sofia, care, văzînd-o că se apleacă atît de tare, părăsi balconul şi alergă la etajul de deasupra pentru a face puţină ordine acolo.

Valentina strînse binoclul cu amîndouă mîinile şi începu să se zbată şi să dea din picioare pentru a scăpa de surori. Gîndul ei era să fugă pe acoperiş, trecînd prin pod, la care se ajungea pe o scară mobilă. Acolo, pe acoperiş, atît Sofia cît şi fetele n-ar fi ajuns-o decît într-un tîrziu şi ar fi putut să guste liniştită spectacolul.

Pentru o clipă, în încăpere se iscă un vîrtej de braţe, de picioare, de fuste şi jupoane ; e ceea ce văzu Sofia urcînd ultimele trepte, şi strigă : „Fetelor, hei, fetelor !“ Valentina se ghemui, pe jos, atinse cărămizile podelei sărind ca broasca printre picioarele surorilor şi, ajungînd la scara dinspre pod, se căţără sprintenă ca o pisică, cu binoclul negru ce se lovea de şold, agăţat de gît cu o lungă curea de piele. Sofia dădu să sară şi se împiedică încercînd să o prindă cu mîinile, dar degeaba, şi rămase

locului cu nasul în aer, privind-o pe fată cum dispare prin deschizătură, ca suptă de cer. Surorile însoţiră cu un „oh !“ de uimire subita dispariţie a lungilor picioare goale ale Valentinei, în timp ce chepengul se închidea cu o bufnitură.

— Ce ruşine ! izbucni mica Dolores, înşfăcîndu-şi cozile negre şi groase ce-i coborau pe piept.

— Bine că nu erau bărbaţi de faţă, zise Annamaria cu obrajii încă încinşi.

— Bărbaţi, nebărbaţi, îngînă Sofia, care admirase picioarele albe şi svelte, ăsteia nu-i e frică de nimeni !

— Totuşi ! reluă Annamaria, să se ducă aşa pe acoperişuri, într-o zi cu vînt !...

Rîseră toate în cor şi fetele se întoarseră la fereastră, atrase de freamătul mulţimii ce se înălţa tot mai sus.

Valentina umbla în vîrful picioarelor, împotriva vîntului, pe muchea de acoperiş, cu rochia lipită de frumosul ei trup învolt. I se părea că zboară, atingînd norii. Văzu de sus curţile, zidurile, acoperişurile, arborii, întreg satul înţesat de lume. Simţi răcoarea vîntului de munte şi se ghemui cu spatele rezemat de coşul casei, strîngîndu-şi rochia lungă sub ea. Se simţi liberă, cuprinsă de o ciudată, tăcută, veselie. Desprinse de la gît cureaua binoclului şi-l îndrepta spre fundul drumului cel mare. În aceeaşi clipă, ţîşnind din mulţime, se iviră trei cai. Galopau unul lîngă altul, cu gîtul întins şi ridicînd mult genunchii la fiecare fuleu, de parcă ar fi alergat într-un fluviu sau

pe malul mării. Mulţimea se lipea acum compactă de zidurile caselor, lăsînd liberă o trecătoare ce părea prea strîmtă ; în larma puternică, se puteau desluşi ţipetele de entuziasm ale copiilor, ascuţite ca nişte şuierături. Un bărbat care purta costumul negru din Norbio era pe calul din mijloc.

Cu binoclul ei, Valentina putea să deslușească limpede fiecare amănunt şi recunoscu în el pe Mariano Spada. Mariano îşi sprijini palmele de încheietura gîtului calului său şi cu o mişcare cumpănită şi sigură îşi strînse picioarele sub el, scoţîndu-şi-le din scăriţe şi aşezîndu-le apoi pe şea, calm, cu ochii aţintiţi în gol, strîngîndu-şi buza de jos cu dinţii, se ridică în picioare, cu coapsele strînse, uşor aplecat înainte, ţinînd frîul cu vîrful degetelor. Drumul era uscat, tare, şi răsuna sub tropotul sec şi ritmat al celor douăsprezece copite, care nu pierdeau nici o bătaie.

Valentina mai rămase o vreme pe acoperiş să privească alergările cu binoclul, apoi îi răsări în minte Angelo, îşi aduse aminte că nu-l văzuse toată ziua şi încet-încet, cu paşi mici şi uşori, ca să nu spargă olanele şi să nu alunece, străbătu în sens invers calea de mai înainte, mergînd dreaptă. Vîntul părea că vrea s-o ia cu el. Se simţi singură şi pierdută, cu o amărăciune lăuntrică, fără motiv. Deschise chepengul podului, coborî scara cu aceeaşi băgare de seamă cu care păşise pe creasta acoperişului. Ar fi vrut să poată deveni invizibilă, să treacă fără s-o vadă nimeni. Din drum nu mai răzbătea larma de mai înainte,

cursele se terminaseră şi părea că se terminase şi serbarea. Din sat suia doar un bîzîit surd. Surorile, care se mai aflau în odaia de dedesubt, abia îşi înălţară privirile, aproape excluzînd-o.

— Ce-i ? S-a întîmplat ceva ? întrebă ea cu o strîmbătură de nerăbdare.

Fetele izbucniră în rîs, toate deodată, şi o îmbrăţişară.

Serbarea continua. Fusese doar o pauză după încheierea exhibiţiilor acrobatice ale călăreţilor. Lumea fu reabsorbită, în parte, de uliţele lăturalnice. Mulţi se duseră la casele lor, să-şi împrospăteze puterile. Îndelungata aşteptare, tensiunea nervoasă, participarea aproape fizică, preschimbaseră după-amiaza aceea de toamnă tîrzie într-o după-amiază înăbuşitoare de vară, în care pînă şi vîntoasele păreau un şiroco fierbinte. Dar puţin după aceea, încetul cu încetul, lumea începu să urce din nou spre centru, îngrămădindu-se în jurul tarabelor vînzătorilor de nugá de Tonara şi de îngheţate de Aritzo. În piaţa Primăriei şi de-a lungul zidului vechii mănăstiri erau gata schelăriile pentru focurile de artificii care, după cină, aveau să încheie ziua de sărbătoare. Peste tot unde se mai afla cîte un locşor, vînzătoarele de dulciuri îşi rînduiseră, pe jos, coşurile rotunde pline de covrigi. Vînzătorii de cuţite, veniţi din îndepărtata Pattada, îşi înfăţişau marfa presărată pe mantalele negre de postav : cuţite de toate mărimile, cu mînerul de corn şi lama în formă de frunză, cu care se aprovizionau toţi locui-

torii din Norbio şi care serveau la tăiatul pîinii şi la spintecarea mieilor, la apărare şi la atac : unele lungi de-o palmă, altele nu mai lungi decît degetul cel mic al unui copil, dar bine ascuţite şi cu vîrf. Oamenii comentau cursa, fiecare îşi lăuda favoriţii şi aştepta ca juriul să proclame numele învingătorului. Dar la un moment dat, zumzetul mulţimii se făcu mai intens, ca acela al unui stup, în alarmă. Nu se ştie cine adusese vestea, dar vestea ajunse pînă în piaţă, pînă înăuntrul caselor, pînă înăuntrul bisericii.

Era o veste funestă. Unii se bucurară, ascunzîndu-şi rîsul, alţii spuseră deschis : „Bine i-au făcut !“, iar alţii încercară păreri de rău, deplîngînd faptul care arunca o umbră sinistră asupra întregului sat. Giuseppe Àntola fusese găsit mort, cu două gloanţe în piept, în primul vagonet al trenului topitoriei. Se încăpăţînase să-i facă pe oamenii săi să lucreze şi în ziua aceea de sărbătoare. Trenuleţul fusese încărcat ca de obicei în pădurea de la Escolca şi o luase ca de obicei în jos pe povîrniş, cu încărcătura sa de lemne, de oameni şi de animale.

Oamenii aveau sarcina să manevreze frînele la ordinele lui Àntola, care stătea în vagonul din faţă. La un moment dat — povestiră după aceea toscanii — cu puţin înainte de bisericuţa San Sisinnio, auziseră o împuşcătură. Dar nimeni nu se gîndi că se trăsese în antreprenor, care continua să stea pe locul său, nemişcat. Toţi se gîndiseră la vreun vînător : un stol de porumbei sălbatici zbura chiar atunci

pe deasupra trenului. Numai după ce se opriseră pe maidanul din faţa topitoriei îşi dăduseră seama că era mort, deja rece, cu picioarele într-o băltoacă de sînge, cu mîna dreaptă pe manivela frînei şi cu cealaltă în buzunarul larg al hainei de catifea.

Şoapte, exclamaţii, cuvinte suflate cu jumătate de gură. Sigur se ştia doar că Giuseppe Àntola fusese ucis şi că doctorul Fulgheri, împreună cu pretorul şi cu şeful de post fuseseră la topitoria din Leni pentru constatările legale. Trupul neînsufleţit urma să fie adus în sat şi depus în odaia din spatele bisericii cimitirului, care ţinea loc de morgă. Dar, în curînd, aceste ştiri sărace se îmbogăţiră cu amănunte precise : ca şi cum locuitorii din Norbio ar fi văzut cu ochii lor trupul înţepenit al celui ucis în vagonul din faţă al trenuleţului, cu două găuri în piept şi cămaşa de lîniţă, în carouri, plină de sînge.

Nu le era milă, dar în toţi sălăşluia un simţ de vinovăţie şi de frică ascunsă, aşteptînd parcă să fie implicaţi.

În trecut, străvechile legi ale insulei făceau să cadă răspunderea crimelor asupra întregii comunităţi. Teama prezentă nu deriva din acest străvechi simţ comunitar, din această responsabilitate colectivă cetăţenească, pierdută cu timpul, ci mai curînd din neîncrederea în actuala administrare a dreptăţii.

Se întrebau cine oare îl împuşcase pe Giuseppe Àntola. Apoi, inexplicabil, prinse să fie rostit un nume, numele lui Angelo Uras. Fu

ca și cum toți l-ar fi văzut postat în spatele unui copac, la pîndă, ținînd în mîini arma lui cu repetiție, așteptînd trecerea trenulețului, trăgînd și apoi topindu-se în pădure.

Nimeni nu credea că Angelo ar fi fost în stare să ucidă ; cu toate acestea, în clipa aceea, toți îl socotiră vinovat, fără dovezi, fără măcar vreun indiciu care să îndreptățească o asemenea convingere, în afară de faptul că între Angelo și Antola relațiile erau foarte încordate. Angelo îl înfruntase de mai multe ori pe antreprenor în piața Frontera, făcîndu-l hoț și spunînd că într-o bună zi are să se căiască pentru răul făcut comunei Norbio. Cu cîteva zile înainte, era cît pe-aci să se încaiere, iar Angelo fusese chemat la post de către plutonier, care-l dojenise cu asprime.

În ziua aceea de sărbătoare, Angelo se sculase devreme. Pusese șeaua pe cal și ieșise echipat de vînătoare. Degeaba încercase Sofia să-l rețină, nimeni nu avea să lucreze în ziua aceea. Angelo nu se ducea în pădure pentru obișnuitul tur de inspecție, ci ca să vîneze porumbei sălbatici. Cu atît mai bine dacă nu era nici un om acolo. Spuse asta, și între timp, se gîndea la valea Leni și la valea Narti, la pădurile pustii, cum erau totdeauna în zilele de sărbătoare, la liniștea vegetală întreruptă doar de freamătul repede al aripilor de porumbei, de tropotul fugar al muflonului sau al vreunui vier desprins de ciurdă. Sofia insista :

— E hramul Sfintei Barbara !

— Sfînta Barbara se sărbătorește cu focuri de pușcă, zise el, punînd piciorul în scăriță.

— Cînd te întorci ? Ți-ai luat pîine ?

La un gest negativ, Sofia alergă în casă și se întoarse cu un săculeț de in : pîine neagră, brînză, măsline în saramură, o sticlă de vin. Puse totul în desaga legată în spatele șeii și deschise poarta.

— Am să întîrzii de la sfînta slujbă ! Nu te certa cu toscanii, dacă te-ntîlnești cu ei în pădure : dă-le pace ! Du-te cu Dumnezeu, murmură în sinea ei, închizînd poarta.

Angelo o întrezări făcîndu-și semnul crucii, și-l făcu iute la rîndul lui, aplecîndu-se peste gîtul calului. Trase aer în tot pieptul, de parcă ar fi simțit mirosul copacilor. N-avea nici un chef să se certe cu toscanii, în ziua aceea. N-avea chef să vadă pe nimeni. Coborî la trap. Voia s-o apuce pe drumul topitoriei, cel de pe vadul rîului. Pe malul celălalt se despleteau șinele trenulețului. Satul era treaz, dar puțină lume pe uliți. Cei care se duc la prima slujbă : femei bătrîne și moși cu fețele lor de culoarea plutei, roase de timp, cu mîinile asemenea unor rădăcini uscate, dar toți în veșminte de sărbătoare ; bărbații cu cămașa curată, femeile cu nasturi de aur și cu mătăniile la cingătoare. Tinerii se duc la slujba mare. Încă despletite, din case ies doar fetele care merg să ia apă de la fîntînă. Cele care au puț în grădină stau acasă, se spală în găleată, se piaptănă îndărătul geamurilor. Fără efort, în lenevie, Angelo își închipuia viața satului înăuntrul caselor. Știa cine locuiește în fiecare casă, le cunoștea

necazurile și certurile, chiar dacă nu frecventa cîrciumile și avea prieteni puțini. Înțelegea din zbor ; iată ce avea, și mintea lui reconstituia singură situațiile adunînd laolaltă frînturi, cuvinte, fraze auzite cu mult timp în urmă. Singurele persoane cu care se oprea să vorbească erau bătrînii, față de care nutrea respect amestecat cu un simțămînt de milă, ce era dragoste, și ei îl răsplăteau cu aceeași dragoste. Îi plăcea să stea de vorbă cu ei. Îi întreba de fapte vechi, petrecute în depărtata lor tinerețe. Uneori întîlnea cîte un bătrîn pe cîmp și-l poftea în car sau îl ducea în crupa calului o bucată de drum. Dar în dimineața aceea mergea grăbit, fericit că lasă la spate satul. Era mulțumit că se duce departe, mulțumit de ziua aceea de singurătate pe care o pregusta în timp ce auzea cum se topesc în urma lui zgomotele bine cunoscute. Întîlni puțină lume. Pe o lungă bucată de cale, bătrînul Zurito îl purtă cu umbletul său iute, care rămăsese același în ciuda anilor. Numai în apropierea podului, la ivirea coșului topitoriei, se auzeau din nou zvonuri de glasuri, ca o ciorovăială de la distanță, bătaia ciocanelor, scrîșnetul fierăstrăului. Se opri doar o clipă ca să privească împrejurimea topitoriei din înaltul podului. Trenulețul plecase la munte, ca în zilele de lucru ; salahorii din Norbio care lucrau la topitorie împingeau ca totdeauna roabele lor scîrțîitoare. Neplăcut impresionat, își mînă calul în jos pe poteca în pantă, și o luă pe cărarea ce urca pe malul rîului opus celui cu trenulețul.

Fundul cărării care șerpuia printre tufișuri înalte, era moale, odihnitor. Calul își reluă alura rapidă de mai înainte și în curînd liniștea fu desăvîrșită, totală. Se auzeau doar potcoavele lui Zurito și foșnetul frunzelor. Alintata alerga înainte, menținînd aceeași distanță de cal. Dacă, din cînd în cînd, se strecura printre leandrii care alcătuiau un perete verde alături de poteca șerpuitoare, n-o făcea decît pentru a se ivi imediat după aceea. Își privea o clipă stăpînul, dădea din capul ei cu urechi lungi de parcă atunci ar fi ieșit din apă și își relua trapul pieziș ca mai înainte.

Acolo, Angelo s-ar fi așteptat să găsească o becață. Poate cineva o dibuise înaintea lui, în ziua aceea, sau poate că Alintata nu avea chef să se oprească. Trebuie să-i fi citit în suflet. Nici el nu avea chef să se oprească. La un moment dat auzi în spate tropotul unui alt cal. Era un bărbat înalt care călărea cu scărițele lăsate în jos, cu picioarele îndepărtate. Cum se apropie, Angelo se dădu la o parte, ca să-l lase să treacă. Depășindu-l, bărbatul își strînse genunchii și-și puse în bandulieră pușca lungă, pe care pînă atunci o ținuse în cumpănă pe șea. Salută cu un gest al mîinii și cu un mormăit. Purta pe crupă o femeie tînără, care-i încolăcea mijlocul cu un braț. Bărbatul nici nu întoarse capul, femeia însă da, și îi zîmbi. Nu erau din Norbio. Era un fapt neobișnuit să întîlnești străini pe drumul acela, mai ales într-o zi de sărbătoare ; dar Angelo știa că porcarii din Norbio, din pricina tăierii pădurilor și a lipsei de pășuni, își vindeau dobitoacele la

un preț de nimic. Ca să vinzi și să cumperi în felul acela, nu mai conta dacă era sau nu sărbătoare. Străinul călărea în fața lui Angelo, cam la o bătaie de pușcă. La un moment dat încetini pasul și o coti la dreapta, dispărînd printre leandri. Nu era nici un drum lăturalnic, ci doar o poiană largă, unde adeseori lumea făcea cîte un popas.

Angelo întoarse calul, dar în loc să ia calea în sens opus, o fluieră pe Alintata și-l împinse pe Zurito în sus, pe panta dealului.

De jur împrejur, cîmpia era pustie, tăcută. Un șoim mic se așeză pe un copac desfrunzit, o coțofană traversă rîul cu un țipăt. Angelo se întoarse în șea și o văzu pierind printre măslinii cenușii de pe celălalt versant. Zurito trecu prin spărtura unui zid netencuit, îndreptîndu-se spre un nuc mare și înfrunzit, sub care mai poposiseră și alteori. Nu departe de trunchiul neted și rotund țîșnea un mic izvor. Angelo sări jos, îngenunchie să bea, apoi slăbi cureaua de sub burta calului, îi puse piedica, îi scoase căpăstrul, zăbala și cu o palmă pe crupă îl trimise să pască. Împrejur, iarba se găsea din belșug. Zurito începu să mănînce lacom, săltîndu-se din cînd în cînd pe picioarele de dinainte. Sprijinită de trunchiul nucului, stătea o nuia lungă. Angelo doborî cîteva nuci verzi și cu două pietre le înlătură învelișul, le sparse, scoase miezul dintre coji de parcă ar fi deschis un fruct de mare, despărți lobii și, delicat, cu cuțitul lui de buzunar, acela tocit pe care-l folosise încă de copil, înlătură pielița gălbuie și amară, și mîncă fructul cu poftă,

făcînd să pocnească între dinți miezul consistent și fraged.

Nucile verzi se numărau printre fructele care-i plăceau cel mai mult, iar mulțumirea pe care o încerca îl făcu să se gîndească la maică-sa și la Valentina. Un nuc mare se afla și în livada domnului Manno și, cîteodată, mama sa și Valentina, duminicile după-amiaza, cînd nu erau la biserică, se duceau acolo să culeagă nuci. Mica Dolores era cea care-i cerea să le curețe și le servea gata deschise pe o farfurie de porțelan ce se afla pe scrin. Fiecare avea grijă să înlăture pielița, care se desprindea ușor. Dar lui, miezul i-l pregătea Valentina cu degetele ei subțiri, care nu cunoșteau altă trudă decît aceea a războiului de țesut și a broderiei. Lui Dolores, în schimb, mîinile i se făceau negre din pricina sucului din coajă: tatăl său și Barbara o certau, iar Valentina trebuia s-o apere. Acum și Angelo avea mîinile negre și degeaba încercă să le spele la izvor. Renunță pînă la urmă și se întinse în iarba înaltă, care-l acoperea în întregime, cu mîinile împreunate sub ceafă. Deasupra lui, în tării, un nor străveziu se topea în cerul de toamnă, ca fumul în vînt. Poate că acolo sus era un vînt foarte înalt, străin pămîntului, care n-ar fi făcut să tremure nici măcar o frunză. O frunză a nucului se desprinse de pe o creangă înaltă și i se așeză pe piept. Norul dispăruse aproape cu totul în azur; poate că așa se topește gheața lacurilor, primăvara. Angelo nu văzuse niciodată lacuri decît în ilustrațiile din cărți, dar și le închipuise în fel și

chip, iar acum i se părea că le simte aievea. I se părea că este o piatră așezată pe fundul unui mic lac alpin, pe care-l văzuse într-un mare atlas geografic al lui Don Francesco ; dar aievea, în mintea lui, era numai chipul Valentinei, care mînca lacom miezul alb de nuci proaspete și mînuțele lui Dolores, murdare de suc verzui. Își dădu seama că dormise. Aruncă o privire asupra ceasului de buzunar, care alunecase din buzunărașul vestei, și se scutură : era douăsprezece și jumătate, și el nu trăsese încă nici un foc. Alintata dormea cu botul rezemat de piciorul său ; Zurito țopăia la marginea cîmpului. Tăcerea locurilor acelora i se păru mai puțin intensă, ca și cum mulți alți oameni, care dormiseră în acea leneșă dimineață de toamnă, s-ar fi trezit dintr-o dată. Dădu un bobîrnac botului negru și umed al Alintatei, se duse să-l prindă pe Zurito, îi scoase piedica, îi frecă grumazul cu un smoc de iarbă proaspătă, strînse restul de nuci ca să-l ducă Valentinei și urcă din nou în șea. Ar fi trebuit să mănînce, dar nu-i era foame ; nucile acelea îl săturaseră. Se pomeni iar pe cărare, în locul de unde mai înainte îl văzuse dispărînd printre leandri pe călărețul străin cu pușca lui lungă în bandulieră și cu frumoasa femeie în crupă. Nu se întîmplase nimic neplăcut, dar somnul acela nelalocul lui îi lăsase un simțămînt de mîhnire, de nemulțumire. Alintata se oprise în același loc în care se afla cînd murgul o cotise printre leandri și, ca și atunci, adulmeca aerul și se întorcea să se uite la Angelo, ca pentru a-i cere o explicație. În aceeași clipă apăru din frunziș un bătrîn înalt și slab și rămase acolo rezemat cu mîinile și cu bărbia de un toiag lung. Alintata făcu o săritură înapoi și scoase un lătrat de surprindere, rîcîi pămîntul ; bărbatul o îngînă, așa cum îngînă păstorii, și zîmbi în sinea lui a compătimire. Angelo îl recunoscu de departe : era porcarul Sisinnio Casti. Mare vînător, în tinerețe amestecase greșit pulberea de foc și pușca îi explodase în față. Angelo își împinse calul înainte. Orbul îl aștepta cu fruntea înălțată.

— Lăudat fie Domnul nostru Isus Cristos ! șopti după obiceiul bătrînesc, cînd Zurito se opri lîngă el.

— În veci fie lăudat, răspunse Angelo.

În poiană se afla lume : cai și boi cu bărbați și femei, turme de porci cu paznicii lor și străinul cu femeia în crupă, pe murgul cel tînăr.

— Știi să-mi spui cît e ceasul, tinere ? întrebă bătrînul întorcîndu-și fața desfigurată.

Angelo deschise capacul ceasornicului, îl închise la loc și lăsă să treacă o clipă înainte de a răspunde. I se părea cu neputință să fi trecut o jumătate de ceas de la ultima oară cînd se uitase la ceas, înainte să pornească din nou la drum. Prin urmare, în ziua aceea timpul îi trecea așa, fără să-și dea seama. Bătrînul zîmbi cu gingiile goale, de parcă ar fi rîs de gîndurile sale, de parcă numai el ar fi cunoscut taina timpului. Întoarse spatele lui Angelo și, ridicînd degetul arătător, vesti ora :

— Unu, zise, pe un ton sarcastic, aproape batjocoritor.

Alintata se apropiase și-i mirosea pantalonii de postav, cîndva de culoarea tutunului. Carmela, văduva fiului mai mare al lui Sisinnio, sări jos din car și-i dădu lui Angelo să bea. Acesta, care încă nu mîncase, avu o clipă de șovăială. Dacă ar fi spus-o, l-ar fi reținut, l-ar fi îmbiat să mănînce cu ei, iar el avea ciudata, penibila senzație a timpului ce trecea, trecea prea repede.

— E vinișorul nostru obișnuit, zise bătrînul, zîmbind pentru sine, poți să-l bei liniștit ; nu-ți face rău, chiar dacă n-ai mîncat.

Angelo întinse mîna, bău dintr-o suflare.

— Încă unul ! porunci bătrînul, ținîndu-l de parcă ar fi putut să-l vadă.

Femeia îi umplu din nou paharul. Purta năframa neagră a veșnicului doliu de văduvă, iar bătrînul, o panglică neagră la braț. Doliul acela — Angelo o știa — era mai dureros pentru el decît însăși orbirea ce-l lovise încă de tînăr. Cel puțin să nu se fi dus să moară atît de departe, peste mare ! Să-l fi putut rîndui în coșciug, măcar cu mîinile lui oarbe ! Nu-i iertase niciodată Regelui că i-l luase așa cum se sechestrează un jug de boi sau un cal pentru impozitele neplătite. Fusese cel mai bun, nu numai dintre copiii lui, ci și cel mai bun dintre toți tinerii satului ; fusese mîinile și ochii lui. Angelo cunoștea durerea nemîngîiată a bătrînului și de fiecare dată i se părea că o poate descifra în toate amănuntele pe chipul acela zbuciumat, ca și cum cicatricele adînci și orbirea ar fi fost pricinuite nu de arma ce-i detunase în mîini, ci de scrisoarea Ministerului de Război pe care într-o zi i-o adusese șeful de post.

Unchiul Sisinnio Casti și cei doi feciori rămași aveau mulți porci, se numărau printre porcarii cei mai bogați din Norbio, aveau și vii și pămînturi arabile. Angelo bău cu înghițituri mici, ca să nu mai primească un al treilea pahar. Bătrînul ridică un deget, parcă pentru a cerceta direcția vîntului, cu ochii goi îndreptați spre cer. Asculta un zgomot pe care ceilalți, în afară de Angelo, nu reușeau însă să-l perceapă. Angelo îl auzea în minte, ca o amintire : era ca rostogolirea unui tunet, absorbită de pămînt. Pe urmă, îl auziră și ceilalți, îl recunoscură : era trenulețul catîrilor ce cobora la vale cu încărcătura lui. Dincolo de valea seacă, șinele vibrau ascunse printre tufele de leandri și de mărăcini. Creștea de la o clipă la alta, deveni uriaș, și totuși continua să sporească. Femeile se dădură jos din căruțe, cu copiii în brațe. Străinul, care nu văzuse niciodată trenulețul și nu auzise niciodată un asemenea zgomot, se străduia să-și liniștească murgul și-i privea întrebător pe toți. Unchiul Sisinnio ridică mîna și-i făcu un semn de liniștire. El întoarse capul și zise ceva tovarășei sale, care se lipea de el. Stoluri de porumbei sălbatici, înnebuniți de groază, treceau jos deasupra poienei, repezindu-se în direcția tunetului cuprinși parcă de o voință de nimicire. În clipa în care zgomotul atinse culmea de intensitate, se auzi o detunătură, foarte puternică, dincolo

de rîu. Toţi se întoarseră să privească, dar nu văzură decît un norişor de fum albăstrui deasupra tufişurilor şi simţiră mirosul acru al pulberei negre. Zgomotul scăzu şi se îndepărtă cu aceeaşi repeziciune cu care se apropiase.

— Trăgînd la întîmplare într-un stol, poţi nimeri şi patru sau cinci porumbei, spuse străinul.

— Da, răspunse calm bătrînul, dar trebuie ca puşca să fie încărcată cu alice. Asta a fost o puşcă încărcată cu glonţ, ba chiar cu două gloanţe...

— De unde ştii dumneata? zise femeia cu o voce naivă de fetiţă.

Se uitară la ea cu compătimire.

— Pentru mine, zise bătrînul cu nepăsare, e ca un acord de ghitară.

Înainte de a-şi lua rămas bun, Angelo îşi încărcă puşca.

— Cu alice? zise bătrînul, recunoscînd zgomotul alicelor ce se scurgeau în ţeava lungă.

— Vreau să trag la porumbei, confirmă tînărul, îndesînd cîlţii cu vergeaua. Întoarse calul şi o fluieră pe Alintata.

— Du-te cu Dumnezeu, murmură bătrînul.

Valentina coborî la etajul întîi unde se aflau Sofia şi Verdiana, care închiseseră obloanele balconului. Ea le deschise din nou şi rămase acolo o clipă, privind lumea care se mişca sau adăsta în mici grupuri. Copiii se hîrjoneau, dar se auzea mai ales pălăvrăgeala femeilor. Valentina le vedea tresărind şi crucindu-se

repede cînd bărbaţii se aplecau să le susure ceva. Dar deşi era abia şoptit, cuvîntul pe care toţi îl repetau ajunse pînă la ea: „Omorît!“ După ce îl auzi, reuşi să-l citească pe buzele femeilor. I se păru că vede multe priviri îndreptate spre obloanele trase de la casa lui Angelo. Ieşi din balcon şi coborî alergînd în uliţă. Femeile vorbeau îndesat, cu voce joasă. Cum dădea să se apropie, însă, tăceau şi-şi întorceau privirile. Opri pe unul din băieţii ce se jucau de-a prinselea, îl lipi de perete.

— Pe cine au omorît? întrebă. Pe cine?

— L-au omorît pe domnul Antola, gîfîi băiatul, cu două gloanţe, aici, în piept!

Îl dădu la o parte şi alergă spre casa Sofiei Curreli. Sofia rămăsese acasă la Verdiana, dar poarta era deschisă. Intră. Ferestrele ce dădeau spre curte erau închise, uşa bucătăriei de asemenea, grajdul lui Zurito era gol. Sofia îi spusese că Angelo plecase dis-de-dimineaţă să vîneze porumbei. Şi ea, ca toţi ceilalţi, ştia că Angelo se lua mereu la harţă cu antreprenorul. Un gînd groaznic îi trecu prin minte.

— Doamne Dumnezeule, fă să nu fie adevărat, se ruga ea cu glas tare, muşcîndu-şi pînă la sînge dosul palmei.

De furie, izbi de perete uşa din spate, se repezi pe ulicioara ce ducea la podeţul de scînduri de pe Fluminera, alergă spre casa tatălui ei. Ştia că nu e nimeni acolo, dar începu să bată cu pumnii în poartă. Barbara ieşise ultima şi încuiase cu cheia. Cheia, poate, era ascunsă în ghiveciul cu muşcate.

— Dacă găsesc cheia e semn că nu s-a întîmplat nimic, că nu e adevărat, își zise.

Se apropie încetișor de ghiveci, întinse mîna cu suflarea tăiată, cu inima care-i bătea tare. Cheia era acolo.

— Doamne mulțumescu-ți. Sărută cheia, intră în casa goală și întunecoasă. Ea știa că Angelo nu e în stare să ucidă, dar mai știa că se pot întîmpla și lucruri imposibile. Se duse în bucătărie, își turnă un pahar cu apă din carafă și bău cu sete, urcă în odaia ei, își descălță pantofii ușori de oraș, încălță o altă pereche, potrivită cu lunga cale pe care avea de gînd s-o străbată. Voia să-l vadă cît mai repede pe Angelo, să alerge în întîmpinarea lui, să audă de la el că lucrul acela groaznic nu era adevărat, că era nevinovat. Ea nu avea nici o experiență, dar adineaori se simțise parcă îmbătrînită dintr-o dată, neîncrezătoare. Apoi găsise cheia și fusese ca un mesaj liniștitor. Acum era sigură că Angelo e nevinovat ; dar tot ținea să alerge în calea lui, și trebuia să se grăbească, înainte de-a se întoarce surorile sau tatăl ei. Isprăvi cu încheiatul șireturilor, ieși, încuie ușa, puse cheia la loc în ghiveciul de mușcate.

Zilele începeau să se scurteze simțitor și știa că nu se poate bizui decît pe cîteva ceasuri de lumină. Străbătu grădina aproape în fugă, de-a lungul zidului, pe care-l sări sprintenă. Dincolo de zid, apucă o cărare umbrită de tufișuri înalte de soc. Avea să facă o bucată de drum pe întuneric, dar spera să fie lună plină. Oricum, însă, cu lună sau fără, ajunsese la drumul mare ce ducea la topitorie și de

acolo voia să se îndrepte spre Balanotti. Cunoștea bine drumul, deoarece îl străbătuse cu Angelo, pe spinarea lui Zurito, sau, pe jos, cu Sofia. Ea nu știa că dimineață, Angelo urmase chiar drumul acela, dar spera s-o facă la întoarcere, era aproape sigură și această siguranță îi iuțea pasul. Mergea pe marginea șoselei și se simțea liberă, ca atunci cînd se urcase pe acoperiș. Puținele persoane pe care le întîlnea o salutau, bărbații cu un semn și cu un mormăit de neînțeles ; femeile cu ritualul salut de seară : *„Ave Maria“*. *„Gratia plena“* răspundea Valentina fără să încetinească pasul.

Cînd ajunse la podul de pe Leni, văzu lumea multă adunată în fața topitoriei, nu numai în incintă, ci și dincoace de zid. Altă lume continua să sosească. Mulți făcuseră același drum ca ea, deși nu le observase prezența. Acum senzația de siguranță dispăruse și se simțea apăsată de ceea ce i se înfățișa. Veniseră anume să vadă mortul. Își dădu seama că mai avea binoclul la gît, dar nu cedă ispitei de a se uita. De-o parte și de alta a biroului luminat de flacăra galbenă și pîlpîitoare a lumînărilor se aflau doi carabinieri. Lumea era mereu în mișcare în jurul catafalcului, pe care fusese așezat trupul neînsuflețit. În unele momente, ea putea să vadă și cu ochiul liber. Nu, nu avea curajul să se uite cu binoclul, ba, dimpotrivă, își ferea privirea cînd lumea se dădea la o parte. Își făcu semnul crucii, rosti un *requiem*, apoi coborî ulicioara povîrnită ce ducea la drumul de care.

Dinspre topitorie răzbătea, vătuit, un murmur de rugăciune. Grăbi şi mai mult pasul. Acum era aproape noapte ; munţii se profilau mai puţin net pe albastrul întunecat. Luna nu avea să lumineze drumul. Era doar o seceră subţire, tocită, peste munţii întunecoşi. Totuşi, Valentina recunoştea cotiturile pe care le străbătuse totdeauna în plină zi, recunoştea pînă şi forma tufişurilor, regăsea mirosul ascuţit al romaniţei piperate şi al ierburilor aromatice ce creşteau pe vale. Odată, cînd se opriseră să îmbuce din merinde, Angelo îi spusese că un rîu subteran continua să curgă sub albia seacă a torentului, chiar şi în perioadele de secetă. Deodată, auzi tropotul înăbuşit al unui cal ce se apropia în spatele ei. Se opri şi se dădu la o parte, pentru a face loc. Recunoscu silueta familiară a unui tescuitor al tatălui său : Gavino Macis. Poate că tatăl său o văzuse ieşind şi-l trimisese pe urmele ei. Acest gînd îi răsări în minte, cînd omul îi zise :

— Ce faci aici la ora asta ? Ai venit să vezi ?

— Nu, nu, n-am venit să văd, vorbi cu inima cît un purice, în timp ce bărbatul călare se apropia.

— Ce să spun stăpînului, dacă mă-ntreabă de tine ?

— Te-a trimis el, Gavino ?

— Nu m-a trimis nimeni. Eram aici, te-am văzut şi am venit.

— Te întorci în sat ?

— Vin cu tine. Nu că aş fi curios. Unde te duci... Îmi cam închipui. Nu te las să umbli singură, noaptea. Mai bine urcă pe crupă.

— Bine, zise Valentina pe un ton resemnat.

Gavino apropie calul de un bolovan şi Valentina se săltă în crupă şi încinse cu un braţ mijlocul lui Gavino, aşa cum obişnuia să facă şi cu Angelo. Bărbatul mirosea a fum şi catran, mirosul liniştitor al teascului.

— O să fie nevoie cam de un ceas, dacă vrei să ajungi acolo unde cred eu, zise, întorcîndu-şi spre ea faţa plină de ţepi. Răsuflarea îi mirosea a usturoi şi a tutun. Atunci ? Balanotti ? întrebă bărbatul, sec.

— Balanotti, încuviinţă Valentina. Dar spune-mi adevărat, Gavino, tata te-a trimis ?

— Nu, răspunse tescuitorul. Am venit de capul meu. Voiam să văd mortul. Mă-ntorceam pe şosea cînd te-am văzut. Erai pe pod, apoi ai coborît pe cărare şi ai luat-o spre munte. Te-am ajuns din urmă. Ştiam unde te duci. Toţi cei din sat spun că a fost el, dar eu nu cred. Toscanii zic că l-au văzut astă dimineaţă pe aici, dar nu-i destul pentru a spune că el a tras. Acum şi-au vîrît gîndul ăsta-n cap. Trebuie să-i spunem să stea ascuns o vreme. Dacă vine în sat, îl arestează. Carabinierii îl caută încă de pe acum. Între timp, adevărul o să iasă la lumină : Angelo Uras e nevinovat.

— Mulţumesc, zise Valentina, stăpînindu-şi cu greu lacrimile.

Gavino o simţi înfiorîndu-se.

— Aici începe o bucată de drum bun : trebuie să profităm. Pe urmă o să trebuiască să urcăm. Ţine-te strîns. Dar dacă ţi-e frică, spune.

— Nu, nu mi-e frică.

Bărbatul şfichiui calul, care o luă la trap, apoi la galop. Galopul era aproape fără zdruncinături. Valentina se ţinea strîns de Gavino şi îşi recăpătase certitudinea de dinainte, cînd găsise cheia uşii în ghiveciul cu muşcate. În curînd avea să-l vadă pe Angelo.

— Acum începem să ne căţărăm, spuse Gavino şi îmboldi calul în sus pe povîrnişul pieziş.

Valentina se lăsa în grija lui Gavino ; Gavino în aceea a calului. Se îndreptau în direcţia ţipătului unei vulpi. Apoi ţipătul se mută în stînga, dar ei continuară în linie dreaptă. De departe se auzi un pocnet de petarde. Povîrnişul se făcea mai pieziş.

— Încep focurile de artificii în sat, zise Gavino. Frecă un chibrit de cusătura nădragilor, aprinse o jumătate de ţigară de foi, îşi privi ceasornicul de buzunar şi zise : E opt trecut.

O rachetă se înălţă unduindu-se în întuneric spre secerea subţire a lunii ; explodă în formă de umbrelă, luminînd o clipă profilul munţilor : Muntele Homo, Vîrful Vîscului, Muntele Vulpii. Valentina recunoscu locul. Întrezărise, în vale, căsuţa de la Balanotti. Pocnetul îndepărtat al petardelor continua : i se părea că aude şi nişte slabe chemări.

— Acum, spuse Gavino, aproape că am ajuns.

Coborînd, calul înainta prudent cu paşi mici. Un cîine lătră. Era Alintata.

Angelo voia să se întoarcă în sat după terminarea serbării. De aceea, se oprise la Balanotti. Şedea lîngă focul căminului cînd Alintata se avîntă lătrînd spre uşa închisă. Deschise uşa şi cîinele se repezi în întuneric, lătrînd. Era un lătrat vesel. Auzi desluşit scîrţiitul grilajului de fier, tropotul unui cal. Din obişnuinţă, luă puşca din cui, o descărcă în aer dincolo de uşă, în semn de sărbătoare, dar şi pentru a atrage atenţia că e înarmat. Încărcă din nou arma cu gloanţe şi păşi pe cărarea ce duce la intrare. Acum auzea şi un murmur de voci.

— Cine sînteţi ?

— Prieteni ! răspunse vocea unui bărbat. O voce cunoscută, pe care el însă nu o recunoscu.

Calul, la pas, aproape că venea peste el. Se feri puţin într-o parte şi în aceeaşi clipă auzi un rîset înăbuşit şi parfumul binecunoscut. Valentina îi alunecă în braţe, în timp ce calul continua să meargă.

Dinspre sat, dincolo de deal, răzbăteau exploziile focurilor de artificii. Rachetele detunau luminînd pe rînd măslinii, casa, căpiţele de fîn cu parul bifurcat. La intervale regulate, chiar la zenit, exploda o petardă, deschizîndu-se în lumini multicolore. După o clipă de linişte şi de întuneric, avu loc lovitura finală : o explozie foarte puternică, fără lumină.

Angelo o strîngea în braţe pe Valentina. Ea îl sărută.

— S-a întîmplat ceva ? întrebă, dezlipindu-şi buzele de ale ei.

— Cum de nu te-ai întors acasă, astă-seară ? îl întrebă ea, luîndu-i mîna.

Ţinîndu-se de mînă se îndreptară spre căsuţă. Uşa era luminată de vîlvătaia focului. Bărbatul călare îi urma în tăcere.

Descălecă, legă calul de inelul de fier înfipt în zid. Îl poftiră să intre.

— Numai pentru o clipă, zise.

— Mulţumesc că ai venit, zise Angelo, aprinzînd opaiţul cu untdelemn atîrnat deasupra căminului.

— Era de datoria mea.

Valentina se ţinea strîns la braţul lui. Angelo făcu semn spre ea cu bărbia, privindu-l pe Gavino.

— Mi-a spus de Àntola.

— Ţi-a spus şi restul ?

— Ce anume ?...

— Se spune că dumneata l-ai împuşcat.

Valentina izbucni în lacrimi, îmbrăţişîndu-l. Tînărul se desfăcu delicat din îmbrăţişare, îi puse mîinile pe umăr.

— Chiar aşa ? Cred într-adevăr că eu l-am împuşcat pe Àntola ?... Cînd s-a întîmplat ?

— Nu ştiu, zise Gavino cu voce gravă, liniştită, dacă lumea crede. Dar carabinierii te caută. Te-ai certat cu Àntola, l-ai şi ameninţat : lor le e destul atît. Judecătorul a emis un mandat de arestare împotriva dumitale, Angelo Uras. Cineva te-a văzut dimineaţă, în zori, trecînd prin faţa topitoriei, după ce trenul plecase. Aveai arma cu dumneata.

— Eu port totdeauna arma cu mine. Am venit să vînez porumbei.

— Nu mie trebuie să-mi spui lucrurile astea. Mama dumitale e foarte speriată. A vorbit cu avocatul Cadoni.

— Mama...

— Mama dumitale nu crede, dar nu are însemnătate ce crede Sofia Curreli, ce credem noi... trebuie dovedit, asta trebuie ; pînă una alta — zice avocatul — e mai bine să rămîi ascuns, o vreme.

— Eu sînt nevinovat şi mă duc să mă predau : dacă fug, dacă mă ascund, înseamnă că mi-e frică, înseamnă că eu am fost.

— Nu ! strigă Valentina din nou, îmbrăţişîndu-l strîns. Nu !

— Şi Sofia Curreli vorbea ca dumneata ; dar avocatul zice că e mai bine să rămîi ca o pasăre de pădure...

— Ca un tîlhar ? Ca Lorenzo Gamurra, care a luat calea codrului timp de douăzeci de ani ?

— Dacă ai rînză, fă ca Lorenzo.

— Eu nu mă fac tîlhar. Am să cobor în sat, am să mă duc la şeful de post.

Valentina plîngea mai tare, strîngîndu-se în el, disperată.

— Eu mi-am făcut datoria. Dumneata hotărăşti. Dar avocatului ce să-i spun ?

— Aş vrea să vorbesc cu el sau cu Antioco, nepotul lui.

— Bine.

— Deocamdată rămîn aici şi aştept.

— Bine, repetă Gavino. Acum, noi plecăm. E tîrziu.

— Noi ?!... făcu Valentina, desfăcîndu-se din îmbrățișare. Eu rămîn aici. Spune tatei că n-am vrut să mă-ntorc acasă cu tine. Spune-i ce vrei.

Bărbatul avu un gest de surprindere.

— Nu-mi vine să-mi cred urechilor, Valentina Manno !

— Crede, crede ! făcu fata cu o semeție nelipsită de stînjeneală.

— Treaba voastră, zise Gavino de-afară.

Angelo trase zăvorul. Auziră copitele calului, apoi scîrțîitul porții deschise și închise la loc.

Se îmbrățișară. Mirosea a mere renete și a spic de grîu, dar Angelo simțea numai parfumul de verbină, intim, tainic, tulburător.

Se putea ca totul să fi fost pus la cale, dar nu era. Pentru prima oară se găseau așa, singuri, noaptea, în mijlocul cîmpiei. Valentina se gîndi că acasă la ea, la ora aceea, poate că cinau cu toții, tăcuți, și se gîndeau la ea, care fugise fără să spună nimic. Angelo se gîndea la Sofia. O îmbie pe Valentina cu pîine prăjită, măsline și brînză. Ea mîncă în tăcere. Îl auzeau pe Zurito sforăind, bătînd din copite dincolo de perete. Pentru el, totul era ca înainte. Nici măcar nu-și dădea seama că e un cal bătrîn.

Alintata se încolăci lîngă cămin pe un sac gol și căscă.

Se dezbrăcară pe întuneric și se strecurară în pat. Se îmbrățișară și rămaseră strînși unul într-altul, înspăimîntați și în același timp fericiți de-a fi acolo împreună. El o sărută pe gură, delicat, iar buzele ei se deschiseră, înapoind sărutarea.

Valentina venise la el călăuzită de instinct, pentru a-l ocroti, apoi dintr-odată hotărîse să rămînă. Putea să fie singura noapte de nuntă a ei. Așa se gîndise. Acum bucuria, suferința, frica erau sentimente nedeslușite, care se suprapuneau și se contopeau fără să se definească. Dragostea, în noaptea aceea, nu fu pentru ea plăcere, ci încredere, durere și dăruire de sine.

Afară, copacii foșneau în vînt. Li se păru că aud pași apropiindu-se de casă, li se păru că aud glasuri. Apoi încetă și vîntul, încetă și foșnetul frunzelor și se auzi, limpede, liniștitor ca o voce familiară, cîntul unei privighetori.

Alintata sforăia ca un om și din cînd în cînd scîncea în somn : poate visa iepuri, potîrnichi, zborul strîmb al becaței. N-au știut niciodată cine a adormit cel dintîi. Fiecare crezu că a veghiat somnul celuilalt, în timp ce din bucătărie răzbătea pîlpîitul focului. De fapt, Valentina adormi ultima. Simți că Angelo se desface fără să-și dea seama din îmbrățișare. Ascultă o vreme sforăitul cîinelui, privi umbrele ce se mișcau pe perete, o cuprinse frica, dar rezistă. Era deja destul de femeie pentru a-și ocroti bărbatul, și în somn. Îi aranjă un cîrlionț, murmură o rugăciune și adormi.

Și fu, de asemenea, cea dintîi care se trezi. I se părea că dormise doar cîteva minute ; dar se simțea odihnită, fericită, cu mintea limpede. Își încălță ghetele, se îmbrăcă la repezeală, dădu de mîncare și de băut calului, ca nevasta unui

bărbat de la țară, se spălă cu apa rece din puț ; apoi se întoarse în casă, aprinse focul, pregăti cafeaua. În dulapul din bucătărie, care mirosea ușor a stătut, se aflau oale, cratițe, farfurii, tacîmuri ; se afla sticla cu untdelemn, cea cu oțet, sarea și piperul. Găsi coșul cu cărbuni într-un colț, azvîrli un pumn îmbelșugat de cărbuni în cămin, apoi mută jăratecul în sobița de tuci, mai adăugă cărbuni, vîntură cu paleta, ridicînd spuze de scîntei. Cum se întoarse, apărîndu-și ochii cu brațul, îl întrezări pe Angelo, în picioare lîngă cămin. Se îmbrățișară, se priviră în ochi, fără cuvinte. Apoi el îi spuse că trebuie să jumulească porumbeii atîrnați de grilajul ferestrei.

— Eu, îi spuse Valentina, trebuie să mă întorc acasă, iar tu... nu poți să rămîi aici. În curînd au să vină culegătoarele și oamenii cu carele, au să vină carabinierii.

Angelo o privea, suflînd în cafeaua clocotită. Vorbeau între o înghițitură și alta. În coasta dealului era o peșteră ; la prima alarmă, el s-ar fi dus să se ascundă acolo. Cine avea să vină din sat, fie ea, fie Sofia sau Raimondo Collu, urma să lase merindea în casă.

— Și să nu uiți pulberea de foc, gloanțele și alicele.

Calul avea să fie luat de Valentina : pentru el era doar o povară.

Angelo puse șeaua pe cal, strînse cu grijă chinga, potrivi căpăstrul. Valentina se urcă în șea ca un bărbat, strîngîndu-și fustele în jurul genunchilor, iar el o însoți pînă la poartă ; bătu cu palma pe crupa lui Zurito, care porni la galop. Dintr-o dată rămase acolo, singur, și i se păru că s-a grăbit trimițînd-o acasă. Pentru prima oară se simți pierdut.

Mergea ținînd-o pe Alintata de zgardă. Trecu prin fața casei, luă arma. Cîinele, crezînd că se duce la vînătoare, începu să țopăie în jurul lui, lătrînd vesel. Pușca era încărcată cu gloanțe. Ar fi trebuit s-o descarce în aer și s-o încarce din nou cu alice, dar l-ar fi auzit Valentina și s-ar fi speriat. Mai bine să nu tragă. Cine știe cîtă vreme avea să se mai ascundă. Lorenzo Gamurra îmbătrînise în pădurea Escolca, înainte de-a fi prins. Îl răniseră la un picior și fusese nevoit să se predea. Și totul fără motiv, fiindcă mai tîrziu, la proces, îl achitaseră.

Unchiul Raimondo sta rezemat cu spatele de cadrul ușii, jumătate înăuntru și jumătate afară, fumîndu-și pipa de pămînt ars cu cioc lung de trestie. Angelo aprinsese o țigară și din cînd în cînd răspundea puținelor fraze deslușite ce se desprindeau din bombănitul solitar al bătrînului. Nici unul din cei doi nu părea să dea prea multă importanță nici celor spuse, nici celor auzite. Părea dialogul a două persoane care vorbeau în somn. Ploaia cădea în răstimpuri egale.

— Așa are s-o țină toată ziua, zise bătrînul, arătînd cerul cu ciocul pipei. Angelo privi cerul de un cenușiu uniform și norii fumurii, pe care vîntul înalt îi împingea spre cîmpie.

Un vînt mai puțin înalt împingea alți nori dinspre cîmpie în direcția munților. Aceste stratificări vădeau un fenomen meteorologic

deobicei imperceptibil ochiului omenesc, și confirmau previziunea unchiului Raimondo. Vederea norilor care alergau ca turmele unii spre alții, dădu bătrînului un ciudat sentiment de siguranță, Se simți cuminte, înțelept, investit cu o responsabilitate ce-i venea nu atît din povara vîrstei, cît din îndepărtata, viguroasa lui tinerețe, și se arătă sîcîit de pălăvrăgeala fetelor ce continuau să stea adunate pîlcuri-pîlcuri în bucătărie, în fața focului. Slobozi un scuipat gălbui pe piatra întunecată a treptei de la intrare, apoi se întoarse și le dojeni.

— Ați băut rachiul ? V-ați uscat ? Atunci ce mai așteptați ? Soarele nu mai iese astăzi. Trebuie să vă mulțumiți cu timpul ăsta. Dacă v-ați uscat, o să vă udați iarăși și iarăși o să vă uscați ; dar dacă o să stați acolo să vă prăjiți șezutul, o să pierdeți ziua și v-ați udat de pomană.

Scuipă din nou, apoi intră în bucătăria plină de fum și dădu din mîini ca atunci cînd se alungă găinile.

— Afară ! Luați-vă sacii și coșurile și ieșiți la lucru ! Afară de-aici !

Tonul vocii și cuvintele erau ale unui om înfuriat, dar pe chipul lui brăzdat plutea un zîmbet — zîmbetul celui care nu vrea și nu se pricepe să fie aspru. Le privi mulțumit cum roiesc în aer liber, făcu cu ochiul lui Angelo, care-l asculta uimit și-și reluă poziția de mai înainte, cu spatele rezemat de stîlpul ușii și cu pipa între dinți. Fetele se răspîndiră pe sub măslinii înrourați de ploaie, dar tot în grupuri și tot pălăvrăgind cu însuflețire. Vorbeau despre

sărbătoarea din ajun, despre cursa de cai, despre omorîrea lui Àntola, și se întrebau de ce Angelo îi aștepta pe carabinieri la Balanotti în loc să se ascundă într-un loc mai sigur.

Unchiul Raimondo continua să bombăne în sinea lui.

— Eu, în locul tău, zise deodată, n-aș sta aici să aștept carabinierii.

Angelo tresări, adus brusc la realitate.

— Crezi că mă caută ? întrebă.

Bătrînul îl privi cu uimire.

— Bineînțeles că te caută, și dacă te găsesc, te arestează. Toată lumea crede că tu l-ai împușcat pe Àntola !

— Și dumneata crezi ? întrebă Angelo.

— Ce-are face ? Eu nu cred, și mulți alții nu cred, în sat ; dar sînt și din cei care cred. Cineva te-a văzut ieri dimineață trecînd prin fața topitoriei ; după aceea, trenulețul a venit în jos cu Àntola mort, iar puțin timp înainte s-au auzit împușcături.

— Am tras numai în porumbei, ieri.

— Eu sînt gata convins. Trebuie să-l convingi pe șeful de post, pe judecător și pe ceilalți. O să te aresteze și o să te ia la întrebări, pe urmă o să-ți facă proces.

— Mă duc în sat și mă predau.

Unchiul Raimondo nu răspunse imediat, aprinse din nou pipa, trase cîteva fumuri, apoi zise că nu i se părea prudent, chiar dacă în aparență predarea putea să întărească teza nevinovăției.

— Trebuie, zise, să găseşti dovezi şi, în cursul instrucţiunii, îţi poţi fi mai folositor ţie însuţi dacă eşti liber.

Zise că nu credea în justiţie şi că trebuie să se bizuie pe viclenie.

— Şi-apoi, adăugă, nu se ştie niciodată cît pot să ţină cercetările şi procesul ; să stai în puşcărie, nevinovat sau vinovat, e greu. Ascultă-mă pe mine, caută să rămîi ascuns şi să nu te laşi prins.

— Eu, zise Angelo, mă gîndeam să mă ascund aici la Balanotti : aici e peştera...

— Mă mir că n-au şi venit să te caute aici : peştera e primul loc unde o să te caute !

— Atunci ? zise Angelo cu un fior. Unde să mă ascund ?

— Tu nu eşti omul care să ia calea codrului. Trebuie să te ascunzi în sat.

— În sat ?

— Da, în sat. Dar nu acasă la tine. Locul cel mai nimerit ar fi casa avocatului Cadoni, care o să fie şi avocatul tău. Dacă n-ar fi o lichea, şi senatorul Loru ar putea să te ascundă liniştit ; numai că e aşa cum e, nu te poţi bizui pe el. Vorbesc prea mult. Ţi-am spus părerea mea. Trebuie să asculţi şi părerea maică-ti şi a domnului Manno.

Angelo tuşi de stînjeneală.

— Domnul Manno e un om cinstit şi dintr-o bucată ; are să-ţi fie de mare ajutor.

— Are să fie foarte supărat.

— Nu cred : o să izbutim să te scoatem din încurcătura asta : ai să te însori cu Valentina şi totul are să se aranjeze.

Bătrînul privea norii care, la diferite înălţimi, înaintau în direcţie opusă şi se simţea sigur, infailibil, ca adineaori cînd spusese că avea să plouă din nou. Angelo se gîndea la Valentina, care făcuse drumul de la Balanotti pînă la Norbio sub şiroirile intermitente de ploaie. Se gîndi că, odată ajunsă acasă, fusese culcată în pat de surorile ei, care acum desigur că se strîngeau lîngă ea, curioase. Le vorbea probabil de el, le povestea...

Dar Angelo, deşi optimist şi încrezător, ştia că nu se putea sustrage unei explicaţii cu domnul Manno. Cu acest gînd îl salută pe unchiul Raimondo, care în cele din urmă se putuse aşeza lîngă foc, descălţîndu-şi ghetele. Luă desaga, geanta de vînătoare, puşca, şi se îndreptă spre Norbio, sub ploaia uşoară care prinsese din nou să cadă cu un răpăit abia perceptibil. Urmînd sfatul bătrînului, alese calea din pădure, mai puţin umblată şi mai scurtă. În anumite locuri se mai recunoşteau urmele lui Zurito, şi Angelo, potrivindu-şi din cînd în cînd, pe umeri, pulpana mantalei de postav negru şi cureaua armei, simţea prezenţa Valentinei, ca şi cum ea i-ar fi croit mersul sau l-ar fi urmărit din timp în timp, fără să se lase văzută, dar şi fără să-l piardă o clipă din ochi. Gîndul acesta îl mîngîia şi-i făcea paşii mai sprinteni.

Nu întîlni pe nimeni de-a lungul drumului, care se întindea la picioarele Munţilor Homo şi Carmelo. Părea o zi de sărbătoare. Numai că liniştea cîmpului era deosebită de aceea din ajun. Ascultînd-o bine, şi din cînd în cînd Angelo se oprea cu urechea încordată, se deslu-

șeau o mulțime de zgomote mărunte asemănătoare bășicuțelor de aer într-un pahar cu apă limpede : rostogolit de care, izbituri de secure sau de sapă, mișcări în sus și-n jos de ferestraie și o adiere de glasuri omenești, prezențe nevăzute în foșnetul ploii. Apoi, glasurile risipite se contopiră și dobîndi impresia unei mulțimi, a unei procesiuni ce se apropia, de oameni desculți. Puțin după aceea, la o cotitură, se pomeni în fața acoperișurilor solzoase din Norbio dintre care răsărea vîrful rotunjit al turnului bisericii cu crucea lui de fier și cu paratrăznetul net profilat pe cerul cenușiu. Acum, glasurile răsunau limpezi în aerul umed ; și se auzea și zgomotul surd și continuu al micilor pietre de moară cu care sînt înzestrate cele două mii cinci sute de case din Norbio. Străvechile pietre care nu și-au schimbat forma de pe timpul nuragicilor — aproape un simbol al statorniciei formelor în Parte d'Ispi, acționate de măgăruși legați la ochi, care se învîrtesc veșnic în cerc, transformînd grîul în făină, bob cu bob.

Întreg satul, cu casele lui, era ca o clepsidră, în care se putea vedea scurgerea înceată a firelor de nisip. Angelo ocoli adăpătoarele și o luă prin grădinile de legume. Sări peste ziduri joase, străbătu curți, se strecură prin trecători tăinuite, rămase cîteva clipe ascuns în dosul unui șopron de lemne, întrebîndu-se ce gîndea despre el lumea, ale cărei glasuri răzbăteau prin zidurile caselor. Trecuse o zi. Credeau în continuare că el e ucigașul lui Antola ? Nu toți credeau asta. Era nerăbdător să se afle din nou

printre persoane sigure, cu care să poată vorbi liber. Voia să vadă chipul maică-si, al Valentinei.

Ieșind dintr-o curte, se întîlni cu o bătrînă pe care nu mai apucă s-o evite. Era mătușa Marietta Serra, o femeie din popor ce purta numele aristocratic și străvechi al Juzilor d'Arborea și pe care toți o respectau pentru cumsecădenia ei înțeleaptă și pentru numele acela ajuns pînă la ea pe căi misterioase. Bătrîna se uită la Angelo cu ochișorii ei cenușii cu pleoapele înroșite, și schiță un gest care făcea parte din specificul limbaj mimic al tuturor bunicelor din Norbio : întinse mîna slabă, mimă cîteva lovituri ușoare, ca de tăiere, peste capul tînărului, care se aplecase pentru a primi semnul acela, în aparență o amenințare, dar în realitate o iubitoare izbăvire. Era ca și cum bătrîna ar fi spus : „Ești un mic tîlhar, dar de data asta n-ai nici o vină, te-au învinuit pe nedrept". Angelo nu aștepta altceva. Inima i se făcu mai largă. Pentru el, judecata bătrînei avea mai multă valoare decît aceea a tuturor judecătorilor Regatului. Îi apucă mîna, o sărută și fugi. Se strecură într-o curte, o străbătu, sări peste un zid despărțitor, se pomeni într-o grădină, apoi din nou o curte, apoi altă grădină.

Vîrful roșu al turnului îi folosea să se orienteze în labirintul acela. Străbătu jumătate din sat, lăsînd în urmă o dîră de lătraturi care dăinui multă vreme. Alintata îl urma sprintenă și tăcută ca o umbră. În sfîrșit, se găsi în apa tulbure și spumoasă a Fluminerei, umflată de ultima ploaie. Îi ajungea pînă la jumătatea

coapsei și pantalonii uzi îi împiedicau mersul. Se apropie de mal, rezemă arma de un zid și își suflecă pantalonii. Ca să ajungă acasă ar fi trebuit să coboare în lungul rîului cel puțin o jumătate de kilometru ; casa lui Antioco Cadoni, în schimb, se și vedea, și acolo voia să meargă spre a cere sfat și ajutor. Adăstă o clipă, măcinat de dorința de a-și revedea imediat mama și pe Valentina, precum și de aceea de a vorbi cu prietenul său. Această din urmă nevoie precumpăni și se cufundă din nou în apa rece, pentru a sui pe firul apei. Se află în scurt timp sub șopronul casei Cadoni, care, cu partea ei rustică, dădea spre rîu.

Zidul curții se prăbușise la ultima viitură a apelor și nu fusese refăcut.

Urmat mereu de cîine, se cățără ușor pînă la șopron și de acolo la grajd, unde boii zăceau rumegînd în fața ieslelor de piatră. Era foarte puțin probabil ca Antioco să vină la grajd. Se gîndi că ar fi fost mult mai bine să se ducă acasă și de acolo să trimită pe cineva să-l cheme ; el putea să umble liniștit prin sat fără să trezească bănuieli. Dar acum era acolo și n-avea nici un chef să coboare din nou în rîul rece. Își descălță ghetele pline de apă, apoi își scoase pantalonii, îi stoarse cu grijă și-i întinse pe spinarea caldă a unui bou. Trebuia doar să aibă răbdare. Primejdia era ca să nimerească cineva în grajd și să-l găsească așa, în izmene și desculț. Se înfășură cu grijă în mantaua de postav, care înțepa ca un ciliciu și, așa înfofolit, se ghemui lîngă alt bou și hotărî să aștepte. Masivul rumegător, fără să-și întoarcă

măcar capul, își învîrtea ochiul bombat și se uita la el. Angelo se vedea reflectat în ochiul acela negru și lucios ca în lentila unui binoclu. Încercă să dea din urechi cum făcea cînd era la seminar, ca să-și înveselească tovarășii, dar nu mai izbuti. Își pierduse această putință fără să-și dea seama. Și dintr-o dată dobîndi o netă percepție de sine și a situației în care se afla și îi înțelese pentru prima oară gravitatea, simțind nevoia să plîngă. Nu mai tîrziu decît cu o seară înainte, avînd-o pe Valentina în brațe, era atît de sigur de sine, plin de fericire și de forță ; iar acum se simțea ființa cea mai mizeră și mai ridicolă de pe pămînt.

Lucrul cel mai grav nu i se părea pericolul de a fi acuzat pe nedrept de o crimă pe care nu o săvîrșise, ci faptul de a o fi compromis, în acele împrejurări, pe Valentina. Era sigur că tot satul știa că Valentina dormise cu o noapte înainte la el, în pătuțul de la Balanotti. Cu asemenea gînduri, Angelo nu era departe de realitate. Oamenii din Norbio au o percepție colectivă a faptelor individuale cu atît mai ascuțită, cu cît e rezultatul misterios al unor percepții individuale care se însumează, controlîndu-se reciproc, pentru a se transforma din nou într-o viziune individuală și în convingeri individuale. Astfel, din momentul cînd, cu o zi înainte, se pomenise numele lui Angelo în legătură cu omorîrea antreprenorului toscan, toți, ca un singur creier, își închipuiseră și „văzuseră“ mișcările lui Angelo, iar din semnele cele mai mărunte, din jumătăți de cuvinte, pricepuseră că Valentina fugise de-acasă și-l în-

tîlnise la Balanotti. Îtr-o comunitate ca Norbio, chiar și în legătură cu persoana cea mai discretă, cu greu se poate păstra un secret. Așa li se întîmplase tescuitorilor, cumetrei Verdiana, Sofiei înseși, care ținuse lumina aprinsă toată noaptea, și surorilor Valentinei care, dimineața, aveau ochii roșii de plîns. Nu folosise la nimic faptul că Valentina, călăuzită de instinctul ei femeiesc, atît de apropiat de natură, reușise să se întoarcă în sat și să ajungă la casa părintească pe căi tainice, nevăzute, pe care ea însăși, mai tîrziu, n-ar fi fost în stare să le arate. Dar tot curajul ei se topise cînd auzi zgomotul mașinilor morii și sub fumul negru al coșului văzuse acoperișul casei și iedera ce creștea în jurul ferestrelor deschise larg. Ajunsese călare pînă în curtea din fața casei, mereu „nevăzută", descălecase, și fustele, odată jos, i se desfăcuseră pînă la picioare. Ea le aranjase dintr-o smucitură, își smulsese din păr cîrpa înfășurată în chip de turban și cu pași împiedicați se îndreptase spre ușa casei.

Tatăl ei, care era singur în sufragerie și sorbea o ceașcă de cafea, în picioare lîngă bufet, o primise fără să scoată un cuvînt. Știa tot, ca și ceilalți, iar ea, înfofolită cum era, se simți parcă goală pușcă în fața lui. Așeză ceașca pe jumătate goală, își răsuci mustața cu gestul obișnuit, și-i arătă ușa pe care abia o închisese în urma ei. Nu-i spuse nici măcar să plece, dar exprimă aceasta cu un gest scurt și grăitor al capului. Ea simți cum i se înmoaie genunchii, dar își adună puterile, se învîrti pe călcîie și ieși. Într-o clipă pricepu că dacă ar fi plecat

fără să protesteze, fără să caute să se justifice, „totul s-ar fi aranjat".

Zurito necheză, văzînd-o că reapare. Rămăsese nemișcat în mijlocul curții unde-l lăsase ea. Valentina se îndreptă spre el cu pași mari, dar în ultimul moment îl ocoli și o luă spre podețul de lemn, ca să se ducă la Sofia acasă. Avea nevoie de cineva care să n-o respingă, de cineva care s-o îmbrățișeze, avea nevoie să plîngă.

Îndreptîndu-se, auzi un sunet ciudat, nemaiauzit pînă atunci. Află mai tîrziu de la surori : era tatăl lor care izbucnise în suspine și plîngea fără stavilă, cu coatele rezemate de bufet.

Fetele coborîră din odăile de la etajul de sus și se ghemuiră pe jos. Cînd Barbara se apropie de tatăl ei, acesta nu mai plîngea. Își ștersese fața cu batista și începuse să soarbă din nou cafeaua rece.

— Încălzește-mi altă ceașcă, zise f icei sale, ca și cum ar fi vrut să-și ceară iertare. Barbara făcu un semn Oliviei și amîndouă se duseră în bucătărie, schimbînd o privire cu înțeles. O văzuseră pe Valentina sosind călare, intrînd în casă, ieșind din nou și alergînd spre casa Sofiei Curreli și pricepuseră tot. În casă se răspîndi un miros bun de cafea proaspăt pregătită.

Domnul Manno se duse s-o bea în bucătărie. Veniră și fetele, și toate își suflară zgomotos nasurile înainte să-și bea cafeaua fierbinte, apoi, așa desculțe cum erau, se duseră la casa Sofiei pentru a o vedea pe Valentina. Trebuia să se mărite imediat, se rostise tatăl, și mica Dolores se și aștepta s-o vadă cu burta pînă la

gură ca atîtea alte fete din Norbio înainte de nuntă și, toată ziua aceea, crezu că într-adevăr Valentina avea burta mare, fiindcă Sofia o așezase în pat, înfofolită cu basmale și șaluri, și o silise să bea o ceașcă mare de lapte cald îndulcit, cu rachiu în el. Iar ea stătea acolo ca o lehuză, cu obrajii arzînd, în largul pat de nuntă, pe care Sofia îl și destinase ei și lui Angelo. Era acolo și cumătra Verdiana, plină de zel și fericită ca totdeauna că e necesară.

Cînd domnul Manno voi să-și vadă fiicele trebui să se ducă acasă la Sofia și se convinse că „treaba" era de-acum înainte în mîinile femeilor și că numai ele aveau s-o scoată la capăt.

Alintata se plictisise să stea locului, în grajd. Angelo n-o lua în seamă, prins cum era de gîndurile sale. Ea îl privea, așteptînd să se urnească din loc. Adulmecase toate ungherele și regăsise mereu, printre atîtea mirosuri diferite, pe acela al stăpînului, care sta nemișcat mestecînd un fir de pai. La un moment dat, ajunse pînă la ea, prin aer, un miros nou. Ceva se redeșteptă în amintirea cîinelui, îi stîrni pofta. În ziua aceea nu mîncase decît o bucățică de pîine uscată. Se așeză sprijinindu-se cu labele dinainte pe paie, adulmecă împrejur cu botul, apoi se sculă în patru labe, înaintă cu băgare de seamă pe firul mirosului care venea cine știe de unde. Străbătu curtea și se ivi în bucătăria casei Cadoni.

În bucătărie mirosurile luau formă, căpătau consistență, aveau glas omenesc.

— Marș de-aici ! zise cu grosolănie una din femeile care trebăluiau înăuntru. Marș !

Alintata se opri în prag, începu să se uite, mirosind cu botul ei tremurător de cîine civilizat, cu ochii ei castanii, umezi, umani.

— Marș !

— Lasă-l, zise cealaltă. E cîinele lui Angelo Uras.

Cea dintîi privi cîinele uimită, interesată. „Oh !", făcu.

Pe tăietor zăcea o grămadă de felii de carne. Femeia tăia în două fiecare felie și făcea o altă grămadă. Luă o bucățică de carne cu două degete și o azvîrli Alintatei, care n-o prinse din zbor, cum se aștepta. O lăsă să cadă pe podeaua de piatră cenușie, o mirosi pe-ndelete înainte să se hotărască s-o ia cu un aer sclifosit.

— Se vede că nu-i e foame !

— Foame ? Angelo Uras n-o lasă de bună seamă fără să mănînce.

— Și totuși e slabă, de-i poți număra coastele.

— E slabă, încuviință cealaltă, apoi adăugă : Or fi grijile...

Rîseră amîndouă.

La un moment dat, clopoțelul atîrnat de o sîrmă care dispărea într-o gaură din perete începu să se scuture. Unul din stăpîni chema din sufragerie.

— Fir-ar să fie ! Îi revenea celei mai tinere să servească cafeaua. O altă bucată de carne zbură, și de data aceasta, Alintata o prinse din zbor. Cîteva clipe mai tîrziu, Antioco Cadoni,

în timp ce-și gusta cafeaua, fu informat de prezența Alintatei în bucătărie. Dacă Alintata era acolo, Angelo nu putea fi departe. Poate se întoarce în sat și cîinele i-a luat-o cu puțin înainte. Poate că venea chiar la el. Sau a și venit ? Îl găsi în grajd, în izmene, înfășurat în mantaua de postav. Îl îmbrățișă și, repede, îl tîrî în casă. Își vîrî prietenul într-o odăiță plină de hîrtii vechi și de saci cu făină, aprinse un chibrit, căută într-un colț un capăt de lumînare petrecută printr-o bujie de porțelan ciobit, îi oferi lui Angelo o țigaretă. Avea să-i pregătească el însuși odaia oaspeților, aceea pe care o locuise inginerul Ferraris în primele zile ale șederii sale la Norbio. Angelo își cerea iertare pentru deranj, dar nu avea altă alegere.

— O să te scoatem din încurcătura asta. Nu l-ai omorît tu pe împuțitul ăla de toscan.

— Nu l-am omorît, dar aș fi vrut s-o fac. Că ponoasele tot eu le trag.

— N-o să tragi nici un ponos, dacă o să faci tot ce îți spunem noi.

— Noi ? Cine noi ?

— Noi ! Eu și bunicu-meu. Bunicu-meu e priceput ca avocat și a reușit să facă scăpați oameni cu vini grele, darmite nevinovați.

— Sînt nevinovat, încuviință Angelo, aproape rușinîndu-se. Era nevinovat, dar acum în fața prietenului nu prea avea ideile limpezi și nu prea avea încredere în bătrînul avocat Cadoni, renumit ca penalist, dar și ca om fără caracter.

— De nevinovăția ta, nici eu, nici bunicul, nu ne îndoim ; dar cineva te-a văzut trecînd prin fața topitoriei cu puțin înainte ca trenul

să se întoarcă la vale cu cadavrul lui Antola. Înțelegi... astea-s fapte. E nevoie de alte fapte, care să le contracareze. Ceea ce, cu un termen tehnic, noi avocații numim un alibi. Unde erai cînd s-a tras în Antola ? Doctorul Fulgheri a putut să stabilească ora exactă a morții.

— La unu, zise Angelo.

Antioco îl privi înmărmurit. Angelo zîmbea aproape amuzat, apoi povesti întîlnirea sa cu porcarul orb Sisinnio Casti. Povesti tot, fără să omită nici un amănunt, nici măcar fraza rostită de bătrîn cînd frumoasa soție a negustorului din Acquapiana îl întrebase : „De unde știi ?“ „Pentru mine e ca un acord de ghitară“.

Antioco deschidea și închidea gura ca un pește roșu, înghițea aerul cu ochii holbați.

— De necrezut ! izbucni el, luîndu-și bărbia între mîini. Pare un basm, da, un basm, un alibi născocit de un mare penalist.

Angelo rîdea în sinea lui, ridicînd din umeri, de parcă lucrul nu l-ar fi privit pe el, dar înăuntrul lui era fericit. Revedea scena cu limpezime, mai limpede decît o văzuse în realitate. Își revedea gestul în timp ce ducea paharul de vin la gură și pe bătrînul orb ascultînd încordat huruitul trenulețului, tresărind la împușcătură. Minutele, minutele acelea, îi treceau din nou prin minte cu tictacul marelui său ceasornic de buzunar.

— Crezi că o să vrea să depună în favoarea ta ?

— Asta nu știu, îi răspunse Angelo, privind cadranul îngălbenit al vechiului ceasornic de argint, cu minutarul ce se învîrtea sprinten,

viu ca o insectă. Era unu și șapte minute. Ceasul unu al zilei următoare.

— Să facem bine socoteala, zise Antioco, mîzgălind ceva cu un ciot de creion chimic pe o bucată de hîrtie găsită la îndemînă, bătrînul porcar Sisinnio Casti, văduva fiului său Pietro, Giovanni Casti, nevastă-sa, Giuseppe Casti, nevastă-sa, negustorul din Acquapiana, nevastă-sa, servitorul Luigino Onida, servitorul Pietro Madao. Zece persoane care pot întări alibiul tău. Dacă tu te aflai în tovărășia lor cînd s-a auzit focul, și dacă nu-ți sînt potrivnici...

— Potrivnici ? Și de ce ar trebui să fie ? Cred că-mi sînt cu toții prieteni. Am băut împreună.

— Nu face pe naivul, știi cum sînt oamenii !...

— Cred că mă pot bizui pe ei !

— Trebuie să fim siguri. Dacă depun în favoarea ta în timpul instrucției, bunicu-meu va cere și va obține achitarea ta imediată, și ești liber !

— Cine-ți spune că bunicu-tău vrea să se angajeze ca apărător ? Bunicu-tău e un mare avocat, e nevoie de prea mulți bani.

Antioco își lovi fruntea cu degetele ca pentru a spune : Ești nebun ? și rosti :

— Asta-i treaba mea, de bunicul am eu grijă.

Angelo dădu din umeri cu gestul său obișnuit și trase aer pe nas. „Frumoase cuvinte !“, se gîndea, amintindu-și că Antioco se retrăsese în ultima clipă, cînd plănuiseră să fugă de la seminarul din Ales. Tremura de frig și prietenul nu îndrăznea să-i spună să-l urmeze în sufragerie, unde căminul era aprins. Trebuia să vorbească întîi cu membrii familiei, să obțină consimțămîntul bunicului. Angelo înțelegea toate acestea de parcă îi citea gîndurile. Era plin de neîncredere față de Cadoni, care aparțineau acelei clase de proprietari de pămînt proveniți dintre țăranii înstăriți. Îi invidiau pe aristocrați, chiar dacă erau săraci și decăzuți, și se țineau la distanță de oamenii din popor, de teamă să nu fie iarăși confundați cu aceștia. Toți foștii țărani se aflau totdeauna pe punctul de a redeveni țărani, ba chiar să devină săraci cum fuseseră bunicii lor. El însuși, Angelo Uras Curreli, care pînă acum două zile fusese un proprietar înstărit, acum, dintr-un echivoc prostesc, se găsea în situația unui cerșetor care dorea să se încălzească la vatra altuia și să se întremeze cu un blid de ciorbă caldă.

În casa Cadoni, ca și în întreg satul Norbio, despre Angelo se vorbea tot timpul, ba chiar nu se vorbea despre altceva, iar Antioco discuta cu însuflețire susținînd, deși fără nici un temei, nevinovăția prietenului său. În ziua aceea, povesti despre întîlnirea lui Angelo cu porcarul orb și cu tovarășii acestuia. Zise că a aflat toate acestea, fără să precizeze cum.

— Dacă lucrurile stau așa, prietenul tău a scăpat, zise bătrînul avocat. Antioco înțelese că nu era cazul să dezvăluie tuturor că Angelo e ascuns în odăița lui. O spuse bunicului cînd rămase singur cu el, iar bătrînul, și pentru a juca o festă femeilor, aprobă.

— Adu-mi-l în birou după siestă, zise — siesta pe care, după mesele îmbelşugate, bătrînului avocat îi plăcea s-o prelungească pînă după amiaza tîrziu.

Sculîndu-se mai devreme decît îi era obiceiul, trimise după orbul Sisinnio Casti şi avu confirmarea a ceea ce aflase.

— Acesta-i adevărul, domnule avocat: ce altceva ar putea să spună băieţii şi servitorii mei? Sînt oameni cinstiţi, aşa cum cinstit e Angelo Uras, şi merită să fie ajutat.

În aceeaşi după-masă, avocatul Cadoni hotărî să-şi asume apărarea lui Angelo, gustînd dinainte efectele oratorice şi scenografice ale procesului, care avea să fie răsunător, avea să marcheze încă un triumf pentru el.

Astfel, anunţă nevesti-si, nurorii şi nepotului său, că avea să preia apărarea lui Angelo Uras Curreli, că avea să-l găzduiască în casa lui pe tot timpul instrucţiei judecătoreşti, şi-l primi pe Angelo în biroul său. Tînărul se duse cu hainele sale uscate, dar încă murdare de noroi şi se aşeză cu sfială în faţa lui, de parcă i-ar fi fost acuzatorul. Răspunse la întrebările aparent insidioase şi de intimidare, dar la sfîrşit avocatul porunci să se aducă rachiu şi-i spuse că-i susţinea apărarea în mod gratuit.

— Va trebui să plăteşti, zise, aplecîndu-se asupra biroului plin de praf şi arătînd cu degetul noduros, numai cheltuielile de proces, şi anume coala timbrată, bacşişurile uşierilor şi cîte un cadou martorilor. Mie ai să-mi aduci niscai iepuri şi potîrnichi în sezonul de vînătoare.

Puse totuşi o condiţie: Angelo trebuia să facă tot ce-i spunea el şi, pentru început, să nu se mişte din odaia oaspeţilor. Avea să coboare doar la masă şi cînd îl va chema el.

— Şi maică-mea? zise Angelo: ar fi vrut s-o adauge şi pe Valentina, dar Antioco îi făcu semn să stea liniştit.

— Maică-ta va putea să vină aici pe-nserat, fără să bată prea mult la ochi. Cu aceasta încheie şi, ridicîndu-se, ieşi tîrîndu-şi picioarele.

Antioco îi petrecu braţul după umeri şi cei doi tineri ieşiră cu capul plecat din biroul în care dospea un iz stătut de cerneală, de praf şi de tutun. Angelo se gîndea la Don Francesco Fulgheri.

Chiar în seara aceea, pe întuneric, maică-sa veni să-l vadă. Liniştită de avocat şi în sfîrşit eliberată de coşmarul care o apăsase, Sofia părea întinerită. Avea senzaţia că trecuse o vreme îndelungată. La plecare, o luă pe Alintata, ca să nu încurce lucrurile, dar trebui s-o lege şi aproape s-o tîrască, deoarece cîinele se încăpăţîna şi nu voia să se despartă de Angelo.

Între timp, Angelo trebuia să rămînă închis în odaia sa, fiindcă şeful de post continua să-l vîneze. Bravul subofiţer al Armei Carabinierilor nu nutrea nici o ură personală împotriva lui Angelo Uras, dar avea o răfuială, în general, cu sarzii, pe care el, ca piemontez, îi socotea un popor de rasă inferioară, nedemn de drepturile civile acordate de Rege. Angelo Uras părea contradicţia vie a ideii pe care şeful de post şi-o făcuse despre sarzi şi aceasta îl îndemna să-l persecute, acum că i se dădea pri-

lejul ; gustînd dinainte plăcerea de a-l face să străbată satul cu cătușele la mîini și de a-l închide în pușcăria locală, situată în spatele Palatului arhiepiscopal. Din ascunzătoarea sa, Angelo urmărea desfășurarea evenimentelor și, sfidînd pericolul, se ducea s-o viziteze pe Valentina.

Cînd se făcea întuneric ieșea prin ușa din spate, care dădea spre Fluminera. Rîul nu era umflat și, sub case, era o rîpă nisipoasă destul de largă pentru a-i permite să meargă pe uscat. Deși purta bocancii săi cu ținte, alerga tăcut și repede. Recunoștea lătratul cîinilor, casă de casă, hîrșîitul pietrelor de moară, silueta șoproanelor de lemn, care-și întindeau bîrnele de susținere pînă deasupra apei. Cînd se oprea să-și tragă răsuflarea, auzea dincolo de susurul apei zgomotele nocturne ale satului și simțea fumul de lemne și de grajd pe care vîntul abia putea să-l stîrnească : cîte o voce limpede de femeie se auzea dincolo de ziduri, sau scîncetul unui copil, sau tusea hodorogită a unui bătrîn. Se regăsea, dintr-o dată, în preajma casei sale, recunoștea prezența propriei case și a Valentinei, mai mult decît după forma ce se întrezărea prin întuneric, după căldura familiară pe care o emanau, după izul intim de făină de grîu, de borhot de măsline abia măcinat pentru vite. De fiecare dată, adăsta nehotărît între a merge la maică-sa ori la Valentina. Nu știa asta niciodată, cînd pleca din casa Cadoni. Se simțea hăituit, dar avea încredere. Știa că jandarmii erau postați printre tufele de soc : luna ar fi putut să se ivească dintr-o clipă în

alta printre nori. Dar nu se întîmpla nimic. La ceasul acela... El știa cît e ceasul, chiar fără să se uite la ceasornicul mare, pe care-l purta cu sine, întotdeauna exact, întotdeauna infailibil, încălzit de căldura însăși a sîngelui său, însuflețit de aceeași viață, care, pe cadranul alb, devenea vizibilă, auzibilă, în ticăitul ei... Valentina, care avea aceeași percepție instinctivă a timpului și al cărei sînge curgea la unison cu al lui, îl aștepta în spatele ușii de la magazie. Avea să mai vegheze încă un pic, înainte de a se întoarce sus la surorile sale, complice tăcute ale lungilor ei așteptări, ale întîlnirilor, ale absențelor ei, inclusiv mica Dolores care, în inocența sa, știa că un copil avea să se nască.

Cu pași de lup, Angelo străbătea maidanul, cotea pe după casă : găsea în iederă ușița putrezită, care gemea din țîțîni ca o voce de femeie. Ea era acolo, ghemuită, caldă, strînsă în șalul de lînă roșie, pe care el îl recunoștea după pipăit în întuneric, ca un orb. În frumusețea și plinătatea femeiască a Valentinei, care nu rîdea și nu se sustrăgea, ci i se dădea liber, ca prima oară, se simțea izbăvit de orice păcat, de orice măruntă rușinare, iubit de Dumnezeu.

— De ce nu ungi puțin ușa asta care scîrțîie ? întreba.

— Nu că aș uita, dar mi-e rușine să vin aici ziua cu sticla de untdelemn.

Le era greu să se despartă, iar Valentinei i se părea că lunga sărutare se prelungea în întuneric și după plecarea lui. De îndată ce se desprindea de ea. Angelo se făcea nevăzut. Se

auzea doar scrîșnetul bocancilor, apoi, departe, fluieratul ușor cu care o vestea pe Sofia, să-i deschidă portița din spate. I se părea că maică-sa nu era fericită că-l vede; cel puțin, nu tot atît de fericită ca Valentina. În realitate, Sofia era fericită, dar și ușor supărată de un regret inconștient, al cărui rost ea — atît de perspicace și de rațională — nu-l putea găsi. Îi părea rău că s-a făcut atît de mare într-un timp scurt, mai înalt decît fusese vreodată tatăl lui, încît ea nu mai ajungea să-i sărute vîna de pe tîmplă; singurul lucru care mai amintea, la el, copilăria. Și-apoi nu voia ca el să-și părăsească noaptea, ascunzătoarea, cu primejdia de a fi prins. Știa că înainte fusese la Valentina, o simțea, și neliniștea se contopea în ea cu o inconștientă gelozie.

Între ploi și vreme uscată, sosea Crăciunul.

Pentru Valentina ar fi trebuit să fie cel mai frumos Crăciun din viața ei. Dar păcătuise. Parohul căruia i se spovedise, i-o spusese cu asprime, cu grosolănia pe care preoții o au față de cei nevinovați și de cei slabi. Ea nu era slabă, nu se simțea slabă, dar parohul o tratase ca pe o păcătoasă și-i impusese să nu-l mai vadă pe Angelo.

Zise că trebuia să se căsătorească de Crăciun, că Angelo avea să devină soțul ei în curînd și mai zise că se credea însărcinată.

— Trebuia să te gîndești înainte! șuieră parohul prin găurile gratiilor, cu suflarea lui puturoasă.

— N-am putut să mă gîndesc, suspină Valentina. Totul s-a întîmplat în ziua aceea nefericită!...

— Cum o să te măriți cu criminalul acela? cu tîlharul acela? Dacă ăla vine în biserică, îl arestează!

— Angelo e nevinovat, n-o să-l aresteze, răspundea Valentina printre lacrimi.

O făcuse să-și piardă orice speranță.

Pînă la urmă, parohul cedă.

— Bine! zise cu obișnuita lui bădărănie. Dacă nu-l arestează în biserică la picioarele altarului, eu vă cunun în noaptea de Crăciun; dar tu trebuie să spui patruzeci de *pater* și trei sute de *avemaria*, în genunchi în fața statuii sfintei Agnese, fecioara și martira.

Pentru Valentina totul se schimbă într-o clipă, în biserica întunecoasă, în strana confesionalului care-i sfîșia genunchii. Era o devotată a sfintei Agnese, îi aducea mereu buchete de flori din grădină.

— Mulțumesc, mulțumesc! zise cu glasul încă gîtuit.

Sofia și surorile Manno nu întrerupseseră, în tot răstimpul acela, pregătirile de nuntă, chiar dacă, cel puțin pentru moment, aceasta părea imposibilă.

— Mergem înainte orbește, zicea oftînd Barbara, care ținea loc de mamă Valentinei, ca și celorlalte surori, și stătea trează noaptea pentru a termina la timp trusoul. În fond, însă, simțea că nu făcea degeaba toată munca aceea. Îi dădea speranță tatăl ei care o văzuse lucrînd și o încurajase în mod tacit. De fapt, Antioco

Cadoni, bătrînul, îl asigurase că Angelo urma să fie achitat încă în faza instrucției judecătorești, pentru nesăvîrșirea faptei și că în noaptea de Crăciun avea să iasă de acasă de la el spre a se duce la biserică și a se căsători cu Valentina. Nu urmau să aibă loc declarații publice, deocamdată ; el avea să iasă, iar carabinierii pur și simplu, nu aveau să-l aresteze. Sentința de achitare urma să fie publicată ulterior.

Avocatul Cadoni avea o părere exagerată despre propria lui inteligență pentru că în cadrul restrîns al comunei Norbio știa tot, cunoștea tot, oameni și lucruri. Înzestrat cu o memorie extraordinară, își amintea cele mai mici amănunte ale vieții concetățenilor săi, cărora le ghicea pînă și gîndurile, așa că, atunci cînd i se întîmpla să stea de vorbă cu o persoană, parcă vedea prin ea, și dacă cineva îi cerea ocrotirea, îi erau suficiente cîteva detalii pentru a reconstitui faptele, cu evidență. Citea mult. Era un admirator al lui Manzoni, dar idolii săi erau scriitorii spanioli și mai ales cei francezi care „scriau cum vorbeau", și Manzoni al lui, în tainița biroului prăfuit și puturos, pălea în fața lui Balzac și a lui Chateaubriand, a lui Diderot și Voltaire. Aceasta făcea din avocatul Cadoni, la Norbio, un singuratic și hrănea bulgărele de amărăciune pe care și-l purta în el, încă din timpul adolescenței, și care se preschimbase în dispreț față de oamenii din jur, sau cu care avea legături, inclusiv colegii săi, judecătorii, oamenii politici pe

care-i socotea grosolani și obtuzi. Era de înțeles cum de se înflăcăra pentru anumite cauze și cu cîtă grijă își pregătea pledoariile. Era un apărător strălucit și eficace tocmai pentru că era un scriitor ratat și căuta în succesul efemer al barei o compensație și o revanșă. Tiran cu femeile sale și în genere cu persoanele umile și slabe, de care obișnuia să se slujească în mod egoist, se închidea în sine însuși zile întregi și aiura pe marginea oricărui fleac, reconstituind realitatea falsificată de teama, de reticența, de hotărîta neîncredere a clienților săi înșiși. De cînd Angelo îi depănase povestea alibiului său, intrase în această stare sufletească, gustînd dinainte plăcerea pe care avea să i-o dea pledoaria finală, la încheierea procesului, de-a lungul căruia s-ar fi adunat dovezile vinovăției.

Știa că pledoaria ar fi fost cu atît mai surprinzătoare și mai superbă, cu cît mai grave erau acuzele. Avea să-l ia prin surprindere pe susținătorul acuzării, avea să-i răstoarne pozițiile în ultimul moment.

După ce vorbise cu orbul Sisinnio Casti, interogă toate persoanele ce se aflaseră în ziua aceea de Sfînta Barbara în rariștea dintre tufișurile de leandru, și tuturora le recomandă maximum de discreție. Voia ca în sat să nu se știe, și fusese foarte aspru cu Sofia Curreli într-o zi, cînd femeia îi spuse :

— Sper că Angelo o să fie achitat încă în instrucție...

— N-o să mă-nveţi dumneata meseria! strigă avocatul, lovind cu pumnul în masa de scris plină de praf şi de hîrţoage.

Dar avocatul nu ţinuse seama de faptul că, la Norbio, nu e cu putinţă să ţii un secret; aşa că şi secretul alibiului lui Angelo, în ciuda poruncilor sale, se răspîndi cu-ncetul în tot satul. Ştirea ajunse şi la judecător şi la şeful de post, care îi interogă pe toţi martorii şi, deşi cu părere de rău, fu nevoit să se convingă de nevinovăţia lui Angelo.

Înainte să se predea definitiv, voi să se încredinţeze că Sisinnio Casti era într-adevăr în stare să deosebească detunătura unei puşti după încărcătură. Proba avu loc în prezenţa mai multor martori, nu departe de sat, în valea Castàngias. Orbul nu greşi niciodată, ba fu chiar în măsură să recunoască şi calibrul. Atunci şeful de post întrebă:

— De ce calibru era arma cu care s-a tras în ziua aceea?

— Doisprezece, răspunse sigur bătrînul întinzînd mîna pentru a arăta că era gata să jure.

Puşca lui Angelo Uras avea, toţi ştiau aceasta, unul din puţinele calibre şaisprezece din sat. Gloanţele găsite de expert în trupul celui ucis erau de calibrul doisprezece.

Nu mai rămînea nici o îndoială asupra nevinovăţiei sale.

Avocatul, furios şi nemulţumit, îşi dădu seama că pledoaria sa atît de mult gîndită şi visată, n-ar mai fi triumfat în aula tribunalului din Cagliari, zdrobindu-l pe acuzatorul public cu argumentele sale.

Nu mai urma să aibă loc nici un proces.

Ucigaşul lui Giuseppe Àntola rămînea astfel necunoscut. Plutonierul de carabinieri, deşi nemulţumit şi dezamăgit, în noaptea de Crăciun, ca totdeauna, îmbrăcă şi porunci celor patru soldaţi ai săi să îmbrace uniforma de gală, cu panaşul roşu-albastru pe coif şi cu carabina caracteristică în bandulieră, şi se duse la biserică cu o jumătate de oră înainte de slujbă, pentru a face de pază la grăsuna păpuşă trandafirie ce fusese aşezată în ieslea goală.

Unchiu' Antoneddu şi începuse să-l afume cu ţigara lui de foi, neagră şi puturoasă, suflată prin ţevi făcute anume şi care sfîrşeau în boturile boului şi măgarului: un abur albăstrui ce imita de minune răsuflarea celor două dobitoace bine hrănite, într-o noapte geroasă, şi făcea să treacă fiori de răceală prin spinările spectatorilor.

Mireasa, gata îmbrăcată, coborîse în sufragerie, unde domnul Manno aştepta cu pălăria în mînă, aşezat lîngă masă. Şi la Norbio, ca în alte sate ale lumii, este obiceiul ca mirii să nu se vadă înainte de ceremonie.

Valentina nu numai că nu-l văzuse pe Angelo, dar nici nu mai avusese veşti proaspete de la el. I se spusese doar că are să fie o surpriză. Secretul fu păstrat şi numai în ultima clipă, în faţa casei Cadoni, la lumina lumînărilor pe care slujnicele le ţineau sus, Valentina

îl văzu pe Angelo nu îmbrăcat în costumul tradițional, așa cum se aștepta, ci după moda „franțeză“, cu o haină de culoare închisă, cămașă albă cu gulerul scrobit, cravată de mătase în culoarea perlei și joben ca „domnii“.

Cu toată bucuria ei, Valentina rămase dezamăgită ; dar cînd tînărul își scoase pălăria și deschise brațele, ea le dădu la o parte pe Barbara și pe Sofia și se agăță de gîtul lui, de față cu toți, în mijlocul uliței. Tatăl său o adusese în fiacăr, dar de acolo pînă la biserică merseră cu toții pe jos, călcînd prin zăpada groasă. Încă de dimineață începuse să ningă, și munții erau complet albi, aproape fosforescenți pe fondul întunecat.

Mai era puțin pînă la miezul nopții și din biserică răzbătea sunetul orgii, cînd ascuțit, cînd grav, profund, acompaniind cîntecele de Crăciun. Angelo era la braț cu maică-sa, Valentina cu domnul Manno. Cumătra Verdiana îmbrăcase cu ocazia aceasta portul din Norbio, cu salba ei de aur în patru șiruri și nasturi grei de diferite mărimi ce împodobeau pieptarul înflorat și cămașa albă. Inginerul îi oferi cuviincios brațul, pe care ea îl acceptă cu dezinvoltură ; deschiseră ei alaiul : imediat după aceea veneau mirii, apoi familia Cadoni în păr și invitații. Erau pînă și Fulgherii, senatorul Loru și profesorul Todde.

Și era tot satul acolo, îmbrăcat de sărbătoare. Biserica se umplu și numeroase voci se adăugară corului, femeile cu femeile, bărbații cu bărbații, care, în biserică, rămîneau mereu despărțiți, ca în vremile străvechi.

Valentina stătea lîngă cristelnița, la brațul tatălui ei, la înălțimea ieslei cu figurinele Nașterii : asculta leneș vocile disonante și-și lăsa privirile să rătăcească pe deasupra persoanelor din față, își identifică surorile, grupate lîngă Angelo și Sofia, lîngă statuia sfintei Cecilia, îngenuncheate în aceeași strană și scufundate în rugăciune. Ea nu izbutea să se roage. Visa cu ochii deschiși. Își amintea cum o primise tatăl său la întoarcerea de la Balanotti. Se așteptase să fie certată, poate bătută, și, în schimb, nimic : domnul Manno rămăsese tăcut, apoi apucase să ofteze. Îi auzise suspinele în timp ce se îndepărta. Nu strigase la ea, dar nici nu o primise drăgăstos ; iar ea avea nevoie de cineva care s-o îmbrățișeze, care s-o mîngîie. De aceea se dusese la Sofia și se lăsase culcată în pat. Din dimineața aceea nu mai luase nici o hotărîre, lăsase lucrurile la voia întîmplării. Nu i se părea cu putință să se fi întîmplat tot ce se întîmplase, ceea ce se întîmpla. Nu avea idee de cum avea să se desfășoare ceremonia ; dar avea să se desfășoare, și, la urmă, ea și Angelo ar fi ieșit din biserică soț și soție, iar în noaptea aceea, în timp ce afară ningea, ar fi dormit în marele pat nupțial pe care Sofia îl pregătise, cu cearceafurile și fețele de pernă tivite cu dantelă. Nu avea să mai doarmă niciodată în patul ei, în cămăruța din capul scărilor, împreună cu soră-sa Barbara. Avea să-și părăsească pentru totdeauna casa părintească, tatăl, surorile. Încercă să-și închipuie cum avea să fie noua ei viață, dar nu reușea să se vadă în casa So-

fiei Curreli căreia de la o vreme încoace îi zicea *mammai*. Își închipuise că, în clipa nunții, va încerca o mare fericire ; acum, că lucrul se întîmpla era bucuroasă, desigur, dar nu așa cum se așteptase. Aruncă o privire spre chipul sever al tatălui ei, întîlni privirea ochilor săi castanii și cu uimire îl văzu zîmbind. Îi zîmbise dezvelindu-și dinții albi și puternici ; un zîmbet cu înțeles, care presupunea ceva secret. Ea răspunse zîmbetului, cu capul gol de gînduri, și plecînd ochii îngenunche pe scăunașul pus de cineva înaintea ei : oficiantul ținea ostia înălțată deasupra capului său chel, care strălucea la lumina lumînărilor. Orga, în timp ce vocile tăceau, umplea biserica de sunete vibrante. Cînd își ridică din nou privirile, preotul mai ținea încă ostia ridicată. Valentina își făcu cruce ținînd între degete cruciulița de argint a mătăniilor sale de sidef. Scăunașul de nuiele era tare, dar mai trebuia să rămînă îngenuncheată. Cu toate că-și simțea capul gol, își aminti cuvintele pe care oficiantul le rostise : cu puțin sau cu mult timp înainte ? Asta n-o mai știa. Îi veniră spontan pe buze :

„Auzi-ne, Doamne, atotputernic și milostiv..."

Preotul citea acum Epistola :

„Fraților : femeile să fie supuse soților, ca și Domnului, pentru că bărbatul e capul femeii, așa cum Cristos e capul Bisericii, care e trupul său..."

Pe Valentina o dureau genunchii. Recunoștea glasul parohului pe care-l auzise de atîtea ori îndărătul gratiei confesionalului, dar amplificat acum, autoritar și aproape teribil în cuvintele acelea absurde. De ce ar fi trebuit ea să fie supusă lui Angelo ? Ea îl iubea, dormise cu el, avea să-i facă de mîncare, să-i spele și să-i calce cămășile. Dar asta nu însemna să-i fie supusă. Aveau să se supună unul altuia, reciproc. Parohul nu putea să înțeleagă asta. Repeta lucruri care fusese rostite mereu, care aveau să fie repetate ori de cîte ori doi tineri se căsătoreau ; dar după aceea el, parohul, avea să rămînă privind și să scruteze din întunecosul său confesional viața celor doi miri și avea să înțeleagă doar lucrurile pe care le știau și vecinii : tainele vieții lor nu le-ar fi pătruns niciodată, poate că nici nu-l interesau.

„Mirele tău, zicea preotul, fi-va între zidurile casei tale ca o viță de vie, fiii tăi fi-vor în jurul mesei tale ca mlădițele măslinului."

Valentina nu mai asculta vorbele acelea, care i se păreau multe, prea multe, inutile. Călăuzită de tatăl ei, se apropie de altar, se pomeni cu Angelo lîngă ea și îi zîmbi. El răspunse ridicînd un colț de mustăcioară, care ei nu-i plăcea. Avea să i-o taie ? Dar sub mustață licărea totuși zîmbetul său de băiat isteț și bun. Îi strînse mîna, i-o ținu într-a ei ca să i-o încălzească, aproape pe furiș.

Inelele se aflau pe o farfurie de argint. Oficiantul le binecuvîntă și continuă să vorbească. Acum se adresa chiar lor, spunîndu-le pe nume :

„Tu, Valentina Manno, și tu, Angelo Uras Curreli".

Întrebă dacă voiau cu adevărat să se unească prin căsătorie, apoi reîncepu să vorbească în mod abstract, îl invocă pe Dumnezeul lui

Avram, al lui Isac, al lui Iacob, invocă binecuvîntarea Atotputernicului asupra fiilor săi, pînă la a treia și a patra generație, vorbi de nenorociri, de moarte, de viața veșnică și, în timp ce vorbea, fără să le lase un răgaz de înțelegere, de reculegere, le împărtăși cuminecătura ; își reluă discursul, binecuvîntă inelele și Valentina întinse mîna lui Angelo ca să-i pună inelul. Apoi văzu cum carabinierii dau onorul senatorului Loru.

Pardoseala bisericii era udă și murdară de un amestec de zăpadă și de noroi negricios. Lumea ieșea grăbită pe ușa cea mare, dată la o parte de unchiu' Antoneddu, care mormăia printre dinți. Și mirii, și invitații ieșiră în aerul rece, curat. Mulți se apropiară ca să-i felicite și să le facă urările de Crăciun. Domnul Manno, care ținea o umbrelă deschisă deasupra capului Valentinei, era nerăbdător să se întoarcă acasă la cină și se temea ca Valentina să nu răcească, așa cum era cu pantofii ușori și cu rochia de mătase. Sofia îi puse un șal de lînă pe umeri. Doamna Luisa Loru luă felinarul din mîinile vizitiului Fideli, în slujba lui Antioco Loru de ani de zile, îl înălță ca s-o vadă la față pe Valentina, și binevoi s-o sărute pe amîndoi obrajii. Doamna Luisa continua s-o complimenteze pe mireasă, dar domnul Manno zise că era timpul să se meargă acasă. Doamna se oferi să-i însoțească pe miri cu landoul ei și nu admise nici o împotrivire. Valentina încercă să se opună, dar fu luată aproape pe sus. Totuși, nu lăsă mîna lui Angelo, care fu tîrît

în trăsura ce plecă imediat în galop, huruind înfricoșător pe strada Roma plină de hîrtoape.

În fața casei, doamna Luisa îi făcu să coboare cu același zor cu care-i silise să se urce, iar cei doi miri rămaseră sub ninsoare, în mijlocul drumului, să-l aștepte pe domnul Manno, care sosi imediat după aceea cu modestul său docar. Fu nevoit să se dea repede la o parte pentru a nu fi răsturnat de landoul, care, în mijlocul albului precumpănitor, dispăru negru, în zigzag printre casele joase ce încadrau drumul.

Negustorul blestema în graiul din Bosa, în timp ce landoul se îndepărta. Blestema și de deochi, pentru că vechea trăsură neagră și hodorogită i se păruse prevestitoare de rele, ca un car funebru.

— Ducă-se pe pustii, ducă-se-n iad ! urlă, tăind aerul cu mîna. În iad, în iad cu tine, hodoroagă bătrînă !

Valentina și Angelo fugiră îmbrățișați, iar el îi urmă căutînd zadarnic să deschidă umbrela cu mîinile îngreunate de mănuși. Nimeni, la Norbio, nu și-ar fi îngăduit niciodată să nu-i arate respect doamnei Luisa. Numai domnul Manno, ca străin și ca persoană înstărită, putea să-și permită anumite libertăți. Lui putea să nu-i pese de nimeni și de nimic. Nici tîlharii nu îndrăzniseră să-l înfrunte pe cînd călătorea între Bosa și Cagliari cu carele sale încărcate de mărfuri.

Stăpînul casei își întîmpină invitații în prag ; erau înfrigurați, dar veseli. În bucătărie, tescuitorii Gavino și Vissenti despicau iezii și purceii fripți chiar atunci în cuptorul cel mare

al teascului. Fu așezată o față de masă țesută la război și tacîmurile de argint, darul de nuntă al inginerului. Argintul făcea un contrast frumos cu inul țărănesc și cu vasele rustice. Mesenii mîncau cu poftă și bucuria lumina chipul rumenit al fetelor. Toți vorbeau cu glas tare, țipau ca să se audă de la un capăt la altul al mesei.

— Ninsoarea asta e o adevărată binefacere ! zise domnul Manno cu vocea sa sonoră, umplînd paharul unchiului Raimondo Collu.

Bătrînul țăran făcu un semn vag de scepticism.

— Numai să nu cadă prea multă ! se mărgini el să spună, clătinînd din cap.

— Cu cît cade mai multă zăpadă, cu atît e mai bine, încheie cu autoritate stăpînul casei. Valentina, cu vocea ei copilărească, întrebă de ce.

— Pentru că zăpada omoară gîndacul măslinilor. Au să treacă mulți ani pînă să se întoarcă gîndacul. În anii ce vin, n-o să vedeți nici o măslină roasă, iar untdelemnul are să fie curat ca lacrima. Totul în folosul dumitale, cumătră Sofia ! încheie, adresîndu-se îndeosebi soacrei fiicei sale.

— Folosul o să fie al tuturor, dacă piere gîndacul, făcu Sofia aproape rușinîndu-se, de parcă folosul ei ar fi fost spre paguba altora.

Apoi, domnul Manno zise :

— Ceremonia de la Primărie e fixată pe mîine. Primarul ne așteaptă la unsprezece.

— Ei, da, exclamă Don Tommaso Fulgheri. Dacă nu mergeți la primar, ceremonia din seara asta nu are nici o valoare !

De la întreaga masă se ridică un mormăit de protest, iar nevastă-sa, doamna Caterina, îl amenință în glumă cu mîna uscată, care părea mult mai bătrînicioasă decît îi era chipul.

— Nici o valoare din punct de vedere civil, firește, preciză medicul, mîngîindu-și barbeta neagră, care-l făcea să semene cu Abraham Lincoln. Valentina avea picioarele degerate și o vagă senzație de greață. Se ridică și părăsi încăperea ; urma să se întoarcă imediat, le spuse. Barbara alergă după ea și o găsi schimbîndu-și pantofii.

— Te simți rău ? o întrebă, aplecîndu-se s-o ajute.

— Nu, răspunse Valentina scuturîndu-și capul. Mi-s pantofii uzi și picioarele înghețate.

Barbara o sili să-și scoată și ciorapii, încălțînd-o cu alții, de lînă moale. Aproape toate lucrurile ei erau încă acasă. Aveau să se îngrijească în zilele următoare să le ducă la Angelo. Și poalele rochiei erau ude, iar Barbara ar fi vrut ca Valentina să-și schimbe îmbrăcămintea ; dar Valentina refuză. Zise că dacă-și scotea rochia s-ar fi dezbrăcat de tot și s-ar fi culcat, în patul ei de totdeauna, acolo, în odaia ei. Ideea că pleacă de-acasă pentru totdeauna, chiar în seara aceea, aproape că o înfricoșa ; și-apoi, vorbele lui Don Tommaso îi stricaseră cheful, cînd spusese că ceremonia religioasă nu are nici o valoare din punct de

vedere civil. Cu toate acestea, ea se simțea soția lui Angelo încă de cînd fusese cu el la Balanotti. Și tocmai pentru că erau soț și soție, ce nevoie mai era să se ducă să doarmă cu el în noaptea aceea ? Stătu puțin să se gîndească, ținîndu-și mîinile în poală, cu privirea absentă, dar era prea greu să hotărască. Avea să lase ca lucrurile să se desfășoare cum voiau ceilalți. Zîmbi Barbarei, se mai uită odată la camera ei de fată, apoi se ridică. Viața ei se schimbase, de-acum. Barbara o cuprinse de umeri și amîndouă coborîră la parter, de unde venea zgomotul amestecat al glasurilor.

Intrînd în odaie, Valentina căută ochii lui Angelo și-i făcu un semn pentru a-i spune că totul mergea bine. Se așeză la loc. Cei dintîi plecară Fulgherii, urmați de inginer și de Antioco Cadoni, care găsi mijlocul de a o ajunge pe Olivia în bucătărie și de a o săruta pe furiș, șoptindu-i la ureche că la Crăciunul următor veneau ei la rînd. Și Sofia se pregătea să plece și făcu un semn Valentinei. Așadar, sosise clipa.

Dintr-o dată se simți rău, ca mai înainte, și zise :

— Eu vin mîine.

Sofia nici n-o luă în seamă ; Angelo n-o auzi. Dar domnul Manno o auzi limpede. În sinea lui n-o dezaproba. Așa cum înțelesese și iertase pornirea de iubire care o mînase pe Valentina să-l întîlnească pe Angelo la Balanotti, tot așa îi înțelegea acum chinul de a se despărți de el, de surori, de lucrurile printre care trăise întotdeauna, și pe care le iubea. Își însuși acest sen-

timent al fiicei sale și pentru o clipă fu de partea ei. Apoi apucă umărul slab al fetei între arătătorul și degetul cel mare de la mîna dreaptă și o trase la sine.

— Acum, spuse, încrețindu-și vîrful mustății cu gestul său obișnuit, meditativ, acum nu mai ești o fetiță, ești o soție. Făcu semn cu ochiul spre Angelo.

Valentina se și căia.

— Sînt o proastă ! zise.

Tatăl o trase la el, strîngînd-o drăgăstos. Cum o înțelegea ! și cum ar fi vrut s-o ajute ! Îi luă bărbia și o sili să-l privească în ochi. Ea îi zîmbi.

— Tu, zise, privind-o de aproape, îl mai iubești ? Dacă nu... poți rămîne aici... nu numai în seara asta, ci pentru totdeauna !...

Da, ea îl iubea pe Angelo, dar îl iubea și pe tatăl său. Cu Angelo nu s-ar fi simțit niciodată atît de sigură cum se simțea cu tatăl ei : mai curînd ar fi avut el, Angelo, nevoie de ocrotire, de tandrețe, decît s-o ocrotească pe ea.

Aceasta era — îi era limpede în minte — ceea ce îi lega ; nu supunerea cum pretindea parohul Don Aldo Masala, ci tandrețea.

— Tată, spuse, sprijinindu-și fruntea de umărul lui, eu îl iubesc pe Angelo, cred că am să fiu o soție bună ; dar mi-e greu să plec de aici.

Tatăl său se uita cu atenție la cărarea albă din creștetul capului, la umerii ei slabi, o strînse încă o dată la sine și o sărută pe frunte.

— Atunci, mă duc, sînt așteptată, zise Valentina.

— Du-te, îi spuse el, desprinzînd-o de la sine, aproape împingînd-o, pentru a reacţiona la emoţie şi rămase s-o privească, în timp ce surorile o ajutau să se pregătească. Deşi casa lui Angelo era la două sute de metri depărtare, părea că se pregăteşte pentru o lungă călătorie. Ele, surorile, creau atmosfera aceea de nelinişte care precedă călătoriile lungi, lungile despărţiri, în timp ce Valentina lupta înăuntrul ei :

„De acum înainte, se gîndea, am să trăiesc un pic aici, un pic în casa lui Angelo, şi în fiecare noapte am să dorm cu el şi am să-l ţin în braţele mele."

— Destul, ajunge, lăsaţi-mă, zise deodată, dîndu-le la o parte. Îşi petrecu pe după gît o geantă în care Dolores pusese cele trebuincioase pentru noapte şi, apucînd braţul lui Angelo, ieşi. Zăpada era înaltă şi înaintau cu trudă. Din superstiţie, Valentina nu voia să pună piciorul unde-l puseseră ceilalţi şi se încăpăţînă să meargă prin zăpada neatinsă, trăgîndu-l şi pe Angelo în partea ei.

În case luminile erau aprinse, la fel şi în casa Sofiei, unde aştepta cumătra Verdiana. Valentina ştia asta şi o supără un asemenea amestec. Ştia că pe cumătra Verdiana aveau s-o aibă mereu printre ei, că avea să le asculte discuţiile, să le ghicească gîndurile. În clipa aceea, regretă căsuţa de la Balanotti, prima noapte de dragoste, trezirea în dimineaţa aceea ploioasă, printre măslini, şi libertatea de-a vorbi cu glas tare.

Să nu fie supusă nimănui, nici măcar Sofiei, care se arăta mereu gata să ajute, să uşureze lucrurile, să le uşureze chiar prea mult.

În vatra din bucătărie, focul era aprins.

— Patul e gata încălzit, zise cumătra Verdiana şi se întoarse să-i privească.

Cu chipul ei slab şi smead făcu un semn cu ochiul Valentinei, aluzie clară. Cumătra Verdiana era toată în acel gest. Aşa era făcută ea : simula o înţelegere, dar zicea sau făcea cîte ceva care nimicea orice taină, orice intimitate.

— Duceţi-vă la culcare, e tîrziu zise Sofia, ridicînd degetul la dangătul răguşit al clopotului de la biserica Sant' Antonio care bătea ora trei din dimineaţă. Angelo şi Valentina îi dădură sărutarea de noapte bună. Sofia luă capul nurorii sale între mîini, o sărută pe amîndoi obrajii, murmurînd cuvintele tainice ale unei urări din vechime.

— Mulţumesc, mamă, şopti Valentina ; apoi luă braţul lui Angelo şi se îndreptă cu el spre scara de lemn care ducea la etajul de sus.

În odaie era un miros pătrunzător de coji de portocale arse. Cumătra Verdiana, potrivit obiceiului, le arsese pentru a curăţa aerul.

Valentina rămase puţin ameţită, închise o clipă ochii şi mirosul acela deveni mirosul complex al căsuţei de la Balanotti : miros de cimbru, de izmă piperată, de mirt uscat, de praf de puşcă, de piele, de fum de lemne — un miros binecunoscut, intim, liniştitor. Angelo o sărută pe gură : un sărut cast, delicat.

Avu nevoie de timp ca să-și scoată podoabele : un număr nemaipomenit de ace și de agrafe, salba lungă de aur care se încurcă în clipsul cerceilor. Așeză totul în scrin și în sfîrșit se dezbrăcă. Avea o cămașă de noapte lungă pînă la călcîie, tivită cu dantele. Bătu cu pumnul în perete, ca să-l cheme pe Angelo din odaia alăturată și se strecură în pat. Țolurile erau grele și cam țepene ; cearceafurile, țesute în casă cu o sută de ani înainte, erau cam aspre, dar călduțe, și salteaua era moale.

— Să las lumina aprinsă ? întrebă Angelo.

— Ești nebun ? Stinge ! și suflă în lampă.

Mirosul fitilului răzbi pînă în așternut. Se căutară, se regăsiră goi sub cămășile largi, trupurile lor se uniră, se strînseră unul într-altul. Dragostea fu lesnicioasă, ușoară. Își auziră gemetele, suspinele, apoi, obosiți și mulțumiți, se lăsară pradă somnului.

Cînd se treziră a doua zi dimineața odaia era inundată de strălucirea zăpezii. Se sărutară. Un sărut scurt, pe vîrful buzelor, care nu dezvăluia nimic din marele fapt ce se repetase și în noaptea aceea.

Angelo sări din pat, își îmbrăcă pantalonii sub cămașă, apoi și-o scoase peste cap și rămase cu bustul gol. Avea pielea netedă și albă, cu cîțiva peri pe piept. Îi fusese totdeauna urît de apa rece ; maică-sa îl răsfățase, încă de mic, aducîndu-i în odaie apă caldă. Totuși, în dimineața aceea își puse bocancii și se duse să se spele la pompa fîntînii. Rămasă singură, Valentina se arătă la fereastră. Primul lucru

pe care-l văzu fu casa tatălui său acoperită de zăpadă, cu obloanele încă trase.

Clădirile teascului erau troienite. Casele satului se ghiceau după găurile negre ale ferestrelor, după linia orizontală a streșinilor, copacii se iveau strîmbi și uscați, ca desenele unui copil zmîngălite cu cărbune pe un zid dat cu var. Asemănătoare unor păpuși ireale erau puținele persoane ce umblau prin curți și pe potecile croite printre case.

Valentina nu mai văzuse o asemenea ninsoare. Zăpada e rară la Norbio și în toată insula Sardiniei, unde ninge doar în munții Barbagia. De aceea, toți se mișcau anevoie, înfofoliți în paltoane vechi, șaluri, basmale și căciuli. Zgomotele, vocile, se auzeau mai limpede, ca purtate magnetic de aerul geros. Valentina își simțea fața ciupită de frig. Era pe punctul de-a închide fereastra, cînd îl văzu pe taică-său deschizînd ușa casei. Rămase să-l privească, o văzu și el, îi făcu un semn cu mîna și-i zîmbi. Avea obrajii roșii, iar dinții albi și puternici se întrezăreau sub deasa mustață neagră.

— Ai dormit bine ? zise el, fără să ridice glasul, de parcă s-ar fi găsit doar la cîțiva pași. Caraghiozlîcul era că vorbele se auzeau, în ciuda depărtării, mai limpede decît se vedeau nasturii paltonului, ochii, mustața.

— Am dormit, am dormit ! zise ea.

Valentina se legăna cu ochii întredeschiși și se simțea fericită, iar fericirea era pentru ea ca zăpada : un lucru căruia îi cunoștea exis-

tența, dar pe care îl experimenta direct pentru prima oară.

Ceremonia la Primărie fu scurtă și rapidă, iar Valentinei îi plăcu mai mult. I se părea că totul fusese făcut anume pentru ea și pentru Angelo, că pînă și articolele de lege pe care le citea primarul fuseseră scrise pentru ei, spre a le rîndui viața. Se emoționă chiar, și cînd îi veni rîndul să se iscălească în registru, lacrimi de fericire căzură pe pagina deschisă, iar ea se grăbi să le șteargă, plină de rușine. Pusese la repezeală tocul cu cioc de argint ca o școlăriță prinsă asupra poznei ; dar primarul, după ce iscăli și Angelo, șterse pe-ndelete penița de oțel cu o cîrpă, înfășură tocul într-o bucată de hîrtie velină, îl așeză la loc în penarul de piele căptușit cu mătase albă și-l întinse cu plecăciune, rugînd-o să accepte acel „modest omagiu“ din partea Administrației.

Angelo primi din partea primarului o viguroasă strîngere de mînă, cu multe felicitări.

Cînd părăsiră salonul Primăriei și ieșiră în aer liber, femeile care se aflau acolo în așteptare, îi presărară cu grîu și cu sare, după străvechiul obicei din Parte d'Ispi.

Zăpada cădea atît de repede, încît din tot turnul bisericii nu se vedea decît o siluetă cenușie dincolo de deasa cortină de fulgi. Domnul Manno se apropie de cabrioletă și cu o mișcare iute a mîinii îi înălță coșul, care acoperi bancheta largă, cu o suflare plăcută de aer ce-i dezvălui utilitatea. Abia atunci Valentina înțelese că acela era darul de nuntă al tatălui

ei. Îl îmbrățișă și-l sărută pe mustăți. De mult, tatăl ei îi spusese că în ziua nunții avea să-i dăruiască un cal ; dar nu mai vorbiseră despre asta, iar acum trăsura și calul păreau ieșiți dintr-o lume a basmelor. Se pomeni ridicată în sus, ca atunci cînd era fetiță, și așezată pe banca moale. Îl căută pe Angelo din ochi și abia apucă să-i vadă chipul nedumerit sub caraghioasa pălărie cu boruri largi și moi, care-i cobora pînă la urechi. Tatăl ei îi puse hățurile în mînă și lovi cu palma crupa iepei nespus de vioaie, conștientă parcă de funcția ei reprezentativă. Angelo sări lîngă Valentina, dar îi lăsă hățurile. Iepșoara porni țopăind și roțile scîrțiiră plăcut pe zăpadă. Valentina mînă iapa pe o ulicioară strîmtă la stînga. Iapa dădu semne că alunecă pe picioarele dindărăt, dar Valentina o ajută imediat, trăgînd cu blîndețe hățurile.

Știa cum se mînă un cal. Erau pe strada Tre Marie. Sub stratul de zăpadă, pavajul era lunecos, roțile se împiedicau. Trecu hățurile lui Angelo și își potrivi vălul de pe cap. Străbătură piața Frontera sub privirile admirative ale oamenilor. Valentina nu era superstițioasă, dar la Norbio toți erau ; și e greu să trăiești într-un sat superstițios fără să fii molipsit într-un fel. I se părea că citește, pe lîngă bunăvoință, și pizmă în ochii oamenilor. Auzise de atîtea ori povestindu-se despre un copil care se îmbolnăvise pentru că era prea frumos.

— La ce te gîndești ? o întrebă Angelo.

— Încă nu știu cum îl cheamă pe calul meu !

— Înainte de toate e o iapă... Numele e urît și nu se poate schimba. Nu se poate schimba niciodată numele cailor, nici al cîinilor, altfel mor : se cheamă Zelinda și peste cîteva luni o să-ți facă un mînz, dacă vrea Dumnezeu.

— Așa, o să am doi cai, chițăi Valentina, lovindu-l drăgăstos în fluierul piciorului.

Zelinda trecuse la trap și cabrioleta ușoară aluneca înainte pe zăpadă, fără zdruncinături, cu un foșnet plăcut.

— Ai să umbli mereu îmbrăcat așa ? întrebă Valentina, uitîndu-se la Angelo cu o mică strîmbătură.

— Am să-mi pun imediat jambierele de piele și pieptarul de postav : mi-e frig cu lucrurile astea. Dar cîteodată am să mă îmbrac și ca domnii, iar tu ai să-ți pui rochia frumoasă de mătase. Domnii din sat o să ne poftească la ei...

Fără să se dea jos, coborîră povîrnișul întortocheat ce ducea la curtea casei Manno. Luară cafeaua în sufragerie, la masa întinsă. Cafea și biscuiți savoiarzi.

Era acolo și Margherita Fulgheri, care cu o seară înainte nu luase parte la cină. Venise, sfioasă și mîndră, ca să-și scuze absența și aducea în dar douăsprezece șervete de pînză deosebit de fină. Purta o rochie de mătase care aparținuse doamnei Fernanda, foarte asemănătoare rochiei de mireasă a Valentinei și, la gît, o broșă cu diamante. Margherita avea lungi dinți de cal, care nu stricau, însă, grația delicată a zîmbetului ei. Era în vîrstă de douăzeci de ani și ceva mai înaltă decît Valentina, dar nu era frumoasă ca ea, și o știa. Știa că nu are sîn, că șoldurile îi sînt strîmte. Nu știa în schimb că trupul ei slab și osos avea un farmec deosebit și că în ochii ei strălucea o lumină de tandrețe și de simpatie, în contrast cu felul ei de-a fi, și chiar cu cele mai intime gînduri ale sale.

Se crede că, pentru doi miri, viața cea nouă începe de la un anumit moment, dintr-o anumită zi ; în realitate, însă, nu e așa. Viața cea nouă se plăsmuiește încet, zi cu zi, minut cu minut. Lucrurile, în aparență cele mai neînsemnate, au un înțeles care se dezvăluie numai odată cu trecerea timpului.

Fu foarte frumos, pentru amîndoi, să se obișnuiască să doarmă în același pat și, pentru Angelo, să stea treaz dimineața, în timp ce Valentina dormea. Sta acolo nemișcat și privea profilul soției sale desenat pe zidul alb și aspru, profilul acela copilăresc, buzele întredeschise, fruntea bombată, dulce, genele lungi și arcuite, care prindeau dintr-o dată să tremure, precedînd cu puțin clipa ieșirii din somn a Valentinei. Deschidea ochii, făcea să alunece asupra lui o privire leneșă, întindea, dezmorțindu-se, mîinile deschise și se rostogolea lîngă el spre a da și primi cea dintîi sărutare a zilei. El îi atingea ușor sînii, ea se ferea cu o tresăltare, rîzînd. Uneori îi povestea ce visase și ținea să priceapă dacă visase „de bine" sau „de rău". Ea și surorile ei aveau obiceiul să tălmăcească visele, potrivit credințelor populare din Norbio. În aceste tălmăciri, nu faptele aveau importanță, ci lucrurile : apa însemna lacrimi ;

norii, tristețe ; focul, veselie. Angelo nu prea lua în seamă aceste tălmăciri, în schimb, dacă visa „de rău“, Valentina nu izbutea să scape de o senzație de mîhnire.

Acum ea era cea care pregătea merindea pentru Angelo, cînd acesta se ducea la Balanotti sau în pădure, spre a supraveghea lucrările ; ea îl însoțea pînă afară, deschidea și închidea poarta, se uita după el cum se îndepărtează pe ulița mare. I-ar fi plăcut să meargă mereu cu el, dar trebuia să rămînă acasă și să-și ajute soacra, chiar dacă Sofia se străduia să se descurce singură și o oprise de la orice muncă grea, după cum o oprise să încalece pe cal înainte să i se fi născut copilul. Că așteaptă un copil, ea, la început, aproape că nu voia să creadă. Avusese doar cîteva grețuri, iar Verdiana zicea că i se îngroșaseră sînii. Și-i atingea pe furiș, dar i se părea că erau ca mai înainte. Nu simțea nici o schimbare în afară de grețurile acelea, pe care în cele din urmă nu le mai luă în seamă. Singura schimbare era felul în care se purtau ceilalți cu ea, cu o politețe și cu o grijă exagerate, dar care-i făceau și plăcere. „Așadar, se gîndea în sinea ei, trebuie să fie ceva care să se vadă“, și se privea în oglindă, fără să izbutească să vadă ceea ce desigur vedeau ceilalți. Poate pe chip sau în ochi. Pe trup nu, deoarece nu fusese încă nevoită să-și lărgească rochiile ; era subțire ca mai înainte.

Viața ei de nevastă era dezvoltarea firească a vieții ei de fată : nu se schimbase, în esență. Acum știa că urma să aibă un copil, care s-ar

fi chemat Salvatore dacă ar fi fost băiat ; Maria Cristina dacă ar fi fost fată. Asupra acestor lucruri nu mai încăpea nici o îndoială : totul era hotărît.

Se pomenea din cînd în cînd că se gîndește la moarte. Nu la moartea ei, ci la aceea a celorlalți ; a Sofiei, a tatălui său, a lui Angelo — și se zbuciuma, ca străbătută de un tainic presentiment. Pentru ea, moartea era ceea ce o învățase religia, o trecere din viața pămînteană în viața veșnică, pe care nu izbutea să și-o închipuie, astfel că nu sesiza decît aspectul cel mai evident al morții, imaginea concretă a absenței definitive. Văzuse puțini morți : la Bosa, mama ei și un tînăr înnecat în rîu ; la Norbio, numai persoane străine.

Valentinei îi era groază de morți și în același timp se simțea atrasă de ei, și cînd murea cîte cineva în raionul Funtanedda sau Sant' Antonio mergea să „aducă ultimul omagiu“. Dar adevăratul motiv care o împboldea era nevoia de-a vedea, ca și cum vederea cadavrului ar fi putut, într-un fel, s-o ajute să pătrundă taina morții. Își ducea cu sine mătăniile de sidef și rostea, ca și celelalte femei, cîte un *requiem* și un *de profundis*, și, înainte de-a pleca, biruindu-și scîrba și făcîndu-și curaj, atingea fruntea, mîinile încrucișate pe piept ale mortului și simțea în sinea ei acea nemișcare, acea răceală de piatră, care nu ajutau să pătrundă taina, ci o făceau de fiecare dată tot mai nepătrunsă și mai neliniștitoare. I se întîmplă chiar ei, într-o dimineață, spre sfîrșitul lui ianuarie, să-l găsească pe unchiul Raimondo în bucătă-

ria căsuței de la Balanotti. Murise în somn, ca toți străbunii lui, și așa cum prevăzuse că avea să se întîmple. Era întins pe o rogojină de papură în fața căminului încă aprins și strîngea în mîna dreaptă pipa cu ciocul lung. Valentina împinse ușa care era doar apropiată și-l văzu imediat, totuși intră. Își făcu semnul crucii și așteptă în genunchi, aplecată deasupra lui. Angelo sosi puțin după aceea și nu avu nevoie de cuvinte.

Era una din zilele acelea de ianuarie, reci și uscate, bune pentru ogoare, care-i plăceau atît de mult bătrînului. Alintata urla lugubru în grajdul gol și Saverio Spano, cel mai bătrîn dintre bărbați, se duse s-o ia și o tîrî pînă la cabrioletă. Astfel, Angelo și Valentina, în ziua aceea, se întoarseră acasă foarte repede.

Adelaide, singura dintre copii care locuia cu el, află vestea la cișmeaua publică, pe cînd își punea pe cap ulciorul plin cu apă. Scoase un țipăt și ulciorul îi scăpă din mînă și se sparse la picioarele ei. Bătrînul ajunsese liniștit la capătul din urmă al bătrîneții, nu fusese niciodată bolnav și avea încă toți dinții sănătoși. Totuși, Adelaide aștepta de pe o zi pe alta vestea aceea, mai ales cînd tatăl său dormea singur la Balanotti. El însuși îi vorbise, de multe ori, despre aceasta.

Valentina și Angelo se duseră să-l vadă, aranjat în pătuțul de fier, în mahalaua Castàngias. Se duse și Sofia și, îngenunchind pe podeaua de cărămidă, se rugă împreună cu Valentina. Angelo se duse anume la Primărie pentru a spune să nu le trimită racla săracilor, și comandă tîmplarului Giovannino Caddia un masiv și trainic coșciug de stejar. Nu i se părea cu putință ca bătrînul să nu mai existe. De la el învățase cum se ascute o coasă, cum se mînuiește cuțitul de altoit, în ce lună și în ce zi se cuvine să semeni grîul ; învățase să deosebească vîntul care aduce ploaie, să iubească animalele, să-i prețuiască pe oameni.

Să meargă la Balanotti nu mai era o bucurie. Găsea acolo de fiecare dată un gol, o neliniște, de parcă unchiul Raimondo ar fi luat cu sine siguranța, acea siguranță pe care el o deslușise în bombănelile bătrînului, în cuvintele nerostite și în cele spuse la momentul potrivit, în gesturile lui, care cuprindeau tîlcul lucrurilor.

Acum că bătrînul nu mai era, Angelo rătăcea printre măslini și se simțea îmbătrînit el însuși.

O copilărie pierdută în timp, o adolescență crescută la umbra lui : acesta era unchiul Raimondo, și acesta avea să rămînă, mai mult decît în amintire, în ceva viu pe care-l simțea înăuntrul său.

Treptat-treptat, parcă pe furiș, sosea primăvara. „O să fie o recoltă de migdale pe cinste", spusese unchiul Raimondo cu cîteva zile înainte să moară ; și de data aceea sufletul său profetic văzuse bine. Toți migdalii de la Balanotti înfloriră într-o aceeași dimineață. Numai cu o zi înainte păreau morți, arși de frig, cenușii și strîmbi. Doar un ochi priceput ar fi putut descoperi micii muguri cu vîrful

trandafiriu. Pe vremea aceea, la Norbio, migdalul era încă un pom exotic. Îl introdusese profesorul Todde, economist de vază și agricultor diletant. Avea pămînt puțin, dar purta o grijă deosebită pentru fiecare palmă, atunci cînd studiile și călătoriile îi dădeau răgazul. În grădina din jurul casei cultiva lalele importate din Olanda și trandafiri de pe Riviera și din Luxemburg, iar pe parcelele lui de cîțiva ari se aflau migdali din orient și portocali sicilieni. El îi învățase pe țăranii din Norbio tehnica altoitului.

Don Francesco Fulgheri, deși nu fusese prietenul său, îl respecta pentru toate acestea și adesea îi ceruse sfatul și ajutorul, ca atunci cînd plantase livada de migdali de la Balanotti și livada de portocali de la Lughèria. Și migdalii profesorului Todde înfloriră.

După zilele uscate de ianuarie, friguroase și senine, căzuse cîte o ploaie, apoi, încetul cu încetul, avusese loc acea lentă, dar statornică înaintare a primăverii. Din cînd în cînd, Valentina îl însoțea pe Angelo la Balanotti, cu cabrioleta. Iepșoara Zelinda, deși borțoasă, îi purta mereu cu același trap mărunt și repede din primele zile, dar ajungea la Balanotti leoarcă de sudoare și Saverio, sub privirile atente ale Valentinei, o ștergea cu cîte o mînă de fîn uscat sau cu o bucată de pînză de ambalaj.

Valentinei îi plăcea să se ocupe de casă, și cînd nu-l însoțea pe Angelo la Balanotti, o ajuta pe Sofia la treburile gospodăriei și deprindea lucruri pe care nimeni n-ar fi putut s-o învețe niciodată.

Maică-sa o lăsase prea curînd orfană, iar mătușa din partea mamei, Filomena, care ținuse cîtva timp casa cumnatului, se măritase după numai trei ani. Astfel, fetele Manno fuseseră lăsate aproape totdeauna pe seama servitoarelor din casă. Ceea ce știau, învățaseră singure, din bunăvoință și firească înclinare. Dascăli ocazionali fuseseră vecinele, de la care deprinseseră meșteșugul fileului și al broderiei.

Cîteodată, Valentina se plimba prin grădina de legume,. așteptîndu-și tatăl sau pe Angelo. Surorile se ocupau de trusoul copilului, așa cum se ocupaseră și de trusoul ei de mireasă.

De cînd era însărcinată, toți o răsfățau și erau gata să-i satisfacă pînă și cele mai mici mofturi. Dar Valentina nu avea asemenea mofturi. Lipsa aceasta de capricii de care dădea dovadă pricinuia tuturor un simțămînt de liniște. Singurul lucru ce părea ciudat era dușmănia ei, aproape maniacă, față de obiectele vechi.

În orice casă se găsesc totdeauna obiecte tocite prin folosire, lucruri simple, fără valoare, de care oamenii se simt legați. Dimpotrivă, ea nu putea să suporte o farfurie știrbă sau o cratiță crăpată, și simțea nevoia să se descotorosească de ele fără întîrziere ; nu numai să le ascundă vederii, ci să le facă să dispară din casă. Acest ciudat capriciu era tolerat, ba chiar încurajat în casa Manno, unde nimeni nu avea nimic de zis dacă se azvîrlea cîte o farfurie pe fereastră, iar surorile ei, dacă se pomeneau în mînă cu unul din acele obiecte, îl lăsau să

cadă făcîndu-şi semn cu ochiul, după care urmau hohote de rîs. Devenise un fel de joacă.

Nu la fel de uşor era să se descotorosească de vechituri în casa Sofiei, care ţinea mult la lucrurile ei şi nu i-ar fi plăcut să le vadă zburînd pe fereastră, pentru a îngroşa grămada de cioburi lîngă ulucii de spini. Valentina înţelese şi nu aruncă nimic.

În căsuţa de la Balanotti, în schimb, nu rămase nici o farfurie crăpată, nici o ceaşcă ştirbă, şi ori de cîte ori sosea acolo cu Angelo, aducea lucruri noi, cumpărate duminica la tîrg sau în prăvălioarele din raionul Sant' Antonio. La Balanotti putea să-şi facă de cap, acolo era cu adevărat casa ei. Cumpără şi o găleată nouă pentru fîntînă şi o albie de argilă pentru spălatul pe faţă, în locul vechiului lighenaş de porţelan pe care-l întîlnise mereu pe scăunelul de lemn, lîngă tufanul lui Don Francesco.

După moartea lui Àntola, administraţia Societăţii Miniere hotărîse să gestioneze singură aprovizionarea cu combustibil, pentru a asigura funcţionarea topitoriei ; dar depozitele din Mazzanni aveau să se epuizeze în curînd şi ar fi trebuit să se dispună tăierea altor păduri. Inginerul îi vorbi lui Angelo despre aceasta. Ştia că-l îndurerează, dar nu putea să nu-şi îndeplinească datoria de-a face să funcţioneze normal topitoria. Important era ca pădurile să nu fie pustiite. Şi Angelo trebuia să admită că, prin gestiune directă, ar fi existat mai multe garanţii. Asculta fără să izbutească să găsească o soluţie, dar se gîndea la ea, sperînd să nimerească modul de a satisface nevoia de combustibil a topitoriei, precum şi de a păstra integritatea pădurilor.

Vechiul proiect de a folosi cărbunele fosil pentru topirea minereului fusese supus de ani de zile examinării Consiliului de administraţie al Societăţii Miniere, dar, fără să fie respins, era mereu amînat. Salvgardarea pădurilor sarde nu-i interesa pe guvernanţii piemontezi. Sardinia continua să fie socotită o colonie de exploatat, mai ales după unirea Regatului, iar locuitorii ei erau trataţi la fel cu briganzii calabrezi.

Într-o seară, pe la jumătatea lui februarie, domnul Manno propuse lui Angelo să meargă la vînătoare la Aletzi, un ţinut la nord-vest de Norbio, în spatele Muntelui Volpe, ale cărui păduri erau încă neatinse. Invitaţia venea de la Luca Cubeddu, proprietarul unei mori de măsline de tip vechi şi organizatorul unor vînători de mistreţi. Era temut ca ins violent şi fără scrupule, şi bănuit ca organizator al celor mai renumite bande care, plecînd de la Norbio, îşi desfăşuraseră acţiunile sîngeroase în ţinutul Sulcis. Poate Cubeddu era nevinovat, dar felul lui de-a fi şi înfăţişarea îi erau potrivnice şi întăreau bănuielile oamenilor. Nu mai înalt de un metru şi cincizeci, lat în spate, era înzestrat cu o putere herculeană şi în acelaşi timp cu o surprinzătoare sprinteneală. Încă de copil, era primul în tragerea la cocoş, care se ţine, la Norbio, în fiecare an în prima duminică de august lîngă bisericuţa ce poartă hramul sfîntului patron al vrăjitoarelor. Co-

coșul era atîrnat cu capul în jos de creanga unui măslin, și concurenții trăgeau de la o depărtare de o sută cincizeci de pași, cu un singur glonț. Pentru cei din Norbio, trăgători renumiți, a nimeri cocoșul nu era greu ; greu era, în schimb, ceea ce se pricepea să facă numai Luca. La un semnal convenit, sub privirile atente ale mulțimii îngrămădite în spatele său, urca pe cal dintr-o săritură de acrobat, își încărca arma lungă, se așeza bine în șa, scuipa, își netezea barba neagră și lungă ce-i ajungea pînă la cingătoare, apoi ridica încet pușca, țințea în răgazul unei clipe îndelungate, și capul cocoșului sărea cît colo. Din mulțime se înălța un strigăt de entuziasm și Luca cobora de pe cal și se ducea să bea cu prietenii. Poate că mai erau și alții în stare să desprindă dintr-o singură lovitură capul unui cocoș atîrnat de picioare, la o sută cincizeci de pași depărtare, poate că se mai găseau, dar nici unul nu îndrăznea să se ia la întrecere cu Luca, să-i dispute întîietatea.

„Nu-i chiar atît de greu, la o adicătelea, zicea el. Reușesc pentru că în anotimpul acesta cocoșii au creasta foarte roșie !“

În afară de a fi cîștigător permanent al tragerilor la cocoș, era și prior al confreriei Sufletelor din Purgatoriu, care avea interese contrarii celei ce purta numele Sfintei Noastre Madone. Cu prilejul sărbătorilor solemne, cînd statuile sfinților erau purtate în procesiune, locul de cinste îi revenea cînd uneia, cînd celeilalte, cu o ordine neschimbată, stabilită din vechime, dar care la început pricinuise certuri violente

și uneori sîngeroase. Confrații Sufletelor purtau, în cursul ceremoniilor religioase, o glugă roșie, cei de la Sfînta Noastră Madonă, o glugă albă, cu două găuri pentru ochi, dar toți, fără deosebire, purtau sub glugă, *leppa*, cuțitul sard, lung de cel puțin o palmă și jumătate, asemănător cu *machetele*, folosite în țările Americii Latine de tăietorii trestiei de zahăr. Confrații erau cu toții hoți cu cazier, și de-a lungul anilor, acumulase, atît unii cît și ceilalți, averi imense constînd în pămînturi și vite. Juridic, apăreau ca societăți de ajutor reciproc, dar în realitate — și toată lumea știa aceasta — erau adevărate asociații criminale, asupra cărora nici carabinierii, nici *barracelli*, un fel de miliție populară de origine străveche, nu aveau nici o putere, fiind cu toții bărbați vînjoși și silnici, aproape ca șefii lor : Luca Cubeddu pentru confreria Sufletelor, Battista Corrias, rivalul său, pentru aceea a Sfintei Noastre Madone.

Lui Angelo, ideea unei partide de vînătoare grea în tovărășia unor asemenea indivizi nu-i plăcu și încercă să-și convingă socrul să renunțe, dar domnul Manno insista : la Norbio, sat de zgripțuroaice și de femei bîrfitoare, exista tendința de a se exagera totul ; Luca Cubeddu, cu barba lungă și pușca fără greș, era o persoană foarte cumsecade și-i era chiar simpatic ; de aceea el, Manno, avea să primească invitația. Angelo era slobod să rămînă acasă.

Văzînd că orice încercare de a-și convinge tatăl e zadarnică, Valentina își rugă soțul să nu-l lase să meargă singur și Angelo se văzu nevoit să cedeze.

În ziua fixată, avu loc adunarea în piața Cadoni, în fața grînarului, iar Angelo văzu cu uimire că se afla acolo și inginerul Ferraris, plin de veselie, înarmat cu o pușcă frumoasă de fabricație franceză, și cu un smoc de pene de coțofană în panglica pălăriei. Erau, cu totul, cam douăzeci de oameni : țărani, păstori, mici proprietari cu slujitorii lor, care aveau să facă pe hăitașii. Șef era, fără nici o putință de îndoială, Luca Cubeddu, care călărea un roib mare de trei ani. El dădu ordinul de plecare, după ce se încredințase dintr-o privire că nu lipsea nimeni. Toți o luară unul după altul, formînd un șir lung.

Apucară pe strada Oratorio, strîmtă și bolovănoasă, cu o larmă puternică de copite și zăngănit de arme, pinteni și lănțuge.

Angelo nu putea să nu observe că se afla acolo toată confreria sufletelor în păr, și se gîndi că era alcătuită din aceleași persoane care, cu o săptămînă în urmă, luaseră parte la una din obișnuitele raite sîngeroase. Vînătorile de mistreți serveau la menținerea condiției fizice a confraților, la păstrarea unui viu spirit de solidaritate și a disciplinei. Trecură în trap săltat prin fața troiței Misionarilor de la Seddanus și urmară drumul care, ațitîndu-se pe coasta Muntelui Volpe, trece sub cascada „Sa Spendula“, bogată în anotimpul acela în apă, spumegînd printre tufele de rostopască, de leandri și de spini. Aerul era plin de vuietul cascadei și de o pulbere umedă care, chiar de la distanță, stropea frunzele copacilor și fețele vînătorilor. Drumul se făcea mai strîns, șerpuind sub bolta densă a stejarilor uriași și a tufanilor centenari.

— Vedeți ! îi spuse Angelo inginerului, care călărea alături de el. Aici toscanii nu au ajuns niciodată. Aici copacii sînt ca pe vremea lui Josto...

— Cine-i Josto ăsta ?

— Era unul de-ai noștri, care lupta împotriva romanilor. Contemporan cu Hanibal, cred.

— Bine, bine ! bombăni inginerul, aprinzîndu-și țigara de foi și oferind una lui Angelo, care refuză.

Ferraris se obișnuise cu negrele și iuțile țigări de foi sarde, pe care le alegea cu grijă una cîte una la debitul de tutun ; prea tari pentru Angelo, care abia dacă reușea să fumeze țigaretele, fără măcar să tragă în piept. Erau veseli, în ziua aceea, de o veselie aparte, numai a lor. Erau bucuroși de a fi împreună, de a călări prin pădure în aerul acela încărcat de arome sălbatice, spre meleaguri necunoscute amîndurora, bogate în copaci, în ape și în vînat : Aletzi. Așa se cheamă torentul care dă numele întregii văi. Se pomeniră dintr-o dată în fața rîpelor sale pietroase.

Între prundișul torentului și șoldul stîncos al muntelui, un drumeag suia valea. Torentul era aproape complet ascuns de tufișuri înalte de leandri, de muri, de peri sălbatici, de măslini de pădure. Pretutindeni, pînă și pe stînci, creștea o vegetație luxuriantă, iar valea răsuna ca o imensă cochilie. După ce însoțiseră albia pe o bună bucată de drum, ajunseră într-un loc aproape neted, format de confluența a două

văi diferite. La mijloc se ridica o colină în formă de con, acoperită de o pădure de stejari cu ghindă, tufani, arbori de fistic. La o privire mai atentă se vedea cum colina se prelungea pînă spre munții din spate, care se deschideau în amfiteatru, într-o scoică largă.

Descălecară cu toții, legară caii și, în grupuri, se apucară să mănînce.

Inginerul desfășură o hartă topografică și zise că reprezintă o întindere de vreo două sute de hectare, toate aparținînd primăriei din Norbio.

— Ar putea să fie o bună rezervă de combustibil, chiar dacă topitoria de la Leni e foarte departe și drumurile sînt în stare proastă.

Aceste cuvinte făcură să-i piară veselia lui Angelo și cheful de a mai vorbi. Nu izbutea să înțeleagă cum cineva putea să nu simtă farmecul acelei naturi, care trimitea cu gîndul la ere geologice dispărute și să nu se preocupe decît de combustibilul pentru topitorie. Inginerul își dădu seama. Îl chemă lîngă el și dezlegîndu-și mapa de topograf, despături o hartă. Angelo învățase să citească o hartă încă de pe vremea cînd reconstruise calea ferată cu ecartament redus, și recunoscu imediat pe foaia aceea gălbuie ținutul Aletzi, cu cele două torente care curgeau sinuos în fundul văilor, și la mijloc, așezată parcă de mîna unui zeu, colina conică, împădurită : muntele Mei. Dar erau pe hartă și semne cărora tînărul nu le cunoștea rostul.

— Asta e o carieră de piatră, explică inginerul, ăsta e un cuptor de var și asta o mică

mină. Noi ne aflăm aici, adăugă punînd degetul.

— Sîntem aproape de mină ? De ce nu mergem s-o vedem ?

— Să mergem !

Ocoliră desișul de sălcii și de soc, săriră peste un zid scund, trecură rîul pășind pe pietrele întunecate ce răsăreau din apă și pătrunseră într-o pădurice de eucalipți, pe un covor de ferigi, pînă la intrarea în peșteră, aproape în întregime acoperită de o cortină deasă de iederă.

După ce-și croi drum, Ferraris culese cîteva crengi uscate, le răsuci și le aprinse cu un chibrit, în chip de torță pentru a lumina interiorul peșterii. La lumina flăcării, pereții păreau căptușiți cu pietre prețioase. Angelo întinse mîna și simți cu vîrful degetelor apa înghețată care picura din stîncă. Crengile uscate ardeau trosnind și permiteau să se întrezărească adîncurile tenebroase. În fund, apa forma un pîrîiaș ce curgea spre ieșire. Adunară cîteva pietre aspre care străluceau la fel ca pereții.

— Plumb argintifer ? întrebă tînărul, ca un om ce se așteaptă la o veste rea. În mintea lui, ideea de mină se asociase cu distrugerea pădurilor. Inginerul pricepu din zbor și izbucni în rîs.

— Plumb argintifer, confirmă, dar procentul de randament e atît de mic încît, după cum vezi, lucrările au fost părăsite.

— De cînd ? întrebă Angelo cu un oftat de ușurare.

— De vreo două secole. Se vede după tehnica folosită la săpături.

Crengile uscate arseseră aproape complet și inginerul se îndreptă spre ieșire, urmat de Angelo.

— Păcat zise Ferraris. Acum nu mai poate folosi decît cel mult, să pui aici vinul la rece.

Grupul de vînători era pe punctul de-a pleca și lor nu le rămase decît să se ia după ei, potrivit dispozițiilor date de Luca. Zona de vînătoare era Monte Mei.

Hăitașii erau deja în vîrf, cu cîinii, vînătorii aveau să ocupe punctele de trecere obligatorie aranjate de-a lungul coastelor colinei. La un semnal stabilit dinainte, slujitorii dezlegară cîinii și hăitașii prinseră să coboare înapoi coasta, cu larmă mare de tobe de tinichea, bastoane și trîmbițe.

Angelo era așezat sub un gorun înalt, cu pușca încărcată rezemată de genunchi și controla trei treceri prin care mistrețul ar fi putut să apară dintr-un moment în altul. Oricum, avea să fie prevestit de lătratul cîinilor. Auzi cîteva detunături și lătratul cîinilor întețindu-se și stingîndu-se de mai multe ori ; apoi, dintr-o dată, un pîrîit de crengi, o rostogolire de pietre în spatele lui. Se întoarse, apucînd pușca. Era un mistreț voinic, un vier de vreo zece ani, cîntărind cel puțin șaptezeci, optzeci de kilograme, înconjurat de numeroși cîini, printre care Alintata.

Alintata era un prepelicar destoinic, dar era foarte bună și la mistreț, datorită vitezei și curajului ei. Vierul puternic, cu colții lungi

însîngerați, venea drept spre Angelo, care nu trase imediat, pentru a nu răni cîinii. Se oprea din cînd în cînd și-i scutura de pe spinare ca apa, aștepta cu capul aplecat și ataca la rîndul lui, sforăind. Doi din cîinii cei mai buni zăceau sfîrtecați la cîțiva pași. Angelo ținti. Chiar în clipa aceea, Alintata dădu ocol fiarei și se avîntă să-i muște urechea stîngă ; dar mistrețul se întoarse cu o repeziciune fulgerătoare și o lovi în pîntec azvîrlind-o departe. Angelo mai apucă să vadă mațele ieșind din rana largă, cu un val de sînge, și trase. Mistrețul își îndoi genunchii și-și înfipse botul în pietriș ; dar era încă viu. Alți cîini se avîntară la atac. Angelo nu încărcă arma la loc ; o sprijini de trunchiul gorunului, și trăgîndu-și cuțitul cel lung din teacă, se îndreptă spre mistrețul rănit, îi înșfăcă hotărît botul cu mîna stîngă și-i înfipse lama sub gîtlej pînă în inimă. Era un animal foarte puternic și Angelo abia izbutea să-l țină ; apoi simți cu lama bătaia gîfîită a inimii care lupta cu moartea, pînă cînd se fleșcăi și zăcu nemișcat.

Angelo o căută imediat cu ochii pe Alintata. Mai încerca să se tîrască spre el cu picioarele dinapoi paralizate și cu măruntaiele murdare de țărînă. Moartea se afla în ochii ei, așa cum alteori fusese veselia, umilința, rușinea. Îi mîngîie capul, iar ea îi linse mîna cu limba și bătu din coadă. Angelo plîngea fără să-și dea seama.

„Pentru o singură clipă, se gîndea. Dacă aș fi tras cu o clipă mai devreme !“ Examină rana. Cunoștea cazuri de cîini sfîrtecați care fuseseră totuși salvați. Trebuia s-o spele cu apă și cu

oţet, şi s-o coasă. Dar el nu putea să facă nimic, nimic.

Făcu totuşi puţinul pe care-l putea face. O luă cu grijă în braţe, fără să-i pese de sîngele care-i mînjea haina şi pantalonii, o aşeză pe un pat de ferigi uscate, îi dădu să bea apă din ploscă într-un castronaş de tablă şi, ţinîndu-i botul în mîini, o privi cum moare. Imediat după aceea, sosiră hăitaşii care uciseră cu o rafală cîinii răniţi şi încărcară pe umeri mistreţul cel greu.

Îl felicitară, dar Angelo era absent. Se gîndea la Alintata cu un simţămînt de vină şi de groază.

În aceeaşi seară, la teascul lui Luca avu loc cina, dar Angelo şi domnul Manno nu luară parte. Se scuzară şi rămaseră acasă cu femeile. Erau sătui, scîrbiţi de veselia grosolană a vînătorilor şi de larmă. Pe măsură ce treceau orele, Angelo se simţea tot mai vinovat, iar cînd Valentina, căutînd să-l consoleze, îi zise că aveau să ia alt cîine, se repezi la ea cu furie. Nu înţelegea nimic, era o proastă. Ea se retrase umilită şi ieşi să se plimbe prin grădina tatălui său, pe întuneric. Nu avea chef să vadă pe nimeni, cu atît mai puţin pe surori.

Se duse în grajd la Zelinda şi-i dădu un pumn de zahăr, vorbind cu glas tare. Ce este dragostea, se întreba, dacă atunci cînd suferi, nu găseşti nici măcar cuvintele potrivite pentru a mîngîia.

Trase concluzia că dragostea e mută şi că de aceea pot fi iubite şi animalele, care nu vorbesc. Ea şi Angelo nu-şi spuseseră niciodată multe cuvinte. Se iubiseră, se iubeau în tăcere.

Ieşind din grajd îl văzu rezemat de un stîlp al şopronului şi fără un cuvînt întinse braţele spre el. Angelo mai povesti o dată cum se întîmplase nenorocirea. Ar fi fost deajuns să apese pe trăgaci cu o clipă înainte. Ea înţelese ce îl reţinuse, dar n-o spuse. Se îmbrăţişară şi intrară înapoi în casă, ţinîndu-se de mînă. Masa era pusă, şi Barbara tocmai aducea supa de molură cu caşcaval pe care învăţase s-o facă de la Sofia.

Aşa treceau zilele şi lunile ; timpul trecea şi Valentina îl simţea cum curge chiar prin făptura ei : ştia că pruncul avea să se nască, cu ajutorul lui Dumnezeu, în luna septembrie. Totul mergea bine ; greţurile trecuseră, iar ea era pătrunsă de simţul unei bunăstări somnolente, pe măsură ce se îngroşa.

În aprilie, într-o dimineaţă, trezindu-se, îl simţi pentru prima oară mişcînd ; simţi lovituri destul de puternice : dădea destul de tare cu piciorul şi încercă nu duioşie, cum s-ar fi aşteptat, ci ciudă, la gîndul că trebuie să fie un băiat.

Îl iubea încă mult pe Angelo, dar era de ajuns un bărbat în casă. Bărbaţii sînt egoişti, mereu gata să se lase slujiţi de femei. Ea ar fi preferat o fată, dar din mişcările acelea se înţelegea că nu putea fi o fată. Îi vorbi Sofiei, care, fără să ştie nici ea de ce, zise că da, trebuie să fie un băiat. Prin urmare, nici o Maria Cristina ! Avea să fie un Salvatore.

În schimb, Valentina începuse să viseze o fată și chiar i se părea că o vede. O vedea și își închipuia anii următori cu fetița aceea care creștea lîngă ea.

Grădina înflorise, cîmpul rodea, grîul încolțise pretutindeni și creștea viguros. Dar o ciudată spaimă, pe care o regăsea numai în cele mai îndepărtate amintiri ale copilăriei, în casa de la Bosa, după moartea mamei sale, o obseda pe Valentina : îi era frică de noapte, de întuneric. Pentru ea, întunericul era totuna cu moartea, cu ideea abstractă și copilărească pe care o avea despre nimicnicie. N-o mărturisise niciodată nimănui, dar surorile, de la Barbara la Dolores, îi cunoșteau taina și n-o luau în rîs. Singurul lucru pe care-l avea ca să se apere de această absurdă frică era rugăciunea.

Înainte de sarcină rostea în grabă, pe jumătate adormită, rugăciunile de seară. Acum, însă, cînd spaima crescuse fără nici un motiv vizibil, se ruga îndelung : repeta un anumit număr de *requiemuri* pentru fiecare persoană pe care o văzuse moartă sau de a cărei moarte aflase. Morții îi stîrneau mila ; îi era mai ușor să-și închipuie întunericul fără sfîrșit, decît lumina îndurării divine. Lumina și îndurarea erau pentru ea un lucru abstract ; în timp ce întunericul, tăcerea, necunoscutul erau un singur lucru ce se contopea cu moartea.

Odată încercă să vorbească despre aceasta, la spovedanie, canonicului Masala, care, foarte stingherit, schimbă imediat subiectul. Valentina deduse că bătrînul preot nu știa nimic și își propuse să nu-i mai adreseze niciodată întrebări care ar fi putut să-l pună în încurcătură ; dar se duse tot mai rar să se spovedească.

Înainte de-a trece primăvara, Angelo și Valentina merseră la Balanotti cu Sofia. Măslinii începuseră să îmbobocească.

Era în mai și anul se arăta făgăduitor, dacă nu se întîmpla vreun necaz cu grindina, cu vînturile reci sau prea calde, care fac să se vestejească și să cadă micile fructe în timpul verii.

— Dacă toate merg bine, are să fie un an bun, spuse Sofia. După cît zice taică-tău, nici gîndaci n-o să fie, anul acesta.

Intrînd în casă, Sofia o felicită pe Valentina.

— Asta, răspunse Valentina făcînd șiret cu ochiul soțului ei, e meritul Giuliei ! Giulia Nonnis ține casa în rînduială !

Sofia sta în prag, respirînd aerul înțepător și aromat.

— Nu cumva să faci vreo măgărie cu Giulia, zise fiului care trecea pe lîngă ea.

— Haida-de, mamă ! răspunse Angelo, întorcîndu-se s-o privească peste umăr.

— Bagă de seamă să nu faci prostii : nu uita că o să ai un copil la *cabidanni.*

În Parte d'Ispi, cuvintele dăinuie vreme îndelungată, ca toate celelalte lucruri. *Cabidanni* e latinească pură și înseamnă septembrie. Pentru străvechii locuitori care vorbeau limba celor de peste mare, începutul anului, *caput anni*, cădea în septembrie, care era și este socotită o lună potrivită pentru a începe lucruri noi. *Cabidanni* trebuia să fie potrivit și pentru nașterea unui copil. Toți se gîndiră la lucrul acesta și Sofia zise cu glas tare :

— Cu ajutorul lui Dumnezeu!

Cu ajutorul lui Dumnezeu trecu primăvara; apoi deodată, veni vara.

La drept vorbind, la început părea să fie foarte scurtă, în timp ce primăvara fusese ca toate celelalte, cu zile frumoase și altele mai puțin frumoase și cu cîteva furtuni.

Vara, în schimb, păru mai lungă decît de obicei și fu foarte caldă, printre altele și din pricina numeroaselor incendii. Ceea ce rămăsese din pădurea de la Escolca căzu pradă focului. Într-o noapte, la jumătatea lui august, o licărire sinistră înroși cerul în spatele vîrfului Monte Homo. Apoi sosi un băiat călare și zise că Escolca ardea, iar cărbunarii toscani rămăseseră împresurați de flăcări. Băiatul bătu la cîteva uși dar nimeni nu voi să-l asculte. Atunci el, isteț fiind, alergă să-l cheme pe unchiul Antoneddu, crîsnicul, și-l sili să-i deschidă ușița clopotniței. Se agăță de funia clopotului celui mai mare și-l bătu în dungă.

Cuvintele unui copil pot lăsa nepăsători niște inși siliți să se scoale la un ceas neobișnuit, dar cînd clopotele încep să bată în dungă în toiul nopții, oamenii sar din pat. Așa se întîmplă și în noaptea aceea. Mulți încălecară pe cai și cu tîrnăcoape și hîrlețe la spinare galopară în beznă spre foc.

În ciuda urii față de toscani, care le tăiau pădurile, toți bărbații săriră în ajutor. Angelo o sărută pe Valentina, îl înșeuă pe Zurito și galopă împreună cu ceilalți. Ocolind Monte Homo intrară în lumina roșie a incendiului.

Un munte întreg ardea și un vuiet absorbea toate celelalte zgomote dînd iluzia unei liniști înspăimîntătoare. Nu reușeau să-și audă glasurile nici măcar urlînd. Se auzea pîrîitul frunzelor și al crengilor, cu pocnete ca de grenadă, și în larma aceea grozavă zgomotele erau vizibile, pentru că pe coasta muntelui se vedeau copaci răsucindu-se și volatilizîndu-se într-o văpaie, pentru a recădea apoi în chip de scîntei. Oamenii înarmați cu securi, hîrlețe și tîrnăcoape sau cu mîinile goale, pe cai fără șa, stăteau nemișcați de-a lungul rîului. Dintr-o dată, o voce se înălță reușind să biruiască troznetul incendiului și începu să dea ordine. Vorbea un amestec de sardă și toscană. Lui Angelo i se păru că-l recunoaște pe Renato Granieri. Oamenii călare străbătură rîul devenit roșu din cauza reverberației flăcărilor. Și pintenii uzi ai cailor și fețele oamenilor care suiau rîpa de cealaltă parte păreau muiate în sînge. Trebuia să se doboare un anumit număr de copaci pentru a se împiedica lățirea incendiului. După ce studiase direcția vîntului, cel care dădea ordine arătă copacii de doborît. Toți se apucară de lucru ca mînați de un instinct de conservare. Copacilor doborîți li se tăiau crengile și frunzele, apoi erau tîrîți departe, în timp ce cu lopețile se arunca țărîna peste foc. Toscanii, care riscaseră să fie cuprinși de flăcări, se dovedeau a fi cei mai harnici, ușor de recunoscut după port, după felul agresiv cu care se aruncau împotriva flăcărilor, ca într-o luptă corp la corp, și mai mult chiar, după sudălmile ce tăiau răsuflarea. După ceasuri de luptă și de eforturi,

aparent zadarnice, vîntul se liniști și, o dată cu vîntul, incendiul. Din ceea ce cîndva fusese unul dintre cei mai vechi codri din Parte d'Ispi, rămînea o vatră de jăratic încins.

Rîul potoli setea oamenilor și a cailor ; apoi fiecare, reluîndu-și uneltele, se îndreptă spre sat. Veniseră toți împreună, galopînd în beznă, iar acum se întorceau obosiți, fiecare pe seama lui, chiar dacă alcătuiau un șir lung ce se deznoda în lumina zorilor.

În vara aceea mai izbucniră și alte focuri, puse de păstori, care voiau să-și îmbunătățească pășunea, sau datorate autocombustiei. Și nu numai în Parte d'Ispi, ci în întreaga Insulă : arseră păduri, pîrloage, clăi gata de treier ce reprezentau munca unui an întreg. Aerul, cald încă dinainte, datorită căldurii pămîntului, vibra și se făcea de nerespirat, pentru oameni și animale.

Acestui flagel i se adăuga malaria, care vara bîntuia fără răgaz, mai mult decît în alte anotimpuri. Pentru cei sănătoși, a se lăsa surprinși de coborîrea serii pe cîmp însemna a se îmbolnăvi, pentru cei gata loviți de boală, și erau majoritatea, însemna a-și înrăutăți starea și uneori iremediabil.

Într-o seară, Angelo ajunse pînă la tutungeria din piața Frontera, ca să se aprovizioneze cu țigări. În picioare, lîngă tejghea, se afla Ferraris, care-și alegea cu grijă țigările de foi, dintr-o lădiță de lemn. Nu le tăia în jumătate cum făceau cu zgîrcenie țăranii, ci le aprindea întregi, după ce le reteza vîrful, și le fuma pe-ndelete cu pîcîituri scurte fără să scuture, pe cît

putea, scrumul alb și compact, semn, după spusele lui, de bună calitate. Giglio, tutungiul, îl lăsase singur pe inginer și din magazie răzbătea glasul lui subțire și acoperit, din cînd în cînd, de acela răsunător și plin al nevestei-si.

Nevastă-sa se ivi în ușă și aruncă o privire prin prăvălie. Era o fată înaltă, cu pieptul îmbelșugat, abia cuprins de vesta de catifea albastră cu nasturi de mărgele, cu un lănțișor de aur ce-i atîrna pe piept, în jurul gîtului alb și rotund. De lănțișor atîrna un cornuleț de coral pe care ea, salutînd cu un gest, îl făcu să coboare între sîni.

— Giglio vine imediat ! îi zise lui Angelo cu o privire plină de înțeles.

De cînd stătuse ascuns în casa Cadoni, fuma aceleași țigarete de contrabandă ca și Antioco, iar Giglio i le dădea fără să-l speculeze prea mult. Giglio apăru și puse pe tejghea un pachet învelit în hîrtie de ambalat zahărul, legat cu sfoară.

— Poftim, vorbi el cu glăsciorul lui de eunuc. Fac doi scuzi cu cel pe care mi-l datorezi de data trecută.

Angelo controlă, vîrî în buzunar cele șase pachete și plăti cu doi scuzi de argint și mărunțiș de aramă ; apoi deschise un pachet și oferi o țigaretă inginerului.

— Ai face mai bine să fumezi țigări de foi, îi spuse acesta, refuzînd, sînt mai ieftine și nu fac rău.

Apoi îl luă de braț și ieșiră.

— Trebuie să-ți vorbesc, zise Ferraris. Vino la cină cu mine la Giovanni. Astăzi are iepure

cu mămăligă. Ne ducem în separeu și stăm acolo liniștit.

— Mai bine veniți dumneavoastră la noi ; avem același lucru : iepure prăjit în unt, mămăligă, și vinul lui socru-meu, care e mai bun decît al lui Giovanni.

— N-aș vrea să le pun în încurcătură pe femeile din casa voastră, picînd așa pe neașteptate.

— Dacă nu-i decît asta, fiți pe pace.

— Bine ! Dar cred că-ți închipui ce vreau să-ți spun.

— E vorba de combustibil ?

— Îmi pare rău, dar chiar de el e vorba. Sîntem iarăși în criză. Dacă n-ar fi fost incendiul acela blestemat, am mai fi mers înainte o bucată de vreme. Va trebui să sacrificăm o altă pădure.

— Și care, de data aceasta ? făcu Angelo cu dinții strînși.

— Cea mai frumoasă dintre toate.

— Aletzi ?

— Aletzi.

Angelo fu cît pe ce să scoată o înjurătură, ca toscanii.

— La dracu !, zise.

— Crede-mă, îmi pare și mie rău, dar nu se poate altfel.

— Și cînd te gîndești că furnalele cu cărbune ar putea fi montate la fața locului, cu o economie uriașă. S-ar elimina toate cheltuielile de transport.

— Crezi că n-am spus-o ? făcu inginerul, aruncînd departe chiștocul stins. Dar n-a fost

chip. Trebuie să ne resemnăm, deocamdată. Concesionarea pădurii de la Aletzi a și fost hotărîtă ; licitația va fi publicată peste zece zile.

— Minele astea au fost totdeauna nenorocirea Sardiniei. Atrag pe străini cu perspectiva unor înavuțiri ușoare și nu sînt de nici un folos pentru sarzi. Fără minele astea, am mai avea încă pădurile noastre !

— Dar dacă pădurile ar fi tăiate rațional...

— Să fim noi sănătoși ! izbucni Angelo cu glasul tulburat.

Ferraris simțea ochii lui Angelo ațintiți asupra lui și, deși nu-l vedea, îi ghicea privirea și, pe chip, indignarea care făcea să-i tremure vocea. Se simțea vinovat ; nici el nu-și făcuse datoria pînă la capăt.

Toți apreciară iepurele prăjit în unt, pregătit de Valentina după rețeta casei.

Mîncau în casa Manno, unde domnea un aer de sărbătoare. Cina se sfîrși în veselie cu prăjitură, vin și cafea tare pregătită de Barbara, apoi cei trei bărbați se așezară la măsuța de joc, lîngă cămin. Discuția reveni la tăierea pădurilor și la topitorie. Și Manno deplîngea faptul că Guvernul nu face nimic pentru a împiedica distrugerea, iar inginerul fu nevoit să-i dea dreptate.

— Trebuie, încheie el, acceptînd păhărelul de țuică pe care Salvatore i-l turna cu multă grijă, trebuie ca oamenii să învețe să se apere.

— Ce-ați face dumneavoastră în locul nostru ?

— Despre asta vorbeam adineaori, cu Angelo.

— Tocmai, sfătuiţi-ne, zise Angelo, întrucît cuptoarele dumneavoastră cu praf de cărbune fosil sînt sortite să rămînă un vis.

— Am să-ţi dau un sfat, dacă încerci să fumezi una din ţigările mele de foi, rîse el binevoitor.

Angelo primi, dar începu să tuşească la primul fum.

— Încet, zise Ferraris, orice lucru nou trebuie luat cu multă băgare de seamă.

Angelo începu să tragă încetişor şi, fără să vrea, scoase un cerculeţ de fum albăstrui, care se desfăşură în aer ca o aureolă, apoi continuă să fumeze ţigara, pe al cărei vîrf se forma o glugă de scrum alb.

— Eşti norocos cu prima ta ţigară de foi !

Angelo însă, scuturînd scrumul, insistă :

— Aşteptăm răspunsul dumneavoastră.

Manno amesteca îndemînatic cărţile şi era pe punctul să le dea la a treia mînă. Ferraris şi le luă pe ale sale, le deschise în evantai şi le cercetă cu o strîmbătură : nu-i intra nici o carte bună în seara aceea.

— Orice s-ar face, spuse el, cred că va fi foarte greu să se găsească un antreprenor cinstit. Toţi s-au purtat şi se vor purta ca Antoïa ; îşi vor urmări interesele lor pentru a cîştiga mai mult şi mai repede. Tu şi cu mine vom putea să intervenim, să aplicăm amenzi, să protestăm, dar nu vom reuşi decît să încetinim lucrările. Intendentul Regal se va supăra pe noi, pentru că Guvernul nu e interesat decît ca topitoria să meargă strună. Dragi prieteni, adăugă după o scurtă pauză, există o singură

soluţie : trebuie ca pădurile din Aletzi să fie luate în antrepriză de cineva din partea locului, care să renunţe la cîştigurile imediate cu care sînt obişnuiţi toscanii.

Turul se terminase din nou, şi inginerul mai pierduse o dată. Manno, care cîştigase mereu, nu-l reţinu cînd se ridică să plece.

Ferraris îmbrăcă paltonul greu cu guler de vulpe, mulţumi şi-l rugă pe Angelo să-l însoţească.

Era într-adevăr frig, ca întotdeauna la Norbio cînd suflă vîntul dinspre munţi.

— Cel mai bun lucru, reluă inginerul de îndată ce se văzură afară, pe strada Roma, ar fi ca antrepriza de la Aletzi s-o ia cineva din partea locului.

— Cineva din partea locului ?... Cine ?

— Tu, de exemplu.

— Eu ?! ... Glumiţi !

— Nu glumesc deloc : îţi propun o afacere.

— Dar banii ? Cine-mi dă banii ?

— Antrepriza de la Aletzi, chiar muncind cinstit, poate aduce cîştiguri bune şi cîştiguri sigure.

— De acord, dar e nevoie de o anumită sumă, iar eu n-am nimic.

— Pentru asta sînt făcute băncile, zise Ferraris, întorcîndu-se cu spatele la vînt. Sînt sigur că un Institut de Credit ţi-ar împrumuta suma, cu garanţia averii tale. O dată terminate lucrările, te vei pomeni cu cîştig. Nimeni n-a pierdut niciodată.

— Dar rămîne totuşi un risc. Ajunge un chibrit ca să pierd tot, inclusiv şi ce am.

— Nu zic că nu există riscuri, dar riscuri sînt peste tot, mereu. Şi cînd încaleci pe cal, rişti să-ţi rupi gîtul. Cu experienţa pe care ai dobîndit-o în anii aceştia ai putea să încerci destul de liniştit, cred.

— Daţi-mi un răgaz, să mă gîndesc.

— Bineînţeles, gîndeşte-te ; şi vorbeşte-i socrului şi soţiei tale. Dar aminteşte-ţi că după ce i-ai ascultat pe toţi, va trebui să acţionezi hotărît, după cum te taie capul pe tine.

Se salutară şi inginerul îl bătu cu mîna pe umeri, atrăgîndu-l spre el : fu aproape o îmbrăţişare.

Cuvintele inginerului aprinseseră fantezia lui Angelo, care se identifica pe sine cu pămîntul, cu satul, cu pădurile din Norbio ; în clipa aceea era în joc Aletzi.

Îşi făcea tot felul de planuri pe seama acelor păduri, străvechi ca însăşi Insula, pe seama munţilor care închideau valea, pe seama torentelor şi visa la felul în care să-şi însuşească această mică lume. În sinea lui, hotărîse. Avea să ceară un împrumut, avea să se prezinte la licitaţie. Din instinct, mai mult decît din experienţă, ştia că pentru a reuşi într-o întreprindere trebuie să acţionezi cu promptitudine, cu răbdare, cu calm, şi fără să te laşi copleşit de teamă. Din hărţi rezulta că în regiunea Aletzi erau cincisprezece mii de măslini sălbatici. „Nu va fi nimeni, se gîndea, care să vină să-mi spună ce am de făcut şi, pe măsură ce va înainta tăierea, eu am să altoiesc măslinii. Am să iau în slujba mea pe toscani : Renato Granieri o să mă ajute, mi-e de pe-acum prieten. Sînt cu toţii băieţi de treabă, de treabă şi conştiincioşi faţă de cel care-i plăteşte bine. Eu am să-i plătesc bine". „Da, *mammài*, zicea închipuindu-şi că polemizează cu maică-sa şi că ea îi respinge argumentele, sînt lucrători foarte harnici, sînt sigur că au să poată tăia copacii şi, în acelaşi timp, să altoiască măslinii."

„Acest Aletzi va fi al meu, pentru că eu îl voi fi făcut, cu mîinile mele. Peste douăzeci de ani va fi o pădure întinsă de măslini, copaci pe care nimeni nu va îndrăzni să-i taie vreodată."

Tot jucîndu-se cu închipuirea, obosi şi simţi nevoia să vorbească. Sofia nu se lăsă amăgită de ceea ce ea numea castele din nisip şi se sperie : trebuia să se ceară bani de la o bancă şi să se pună ipotecă pe Balanotti. Plînse, de-a dreptul. Îşi amintea prea multe exemple de oameni care se ruinaseră încercînd să speculeze cu banii băncilor.

— Slavă Domnului, noi trăim bine, zicea. Ce nevoie ai să rişti totul, chiar acum cînd aştepţi să ţi se nască un copil.

Valentina, care asista la aceste discuţii, şi căreia Sofia i se adresase în taină ca să scoată din capul soţului ei asemenea idei ciudate, era cu totul de partea lui Angelo şi visa împreună cu el la pădurea Aletzi, se extazia la ideea micului apeduct pe care aveau să-l construiască şi a casei, care avea să fie o casă adevărată, toată numai a ei.

Angelo ceru sfatul domnului Manno, care ascultă cu multă seriozitate, aduse cîteva obiecţii juste, dar apoi zise că merita să rişte şi că era dispus să-l ajute. Mai zise că, dacă Angelo era de acord, ar fi organizat el transportul combustibilului de la pădure pînă la topitorie, mulţumindu-se cu un cîştig echitabil. Aprobarea domnului Manno puse din nou în mişcare fantezia lui Angelo, care rămăsese uşor umilit de atitudinea ostilă a mamei sale. Ţinea la mare preţ părerea Sofiei; ştia, din experienţă, că rareori dădea greş. De aceea, încerca s-o convingă şi, acum, cu ajutorul domnului Manno, spera să reuşească.

Valentina nu luase malaria, şi purta înainte sarcina sub controlul asiduu al doctorului Fulgheri, care pronosticase o naştere fără complicaţii.

Era zdravănă, cît se poate de sănătoasă şi foarte încrezătoare.

Aşa apărea pe dinafară, dar înăuntrul ei, în tainiţele sufletului, simţea o mare tristeţe, poate şi din pricina trecerii lente dar statornice a anotimpului frumos.

Iarna era încă departe, dar ea o simţea apropiindu-se, zi de zi. Pomii livezii începeau să-şi schimbe culoarea, ca nucul cel înalt, lipit de zidul pe care ea îl sărise de atîtea ori. Vorbea puţin cu Sofia, şi era chiar nepoliticoasă prin tăcerea ei. Tot mai rar mergea la cîmp cu Angelo şi ce băga în seamă erau tocmai semnele prevestitoare ale iernii; i se părea că timpul se scurge ca nisipul în sticla străvezie a clepsidrei.

Cînd cobora pe ulicioara strîmtă, bolovănoasă şi povîrnită, se sprijinea cu mîna de zid, ca o bătrînică. Nu îi era teamă, dar se simţea sugestionată şi, într-un fel, apăsată de teama celorlalţi. Dacă nu ar fi simţit mereu privirile celorlalţi aţintite asupra ei, poate că ar fi străbătut ulicioara în fugă, ca odinioară, aşa cum făcea Dolores şi Solimena, fiica tescuitorului Costantino, pe care domnul Manno o luase în casă pentru a da o mînă de ajutor, dar şi pentru că era veselă şi sprintenă ca o pasăre, acum că nu mai era Valentina să înveselească atmosfera cu glumele şi rîsetele ei. Şi cu surorile se părea că nu mai are ce să-şi spună şi îşi dădea seama că a lăsat un mare gol. Ele i-o spuneau, şi ea înţelegea; ştia că e adevărat.

Timpul acela trecuse pentru totdeauna şi nu mai avea să se întoarcă. Nu că n-ar fi fost fericită, dar pe-atunci, înainte vreme, cînd locuia cu Barbara, Olivia şi cu celelalte, totul trebuia să se întîmple încă, pe cînd acum totul se întîmplase, aproape totul, şi ele nu mai erau împreună.

Din cînd în cînd o pofteau la masă. Atunci era sărbătoare, şi tatăl lor destupa cîte o sticlă.

— Trebuie să bei un pic de vin la masă; îţi face bine, zicea. Şi ea gusta cu plăcere din vinul bun de Bosa.

Adeseori se ducea s-o vadă pe Zelinda, care se îngrăşase şi avea pielea lucioasă şi întinsă

ca un fruct copt. Stătea încă în grajdul tatălui ei. Nu trebuia să fii priceput ca să înțelegi că avea să fete în curînd. Iapa bătea din copită, dădea paiele la o parte, apoi se uita la Valentina cu ochii ei mari, de parcă ar fi așteptat un ajutor. Valentina ceru să o aducă acasă. Goliră o boxă lîngă aceea a lui Zurito. Angelo puse să se construiască o iesle și pregăti un așternut de paie proaspete, apoi se duse s-o ia pe Zelinda și făcu un ocol lung pentru a evita panta prea abruptă ce ducea la casa lui de lîngă albia rîului Fluminera.

Bătrînul Zurito se uită la noua venită cu un singur ochi, peste zidul despărțitor.

Mînzul se născu chiar în noaptea aceea.

Angelo și Valentina se duceau s-o vadă cu opaițul de untdelemn care arunca umbre de jur împrejur, și înainte de culcare o înveliră pe Zelinda cu o pătură moale.

Odată în pat, nu izbutiră să adoarmă ; stăteau acolo întinși, fără să vorbească, ascultînd taina nopții care suia pînă la cerul fără stele. Deodată se auzi, asemănător cu nota joasă și tremurătoare a unui flaut, nechezatul scurt al mînzului : un nechezat limpede, copilăresc, urmat de un copilăresc strănut.

Coborîră scările în goană ; Sofia luă opaițul și în lumina roșietică apăru mînzul încă umed, sprijinit ca printr-o minune pe lungile lui picioare tremurătoare. Mamă-sa îl lingea fără încetare, ca să-l usuce. Mînzul făcu din nou să i se audă nechezatul și bătrînul Zurito răspunse, arătîndu-se la zidul ce despărțea

boxele. Sofia o mînă spre casă pe Valentina, să nu răcească, și-l expedie și pe Angelo.

— Întoarceți-vă în pat, le spuse. Aici nu e nimic de făcut. Am eu grijă.

În noaptea aceea, Valentina visă Bosa. De la gurile rîului, care cobora șerpuind spre mare prin cîmpul bogat în livezi și vii, vedea profilul cafeniu și ruinat al castelului Malaspina ; își amintea că fusese fericită, jos în livezi sau coborînd rîul în barcă, cu mulți ani înainte ; dar fericirea era o amintire îndepărtată, decolorată de timp : Angelo nu era, murise soldat, ca fostul logodnic al cumetrei Verdiana. În vis, era un pumn de țărînă pe care ea îl strîngea zadarnic și care-i scăpa printre degete ca nisipul de pe țărmul mării.

Cînd se trezi, tîrziu în dimineața sură, locul lui Angelo de lîngă ea era gol. Cu greu se ridică în capul oaselor, își văzu chipul în oglinda comodei, își pipăi pîntecul umflat sub cămașa subțire. Era caraghioasă scufia pe care o purta peste părul încîlcit. O smulse și o aruncă departe. Scoase picioarele de sub așternut și încetul cu-ncetul, ca să nu alunece, se dădu jos din pat. Simți sub tălpi podeaua de lemn și își aduse aminte că umblase desculță în noaptea aceea, lucru ce nu i se întîmplase de mult.

Mai dăinuia încă tristețea visului, dar se topea pe măsură ce lucrurile dobîndeau consistență în jurul ei : scăunelul cu care bătu în podea, potrivit înțelegerii, ca semn că se trezise, marmora rece a scrinului, însuși trupul ei gol, pe care-l văzu în oglindă cînd își scoase

cămașa. Începu să se îmbrace în grabă, gîndindu-se că ar fi putut să urce cineva. Nu-și simțise niciodată pîntecul atît de greu, dar nu o încercau nici durerile, nici greața, nici frica. Îi spuseseră că, la un moment dat, aveau să înceapă durerile facerii, care ar fi crescut treptat în tărie. Dintr-o dată își aminti că în ajun se născuse mînzul și aceasta i se păru de bun augur, și pentru ușurința cu care fătase Zelinda : părea că fără dureri. Senzația de neplăcere încercată în visul în care Angelo nu era decît un pumn de țărînă pieri cu totul și făcu loc unei bucurii copilărești pentru nașterea călutului. Toți copiii din vecini veniră să-l vadă și se uitau la el din spatele grilajului de lemn sub supravegherea Valentinei. Se iviră și oameni în toată firea și cu toții ziceau că era un mînz frumos, de mare rasă din partea tatălui, fiindcă mama — ziceau — e o rățușcă, o pitică. Valentinei nu-i era pe plac aceasta.

— Sînt pizmași, gîndea.

O femeie înaltă și slabă, uitîndu-se cu înțeles la pîntecul Valentinei, zise cu jumătate de glas că-i un adevărat păcat că femeile nu nasc fără dureri. Se numea Feliciana Spanedda, fata lui Amedeo Spanedda și a lui Lica Piras, doi bătrînei atît de mărunței de stat, încît părea cu neputință să fi adus pe lume o femeie atît de înaltă ca Feliciana. De aceea, în sat se răspîndise vestea că fusese părăsită de o șatră de țigani, care trecuse prin împrejurimile comunei Norbio, cu vreo cincizeci de ani înainte.

Femeia avea înfățișare de țigancă. Se îmbrăca de parcă ar fi trăit de cînd e lumea în șatră, purta părul legat cu fire de lînă colorată și era plină de brățări, de lănțișoare și de inele, cărora nimeni nu le cunoștea proveniența și, tot ca țigăncile, umbla cu cerșitul deși părinții ei erau oameni cu dare de mînă. Ghicea în palmă și prevedea viitorul, la concurență cu vrăjitoarele profesioniste din Norbio, cele ocrotite de sfîntul Sisinnio.

Feliciana, cum îi era obiceiul, întinse mîna lungă și galbenă. Valentina îi dădu un ban. Atunci, femeia îi luă stînga și, aproape cu sila, încercă să-i vadă palma. Valentina se feri, apoi încuviință curioasă, dar nu fără îngrijorare.

— Mînă de doamnă, șopti femeia. Apoi adăugă : Așteptați un copil ?

Valentina rîse : într-adevăr, nu era nevoie de o ghicitoare pentru a înțelege lucrul acesta.

— Cum o să meargă ? întrebă cu ochii aplecați.

— Oh ! bine, foarte bine ; n-o să simțiți nimic, domnișoară !

— O să fie băiat sau fată ? mai întrebă Valentina.

— Băiat ! Băiat ! zise sigură de ea țiganca, sumețindu-se.

Valentina îi mai dădu un ban. Era bucuroasă, deși își dorise totdeauna o fetiță. De altfel, mai era încă o speranță, înțelesese că „țiganca“ vorbea într-o doară.

— Fericire ! ... Fericire ! ... mai zise, fugind cu un vag semn de salut.

Mînzulețul stătea drept pe picioarele lui subțiri și chiar făcea cîțiva pași. Mama lui, împingîndu-l cu botul, îl îndepărta de la sine, dar el se întorcea doar cît îi ajungea ca să-și vîre capul sub pîntec și să sugă, scuturîndu-și de plăcere codița bălană. Era foarte slab, cu un cap mare osos și, ca maică-sa, era roib și avea o lungă stea albă, care de pe frunte îi cobora pînă la botul trandafiriu și moale, și, tot ca ea, era pintenog la trei picioare.

„Pintenog la trei picioare, regele îi stă-n spinare", se rostise domnul Manno, ridicîndu-i buzele cu două degete și silindu-l să-și deschidă gura fără dinți. Dar Valentina văzu, cu mare uimire, că din gingii începeau să răsară, albi ca neaua, dinții din față.

Zilele se făcuseră dintr-o dată mai reci, așa că Angelo, ca să ferească boxa, o închise cu pînză de sac bătută în cuie de zid și de grinzi.

Cînd ducea de mîncare Zelindei, Valentina simțea o căldură agreabilă și-i plăcea să adaste acolo și să mîngîie mînzul, care era de o nespusă gingășie și căuta să-i sugă degetele. Ea îl lăsa în voie și între timp îi cerceta dinții din față, care îi și răsăreau printre buze. Acolo simți prima împunsătură, cînd se iviră durerile facerii. Mai mîngîie o dată mînzul și plecă în grabă. Îi spuseseră că trebuie să se culce imediat în pat și să le dea de știre celor din casă.

Angelo se dusese, chiar în ziua aceea, să inspecteze tăierea pădurii. Era, însă, acolo Sofia, și-i ajunse o privire de îndată ce apăru în pragul bucătăriei, pentru a înțelege.

O ajută să urce încetișor la etaj, o întinse în pat și alergă să cheme moașa și medicul.

Rămase singură în casă, întinsă, nemișcată. În răstimpuri, durerile ascuțite se repetau : ca și cum un cuțit i-ar fi sfîrtecat pîntecul de la coapsă pînă la buric. Dacă ar fi fost cineva de față, ar fi cerut ajutor, cu toate că știa că nu e nimic de făcut. Dacă Angelo ar fi fost lîngă ea, ar fi ținut-o de mînă, iar ea, s-ar fi simțit mai puternică. Fu ispitită să se scoale, să-și strige surorile în gura mare, de la fereastră : ar fi auzit, cu siguranță, dar pe urmă hotărî să n-o facă. Mai bine să aștepte, nimeni nu putea să-i aline durerile : erau tributul pe care trebuia să-l plătească, prețul dragostei de care se bucurase. Încercă să se gîndească numai la asta și se simți ușurată. Cînd durerea era pe punctul să vină, ea o simțea, se încorda în sinea ei, cu mîinile încrucișate pe pîntec : nu țipa, nu gemea, tăcea, nemișcată. În sfîrșit, Sofia se întoarse cu moașa, doamna Clorinda, o femeie cu păr roșu, slabă, osoasă, care-și cunoștea bine meseria, după cum spunea lumea. Le auzi suind scara de lemn cu pași grăbiți și, pentru prima oară, cedă. Durerea o găsi fără apărare, o înșfăcă necruțător. Își auzi propriul urlet, de parcă n-ar fi fost ea însăși cea care urla. În același timp, văzu deasupra ei chipul pistruiat și brăzdat al moașei.

— Dacă țipi e mai rău, zise, vîrîndu-i mîinile mari și calde pe sub fuste.

Valentina le simţi puternice, vînjoase, pricepute şi obscene.

Durerea care se întorcea asemenea unei gheare ce-i răsucea măruntaiele, fu prinsă cu îndemînare şi azvîrlită departe. Moaşa îşi şterse cu grijă mîinile de cîrpa întinsă de Sofia. Îşi înălţă fruntea spre tavan cu un aer triumfător, apoi se aplecă din nou deasupra Valentinei, începu s-o dezbrace cu gesturi sigure, în timp ce o privea în ochi, cu ochii ei verzi de pisică bătrînă.

— Greul, îi spuse, arcuindu-şi buzele într-o strîmbătură ce se voia drăgăstoasă, greul încă n-a venit ; dar tu fii gata, nu te lăsa prinsă, alungă-l.

Sofia o ajuta. Timp de o clipă, o ţinură complet goală pe cuvertură, apoi o aşezară sub cearceafuri.

— Cît e de frumoasă, zise moaşa, şi-şi petrecu mîinile pe sub spinarea ei ; apoi de-a lungul şoldurilor pînă la pulpe.

Valentina se simţea învăluită în căldura acelor mîini mari. Moaşa vorbea îndesat, din vîrful buzelor, de parcă ar fi citit paginile unei cărţi sau ar fi rostit rugăciuni.

Veni şi cumătra Verdiana. Avea două şuviţe de păr răsucite în cîrlionţi pe tîmple şi o basma roşie în jurul capului. Valentina îşi dădu seama abia acum că purta două cerculeţe de aur în lobul urechilor mici şi roşii, iar faţa îi era acoperită de zbîrcituri dese şi subţiri. Nici de acestea nu-şi dăduse seama niciodată. Era ca şi cum Verdiana ar fi îmbătrînit dintr-o dată.

Cu un semn scurt şi autoritar, moaşa porunci să se facă linişte. Verdiana nu scoase nici un cuvînt, în timp ce se zorea să aducă pături, apă caldă, ştergare. Timpul trecea, durerea devenea tot mai puţin agresivă. Valentina auzi cum se deschide poarta, auzi copitele lui Zurito pe pietrişul din curte şi glasul lui Angelo, care-şi striga mama. Apoi Angelo fu lăsat să intre.

— Numai pentru o clipă ! zise femeia cu părul roşu.

El se aruncă în genunchi lîngă pat, îi mîngîie fruntea, o sărută pe obraz ; apoi, aproape cu sila, fu dat afară. Valentina gîndi că mai tîrziu avea să se întoarcă, pruncul trebuia doar să se nască odată, aşa cum se născuse mînzul, şi acea lungă aşteptare avea să se termine. În schimb, se prelungi timp de ceasuri întregi. Veni şi doctorul Fulgheri. Ea văzu aplecat asupră-i chipul său bărbos, ochelarii încercuiţi cu aur, dinţii albi într-un zîmbet liniştitor ; simţi mîinile sale uşor nesigure, cu vîrful degetelor reci. Apoi, mîinile acelea făcură un gest de liniştire, aproape sacerdotal, şi medicul plecă.

Imediat după aceea, ca pentru a destrăma o vrajă, moaşa îi vîrî mîinile sub cămaşă şi degetele sale străbătură acelaşi drum ca ale medicului. Ea, Valentina, se simţi din nou mai sigură, mai ocrotită. Fu deajuns clipa aceea de uitare, pentru ca durerea să pună iar stăpînire pe ea dintr-o dată, sălbatică.

— S-a rupt apa, zise moaşa, lăţindu-şi faţa vrăjitorească într-un zîmbet bărbătesc, radios.

Verdiana aduse alte cîrpe și cearceafuri încălzite la flacăra căminului ; așternutul fu schimbat, fu aprinsă o lampă cu acetilenă care inundă odaia într-o lumină orbitoare. Dar așteptarea nu se sfîrșise. Două cearceafuri fură legate la capul patului, răsucite ca frînghiile și fixate puternic de cealaltă parte.

— Apucă de-aici, strînge și trage tare cînd vine clipa.

Dar clipa nu venea. Durerea adormise în ea ca un animal sălbatic hăituit și obosit. Învăluiră lumina ca să n-o supere, îi dădură să bea o doftorie caldă. Valentina bău doftoria cu înghițituri rare, o simți cum coboară în stomac și i se păru că vietatea tolănită în ea o soarbe. Auzi bătaia ceasurilor de la o clopotniță îndepărtată ce i se păru necunoscută și ațipi legănată de clopote. Dar moașa o scutură, trebuia să rămînă trează, să-și dea de lucru, nu putea să doarmă, pruncul acesta trebuia doar să se nască.

La două noaptea se întoarse doctorul Fulgheri.

— Dacă pînă în trei ceasuri nu se întîmplă nimic, trebuie să operăm, zise. Să aveți la îndemînă multă apă caldă. Și lăsă acolo trusa cu instrumente.

Sofia și Barbara se îmbrățișară plîngînd. Moașa zise că nu era nici o primejdie, că avea să nască singură. Se auzi un geamăt lung și toate trei se repeziră la pat. Valentina se agățase de cearceafuri și încerca să se ridice în capul oaselor. Moașa o sili să se întindă la loc, îi vîrî în gură o batistă curată ca să nu-și

muște limba, se spălă pe mîini în lighean, mai ceru apă, o îmboldi să-și adune toate puterile și o apucă de încheietura mîinilor.

— Acum trebuie să izbutești, zise, dacă nu, doctorul o să fie nevoit să te taie. Ești tînără, ești tare, hai, curaj !

Valentina se agăță cu și mai multă putere de cearceafuri, mușcă batista din gură și simți că, încetul cu-ncetul, lucrul începea să se întîmple. Printre pleoapele întredeschise, vedea fața Sofiei, a Verdianei și cea roșietică a moașei, dar în însuși ritmul propriei răsuflări, lumina care inunda odaia alterna cu bezna. I se părea că nu ea naște, ci că ea este născută, cu atîta suferință și trudă. Mai încercă o durere groaznică, scuipă batista pe care i-o înfipseseră între dinți și scoase un țipăt asemănător cu urletul unui cîine ; apoi, fiindcă durerea înceta, se destinse încetul cu-ncetul. Întrevăzu o formă roșie, sîngerîndă, în mîna moașei, ceva care semăna cu un iepure proaspăt jupuit.

Simți că o spălau cu o cîrpă muiată în apa încropită și încercă o senzație de ușurare, de recunoștință. Auzi un scîncet care-i aminti nechezatul mînzului, dar acesta era un sunet ascuțit, repetat, chinuit, ca un protest. Acum doamna Clorinda, Sofia și Verdiana se ocupau de copil, ale cărui scîncete se auzeau tot mai departe ; lîngă ea se afla Barbara, zguduită de suspinele care urmează plînsului. Îi mîngîie chipul, o șterse de sudoare, iar ea se simți năpădită de o dulce bunăstare. Încet-încet, adormi cu capul Barbarei lîngă al ei și își percepea somnul ca pe o aromă bună, ca pe

o senzație palpabilă de bunăstare ce se lărgea în toropeala oboselii sale.

Mai tîrziu, Sofia intră în vîrful picioarelor, stinse luminile și trase obloanele de la fereastră. Se apropie de pat, întinse o pătură de lînă deasupra Barbarei care dormea, atentă să n-o trezească pe Valentina.

Barbara se trezi cînd lumina inunda odaia. Valentina mai dormea, așa i se păru. Văzu profilul ei de copil și fața foarte palidă. Îi atinse ușor părul. Avea buzele întredeschise și zîmbea. Nici pieptul, nici părul nu i se mișcau, de parcă n-ar fi respirat ; nemișcarea îi era ireală, ca și frumusețea. Barbara n-o văzuse niciodată așa de frumoasă pe Valentina și nu rezistă ispitei de-a o pipăi și de-a o săruta : dar cum o atinse, se simți străbătută de un fior de groază. Era de gheață. Ridică pătura, văzu un lac de sînge, scoase un urlet și căzu, răsturnîndu-se pe spate. Imediat alergară într-un suflet Sofia și Verdiana, casa se umplu de strigăte, de suspine, de pași grăbiți. Veni și doctorul Fulgheri.

— Nu v-ați dat seama ? spuse el, aruncînd o privire moașei.

— Dacă mi-aș fi dat seama ! ... șopti ea cu un oftat.

Medicul își puse ochelarii, scoase din buzunar stetoscopul, dar nu atinse trupul cu instrumentul, nu-i luă nici măcar pulsul. Se aplecă asupra ei și o sărută pe frunte. Angelo izbucni în hohote.

— A murit de cel puțin două ceasuri, zise medicul cu voce tare.

Hohotele lui Angelo, care semănau cu urletul unui animal rănit, umpleau toată casa.

În bucătărie, Verdiana îi întinse o ceașcă de cafea fumegîndă ; el o luă și o aruncă în cămin, fără să rostească un cuvînt.

Valentina, care nici cu puține zile în urmă nu-și arăta cei optsprezece ani ai ei, acum, moartă, părea o fetiță. O îmbrăcară în rochia de nuntă, de culoarea turturelei, și o așezară jos în biroul lui Don Francesco. Între mîinile încrucișate pe piept ținea micile mătănii de sidef.

A doua zi avu loc înmormîntarea. Racla albă și ușoară fu purtată pe umeri de pădurari. Lumea, care se adunase pe malurile rîului și în curțile caselor vecine, sui albia plină de pietriș, țîșni din ulicioare și de după garduri și formă o mulțime care se rîndui ca la o poruncă și începu să coboare încet povîrnișul.

Pe bucata de drum dintre biserică și cimitir se ridicară, cîntînd *avemaria*, vocile albe și învăluite ale femeilor.

În tot satul și peste toată cîmpia dimprejur se auzea cîntecul acela, dulce și trist ca un cîntec de leagăn.

Mulțimea aceea eterogenă și compactă oferea Valentinei ultimul obol de dragoste ; își exprima solidaritatea față de deznădejdea lui Angelo, cu un simț de tăcută răzvrătire și de protest îndurerat.

Valentina fusese așezată în pămîntul de culoarea tutunului care-l primise, cu cîteva luni în urmă, pe unchiul Raimondo Collu. Dar

bătrînul slujitor ajunsese la capătul vieții ca un fruct copt, uscat de soare, care se desprinde firesc de pe creanga istovită.

Valentina abia începuse să trăiască. De aceea o jelise satul. Angelo simțise la ceilalți propria sa durere ; apoi, totul se sfîrșise ca în manifestarea exterioară a unui rit. Le văzuse chiar și pe maică-sa și pe cumnate dereticînd prin casă, adunînd albiturile, desfăcînd paturile cu obișnuita, rapida lor eficacitate, în odăile unde se întîmplase lucrul acela groaznic, iar el rămăsese singur cu durerea lui, care acum nu-și mai găsea sprijin sau împărtășire în afară, pentru că totul se sfîrșise. Nu știa nici măcar unde să se așeze. Pînă adineaori, jumătate din sat i se perindase prin fața ochilor, trebuise să strîngă sute de mîini, să asculte de sute de ori fraza mereu aceeași : „O s-o reîntîlnim în rai", la care el răspundea mușcîndu-și buzele pînă la sînge.

Veniseră și pădurarii toscani. Renato Granieri, care devenise oarecum șeful lor după moartea lui Antola, mai ales după incendiu, și era oarecum și prietenul său, îl privise cu fața lui aspră, impasibilă, și ridicîndu-și ochii pieziș spre tavan, spusese : „Bătu-te-ar nevoile, Doamne !"

Oamenii din jur se grăbiră să-și facă semnul crucii. Dar o asemenea sudalmă, auzită de atîtea ori în gura toscanilor, de data aceea i se păru altfel : o simți mai sinceră, mai dreaptă decît o rugăciune.

Zilele treceau ; treceau cu micile lucruri cotidiene și Angelo nu mai plîngea, dar împietrise pe dinăuntru. El, care nu făcuse niciodată o călătorie adevărată, fusese doar la Ales pe vremea seminarului și la Cagliari, acum se gîndea să plece, să se ducă departe pentru totdeauna. Nu putea trăi în locurile și în aceeași casă unde trăise cu ea. Totuși, trăia și lăsa să treacă zilele cu ideea aceea fixă. Iar durerea creștea cu timpul : cunoașterea acestei noi stări, a acestei realități disperate, devenea din ce în ce mai sigură.

Fetița i se părea urîtă, îngrozitoare, și fără să-și dea seama, o socotea răspunzătoare de moartea mamei sale.

Într-o zi, intrînd în casă, o găsi pe doică alăptînd-o. Felul ei lacom, animalic, de a suge îi aminti laptele de care erau plini sînii Valentinei și simți o strîngere de inimă.

Ieși din odaie fără să rostească un cuvînt.

Bătuse cîmpii cu plecările, dar apoi descoperi că ar fi fost mult mai ușor să moară, fără prea multă vorbă și fără păreri de rău. Încetul cu-ncetul, acesta deveni gîndul său dominant, care nu-l mai părăsi. La Norbio, sat cu oameni simpli, dar nu și supuși și resemnați, sinuciderea fusese totdeauna destul de frecventă.

Era de ajuns o dezamăgire din dragoste, o răsturnare economică, o umilire. Se omorau spînzurîndu-se sau aruncîndu-se în fîntînă. Rareori se întîmpla ca vreunul să-și taie vinele sau să-și tragă un glonț de pușcă în cap.

Cine coace înăuntrul lui gîndul cel rău, îl și făptuiește, într-o clipă de nebunie lucidă.

Ca toți ceilalți, Angelo purtă cu sine gîndul acesta, se obișnui cu ideea și, într-o după

amiază, ajuns la capătul răbdării, parcă în prada unui raptus, se urcă repede și tăcut în camera lui, sigur că, într-o singură clipită, suferința i s-ar fi curmat. Avea s-o ucidă cu un foc de revolver. Luă unul din sertar, îi mîngîie mînerul de lemn de rădăcină, controlă cu degetul mare mecanismul de încărcare, bine uns, care funcționa perfect, ridică fără efort cocoșul, îl coborî ținîndu-l cu degetul ca să nu-l declanșeze în gol. Chiar și în clipa aceea, vechiul pistol îi era drag. Era unul din acelea pe care Don Francesco le purta mereu asupra lui, iar lemnul și oțelul păstrau parcă amintirea mîinii sale de om bătrîn, subțire și puternică. Îi păru rău la gîndul că, după aceea, șeful de post avea să-l sechestreze. Dar înainte să-l încarce, se gîndi că pistolul nu era destul de sigur: fără îndoială, era mai bună pușca. Puse la loc pistolul: desprinse pușca de pe perete. O cercetă atent, citi pentru nu se știe a cîta oară numele meșterului francez gravat pe patul armei și data de fabricație: 1810. Dacă un foc de armă putea să omoare un mistreț, cu atît mai mult putea să-i vină de hac unui om. O încărcă, îndesînd o doză mare de pulbere: gesturile lui erau precise, automate. Nu era nevoie să se străduiască pentru a nu se gîndi. Așeză capsa în focos, își descălță ghetele și ciorapii, apoi se întinse ținînd pușca între genunchi și potrivi țeava în gură. Țeava avea un gust amar. O strînse cu dinții din față, trăgîndu-și limba îndărăt. Cu degetul mare de la piciorul drept căută trăgaciul încovoiat. Își închipui lovitura ce i-ar fi zdrobit capul.

Printre multele zgomote care ajungeau pînă la el desluși huruitul pietrei de moară, scîrțîitul pompei de apă, o ușă deschisă și închisă dintr-o dată, apoi, din bucătărie, vocea Sofiei:

— Angelo, ești acasă? Coboară că a venit Renato!

I se părea că auzise pasul greoi al unei perechi de bocanci cu ținte.

Așadar Renato era acolo. Cu atît mai bine, în felul acesta Sofia nu avea să fie singură. Venise chiar la țanc, Granieri!

Sofia îl mai strigă, el nu suflă o vorbă. Căută cu degetul trăgaciul, îl găsi, apăsă ușor, cu băgare de seamă, pînă la declanșare, strîngînd între dinți țeava rece și amară. Îi simți cu limba marginea rotundă și netedă. Apăsă pînă în fund, cocoșul sări, dar glonțul nu porni.

Sofia continua să-l cheme.

O auzi cum urcă.

Își încălță din nou ghetele, atîrnă pușca la loc și coborî încet scările.

Granieri isprăvea de sorbit cafeaua pe care i-o oferise Sofia.

— Cer iertare că te-am deranjat acasă, vorbi el, așezînd ceașca goală, dar trebuie să-ți vorbesc. Mîine dis-de-dimineață mă întorc în pădure.

— Nu mă deranjezi, răspunse Angelo, strîngîndu-i mîna.

Sofiei îi fu destul să se uite la fața lui, ca să priceapă că trebuia să se fi petrecut ceva grav. Dar Angelo nu se mai destăinuia de mult mamei sale, iar ea era îngrijorată de tă-

cerea aceea chinuitoare, de felul lui de a sta singur, nepăsător la toate. Şi totuşi în ziua aceea, ceva se întîmplase, o simţea. Cînd îl întrebă, Angelo răspunse expeditiv : „Nu s-a întîmplat nimic".

Granieri îi făcu un semn să iasă. El încuviinţă şi aprinse o ţigară. Ieşiră în curte, apoi coborîră ulicioara povîrnită care ducea la grădina familiei Manno.

— Ce voiai să-mi spui ?

— E vorba de antrepriza aceea, zise toscanul. Toţi în sat vorbesc, au sosit şi cîţiva străini ; oameni pe care-i cunosc, pistoiezi, noi sîntem din Maremma toscană. Am auzit că şi dumneata ai lua parte la licitaţie şi voiam să ştim, eu şi tovarăşii mei, care-i adevărul, ca să luăm o hotărîre. Vezi, pistoiezii ăia sînt lacomi, şi au să exploateze nu numai pădurile ci şi pe noi, muncitorii. Dacă antrepriza o iei dumneata, Uras, şi dacă ne vrei, noi rămînem în serviciul dumitale ; dar dacă o iau ăia, ne facem bagajele.

Reluaseră coborîşul şi ajunseseră în dreptul uşii de la grădină, care se închidea pe dinăuntru cu un zăvor. Angelo îşi petrecu mîna printre stinghiile de lemn şi trase zăvorul pe şinele de fier ruginit. Zîmbi în sinea lui din pricina încuietorii aceleia cu totul simbolice şi zise :

— Îmi pare rău, dragă Granieri, dar nu pot să-ţi spun nimic sigur. Eu şi uitasem de antrepriză.

— Înţeleg, dar ar fi păcat ! răspunse toscanul, oprindu-se lîngă un păr încărcat de fructe. Păcat ! continuă, pentru că ai face o afacere ; tăierea copacilor ar fi cum o vrei, iar noi am fi bucuroşi să lucrăm cu dumneata. Ne-am simţi bine cu toţii. Tovarăşii mei m-au însărcinat să vin să ţi-o spun, ca să ţii seama.

— Bine, bine, zise Angelo căzut pe gînduri, în timp ce Granieri îl iscodea cu ochii lui cenuşii, îţi mulţumesc, o să ţin minte.

Urmă o clipă de tăcere, apoi se salutară şi Granieri îşi dădu seama că Uras era ca „un somnambul". Aşa le spuse tovarăşilor săi şi mai zise că nu prea era mult de sperat ca în asemenea stare să se ocupe de antrepriză.

Acceptă ceaşca de cafea pe care i-o pregătise maică-sa şi nu se trase înapoi cînd ea, mîngîindu-i obrazul, îi zise că trebuia să se radă.

Întrebă unde e Maria Cristina. Îşi aminti că n-o auzise plîngînd toată după-amiaza. O găsi în grădina familiei Manno, în braţele Mariei Rosario Lampis, care fusese angajată ca doică. Femeia şedea într-un jilţ comod de nuiele, sub nuc, şi adormise în timp ce fetiţa sugea ţîţa ce ieşea din cămaşa descheiată. Ţîţa era tare, albă şi candoarea sînului contrasta cu culoarea brună a mîinilor, şi a feţei. Maria Cristina era învelită în scutece şi acoperită cu un colţ al maramei roşii cu ochiuri largi ce fusese a Valentinei. Angelo fu cuprins de duioşie. Aplecîndu-se, o luă cu grijă şi simţi căldura pe care o emana corpul ei mic. Era pentru prima oară că o lua în braţe şi pentru prima oară se simţi vinovat.

Pășea pe pietrișul alb călcînd apăsat fără motiv ; cu acea stîngăcie pe care o au bărbații cînd țin în brațe un copil. La un moment dat, Maria Cristina se strîmbă ; fetișoara ei se zbîrci, gura i se căscă și începu să plîngă. Angelo se întoarse spre femeie, se aplecă și așeză fetița în poziția de mai înainte. Doica o luă din nou în brațe. Se liniști imediat, se cuibări și, orbecăind, se agăță iar de sfîrcul încă umed. Angelo rămase cîtva timp să se uite la ele. Lacrimile îi năpădeau obrajii, dar lui nu-i păsa să le șteargă, în timp ce se plimba cu mîinile în buzunare, pe strîmta alee de sicomori.

Se plimbă în sus și-n jos, apoi sui către casă. În bucătărie, mama lui pregătea cina.

După moartea Valentinei, inginerul se văzuse cu Angelo doar în fugă, în casa lui Salvatore Manno. Angelo se ducea rar acolo, mai ales după cină, doar dacă nu venea anume Dolores, să-l ia. Ea, cît se poate de serioasă, sosea cu pașii ei mici și hotărîți, ținîndu-și vîrful cozilor strîns în pumni, o saluta pe Sofia și, dacă Angelo nu era acolo, se ducea să-l caute. Găsindu-l, se oprea, și bătea cu piciorul în pămînt, își ridica bărbia cu un gest autoritar, îl lua de mînă și, fără să spună un cuvînt, îl trăgea după ea. El o urma fără să protesteze. Nici o altă persoană nu avea puterea să-l smulgă din singurătatea și mutismul său. Cînd erau singuri, Dolores izbutea chiar să-l facă să vorbească. Erau, de cele mai multe ori, discuții de copii. Ea vorbea liniștit despre Valentina, zicea că o văzuse în vis și că vorbise cu ea.

— Dacă vrei s-o întrebi ceva, n-ai decît să-mi spui, și eu mîine sau poimîine îți dau răspunsul, pentru că o visez ori de cîte ori vreau.

Angelo găsea o ușurare în absurdele conversații cu Dolores ; îi erau necesare.

Inginerul nu mai vorbise de antrepriza pădurilor, dar continua să se gîndească la această zi, căuta, pe seama lui, o soluție.

Condițiile economice sarde și politica insulei treceau printr-un moment prost și n-ar fi fost ușor să se obțină un împrumut. „Războiul tarifelor“ cu Franța întrerupsese exporturile în țara aceea, și diferite instituții bancare dăduseră faliment.

Răsunător fu falimentul Creditului Agricol Industrial Sard și al Casei de Economii din Cagliari. Primele zvonuri defavorabile se răspîndiră în februarie 1887 și cu toate că „Viitorul Sardiniei“ se străduia să liniștească opinia publică, orice încercare în acest sens se dovedi zadarnică : agențiile periferice și sediul din Cagliari fură luate cu asalt și, după cîteva zile, operațiunile se văzură întrerupte.

Și domnul Manno urmărea evenimentele, și chiar în ziua aceea se întorsese cu diligența de la Cagliari, unde avuseseră loc mari dezordini, din cauza nemulțumirii populației, și povesti cum un reprezentant al poliției — după ce din înaltul bastioanelor se aruncase cu pietre în soldații ce căutau să bareze demonstranților drumul spre Prefectură — ordonase trupei să

deschidă focul asupra mulțimii, și un tînăr muncitor fusese lovit.

În zilele următoare se află că tînărul murise de tetanos.

Adeseori, în casa Manno, se vorbea de lucrurile acestea și Dolores asculta foarte atentă, dar fiindcă nimeni nu se îngrijea să răspundă la întrebările ei, se răzbuna mai tîrziu pe Angelo. Voia să știe ce anume este un Institut de Credit, ce este tetanosul și, în nevinovăția ei, nu-și explica de ce soldații, care trebuie să apere patria (aceasta o învățase la școală), pot să tragă asupra cetățenilor care erau, după părerea ei, o parte a patriei.

A vorbi despre politică devenise un obicei. Cei care, de fapt, vorbeau erau inginerul și domnul Manno ; ceilalți ascultau, inclusiv Angelo, care, ca și Dolores, ar fi avut nevoie de numeroase explicații. Dar un lucru părea limpede, chiar și fără explicații, și anume că a obține un împrumut de la una din băncile acelea în faliment ar fi fost cu neputință.

Într-o seară se discuta despre mina de la Djebel Ressas, în Tunisia. Această mină, părăsită timp de secole, fusese concesionată în 1828 unui inginer francez care nu o exploatase, iar în 1868, baronului Giacomo Castelnuovo, fost medic al Beyului și apoi al lui Victor Emanuel al II-lea, ca răsplată pentru serviciile aduse. Baronul Castelnuovo exploatase, cîtva timp, marile depozite de zgură încă bogate în metal, care zăceau în jurul minei, dar după aceea îndatorîndu-se unor bănci sarde, fusese nevoit să cedeze mina creditorilor, care constituiseră Societatea Minieră Metalurgică Italiană, al cărui consilier autorizat devenise inginerul Antonio Ferraris. Perspectivele erau bune, deoarece la Djebel Ressas erau imediat recuperabile cel puțin șaptezeci de mii de tone-zgură, care, vîndute, ar fi stins datoria și ar fi îngăduit să se înceapă exploatarea minei.

Aceasta era mica marjă pe care inginerul miza pentru a obține, în mod cu totul excepțional, suma trebuincioasă lui Angelo pentru antrepriza pădurii de la Aletzi.

— Bineînțeles, îi spuse într-o seară pe cînd urcau împreună strada Roma, nu te-ai mai gîndit la afacerea aia cu antrepriza.

— Nu m-am mai gîndit ; dar îmi închipui că, dată fiind situația băncilor...

— Maică-ta e de acord ?

— E de acord.

— Bine ! Sînt sigur că voi obține un împrumut de la administrația Societății. Sînt de ajuns optzeci de mii de lire.

Angelo simți că i se taie răsuflarea : suma i se părea enormă, îl înfricoșa. Inginerul îl înțelese și-i strînse prietenește brațul.

— Te așteptai să fie nevoie de mai puțin ?

— Nu, răspunse el prompt, dar mi se pare o sumă uriașă.

— Nu vreau să dau impresia că te silesc să faci un lucru pe care nu-l vrei, zise calm Ferraris, dar sînt sigur că e vorba de o afacere ; am să fiu alături de tine, am să te ajut în toate felurile.

— Aș putea să încerc.

— Foarte bine !

Își strînseră mîinile și, ajunși la hanul unde Ferraris locuia de atîția ani, intrară să bea.

Sofia era convinsă că moartea Valentinei ștersese definitiv din mintea lui Angelo acea idee ce i se păruse nebunească încă din prima clipă. Acum însă i se părea un noroc că planul acela aiurit, așa îl judeca ea, îl smulge pe Angelo din apatia și din inerția în care căzuse. Cînd Angelo îi vorbi despre aceasta, fu primul gînd ce-i străbătu mintea : tot restul avea o valoare secundară. Era vorba să pună ipotecă pe avere ? De acord, numai pentru ca el să-și recapete gustul de viață, să redevină cum era înainte. Era lucrul pe care nu se ostenea să-l ceară în rugăciunile ei. De aceea, încuviință imediat ; ziua stabilită pentru licitație se apropia. Domnul Manno, pus la curent, aprobă și-i oferi o sumă pentru primele cheltuieli. Egidio Costa, perceptorul comunal, era și gestionarul sucursalei Băncii din Napoli. Prin intermediul său, Societatea Minieră Metalurgică Italiană avea să-i transmită lui Angelo cele optzeci de mii de lire. Angelo se găsi astfel cu un cont deschis la sucursala Băncii din Napoli, cu cont pentru o sumă care, pe vremea aceea, și mai ales la Norbio, părea uriașă. Trebui să facă o călătorie la Cagliari în tovărășia inginerului, deoarece cîteva persoane influente voiau să-l cunoască. Se întîlni cu deputatul Ghiani Mameli, care jucase un rol atît de important în răsunătoarele evenimente economice din ultimul timp, și favorizase cu toată greutatea autorității sale, acordarea de împrumut „curajosului" tînăr. Ghiani Mameli cunoștea satul Norbio și deplîngea, ca și Angelo, ușurătatea cu care piemontezii exploataseră pădurile de acolo.

Bătrînul om de afaceri, la întrebările căruia Angelo răspunse mereu cu calm și înțelepciune, îl puse la curent cu unele operațiuni financiare și-i destăinui cum, după ani de nesiguranță și de violente contradicții, se împlineau în sfîrșit sorții Tunisiei ; cum în Italia cercurile mai sensibile la problema tunisiană deveneau atente și cum se căuta să se creeze în țară o serie de întreprinderi italiene care să echilibreze influența franceză. În acest plan clarvăzător — zise Ghiani Mameli, mîngîindu-și favoriții și ațintindu-și ochii săi de felină asupra celor nevinovați ai lui Angelo — intra atît cumpărarea liniei ferate Tunis-La Goulette, cît și potențarea minei Djebel Ressas, susținută de însuși Ghiani Mameli și favorizată de deputatul Cocco Ortu și de Pasquale Umana, apropiați politicește de Crispi, „steaua suitoare a politicii italiene, care urma să umple golul lăsat de regretatul Camillo Benso di Cavour".

Din toată zeama aceea lungă, Angelo înțelese limpede doar un lucru : că inginerul manevrase treburile ca un mare diplomat și că din clipa aceea soarta comunei Norbio era legată de politica internațională, în ciuda prefectului și a Intendentului Regal. Inginerul îi făcu semn cu ochiul și, salutîndu-l pe financiar, se îndreptară spre stația diligențelor.

Cîteva zile după aceea, sosiră experţii Societăţii pentru a evalua pămînturile şi casa, doi funcţionăraşi cu hainele lucioase. Fără să încalce secretul profesional, lăsară să se înţeleagă că răspunsul avea să fie favorabil şi că împrumutul avea să fie acordat. Aşa că atunci cînd, cîteva zile mai tîrziu, chiar în ajunul licitaţiei, inginerul îi dădu lui Angelo confirmarea definitivă, oficială, arătîndu-i o scrisoare a lui Ghiani Mameli, tînărul nu se arătă bucuros din cale afară, aşa cum se aşteptase inginerul, care i-o şi spuse.

— S-ar părea că pentru tine, să obţii un împrumut de optzeci de mii de lire pe timpurile astea grele, e lucrul cel mai simplu din lume!

În ziua următoare, se duseră la Primărie. Licitaţia se desfăşura în sala Consiliului. Era lume multă. Mai era şi un reprezentant al firmei Àntola, precum şi Giuseppe Sanguinetti, celălalt concurent. Primarul îndeplini obişnuitele formalităţi şi splendidele păduri de la Aletzi fură scoase la licitaţie pe baza sumei de cincisprezece mii de lire.

Publicul, dincolo de balustrada de lemn, scoase un bombănit de protest. Primarul scutură clopoţelul şi ameninţă că evacuează sala. Firma Àntola oferi imediat treizeci de mii. Angelo tăcea, hotărît să-i lase pe ceilalţi doi să se încaiere, spre a interveni la momentul potrivit.

Inginerul îl privea, aprobînd. Angelo îi rezerva totdeauna cîte o surpriză. Ştia că nu participase niciodată la vreo licitaţie publică şi admira calmul cu care îşi începuse jocul abil.

„Poate că se poartă aşa pentru că nu-şi dă seama de însemnătatea lucrului", îşi zise în sinea lui.

Sanguinetti oferi treizeci şi cinci de mii, dar Angelo tăcu din nou.

Publicul începea să se uite la el cu nerăbdare, unii îi făceau chiar semne întrebătoare. Erau cu toţii păstori de oi, de capre şi porcari. Se afla acolo şi bătrînul Sisinnio Casti, orbul, cu părul lui alb şi pufos, şi cu faţa roşie, acoperită de cicatrici. Îşi ţinea fruntea înălţată de parcă ar fi privit tavanul, asculta tot, vorbea cu cei dimprejur, liniştindu-i.

Reprezentantul firmei Àntola ridică oferta la patruzeci şi cinci de mii. Era triplarea ofertei iniţiale, dar primarului nu-i era încă de ajuns: păstorii aprobau legănîndu-se pe picioare. Se simţea mirosul lor acru şi tăcerea lor plină de aşteptare.

Reprezentantul firmei Àntola oferi cincizeci de mii. Primarul făcu un gest de nerăbdare. Urmă o tăcere. Angelo ridică mîna.

— Şaptezeci de mii, zise cu vocea sa limpede, de bărbat matur.

La Norbio nu e obiceiul să se aplaude. Dar din mica mulţime se ridică un fel de strigăt cînd primarul zise: „Adjudecat!" şi închise registrul. Trecură în biroul primarului pentru formalităţile de rigoare. Îşi puse iscălitura pe un registru, salută grăbit şi plecă.

— Poţi începe şi mîine, zise primarul, şi adăugă: Eşti o vulpe bătrînă, tu!

— E un preţ drept, spuse Angelo.

— Da, e un preţ drept, confirmă inginerul.

Ieşiră.

În aceeaşi zi, Angelo vorbi cu Renato Granieri, şi-i spuse că-i angaja bucuros pe pădurarii toscani.

— Cînd începem ? întrebă Granieri.

— De îndată ce oamenii vor fi gata.

— Dacă-i pe aşa, sînt gata şi astăzi.

— Trebuie să-i dăm domnului Manno răgazul să pună la punct carele : avem nevoie să ducem uneltele sus : securi, cosoarele...

— La început va trebui să ridicăm o tabără. Vom construi barăci şi şoproane.

— Şi, mai tîrziu, case, încheie Angelo. O să clădim şi case. Case modeste, bineînţeles, cît să poţi trăi în ele, zise. Aşa o să vă puteţi aduce şi familiile.

Renato rîse scurt.

— Dacă n-ar fi malaria ! Dar aici e mai rău decît în Maremmna. Familiile noastre, mai bine să le lăsăm unde sînt.

În puţine zile se terminară pregătirile pentru începerea lucrărilor. Renato îl întrebă pe Angelo cum să se orienteze în tăierea copacilor.

— Să se doboare cîte unul la zece, explică Angelo, şi trebuie cruţaţi copacii în plină creştere, uite, ca ăla de colo, precum şi stejarii cu ghindă în stare să mai rodească. Lucrul cel mai important e să facem aşa ca pădurea să poată creşte la loc în timpul cel mai scurt.

— Am înţeles, zise Renato.

Astfel, într-o dimineaţă, pe la sfîrşitul lui noiembrie, valea răsună de lovituri de topor, în succesiune rapidă şi ritmată.

Împărţiţi în două echipe, conduse de Angelo şi de Renato, pădurarii începură de la poalele muntelui care separă Aletzi de teritoriul Ruinalta. Cei care alegeau copacii erau cei doi şefi de echipă. Întîi, se proceda la eliberarea copacului de tufişuri. În afară de mărăcini, pădurea mai era plină de strugurii ursului care, după înflorirea din prima parte a toamnei, se încărcaseră cu fructe roşii, gustoase şi proaspete, încă umezite de rouă. Din cînd în cînd, Angelo îşi vîra cîte unul în gură şi regăsea plăcerea copilărească de a-şi strepezi dinţii cu miezul plin de grăuncioare.

Toscanii, după lunga perioadă de odihnă forţată, munceau cu tragere de inimă. Se auzeau vocile lor vesele şi puternice, în timp ce aşchiile albe săreau în toate părţile, răspîndind mirosul de lemn proaspăt. Angelo recrutase şi un număr de cărbunari din Norbio, care foloseau tufişurile şi arbuştii. Aceşti bărbaţi, negri din pricina prafului fin de cărbune care pătrunsese în porii lor încă din copilărie, se învîrteau tăcuţi printre toscanii cu obrajii roşii şi cu vorba răsunătoare. Nu alcătuiau un grup compact, dar aveau un limbaj al lor fără cuvinte, un fel lent al lor de a căra crengi şi vreascuri, şi de a pregăti groapa pentru cărbunării. Mînuiau sapa de parcă ar fi tîrît-o pe pămînt. Privindu-i, pricepeai cum îşi cîştigaseră renumele de oameni leneşi. Dar nu era lenevie : era un fel de a fi, transmis din generaţie în generaţie, înţelept, instinctiv, regulă de supravieţuire a unei lumi sărace, crescute pe un pămînt fără timp.

Săpau, în pămîntul desţelenit, gropi lungi de un metru şi jumătate şi late de un braţ, nu mai adînci de treizeci de centimetri ; aşterneau un pat de frunze, de crengi subţiri şi deasupra se îngrămădeau alte crengi ceva mai groase pînă atingeau un metru, un metru şi jumătate de înălţime de la nivelul solului, acopereau totul cu pămînt, apoi sfredeleau o deschizătură la bază, întărind arcul ascuţit cu pietre de o formă potrivită, alese de prin preajmă, cu o încetineală exasperantă ; în sfîrşit, deschideau răsuflătorile din pereţii piramidei asemănătoare unei vizuini de cîrtiţă şi, cu răbdare, fără grabă, aprindeau cărbunăria prin deschizătura de jos. Trecea mult timp înainte ca lemnul verde să înceapă să ardă, şi să iasă din răsuflători fumul dens albăstrui. Atunci omul răspunzător cu cărbunăria adulmeca fumul ca pentru a-i aprecia calitatea, bătea cu palma mîinii grămada de pămînt ca să-i încerce consistenţa şi, în sfîrşit, parcă frînt de o trudă îndelungată, se aşeza în preajma acesteia şi îşi aprindea o jumătate de ţigară de foi, după ce o umezea cu scuipat. Lîngă el, ţinea, înfăşurată, desaga cu merinde : pîine şi demîncare, ce trebuia să ţină cît mai mult cu putinţă. De aceea, mînca încet şi fiecare dumicat era tăiat şi pregătit cu băgare de seamă. Fiecare cărbunărie ardea timp de o săptămînă sau două, puţin cîte puţin lemnul verde se preschimba în jăratec sub cerga de pămînt şi, fără să se consume, se stingea, devenea cărbune, ca şi cum crengile, tăiate în bucăţi egale, s-ar fi fosilizat sub pămînt. Omul nu avea voie

să se îndepărteze de loc pe tot timpul „coacerii", decît cel mult cîţiva paşi, şi, din cînd în cînd — prin răsuflătorile laterale sau prin deschizătura de jos, — aţîţa focul ascuns, cu un vătrai lung, vîrînd uneori cîte un pumn de frunze uscate. Pe o creangă verde, lungă de un braţ şi nu mai groasă decît degetul cel mare, însemna cu cuţitul cîte o crestătură, albă, pentru fiecare zi ce trecea. Aşa se fabrica, pe vremea aceea, cărbunele în Parte d'Ispi, bunul cărbune de lemn uşor, consistent, sonor ca un metal, căutat de gospodinele din toate satele insulei, ba chiar şi de la oraşe.

Cei mai săraci din Norbio, cei care nu aveau altceva decît propriile mîini, un cosor, securea şi cuţitul de buzunar, făceau cărbune de nenumărate generaţii. Aveau meşteşugul acela în sînge, iar pielea le era îmbibată cu praful negru, impalpabil. Vindeau produsul en-gros cu şapte lire la chintal ; sau, trecînd din casă în casă, cu măgăruşii lor încărcaţi cu doi saci uriaşi şi cu cîntarul roman, îl vindeau cu amănuntul, cincisprezece centime la livră.

Împrejur, toscanii se zoreau să doboare copacii însemnaţi de Angelo şi de Renato. Securile cu mînerul lung şi lustruit se învîrtejeau în mîinile lor ca nişte morişti ; încă de la prima lovitură, care răzbea adînc, trunchiul la temelie, copacul se cutremura pînă în vîrf. Toscanii erau atenţi, precişi, şi copacii cădeau între o cărbunărie şi alta, apoi li se tăiau crengile, erau căraţi, tăiaţi cu ferăstrăul sau despicaţi cu icul şi cu ţapinele. Cu toate că treaba

sarzilor înainta încet în dimineaţa aceea, în pădurea rărită fumegau cîteva cărbunării.

La amiază, la un ordin al lui Angelo, toţi întrerupseră lucrul pentru a mînca. Valea se umplu de o neaşteptată linişte, străbătută doar din cînd în cînd de ţipătul ascuţit al unei coţofene sau de fluieratul transversal şi rectiliniu al unei mierle, care, săgetînd printre copacii rari într-un peisaj devenit nou şi periculos, se cufunda în tufişurile dese, de-a lungul torentului. Printre cioturile copacilor doborîţi rămăseseră măslinii sălbatici; în totul, vreo cincisprezece. Renato scoase foarfecele din geanta de piele în care-şi ţinea uneltele şi reteză cîteva crengi, pregătindu-le parcă pentru altoi; dar nu era decît din plăcerea de a încerca foarfecele nou şi de a-i auzi hîrşîitul sec, precis, desluşit.

Altoiurile aveau să fie făcute abia la primăvară.

PARTEA A TREIA

DOCTORUL TOMMASO FULGHERI, conte de Nepomuceno, nu făcuse niciodată uz de titlul său nobiliar, aşa cum nu făcuse nici fratele său, nu din modestie, ci din acel spirit polemic şi bătăios care-l transformase pe Don Francesco într-un „mare păcătos", după spusele canonicului Masala, într-un revoluţionar, după autorităţile guvernamentale piemonteze care, deşi îi adăposteau din calcule politice pe exilaţii celorlalte state italiene, nu erau mai puţin severe decît austriecii cu liberalii din propria casă.

Don Tommaso, mai tînăr cu vreo douăzeci de ani, nu trăise aceleaşi evenimente politice. Fire meditativă şi blîndă, se dedicase practicii medicinei şi administrării marii sale averi. Profesiunea de medic îi permitea să trăiască fără ostentaţie printre cei umili, care-l răsplăteau cu o stimă necondiţionată, de care poate nu se bucurase nici chiar înfocatul Don Francesco, făcînd deosebirea între el şi „domni".

Domn era senatorul Loru, rudă îndepărtată a Fulgherilor, deşi de origine ţărănească, la fel ca toţi ceilalţi Loru din sat, pe care doamna Luisa, senatoarea, ar fi vrut s-o anuleze, în

timp ce proslăvea, ea, nobilă cagliaritană, înrudirea soțului cu Fulgherii — înrudire care, așa cum se întîmplă în Sardinia, se pierdea în negura vremurilor.

Raportul dintre Don Tommaso și pacienții săi era mult mai simplu, omenesc și cald, datorat unei simpatii reciproce. Oricît de deosebit era de fratele său, umpluse, într-un fel, golul lăsat de el. Săracii îl iubeau și nu era vorba de un sentiment abstract, generic, ci individual, concret : îl iubeau fiecare, unul cîte unul, iar el îi iubea pe fiecare din ei, în parte.

Era medicul de casă al întregului Norbio.

Își iubise cu tandrețe soția, pe Caterina, și suferise pentru că nu izbutise, el, medic, s-o smulgă din ghearele morții. Deși tînăr, nu se mai însurase, din dragoste pentru copii, mai ales pentru cele două fete, Margherita și Carmela. La patruzeci și cinci de ani bătuți pe muchie, era încă un bărbat frumos : înalt și slab, cu o barbă neagră, scurtă, cu părul des, cărunt la tîmple, și pieptănat spre stînga. Se îmbrăca simplu, cu o eleganță înnăscută. De obicei, purta o haină de stofă neagră, destul de lungă, pantaloni deschiși la culoare, o cămașă de un alb strălucitor, cu guler moale și lavalieră. Avea o pălărie ușoară de castor cu boruri largi, cu o pană de potîrniche strecurată sub panglica de mătase, ca semnul unei societăți secrete, dar nu aparținea nici unei confrerii. Era înscris în Ordinul Medicilor și făcea parte din Societatea Agrară, fondată de fratele său, cu mulți ani în urmă, cu intenția de a îmbunătăți con-

dițiile agriculturii în Parte d'Ispi. Îl pasiona numai vînătoarea.

Pe vremea aceea, vînatul era atît de îmbelșugat încît, pe orice drum de țară, era de ajuns să descaleci și să faci cîțiva pași în pîrloagă pentru a stîrni stoluri de potîrnichi, sau să intri într-un stufăriș pentru a împușca o becață. Rareori, însă, Don Tommaso se ducea la cîmp să supravegheze muncile. În materie de agricultură se lua cam după ureche ; se bizuia pe credincioșii slujitori de casă, și, ascultător, se lăsa călăuzit de senatorul Loru.

Senatorul îl însoțea cîteodată la moșie, sacrificîndu-și „timpul prețios", cum spunea Don Tommaso fără ironie, cu toate că nu-l prea stima, socotind perfect inutilă activitatea sa parlamentară. Îi accepta, totuși, sfaturile din politețe și din obișnuință, așa cum îi suporta discuțiile politice, deși erau enervante și plictisitoare. Era un om liniștit, fără pasiuni. Fiul său Franceschino, ultimul moștenitor al familiei, în ciuda tuturor vitregiilor vremii, era, împreună cu surorile sale, Margherita și Carmela, proprietarul uneia din cele mai întinse moșii din Parte d'Ispi. Crescuse jucîndu-se în albia Fluminerei cu o ceată de băiețandri de vîrsta lui, desculți și cu pantalonii rupți în fund. Nici unuia nu i-ar fi trecut prin cap să-i spună „domnule conte" ; și totuși, acesta era titlul ce-i revenea de drept, chiar dacă tatăl său, Don Tommaso și, înaintea lui, avocatul Fulgheri, îl lăsaseră să cadă în uitare, din dispreț față de monarhie și de reaua ocîrmuire. Trăsese cu praștia, o praștie fabricată dintr-o

bucată de piele şi două de sfoară, şi pe care toţi băieţii din Norbio o posedau şi o foloseau cu îndemînare. Ţinta putea să fie morişca de fier a vreunuia din numeroasele coşuri ale Palatului arhiepiscopal, care, lovită, se învîrtea ca nebună scoţînd un scîrţîit plîngăreţ ce se auzea şi din casa Fulgheri ; sau cocoşelul de tablă înfipt în paratrăznetul zveltei clopotniţe a bisericii Santa Barbara, care se detaşa, deasupra acoperişurilor, pe fondul muntelui Homo ; sau clopotul cel mare ce apărea ca un triunghi negru în golul clopotniţei. Ţintă cît se poate de grea, pe care numai cîţiva o puteau atinge. Se auzeau atunci în tot satul dangătele acelea din afara orarului, iar parohul alerga să se plîngă primarului şi şefului de post. Dar era cu neputinţă să se stabilească locul din care pleca proiectilul, iar atunci cînd, într-o zi, o femeie îl pîrî şi se află că aruncătorul de pietre era Francesco Fulgheri, plutonierul muşamaliză totul şi se mărgini să-l dojenească pe micul Conte, care făgădui, de perfectă rea-credinţă, că n-o să mai facă altă dată.

Într-o duminică după-amiază, doamna Luisa Loru îşi chemă cu un semn vizitiul şi-l trimise la casa Fulgheri. Voia să-i vorbească lui Franceschino. Nu zise Franceschino, ci „domnul Conte“. Doamna Luisa Loru, născută Boy, ţinea mult la titlurile nobiliare, tocmai pentru că ea, care provenea dintr-o familie de boiernaşi sumeţiţi, se măritase cu un plebeu ţăran, care se formase singur, şi care, pentru a se întreţine la studii, fusese chiar *maiolu*, adică

slujitor, în casa unui nobil cagliaritan, după străvechea tradiţie spaniolă. Bogatul şi puternicul senator de acum, titular al catedrei de Drept roman la Universitate, şi Rector Magnificum, fusese băiat de serviciu în casa doamnei Aldonsa Brondo di Valdaura, marchiză de Norbio.

La vremea însurătorii, Antioco Loru era încă asistentul său, cum se obişnuia să se spună, trepăduşul profesorului de Drept roman. Îi ţinea paltonul, îi întindea mănuşile, bastonul şi pălăria, şi-i făcea cînd pe servitorul, cînd pe secretarul. De altfel, în legătură cu Antioco Loru nu se putea vorbi de servilism : era doar un tînăr modest care avea idei destul de limpezi în materie de deosebiri de clasă şi cunoştea bine diferenţa dintre un ţăran şi un marchiz, sau un conte, sau chiar un profesor universitar.

Odată ajuns la catedră, ţinuse totdeauna partea guvernului, astfel că fusese numit senator al Regatului. Aceasta îi îngăduise să o ia de soţie pe domnişoara Luisa Boy şi să facă parte, dacă nu chiar din aristocraţie, cel puţin din acea clasă situată între burghezia negustorească şi agrară, şi nobilimea de viţă, şi care se bucura de prestigiu şi autoritate. Pentru un pui de ţăran din Norbio, era o carieră aproape napoleoniană. Profesorul şi senatorul Antioco Loru, deşi nu ajunsese încă rectorul Universităţii, era o partidă cîtuşi de puţin de dispreţuit atunci cînd domnişoara Luisa îl luă de bărbat, chiar dacă nu avea fineţurile unui tînăr orăşean ; şi pe deasupra era şi frumuşel. Ca

sard, se putea socoti de-a dreptul înalt, părea tăiat dintr-un stejar, cu mîinile sale enorme și cu fața aceea pe care oasele ieșeau în relief de sub pielea întinsă și închisă la culoare. Domnișoara Luisa nu făcuse nici un efort pentru a accepta această căsătorie pusă la cale, ba chiar sfîrșise prin a se îndrăgosti. La rîndul său, profesorul o acceptase pe doamna Luisa așa cum acceptase atîtea alte lucruri în viața lui, conștient de toate avantajele unei asemenea înrudiri. Doamna Luisa își făcuse socotelile și nu fusese dezamăgită ; apoi, pe neașteptate, îi descoperise la Norbio pe Fulgheri, care, deși nu erau rude apropiate cu soțul ei, erau nobili autentici, cu blazon în regulă, cu coroană, și pe deasupra bogați. Devenise imediat prietenă cu doamna Fernanda și cu Don Giovannantonio și, ulterior, încercase să aplaneze neînțelegerile dintre soțul ei și bătrînul Don Francesco. Acum că familia își pierduse principalii membri, își revărsase grija asupra copiilor Margherita, Franceschino și Carmela, și făcea totul, așa neștiutoare cum era, pentru a umple „lacunele" educației lor, așa cum făcuse totul pentru a scutura de praf și a lustrui vechiul blazon al rudelor sale dobîndite. Toate acestea nu în mod dezinteresat, ci ca să poată spune și demonstra că s-a măritat cu un bărbat care, pe lîngă binecunoscutele sale merite personale, avea și rubedenii aristocrate.

La Norbio, împreună cu doamna Assunta Todde, soție a profesorului de Economie politică, rival al soțului său, devenise o animatoare a „relațiilor publice". Găzduiau literați

în trecere și ofereau recepții, împărțindu-și apoi în mod egal cheltuielile, ca bune gospodine ce erau.

Margherita dădu servitorului Fideli doi reali de argint și-i zise că Franceschino avea să se ducă neapărat. Era foarte curioasă să afle ce anume avea de spus doamna Luisa și acesta fu unul din motivele pentru care dădu bacșiș scrobitului vizitiu ; dar servitorul, deși pricepuse foarte bine, nu deschise gura și, după o nouă plecăciune, ieși fără se se întoarcă. Francesco era, acum, un flăcău de șaptesprezece ani. Sora lui îl informă, îl sfătui să-și schimbe hainele și să-și pieptene moțul de păr care-i răsărea în mijlocul creștetului ca o creastă.

— Tot mă ciufulesc la loc, spuse el plictisit.

Dar domnișoara Margherita insistă :

— Nu te poți prezenta la doamna Luisa ca un băiețoi de pe uliță. Ești un Nepomuceno !

Francesco izbucni în rîs, cum se întîmpla totdeauna în familie cînd era amintit titlul acela. Deși își avea originea pe timpul Cruciadelor, trecuse la Fulgheri abia cu un secol în urmă, iar aceștia și-l tîrîseră după ei fără să-i dea prea multă importanță. Ca să se drapeze legitim cu acest titlu, Don Faustino, întemeietorul familiei, trebui să ridice un sat în regiunea nelocuită Oridda, proprietatea sa, pentru a-și exercita dreptul de „înaltă și joasă judecată", vărsînd Regelui partea cuvenită din dările pe care ar fi reușit să le stoarcă supușilor săi. Don Faustino și după aceea fiul acestuia, Lorenzo, clădiseră un sat cu case de granit, cu

uliţe, cu biserică, inclusiv clopotniţa care bătea ceasurile. Cînd totul fu gata, răspîndi vestea în satele din Parte d'Ispi, poftind pe oricine voia să-şi aleagă o casă la San Giovanni Nepomuceno. Dar săptămînile, lunile şi anii trecură fără ca să se prezinte cineva. Soarta sa fu asemănătoare cu aceea a modernelor sate-model, construite cu aceeaşi piatră cenuşie. Oamenii miros înşelăciunea, poate că pe atunci se temeau şi de vreo ispită vrăjitorească, şi preferau să se ţină departe de casele acelea, de biserica aceea, de fîntînile acelea cu apă foarte rece. Astfel, Fulgherii continuară să fie ceea ce fuseseră întotdeauna, stăpînii nestingheriţi şi liberi ai satului nelocuit San Giovanni Nepomuceno şi ai întinsului ţinut al Oriddei, cercetat doar de vulpi, iepuri şi mistreţi, cu înalţii săi arbori istoviţi, aproape fosilizaţi, acoperiţi de muşchi cenuşii, care-i făceau să semene cu o neatinsă pădure submarină.

Cînd se apropie ora, Margherita îl căută pe Franceschino, care se exersa în mînuirea praştiei pe valea Fluminerei.

Îl chemă printr-un strigăt ascuţit. Margherita îşi iubea mult fraţii şi îndeosebi pe Francesco. Crescuţi fără mamă, fuseseră nevoiţi să se supună încă de mici asprei sale discipline : să asculte fără să discute. Ea nu era chiar ceea ce se numeşte o femeie de casă şi se simţea foarte ispitită să poruncească şi să se lase slujită.

— Vino să te speli, te aşteaptă doamna Luisa.

Francesco crezu că venise chiar ea în persoană şi dădu să fugă, dar soră-sa îl ţintui pe loc. Era osoasă şi puternică.

— E încă devreme, zise el, ai spus după slujbă.

— L-a trimis din nou pe Fideli, ca să te roage să te duci imediat ; trebuie să plece la Cagliari cu senatorul.

Plictisit, băiatul i-o luă înainte în fugă, trîntind după el portiţa de lemn, îşi smulse haina şi cămaşa, şi începu să se spele la pompă. Margherita adună veşmintele pe care el le aruncase jos şi-i întinse un ştergar ce atîrna acolo la îndemînă. El o privi cum urcă sprintenă şi dreaptă scara de piatră ce ducea în bucătărie, şi, automat, o urmă ştergîndu-şi faţa şi pieptul lipsit de păr, uşor bronzat, deoarece călărea cu torsul gol pe cîmp şi bronzul ţinea de la o vară la alta. Margherita putea să-i ceară şi să obţină orice de la el ; de la Margherita încasase, din cînd în cînd, cîte o scatoalcă, de exemplu, cu un an în urmă, cînd îşi exprimase intenţia de a pleca voluntar în Africa. De data aceea ea nu avusese şovăieli, nu voise nici măcar să discute. Se apropiase de el, îl privise drept în ochi şi-i dăduse două palme, cu mîna dreaptă, tare, una pe o parte şi una pe cealaltă. El rămăsese nemişcat, continuînd să se uite la ea, şi nimeni nu suflase o vorbă. Nici chiar nesăbuita aceea de Carmela nu rîsese. Doar mai tîrziu, cînd rămăseseră singuri, îi spusese :

— Tu în Africa nu te duci ! Trebuie să rămîi aici, cu noi, cu mine şi cu Carmela.

Se împăcaseră imediat, de data aceea. Margherita făgăduise că nu avea să-l mai lovească niciodată ; el jurase că n-o să mai înainteze cererea.

Se iubeau mult, ei doi.

Franceschino continua să-şi şteargă gîtul şi urechile. Ea urca treptele abrupte de ardezie, făcînd să foşnească uşor căptuşeala de mătase a rochiei sale lungi. Se întoarse doar pentru a-l împinge cu delicateţe în odaia lui. Cămaşa era pe pat, caldă încă de la fierul de călcat. Pe un scaun se afla costumul „cel bun". Francesco se strîmbă în chip grăitor, vrînd parcă să spună că nu merita. Margherita făcu un semn poruncitor cu bărbia. N-o iubea pe doamna Luisa. Ştia că ea îi vîrîse în cap lui Francesco ideea aiurită de a se înrola voluntar, dar trebuia să salveze aparenţele.

Băiatul se îmbrăcă încet şi cu grijă, se lăsă inspectat de soră-sa, şi în sfîrşit, ieşi cu costumul lui „à la française", cu vesta încheiată pînă sus, cu cravata de mătase legată pe guler după moda „diplomatică". Pe strada Roma îşi salută prietenii cu un gest iute al mîinii şi se depărtă sprinten.

Casa senatorului era un mic palat cu două etaje, fără nici o pretenţie arhitecturală, dar ieşind în relief printre casele rustice de piatră, netencuite, care-l înconjurau, după cum nu era lipsit, în simplitatea lui, de o anumită eleganţă severă. Poarta mare era deschisă spre curtea amplă, în mijlocul căreia se afla landoul negru, cam funebru, cu caii înhămaţi. Landoul acela unic, pe care-l cunoştea şi-l respecta

toată lumea, ca pe un simbol de putere şi de indiscutabilă autoritate. Fideli se şi afla acolo, aşezat pe capră. Un alt servitor termina de încărcat bagajele. De îndată ce-l văzu pe Franceschino, vizitiul sări jos fără ca măcar să atingă scăriţa cu vîrful cizmelor şi-i ieşi în întîmpinare cu pălăria în mînă.

Biroul senatorului dădea spre o verandă acoperită de verdeaţă deasă, la care se ajungea urcînd o scară strîmtă de granit mărginită cu balustrade de fier forjat şi vopsit în verde. Spre verandă se deschideau uşile de sticlă ale odăilor de la etajul de sus. Numai uşa grea a biroului era fără sticlă. Servitorul bătu, şi imediat apăru în prag masiva, impozanta persoană a senatorului. Se aplecă strîngînd puţin din ochi, îl recunoscu pe Francesco şi-i întinse mîna enormă, aspră şi rece. Francesco i-o întinse pe-a lui şi se lăsă purtat înăuntru aproape pe sus. Abia îşi scoase pălăria, că senatorul zise servitorului :

— Ia pălăria domnului Conte.

Francesco crezuse pînă în clipa aceea că trebuia s-o întîlnească pe doamna Luisa, cu care avea o oarecare familiaritate, şi iată că acum se afla dintr-o dată în faţa senatorului, care-l intimida şi căruia nu ştia ce să-i spună. Înghiţi în sec, încheindu-şi haina pentru a lua o atitudine.

— Cred că am nimerit într-un moment nu tocmai potrivit.

Senatorul rîse mărunt, apoi, cu vocea lui aspră :

— Tu, dragul meu, nu poţi nimeri niciodată într-un moment nepotrivit, fiindcă aici eşti la tine acasă. Ştiu prea bine că te-a chemat soţia mea, deşi i-am spus că trebuia să fim la Cagliari la ceasurile nouă. Sîntem invitaţi la cină la excelenţa-sa Guvernatorul şi nu putem ajunge cu întîrziere.

— Înţeleg, spuse Francesco, fericit la ideea de a se întoarce imediat acasă, aş putea să vin altădată.

Antioco Loru îşi trase, cu amîndouă mîinile, favoriţii suri şi lungi.

— Ar fi, zise, un lucru rezonabil, dar soţia mea vrea să-ţi vorbească iute şi degrabă, în legătură cu trecerea prin Cagliari a unui iubit şi vechi prieten, care va fi oaspetele nostru. Mda ! explică schiţînd un gest rapid. E vorba de generalul Marini, comandantul Şcolii militare din Modena.

Francesco se înclină în semn de încuviinţare. Senatorul îşi frecă bărbia şi se adresă servitorului, care stătea acolo înţepenit.

— Condu-l pe domnul conte la doamna Luisa.

Fostul jandarm bătu din călcîie şi-şi înălţă capul cu o smucitură. Făcu stînga-mprejur, bătu iar din călcîie şi aşteptă. Franceschino, tăcut, se ridică şi-l urmă.

Doamna Luisa îl aştepta în sală, extrem de ocupată. Dar de îndată ce-l văzu, deschise braţele şi-şi strînse nepotul la piept.

Era mică şi grăsuţă, cu părul pieptănat după moda veche, cu cărarea în mijlocul creştetului. Pentru Franceschino Fulgheri era ridicolă, dar

plăcută şi gentilă, şi, la orice oră din zi şi în orice anotimp, mirosea a violete. Cea mai vizibilă caracteristică a vestimentaţiei sale erau anumite bluze de tul străveziu, care lăsau să se întrezărească umerii şi împreunarea sînilor. În casă purta întotdeauna şorţuri colorate, mici şi strîmte, legate cu un cordon care scotea în relief mijlocul subţire şi şoldurile cărnoase. O altă atracţie a ei erau picioarele foarte mici, încălţate mereu cu pantofi făcuţi de comandă la Cagliari.

Doamna Luisa, ca toţi nobilii cagliaritani, vorbea sarda, un anumit dialect sard, cu totul deosebit de acela al oamenilor de la sat şi chiar de la oraş ; un dialect mai intim şi mai exclusiv decît celelalte, nu doar prin cadenţă, ci şi prin expresii, prin lexicul plin de aluzii şi de nostalgia pentru vremurile cînd micii nobili de viţă primeau tribut de la îndepărtaţii lor supuşi şi purtau spadă la şold. Era elocventă şi convingătoare. În timp ce vorbea, ţinea în mîinile sale pe aceea a nepotului şi din cînd în cînd îi mîngîia bărbia sau obrajii. Francesco, neobişnuit cu mofturile acelea, răspundea numai atunci cînd era strict necesar şi asculta cu atenţie.

— Aş vrea să vorbesc mai pe-ndelete cu tine, spunea, dar din păcate n-avem timp, şi trebuie să-ţi spun ce vreau să-ţi spun, înainte de-a pleca.

— Aş putea să vin altădată, zise Franceschino cu speranţa de-a o şterge.

Doamna Luisa îşi ridică mîna mică :

— Trebuie să-ți aflu părerea într-o anumită problemă, înainte de-a vorbi cu o persoană care va fi oaspetele nostru, la Cagliari, zilele acestea : generalul Marini, comandantul Școlii Militare Regale din Modena... Știi despre ce e vorba...

Francesco nu știa, dar încuviință, totuși.

— E vorba, continuă ea, de o școală în care se intră cam la vîrsta ta și din care se iese după trei ani cu gradul de sublocotenent al Armatei. Eu știu că ție ți-ar plăcea mult să îmbraci frumoasa uniformă de ofițer, și generalul ne-ar înlesni totul...

Francesco nu se gîndise niciodată să se dedice carierei militare și nu-și dorise niciodată uniforme, aceasta și pentru că nu avusese ocazia să le vadă, nici la Norbio și nici la Cagliari, unde, mai ales după întoarcerea familiei regale la Torino, parăzile militare deveniseră tot mai rare. Lui îi plăcea să se îmbrace țărănește, îi plăcea să călărească fără cămașă, îi erau dragi serbările cîmpenești, înfierarea viteilor, vînătoarea și mai ales libertatea de care se bucurase pînă atunci.

— Vocațiile pentru viața militară devin tot mai rare, și tu, dragul meu, ai multe însușiri pentru a face o carieră rapidă și strălucită în Armată. Tu, pe lîngă faptul că ai însușirile necesare, ești Contele de Nepomuceno !

Francesco încercă o senzație de neplăcere, dar zise politicos :

— Dumneavoastră, mătușă Luisa, ați vorbit despre asta cu tata ?

Mătușa avu o izbucnire :

— Cunoaștem ideile tatălui tău. Întîi, voi vorbi eu cu generalul, apoi soțul meu îl va asculta pe tatăl tău.

— În ce mă privește, mătușă, puteți cere aceste informații, dar eu nu-mi iau nici un angajament pînă nu am încuviințarea tatii. Și, pe urmă, dacă eu plec de aici, nimeni nu se va ocupa de moșie. Tata e prins cu totul de meseria lui.

— Pentru cît cîștigă în satul ăsta de zdrențăroși ! țipă ea, agitîndu-și frenetic mîinile.

— Lui îi place să fie doctor, zise liniștit băiatul.

Doamna senator pufni printre dinți spre a-și exprima propria dezaprobare.

— În orice caz, zise, tu nu poți să te jertfești trăind aici, cînd ți se oferă o posibilitate strălucită.

Apoi, trăgîndu-l la sine și sărutîndu-l pe obraz cu buzele umede, se despărți de nepot.

— Acum te las cu bine, mă așteaptă Loru.

Spunea soțului ei pe numele de familie, după obiceiul vremii. Îl îmbrățișă și-i strecură cu îndemînare în buzunar o pungulită croșetată din mătase, conținînd cîteva monede. Era un obicei al mătușii pe care nepoții îl secondau, dar de care rîdeau între ei din pricina dimensiunilor reduse ale darului.

Francesco mulțumi, făcu o plecăciune, îi sărută cuviincios mîna și ieși prin bucătărie.

Se lăsase complet întunericul. O luă pe strada Roma, plină de lume. Era un furnicar liniștit, odihnitor, după neplăcerea încercată în casa senatorului.

Margherita își petrecuse toată după-amiaza în așteptarea lui Francesco, nerăbdătoare să afle motivul pentru care doamna Luisa îl chemase. Golise și orînduise toate sertarele scrinului, apoi coborîse la parter. În bucătărie fierbea ceva la foc scăzut, răspîndind un miros bun și apetisant, care ei nu i se păru deloc așa, fiindcă nu-i plăcea să mănînce. Și de data aceea se mărgini să se apropie de cuptor, dădu capacul la o parte și cu lingura de lemn mestecă în conținutul unei cratiți de pămînt din care ieși un nor de aburi ce-i fripse încheietura mîinii. Acoperi repede cratița, blestemînd-o în sinea ei pe bătrîna Maria Giuseppa.

De cînd murise mama ei, Maria Giuseppa își luase asupră-și răspunderea casei precum și, într-un fel, a celor trei copii, dar cu toate că le închinase viața, rămînea în continuare doar o servitoare. Cea mai grijulie, cea mai promptă, cea mai credincioasă, dar o servitoare, adică o ființă de altă rasă, inferioară, care putea fi chiar îndrăgită, dar numai pînă la un anumit punct. Puteai să simți față de ea recunoștință pentru ce făcuse și făcea și ar fi continuat să facă pînă la moarte, dar era un sentiment de care puteai să te eliberezi cu o răsplată în bani, fără familiarități nepotrivite și fără încurcături. Doctorul Fulgheri nu împărtășea acest fel de a simți al fiicei sale, și cu atît mai puțin erau de acord Francesco și Carmela. Cei doi copii erau drăgăstoși, zburdalnici, cordiali cu toată lumea, mai ales Francesco, care se jucase cu băieții de vîrsta lui și se simțea atras de rusticii nuri ai fetelor din Norbio. În ziua aceea,

bătrîna nu merita nici un reproș, chiar dacă domnișoara Margherita ar fi preferat s-o găsească în bucătărie. Maria Giuseppa vedea tot, se îngrijea de toate, inclusiv de împărțeala muncilor. Puțin mai lipsea să nu se ocupe și de semănături, și de recoltare. Atunci cînd, de două ori pe lună, părtașul la arie, un fel de dijmaș, venea în sat și, după obicei, mînca la masa stăpînilor, cea care punea întrebările cele mai potrivite și dădea sfaturile cele mai înțelepte era tot ea, Maria Giuseppa, pe care servitorii mai tineri, bărbați și femei, o respectau și-i spuneau mătușă. În după-amiaza aceea le trimisese pe Giuanna și pe Efisina să spele rufele la rîu, iar ea se închisese în „odaia cu făină". Alegea tărîțele și grișul, făcînd să alunece sita pe stinghiile de castan bine geluite. Umplea sita de făină necernută cu o lopățică de lemn, apoi o înșfăca vajnic cu mîinile ei puternice și îndemînatice, o trăgea spre sine, apoi o respingea imprimîndu-i o mișcare de rotație, și sita, aproape însuflețită de o viață proprie, abia atinsă de degetele ei care mențineau activă mișcarea inițială, luneca înainte și înapoi, se învîrtea ca un titirez cu un zbîrnîit ritmat și iute, golindu-se imediat.

Vrăjită parcă de magica rotire și săltare, și de lucrul acela ce părea că se face de la sine, femeia tăcută, senină și înțeleaptă, văzîndu-se singură în semiîntunericul odăii, îmbătrînită și deprinsă doar cu viața și cu muncile domestice, se pomenea cîntînd ca o fată. Vocea ei limpede și puternică umplea casa. Pe Margherita o plictisea, i se părea o lipsă de respect, și mai știa

că şi tatăl ei, care cerceta ultimii bolnavi ai zilei de vizită, s-ar fi supărat.

„Să cînţi aşa cînd eşti pe cîmp“ spusese doctorul.

— Mă duc s-o fac să tacă pe nebuna aia, zise Margherita, dar Carmela o prinse, cu putere, ca un bărbat :

— A muncit toată ziua şi mai lucrează şi-acum ; dacă are poftă să cînte, las-o să cînte...

Cînd Francesco se întoarse acasă, cele două surori se aflau încă în odaia de toate zilele.

— Ei ? întrebă Margherita, nerăbdătoare.

— Unde-i tata ? răspunse el, privindu-le sever. Era limpede că se certaseră.

— Papà e încă în cabinet, dar trebuie să urce dintr-o clipă în alta.

Ea zicea *papà*, nu *tata*, ca şi ceilalţi, părîndu-i-se mai modern şi, mai ales, mai „domnesc“. Carmela înfrunta privirea întrebătoare şi severă, cu ochii ei veseli şi vicleni, „ochi de mierlă“, cum îşi spuneau între ei. Francesco îi luă bărbia cu două degete şi, scuturînd-o aşa cum se face copiilor, o sărută repede pe obraz. Ea îi zîmbi şi, rotindu-se pe vîrful picioarelor, îşi înfoie fusta şi repetă întrebarea :

— Ei ?

Schiţînd un pas rapid de dans, o ţopăială glumeaţă, el zise :

— Mă duc la Şcoala militară din Modena. Mătuşa Luisa Loru îl cunoaşte pe generalul Marini şi zice că va suporta toate cheltuielile. Pînă una alta, mi-a dat astea, ca aconto ! şi

azvîrli în aer săculeţul cu monede. Peste trei ani voi fi sublocotenent de infanterie sau de cavalerie ; peste douăzeci, general.

Carmela, sprintenă ca o pisică, izbuti să prindă din zbor săculeţul şi-l vîrî în buzunar. Margherita rîse, dar Francesco jură că nu era vorba de o glumă : era un lucru serios.

Urcă din cabinet tatăl lor şi se duse să se schimbe, aşa cum făcea de obicei, după o zi de lucru. Se întoarseră de la rîu şi fetele aducînd deasupra coşurilor buchete mari de mentă piperată şi de cimbrişor, parfumul lor iute şi flecăreala.

Margherita arboră mutra „prinţesei de pe bobul de mazăre“ şi luînd-o înaintea fraţilor ei, se aşeză la masă. I-ar fi plăcut să-i dea o palmă scîrboasei de Carmela, care era nespus de veselă fără absolut nici un motiv. Ea era o maniacă a etichetei. Nu a bunei creşteri şi a politeţei, ci a etichetei. Îi fu deajuns intrarea tatălui lor pentru a-i schimba dispoziţia.

Don Tommaso, deşi nu era un formalist, găsea că a-şi schimba hainele pentru masă constituia o destindere plăcută. În seara aceea, contele era vesel. Fără să se fi petrecut nimic deosebit de plăcut, ziua fusese bună. Bolnavii dovediseră o îmbunătăţire categorică a stării lor, şi un bătrîn păstor de capre îi spusese că iarna părea foarte bună : caprele fătau şi erau pline de lapte. O zi bună. Îşi turnă în pahar, sorbind încet vinul roşu şi tare, puţin amar, apoi îşi privi pe rînd copiii şi-i întrebă dacă aveau noutăţi. Margherita îl informă în legătură cu propunerea mătuşii Luisa, iar el izbucni

într-un hohot zgomotos de rîs. Avea o dantură sănătoasă și puternică, iar premolarul care-i lipsea în stînga îi dădea un aer tineresc și simpatic.

— Numai nebunei ăleia îi putea veni o asemenea idee.

Cele două fete se făcură ecoul rîsului patern.

— Eu nu mă prea văd mărșăluind în rînd, cu chipiu și cu nasturii lustruiți ! zise Franceschino.

— S-a oferit chiar să suporte ea toate cheltuielile, adăugă Carmela, și i-a dăruit lui Francesco doi scuzi de argint !

— Pentru cît e de zgîrcită, asta-i o sumă ! zise serios tatăl.

— Oferta să suporte ea cheltuielile e jignitoare, zise sec Margherita.

— Trebuie să știți, începu contele, umplînd din nou cu grijă paharul Margheritei, că bunicul senatorului, cam cu șaizeci de ani în urmă, ne-a furat cîteva hectare de pămînt în ținutul Saboddus. Nu e un pămînt prea bogat, dar tot pămînt se cheamă că este. Asta s-a întîmplat pe vremea «îngrădirilor». Loru cel bătrîn, profitînd de zăpăceală, se duse acolo cu vreo zece oameni și într-o zi «îngrădi» pămîntul cu un zid de piatră.

— Și voi l-ați lăsat s-o facă ? întrebară în cor copiii.

— Am fost înștiințați cu întîrziere. Odată zidul ridicat, nu se mai putea face nimic. Zidurile acelea joase erau sfinte, apărate de lege. Familia Loru, ca să-l liniștească pe bunicul vostru, zicea că avea să ne despăgubească. Dar nu reușea să trăiască de pe urma lui nici măcar familia lor. Oferta doamnei Luisa nu e altceva decît o tîrzie despăgubire. Prin urmare, nici o jignire, dragă Margherita !

Mai rîseră o dată, toți împreună.

— Eu, zise contele, aproape că aș fi dispus să accept despăgubirea asta, dacă nu mi-ar fi greață de ideea carierei militare.

— Nici mie nu-mi place, își morfoli Franceschino vorbele.

— Totuși, zise smerită Margherita, în trei ani și cu trudă puțină, Francesco și-ar crea o poziție... Dacă rămîne aici, ce face ? N-a vrut să studieze. Ar trebui să se ocupe de moșie, dar mi se pare că nu prea e încîntat nici de asta.

— De unde știi tu ? sări întărîtat fratele ei. Mie îmi place la cîmp !

— Dacă te faci ofițer, o să poți călători, să cunoști lumea, să vezi orașe mari...

— Lucrul ăsta nu mă încîntă, zise contele, dar să așteptăm veștile doamnei Luisa și pe urmă vom hotărî, în liniște.

Seara trecu fără să se mai vorbească nici de Modena, nici de Școala Militară.

În zilele acelea, Don Tommaso, deși nu dăduse prea multă importanță propunerii doamnei Luisa, se gîndi din cînd în cînd la ea și detașarea lui obișnuită îi permise să vadă cu limpezime lucrurile ca printr-o lentilă. Francesco, se gîndea el, acordîndu-și o clipă de fantazare *cîtuși de puțin științifică,* chiar dacă ar fi îmbrățișat cariera militară, și-ar fi păstrat mereu înnăscuta sa încredere în viață, salutara sa superficialitate, iubirea sa pentru lucrurile sim-

ple și n-ar fi devenit niciodată un biet general reumatic și imbecilizat.

Într-o seară, începu să se plimbe în sus și în jos prin curte, fluierînd ușor printre dinți, așa cum i se întîmpla întotdeauna cînd visa cu ochii deschiși, în singurătate. Margherita și Carmela, care intuiseră vag subiectul solilocviului său, îl priveau din spatele geamurilor, roase de curiozitate, dar nu îndrăzneau să se apropie și să-i pună întrebări. Apoi, Margherita își aminti că Angelo Uras, vecinul lor de casă, venise să-l caute pentru maică-sa și i-o spuse. Don Tommaso se smulse din fantazarea sa, o rugă pe Margherita să-i aducă trusa, și ieși.

— Nu eu sînt bolnavul, îi spuse Angelo simțind asupra lui privirea insistentă a medicului, privirea aceea calmă și pătrunzătoare ce părea că străbate prin oameni și prin lucruri.

— Știu, răspunse Don Tommaso, strîngîndu-i umărul cu mîna.

În aceeași clipă, Sofia apăru în ușa bucătăriei și-l pofti să intre. Don Tommaso se opri o clipă la picioarele scării și o privi de jos.

— Dumneata te simți rău ? întrebă fără să-și ia privirile de pe chipul suferind al femeii.

Ea își atinse partea dreaptă, la nivelul ficatului și se dădu la o parte ca să-i facă loc să intre. Îi zîmbi și-i întinse mîna osoasă și rece, pe care medicul o păstră într-a lui. Pentru el, vizita începea cu strîngerea de mînă, cu primele cuvinte de bineţe.

— De mult te simți rău, Sofia Curreli ?

— De cîtva timp. O durere aici, sub coaste, cîteodată și în stomac.

Medicul își ridică barba și-și lipi obrazul de al ei, privind-o de aproape în ochi.

— Da, șopti, ficatul este. Dar trebuie să te examinez. Urcă în odaia dumitale și dezbracă-te.

— Întîi vă fac cafeaua, se avîntă ea.

Don Tommaso încreți fruntea și-i arătă ușa scărilor. Ea ascultă supusă. Angelo rămase lîngă medic, în tăcere, uitîndu-se la el întrebător ; dar acesta nu zise nimic și puțin după aceea urcă la etaj. Se îndreptă fără șovăială spre odaia în care murise Valentina cu trei ani în urmă.

Intră, își așeză geanta pe noptieră și se uită la bolnavă.

— Trebuie să te examinez, zise, abia mișcîndu-și buzele în desișul bărbii negre. Femeia clipi din pleoape în semn de ascultare și încuviință cu capul scufundat în pernă. Fața îi era alterată, de o culoare gălbuie, sub părul îmbătrînit. Medicul o dezveli și ea rămase întinsă pe cearceaful aspru în cămașa ei de bumbac tivită cu roșu. Fără să vorbească, îi făcu semn să-și tragă în sus cămașa. Sofia îl ascultă și rămase goală și inertă, sub privirea lui, ca o moartă.

— Iartă-mă, dar am mîinile reci, spuse el, frecîndu-le cu putere.

Își aduse aminte că o vizitase cu ani în urmă, și continuă să cerceteze pe-ndelete trupul acela îmbătrînit și slab care cîndva fusese frumos. Ea își încreți buzele.

— Oh ! făcu ea cu un geamăt ușor, strîngînd din umeri. Degetele lungi și reci ale medicului palpau ficatul, îl căutau sub coastele vizibile. Femeia nu putu să-și rețină un geamăt mai ascuțit, aproape un strigăt. Don Tommaso simțea sub degete ficatul umflat, aproape tumefiat și, fără să ia în seamă gemetele, căuta micii noduli pe care se aștepta să-i găsească. Găsi unul mai mare decît celelalte.

— Te doare tare ? Uite, aici, te doare ? întrebă cu blîndețe, de parcă ar fi vorbit unui copil.

Îi era milă de ea. O văzuse pe cînd era tînără și puternică, chiar frumoasă și putînd fi dorită, și știa că nimic nu putea să oprească evoluția bolii la care se gîndea și de care era aproape sigur. Sofia spuse că da, mai spuse că durerea era mai puternică în anumite ceasuri ale zilei și că nu reușea să mistuie. Atunci o durea și stomacul și după aceea capul. Înainte n-o duruse niciodată capul. Cu stetoscopul mai rece decît degetele sale, îi ascultă inima. Avea să sufere multă vreme, inima era puternică. Adăstă la bătăile acelea sigure, regulate, adînci, care păreau că urcă din înseși măruntaiele pămîntului și parcă era glasul vieții, al vieții ce se scurta cu fiecare bătaie. Se smulse cu greu din gîndurile acestea, zîmbi femeii acoperind-o la loc. Zîmbi și ea, arcuindu-și spinarea pentru a se trage în sus. Pe noptieră se afla o lampă de petrol cu fitilul lung, pe care el o recunoscu : aparținea casei pe care Angelo o moștenise de la fratele său. Se așeză să scrie ceva.

Sofia se uita la el cu pătura trasă pînă sub bărbie, cu un zîmbet sceptic, dincolo de bariera bolii, dincolo de durere.

— Este vreun medicament pentru mine, Don Tommaso ? și continua să se uite la el cu ochii ei scrutători.

Angelo bătu la ușă, intră fără să aștepte răspunsul. Medicul, care rămăsese pînă atunci cu stiloul suspendat în aer, deasupra carnetului cu foi albe, se hotărî să scrie, rupse foaia, o întinse lui Angelo.

— Ce este ? întrebă Sofia care aștepta încă răspunsul.

— Face să treacă durerile, îi răspunse.

Privirea Sofiei rătăci prin odaie. Don Tommaso mai scrise o rețetă.

— Și asta ? întrebă Sofia.

— Te ajută să mistui, așa că și durerea de cap o să treacă.

Angelo îl însoți pînă la poartă. Don Tommaso, deocamdată, nu putea să precizeze. Era vorba de ficat. Trebuia ca Sofia să se țină de dieta prescrisă și să evite oboseala și muncile grele. Își luară rămas bun și Angelo se îndreptă spre farmacie, în timp ce medicul se întoarse acasă, să cineze.

Nu mîncă cu poftă în seara aceea și răspunse monosilabic la întrebările fetelor care voiau să afle ce anume are Sofia Curreli.

Acum, boala pe care Sofia o îndurase luni de zile fără să spună nimic nu mai era un secret, durerea aceea surdă uneori devenea sfîșietoare și-i smulgea gemete. Atunci lua un pa-

har cu apă şi picăturile de laudan, le turna pe o bucăţică de zahăr care i se sfărîma între degete. O lăsa să cadă în palmă şi-o lingea cu limba, lacom, aşa cum mica Maria Cristina sugea firimiturile de biscuiţi. Încetul cu-ncetul, odată cu trecerea zilelor, Sofia devenea mai conştientă şi ideea vagă pe care o avusese înainte în legătură cu boala, se făcea mai concretă în sinea ei. Nu se gîndea încă la moarte. Ideea morţii rămăsese cea de totdeauna, un destin ineluctabil comun tuturor, şi din care se împărtăşea şi ea.

La Norbio şi în satele vecine, diferite persoane, femeile mai ales, muriseră de „boala care nu iartă". Cine se îmbolnăvea nici măcar nu era îngrijit, tot se ştia că orice tratament era zadarnic, şi la scurt timp, se pomenea exclus, lăsat în afara comunităţii, din care continua să facă parte doar în aparenţă. Nu vorbeau despre asta, de parcă s-ar fi ruşinat, şi nici ceilalţi nu o aminteau, ba chiar se pomenea întotdeauna ca de o boală căreia nu trebuie să i se dea importanţă, avînd un leac uşor şi sigur. Se stabilea în mod tacit această înţelegere, între bolnavi şi ceilalţi, mai ales membri ai familiei, deoarece bolnavii, pînă în ultima clipă, vor să se amăgească refuzîndu-şi cu îndîrjire destinul.

Medicii nu rosteau niciodată numele bolii, deşi încă din timpuri străvechi i se dăduse un nume, rămas neschimbat şi în tratate : *cancer*.

Chirurgii încercaseră să intervină cu cuţitul, dar fără alt rezultat decît de-a exaspera boala şi de-a o vedea reproducîndu-se ca tentaculele

unei hidre. Aşa se explică tăcerile celorlalţi şi încăpăţînarea cu care bolnavii de cancer refuză să se recunoască bolnavi, chiar şi în tainiţele propriilor gînduri.

Sofia nu ajunsese încă la muta conştiinţă care duce la refuzul total. Dacă uneori gîndul îi răsărea în minte, avea o tresărire ; alerga în odaie şi cădea în genunchi să se roage în faţa icoanelor sfinte adunate la căpătîiul ei. Nu se ruga niciodată să nu moară, se ruga să nu moară de boala aceea. Toţi ceilalţi îi făceau pe plac, rudele, prietenii, vecinii, cunoscuţii, fiindcă pînă şi străinii începeau să-şi dea seama că ceva se schimbase în ea, şi erau grijulii şi prevenitori cum fuseseră şi cu Valentina, cînd se arătaseră primele semne ale sarcinii. Ea însăşi, cîteodată, se simţea ca atunci cînd, cu mulţi ani în urmă, rămăsese grea cu Angelo. Mergea ca pe vremea aceea, cu băgare de seamă şi evita singurătatea. Adeseori suferea de greţuri şi se simţea obosită. Cu toate acestea, se scula dis de dimineaţă, lua o ceaşcă de *migiurato*, ca de obicei, şi începea să robotească. Pe urmă, făcea cafeaua. Respecta cu sfinţenie dieta poruncită de Don Tommaso şi rezista ispitei de a-şi tăia o felie de slănină sau de a-şi prăji un ou. Era răsplătită pentru aceste sacrificii prin zile de relativă bunăstare, care-i dădeau iluzia că e din nou ca înainte. I se întîmpla chiar să-l roage pe Angelo s-o ducă la Balanotti, cu Maria Cristina, şi aerul de cîmpie, încărcat de miresme sălbatice, îi întregea iluzia, pînă cînd un junghi o readucea la realitate. Amintirea Valentinei era mai vie ca oricînd, în locurile acelea, în

căsuța aceea „a ei“ de sub măslini. Angelo și Sofia o pomeneau schimbînd cîte o privire, cîte un surîs.

Odată, Angelo o duse cu el la Aletzi. Sofia rămase vrăjită. Ea care, ca o țărancă ce era, nu prețuise niciodată frumusețile naturii, în fața dublei văi pline de arbori și de ape, nu putu să-și stăpînească entuziasmul.

Excursiile acestea îi priau mai mult decît orice medicament, deoarece o abăteau de la ideea fixă a bolii și o readuceau la vremurile tinereții, cînd bărbatu-său o lua pe cal sau în car, iar ea se alătura lucrătoarelor cu ziua care săpau sau pliveau, și se simțea tînără, puternică, rezistentă la vînt și la ploaie și, cu gluga ei de sac care abia de-i acoperea capul și umerii, se ducea în căutare de scaieți sălbateci după care se dădea în vînt. Chiar și acum, îndată ce putea, pornea să caute scaieți sau alte ierburi „bune de mîncat“. Făcea un buchet din ele și le păstra pentru masa de prînz, sau scotea cuțitașul pe care-l purta mereu cu sine dintr-un străvechi obicei, le curăța pe măsură ce le culegea și le mînca fără sare, oferindu-le și Mariei Cristina, care mesteca și scuipa în ascuns, ca să nu o supere pe bunică.

— Într-o zi ai să te otrăvești cu ierburile astea, *mammài*.

— Ele mă vindecă, afirma ea convinsă.

O învăța pe fetiță să le recunoască, să le culeagă fără să se înțepe, să le curețe. O învăța și numele copacilor și în ce lună din an înfloresc, în ce lună li se coace fructul. Maria Cristina, deși nu împlinise decît trei ani, le învăța pe toate cu sîrguință.

Don Tommaso venea din cînd în cînd s-o viziteze pe Sofia, chiar fără să fie chemat, și constata cu satisfacție că, dacă nu avuseseră loc ameliorări, boala nu înaintase. Durerile persistau, dar bolnava le îndura fără să abuzeze de laudanul pe care i-l prescrisese.

Răbdarea și docilitatea femeii îl mirau și încerca pentru ea un fel de admirație, datorită calităților pe care nu le-ar fi bănuit niciodată la o țărancă. În ciuda „minții sale științifice“ și a raționalismului său, era înclinat să confunde rezistența fizică a Sofiei la boală cu o forță morală căreia nu-i cunoștea alte exemple.

Cam la un an după prima vizită, condițiile Sofiei se înrăutățiseră dintr-o dată. Fața îi era pămîntie, ochii galbeni. Slăbise din cale afară. Durerile crescuseră pînă la a deveni insuportabile și adeseori Angelo o auzea gemînd, mai ales noaptea. Cît era de puternică și de curajoasă, noaptea se simțea cuprinsă de frica morții, ceea ce o înspăimînta. Totuși, nu zise nimic lui Don Tommaso ; îi vorbi însă Angelo.

Boala își urma cursul nestăvilit, zise medicul. Dacă Angelo voia un consult, putea să-l cheme pe doctorul Belgrano, un tînăr foarte priceput care studiase la Roma și la Paris. „Nu se știe niciodată“ adăugă.

— Dar mai există vreo speranță ? întrebă încet tînărul.

Don Tommaso îl privi în tăcere și Angelo intui fără nici o urmă de îndoială.

— Atunci să încercăm cel puțin s-o facem să nu sufere.

Medicul îi dădu o rețetă :

— Morfină, explică. E bine să fie făcută în fiecare seară, înainte ca durerea să devină prea ascuțită. Am să-i fac eu însumi injecția, sau are să vină Efisina.

Angelo încuviință și-și întoarse fața pentru că ochii i se umpleau de lacrimi. Apoi se îndepărtă, sprinten.

În aceeași clipă, Maria Cristina intră pe ușița ce dădea spre ulița în pantă, tîrînd după ea cu o sfoară roasă un cărucior de lemn plin de migdale. Ca Dolores, purta două cozi aidoma unor codițe de șoarece îndărătul urechilor și tot ca ea și le ținea strîns cu amîndouă mîinile în clipele de nesiguranță.

— Ciao, zise fetița, uitîndu-se la medic cu un surîs malițios.

Don Tommaso îi plăcea.

Încetă să-și mai tragă cozile, fără să-și ia ochii mari și cenușii de la medic.

— Tata e la bunica.

Vorbea într-un fel precis și corect, în armonie cu trăsăturile chipului, regulate și mărunte, și cu toată ființa ei. Era o fetiță înaltă pentru vîrsta ei și ciudat de serioasă. Cînd surîse din nou, Don Tommaso descoperi extraordinara asemănare cu mama ei. I se păru că trecuse un timp îndelungat. Socoti în minte și găsi că se scurseseră patru ani. Încerca din nou simțămîntul de vină pe care-l trăise atunci, în dimineața aceea de septembrie. Dacă moașa ar fi fost mai îndemînatică sau dacă el ar fi fost de

față, poate că acum Valentina ar fi acolo, vie, lîngă fetița care-l punea în încurcătură cu căutătura ei atentă. Micuța se învîrti pe călcîie, lăsă să cadă cu băgare de seamă sforicica pe cărucior, apoi, cu un gest rapid și copilăresc, îl chemă pe medic la ea cu degetul și fugi sprintenă spre bucătărie, urcă singură treptele și se întoarse din nou să privească. Cu pași lungi, fără grabă, Don Tommaso se apropie, se opri, înălță barba ținîndu-și ochii abia întredeschiși, cu gestul pe care-l făcea de obicei.

— Vii ? întrebă fetița, întinzîndu-i mîna.

— Vino tu cu mine, zise el, luîndu-i cu două degete mînuța grăsuță.

Ea coborî din nou treptele și-l urmă ascultătoare, agățată de mîna lui, fără mofturi. Don Tommaso pășea stingherit, ușor dezechilibrat spre partea fetiței, atent să n-o calce pe picioare. Ieșiră pe poartă, merseră pe lîngă zid, medicul prin șanț, fetița pe marginea drumului, ținînd mereu strînse cu mîna stîngă degetele mîinii lui drepte, o mînă necunoscută, nouă pentru ea, care-i dădea încredere. Pe medic, în schimb, faptul de a merge pe drum cu o fetiță de mînă îl punea într-o ușoară încurcătură. Îi trecu prin minte s-o ia în brațe, dar se gîndi că ar fi fost mai rău. Merseră așa pînă la poarta casei. Învîrti cu stînga mînerul ușiței, o deschise împingînd-o înăuntru, apoi luă copila de subsuori și o ajută să intre. Mîinile lui pricepute simțiră fetița robustă și sănătoasă, cu toate că oasele îi erau mărunte. Micuța se învîrti în jurul doctorului și se agăță din nou de arătătorul și de mijlociul mîinii sale. Casa

aceea era nouă pentru ea, dar nu prea deosebită de cele pe care le cunoştea. Curtea era mare ca aceea a casei ei şi acoperită cu un strat uşor de prundiş care scîrţiia sub bocănceii ei. Era un pridvor, în care dădeau uşile şi ferestrele parterului. În pragul bucătăriei se afla Efisina, slujnicuţa pe care toţi o chemau „doftoriţa" pentru că îl ajuta pe Don Tommaso în cabinet şi umbla prin case să facă injecţii.

Efisina avea şaisprezce ani, sîni înfloritori şi o faţă slabă şi negricioasă de sarazină, pe care ieşeau în relief sprîncenele perfect arcuite deasupra ochilor închişi la culoare.

Fata alergă în întîmpinarea Mariei Cristina. Maria Cristina îşi încolăci braţele pe după gîtul ei şi strînse tare. Se salutau întotdeauna aşa cînd se întîlneau, în afară de cazul cînd Efisina era foarte grăbită. Tînăra o lăsă jos pe fetiţă, care, liniştită, fără sfială, intră în sufragerie unde masa era gata pregătită. Acolo se opri şi se uită împrejur. La masă era aşezată Margherita şi, în spatele ei, Carmela, uşor aplecată. Citeau o scrisoare. Carmela îi plăcea Mariei Cristina, Margherita nu. O învăţaseră să salute şi să le spună acestora, *domnişoară*, şi ea le salută, dar zise *mătuşă*.

Carmela îi zîmbi şi-i făcu semn să se apropie, în timp ce Margherita zise doar :

— Bună seara, şi abia de-şi înălţă privirea.

Maria Cristina nu înţelese că picase într-un moment nu prea potrivit, dar încercă o senzaţie neplăcută şi mutrişoara ei se făcu serioasă şi atentă. De aceea, nu răspunse invitaţiei făcute de Carmela şi rămase pe loc unde era.

Carmela se apropie, o luă în braţe şi o ridică prefăcîndu-se că face un mare efort.

— Ce mare s-a făcut fetiţa asta ! zise, umflîndu-şi obrajii rumeni.

Avea aceiaşi ochi ca mătuşa Olivia şi dinţii albi şi mici. Se prefăcu că vrea să-i muşte gîtul şi rîse făcînd să se scuture codiţele fetiţei legate la vîrf cu două panglicuţe, una verde şi una roşie, împotriva deochiului.

Margherita era supărată că i se spusese mătuşă şi pentru că micuţa intrase în sufragerie în loc să rămînă la bucătărie. Ei, fetiţa nu-i era simpatică, deşi nu o urîse niciodată pe Sofia Curreli, în ciuda faimosului testament, şi nici pe Angelo. Cei doi, mama şi fiul, în fond, se purtaseră frumos renunţînd de bunăvoie la partea de moştenire lăsată lor de extravagantul unchi Francesco. Dar fetiţa nu-i plăcea. Nu-i plăcea felul ei conştient de a privi şi seriozitatea ei atît de puţin copilărească.

Deodată se auziră paşi de bărbat apropiindu-se şi urcînd treptele pridvorului. O voce bine cunoscută zise :

— E voie ? şi imediat după aceea Angelo apăru în prag cu bereta în mînă. Se înclină salutînd.

— Intră ! Intră ! zise Margherita pe un ton vioi şi aproape vesel, în contrast cu atitudinea avută pînă atunci. Maria Cristina ţîşni din braţele Carmelei şi zbură în cele ale tatălui ei.

— Am văzut-o cu Don Tommaso, de departe, şi am venit s-o iau.

— Ia loc, Angelo Uras, zise Margherita şi trase un scaun spre el.

— N-aş vrea să deranjez, zise el, aruncînd o privire spre masa pregătită. Trebuie să dau asta domnului doctor, adăogă, arătînd pachetul de fiole pe care-l luase de la farmacie.

— Ia loc, că tot pe-aici trebuie să treacă, şi împinse din nou scaunul cu degetele ei lungi şi slabe.

Angelo se aşeză, punîndu-şi bereta pe genunchi.

Margherita putea să-l vadă din profil şi-l privi fără sfială, în timp ce Carmela termina de aranjat masa, de pe care lipseau doar paharele. Le lua unul cîte unul din bufet cu mişcări sigure şi le curăţa cu şervetul. Erau pahare de cristal în formă de cupă, cu picior lung şi subţire, care s-ar fi spart uşor în mîini mai puţin delicate. Carmela umplu unul şi-l întinse lui Angelo. Angelo se ridică şi-l luă, uitîndu-se la Margherita. Ea îi zîmbi din ochi.

Era una din puţinele persoane din stratul popular pe care Margherita o tolera. Îi era simpatic, îi plăcea faţa lui cinstită, îi plăceau purtările lui neaşteptat de delicate pentru un ţăran. Acum se uita la el cum bea, îi privea mărul lui Adam care se mişca în sus şi-n jos în timpul înghiţiturii, nasul lui scurt, mustaţa mică. Se uita cu simpatie şi cu o intimă plăcere, fără să întrebe nimic.

Toată viaţa ei, Sofia se culcase tîrziu, cea din urmă, şi se sculase întotdeauna devreme. După cină, cînd ceilalţi se duceau la culcare, ea mai întîrzia un pic, ca să deretice odaia, să cîrpească albiturile bărbaţilor ei : întîi ale tatălui, apoi ale soţului, şi în sfîrşit ale lui Angelo.

Cînd Angelo era copil, se aşeza lîngă pat şi lucra la lumina opaiţului pînă cînd îi ardeau ochii. Apoi rostea rugăciunile de noapte, rugăciuni tradiţionale, dar şi o conversaţie cu ea însăşi. Făcea astfel socotelile zilei încheiate şi se pregătea pentru cea care urma să vină. Era felul ei de a gîndi. Abia noaptea tîrziu se hotăra să se culce. Stingea afară opaiţul cu untdelemn şi se dezbrăca încet la lumina slabă a candelei. Dormise totdeauna puţin. Acum, însă, trebuia să se culce devreme, cînd Efisina venea să-i facă injecţia, înainte de-a începe durerile, şi somnul o prindea cînd Maria Rosario încă n-o urcase în pat pe Maria Cristina. Micuţa ştia că bunica e bolnavă, dar nu putea să aibă o idee exactă asupra bolii şi a sfîrşitului ei. Cu toate acestea, încerca într-un fel o senzaţie neplăcută. Era tristeţea de pe chipul tatălui şi al tinerelor ei mătuşi, era tăcerea care înconjura boala. Chiar şi întîlnirile cu Efisina nu mai erau vesele şi pline de bucurie ca odinioară. Fata venea totdeauna la aceeaşi oră, abia de saluta, nu se oprea niciodată şi, după ce făcea injecţia, pleca mai departe cu o grabă profesională. Cel mult o mîngîia pe frunte. Fetiţa accepta această schimbare aşa cum accepta toate opreliştile legate de boala bunicii : să nu facă niciodată gălăgie, să vorbească în şoaptă, să nu-şi strige mătuşile de la fereastră, să spună rugăciuni pe care nu le înţelegea.

Înainte de-a începe injecţiile, bunica se aşeza la masă cu tata, la cină, şi cina era plăcută.

Acum, însă, Maria Cristina trebuia să stea pe locul ei, tăcută și cuminte, și să se poarte ca o fetiță mare. O iubea încă mult pe bunică-sa și îndată ce putea se furișa tiptil pînă sus, se apropia și mîngîia mîna abandonată pe marginea cearceafului. Sofia înțelegea totul și-i ținea isonul, apoi închidea încetișor ochii, se prefăcea că doarme, și micuța se îndepărta ținîndu-și răsuflarea. Rămasă singură, Sofia sufla în lampă și cădea pe gînduri. Erau lucruri îndepărtate, din trecut ; străbătea un arc care, de la mult îndepărtata copilărie, ajungea pînă în pragul morții. Încerca să-și închipuie cum avea să fie casa fără ea, și zîmbea în întuneric, aproape fără spaime. Se simțea liniștită, resemnată și se lăsa în voia somnului așa cum, se gîndea ea, te lași în voia morții. Uneori se trezea în timpul nopții, deoarece Maria Cristina, încălcînd interdicția, venea să se strecoare în patul ei. Simțea piciorușele netede și reci, cum fuseseră cîndva ale lui Angelo, ceea ce o mîngîia. Cînd lumina zorilor prindea să răzbată prin crăpăturile obloanelor, nu rezista ispitei de a se scula. Dimineața se simțea mai bine și, în aerul proaspăt al curții, unde ieșea să aducă lemne pentru a aprinde focul, avea aproape iluzia că se simte ca înainte. Maria Rosario se scula totdeauna după ea, și plăcerea de-a aprinde focul era totdeauna a ei, a Sofiei.

Și Angelo se scula devreme.

Într-o dimineață, spre sfîrșitul iernii, se sculă mai devreme decît de obicei și deschise larg fereastra. Cu torsul gol, își săpuni obrajii și

începu să se radă în oglindă. Era treaz de-a binelea în aerul proaspăt al dimineții, cam umed, ca aerul de la Aletzi. Era aceeași mireasmă de ape, de plante, și de fum. Briciul rădea perfect, afacerile mergeau bine, dar chiar în clipa cînd simțea armonia lucrurilor din jurul lui, îl năpădea gîndul maică-si. Îl rugase pe Don Tommaso să-l aducă pe profesorul Belgrano pentru un consult, dar marele specialist nu putuse face altceva decît să confirme diagnosticul și să aprobe folosirea morfinei. A încerca o operație nu era cu putință. Belgrano fusese chiar mai precis : Sofia nu mai avea de trăit decît cîteva luni. „La *Cabidanni*“, se gîndi, aducîndu-și aminte că ea însăși spunea că în septembrie se petrec lucrurile însemnate. În septembrie murise și Valentina, totul avea să se repete, iar el avea să rămînă încă o dată singur, și mai singur, în timp ce viața din jur era armonioasă, frumoasă și indiferentă. Se șterse în grabă, îmbrăcă o cămașă de pînză aspră, fără guler, își luă haina de postav și coborî la parter unde știa că o găsește pe Sofia.

Trecînd prin fața ușii Mariei Rosario, o auzi sforăind. Se simți ispitit s-o trezească, dar se răzgîndi imediat. Voia să rămînă un pic singur cu maică-sa.

Coborînd, simți aroma bună de cafea proaspăt făcută, care venea din bucătărie. Sofia îl trase la sine și ridicîndu-se în vîrful degetelor, îl sărută, ca totdeauna, pe vîna albastră a tîmplei, apoi îi turnă cafeaua fumegîndă, pe care el o sorbi din farfurioară, pe-ndelete. Ea strînse din umeri și rîse liniștit de gestul fiului ei,

care nu era, o știa prea bine, potrivit obiceiurilor curente.

— Știi, spuse ea, privindu-l pe furiș, am avut un vis și-o să ți-l povestesc.

— Oh, da, *mammài !* zise Angelo, așezîndu-se lîngă ea și cuprinzîndu-i mijlocul cu brațul. Ai visat de bine sau de rău ?

— De rău, fiule ; am văzut o grămadă de aur și o mulțime de saci plini cu monede...

— Ei și ? făcu Angelo mirat.

— Știi ce înseamnă să vezi aur în vis ? întrebă ea din vîrful buzelor. Înseamnă taman pe dos, înseamnă sărăcie. Dar adăugă imediat : Visele nu înseamnă nimic.

— Așa-i, zise el, în ciuda visului, afacerile merg strună. Lemnul și cărbunele de la Aletzi mi-au adus mai mult decît mă așteptam, și mai este încă pădure de tăiat. Dacă merge tot așa, la sfîrșitul anului aproape că o să termin cu plata datoriei. Cu mult înainte de termenul prevăzut.

Se simțea un ton bucuros în vocea lui, în contrast cu neliniștea care-l apăsa. Sofia înțelese și spuse veselă :

— Și măslinii sălbatici ?

— Trei mii au și fost altoiți în anii trecuți și acum, la primăvară începem din nou : meritul e al lui Renato. Dacă lucrurile merg tot așa, peste cîțiva ani Aletzi o să fie o pădure uriașă de măslini și o să avem trei case : am să sădesc o mulțime de migdali, iar jos, în vale, plopi și eucalipți.

— Cu ajutorul lui Dumnezeu ! șopti Sofia. Să sperăm că atunci n-o să ne ia nimeni Aletzi !

Zise chiar așa : nimeni n-o să *ne* ia, ca și cum n-ar fi știut ce știa.

— Cine vrei să ni-l ia ! făcu Angelo, rezemîndu-și fruntea de umărul ei.

— Vreunul din porumbeii ăștia pe care-i avem în sat, sau vreun afacerist din afară. A sosit unul chiar deunăzi, noul farmacist Michele Tropea. Se spune că are bani cu grămada...

— Eu, zise Angelo, l-am văzut în piață, și are pantalonii peticiți. Oricum, n-am să las pe nimeni să-mi ia Aletzi.

— Lumea e rea. Trebuie să-mi promiți că n-o să-mi pricinuiești necazuri.

Angelo era fericit că ea se socotea în măsură să aibă necazuri într-un viitor destul de îndepărtat. Era ca o speranță neașteptată și absurdă, dar care, fie și numai pentru o clipă, topea coșmarul, devenit cotidian, al morții.

Rămase locului fantazînd, în timp ce Sofia strîngea masa.

Afară era soare.

În casa Fulgheri se vorbise mult despre hotărîrea cu privire la plecarea lui Franceschino la Modena. Senatorul Loru făcu totul pentru a-l convinge pe conte să-și înlăture rezervele și fu mai convingător decît doamna Luisa tocmai pentru că vorbea fără patimă și nu fără o picătură de sarcasm în privința militarilor, care, susținea el, nu constituiau o castă închisă ca în Germania, ci se deosebeau foarte puțin de civili. În fond, cariera armelor era o profesiune ca oricare alta și Academia Militară

costa cu mult mai puţin decît Universitatea. În numai trei ani, Francesco avea să obţină gradul de locotenent, frecventînd un mediu mult mai sănătos decît cel civil al oraşelor din Nord. Senatorul insista asupra faptului că nu trebuia să rămînă la Norbio „printre ţărani şi boari". Era mult mai bine să-şi facă o poziţie şi „să vadă puţin lumea".

Contele era aproape convins, dar voia să hotărască băiatul singur, iar acesta părea cu totul indiferent. Cea care găsea valabile argumentele familiei Loru era sora mai mare, în timp ce Carmela se îngrijora de depărtare şi de primejdiile ce s-ar fi ivit dacă izbucnea un nou război. Margherita căuta să-şi convingă fratele şi, mai ales cînd îl găsea singur, revenea asupra subiectului.

Într-o zi îşi deschise inima fără reticenţe. Spuse că-l invidia pentru posibilitatea de a pleca pe Continent, de a călători, de a cunoaşte în sfîrşit Italia, despre care auziseră din atîtea şi atîtea cărţi. Se minuna că el prefera să rămînă la Norbio, în loc să profite de posibilitatea ce i se oferea. Francesco se împotrivi, dar cuvintele surorii sale îi puseră fantezia în mişcare şi, aproape fără să-şi dea seama, conchise că Margherita avea dreptate. Şi prima oară cînd veni vorba despre Academia Militară zise că, dacă ei erau de acord, în ceea ce-l privea era bucuros să plece. Don Tommaso primi hotărîrea cu calmul obişnuit, fără entuziasme, aproape trăgîndu-se înapoi spre a nu fi amestecat. Dar din clipa aceea făcu toate demersurile necesare pentru realizarea planului, respectînd sfaturile senatorului şi ale soţiei acestuia.

Astfel, Francesco plecă la Cagliari, ca musafir al doamnei Veronica Crespi şi al maturelor sale fiice şi începu să ia lecţii de la părintele Fortina, pregătindu-se pentru examenul de admitere la Academie.

Michele Tropea, noul farmacist, nu părea deloc „capitalistul" despre care vorbea lumea; dimpotrivă, după cumpărarea farmaciei, părea să fi rămas lefter. Venise, se spunea, dintr-un sătuleţ din Marmilla, unde prima sa farmacie, cumpărată cu mari sacrificii după obţinerea licenţei, căzuse pradă focului. Încă tînăr, înalt şi de constituţie robustă, cu o claie de păr roşcat ars parcă de incendiu, avea ochi albaştri ca ai un septentrional, deşi era, se spunea, napolitan. Se mai spunea că era însurat, dar că soţia lui, sătulă de viaţa la ţară, se întorsese la Napoli. Se instalase în încăperile din spatele farmaciei, pentru a fi gata, zicea el, la toate chemările, inclusiv cele de noapte, pentru care, lucru cu totul nou la Norbio, trebuia să i se plătească un supliment de zece la sută, chiar şi de către cei mai săraci. Se purta cu guler tare şi cravată, dar hainele îi erau atît de tocite şi decolorate, încît păreau cumpărate de la vechituri. Din cauza evidentei sărăcii sau a „lipsei de bani gheaţă", cum explica acelora care voiau să-l asculte, nu era în măsură să facă credit ţăranilor, obişnuiţi să-şi plătească datoria abia la recoltă. Doctorul Tropea pretindea plata în bani peşin şi cine avea nenorocul să cadă

bolnav trebuia să recurgă la necruțătoarele cămătărese ale satului : Potenzia Moro și Attilia Pontilla, care cereau chiar și două sute la sută pentru sumele împrumutate. Despre Potenzia și Attilia se spunea că erau și tăinuitoare ale banilor furați de tîlhari și că aveau sub casa lor peșteri pline de monezi de aur și saci cu mărunțiș în monezi de argint și de aramă. Pînă cu cîteva decenii în urmă, funcționa în toate satele din Parte d'Ispi vechea instituție a Munților de grăunțe de la care chiar și cei mai săraci puteau să obțină cu împrumut grîul pentru semănături, la o dobîndă foarte scăzută. Prin crearea forțată a proprietății particulare datorată legii „îngrădirilor", și în consecință prin decăderea Munților de grăunțe, celor săraci nu le rămînea decît să se adreseze cămătarilor, care deveniră stăpîni pe toate satele Insulei, favorizați și de dezastruoasa criză bancară. Attilia și Potenzia mai erau și făcătoare de vrăji, *brujas*, cum se zice și astăzi, meserie foarte rentabilă într-un sat superstițios : făceau „vrăji", puneau la cale căsătorii cu filtre magice, preziceau viitorul și dădeau sfaturi oricui le cereau, astfel că erau întotdeauna informate dinainte asupra celor ce se întîmplau în sat, inclusiv acțiunile tîlhărești pe care Luca Cabeddu și acoliții săi continuau să le întreprindă, ajungînd adeseori în sate îndepărtate. Atît Attilia cît și Potenzia erau credincioase păstrătoare ale tuturor tainelor din Norbio. Știau că tăcerea era condiția necesară pentru a-și menține propriul prestigiu și pentru a-și păstra încrederea clienților.

Michele Tropea, după ce se instală în dosul farmaciei, se scutură, cumpără stofă pentru un costum, cîteva cămăși noi, o pereche de pantofi, și făcu o vizită de prezentare tuturor celor înstăriți. Lucrul acesta nu intra în obiceiul locului, dar îi flată pe cei care îl primiră, precum Antioco Cadoni bătrînul, profesorul Todde, senatorul, și ceilalți „bogați". Claudina, slujnica farmacistului, avea ordin să întrebe dacă vizita era binevenită și care ar fi fost ziua cea mai potrivită și ora, și înmîna totodată o carte de vizită, lucru cu totul necunoscut la Norbio, purtînd scris cu litere de tipar numele complet și titlurile academice : *Michele Tropea, doctor în Drept și în Chimie. Farmacist.* De ce farmacistul era licențiat și în Drept, nimeni nu izbuti vreodată să înțeleagă.

Printre persoanele pe care le vizită erau și cămătăresele Attilia Pontilla și Potenzia Moro ; fură și singurele, mai ales Potenzia, cu care strînse legături de prietenie. Nepăsător la bîrfele pe care faptul acesta nu întîrzie să le stîrnească, Michele începu să frecventeze cu regularitate casa Potenziei. Avea un scop precis : să cunoască străvechea rețetă de fabricație a puternicului rachiu pe care toți, la Norbio, îl numeau și-l numesc *filuferru*, fir de fier, precum și să capete un împrumut. În afară de aceasta, în ciuda vîrstei și a moravurilor sale libere, ea era încă o femeie atrăgătoare. Văzînd-o, mare și grasă cum era, îți venea să te întrebi care bărbat ar fi dorit să aibă raporturi amoroase cu ea ; dar lumea zicea

că în intimitate se schimba, devenind foarte frumoasă și nesățioasă.

În timpul unei asemenea vizite, după ce topise o jumătate de sticlă de rachiu, dintr-o dată, fără ca nimic să lase să se prevadă ceea ce avea să se întîmple, îmbrățișă femeia și o sărută pe gură. Potenzia reacționă respingîndu-l cu putere : se ridică în picioare și, luptînd, izbi de perete cu o lovitură de picior măsuța cu tava, carafa, paharele și lampa. Cîteva clipe rămaseră încolăciți, zgîlțîindu-se. Aveau aceeași statură și aceeași greutate. Michele nu știa că femeia era atît de puternică ; dar tocmai faptul acesta îl ațîță, și-l făcu s-o dorească. Hotărî că trebuie să învingă el. Își recăpătă suflarea, se concentră, o auzi gîfîind, apoi o strînse tare îndoind-o pe spate și punîndu-i în același timp piedică. Se prăbușiră împreună pe așternutul de crengi și de blănuri lipit de perete. Femeia răgea și dădea din picioare, rezistîndu-i din răsputeri, dar în curînd se lăsă în voia lui cu un geamăt prelung. Se iubiră pe întuneric și, pe întuneric, păru că se adeverește minunea de care Michele auzise vorbindu-se și de care rîsese : bătrîna uriașă, făcînd dragoste, redobîndea frumusețea unei femei tinere și frumoase. Michele se sperie simțind în brațele sale gingașa făptură, cînd ea, răspunzînd parcă magic tainicei sale dorinți, reîncepu să lupte sub el. Așa fu pecetluită înțelegerea care-i ținu uniți pînă la moarte. Obținu împrumutul și puțin după aceea începu să fabrice, cu învoirea legii, faimoasa Apă Tropeană, care lansă în toată lumea numele lui și al co-

munei Norbio ; dădu de lucru multora și, prin munca lor și vicleșugurile sale, se îmbogăți.

Din vremuri imemorabile lumea distila teribilul rachiu cu mijloace meșteșugărești. Din nici o casă nu lipsea rudimentarul alambic de aramă. Produsul era vîndut la Cagliari, unde era grevat de un impozit exorbitant. Apoi se răspîndi zvonul că rachiul distilat la Norbio provocase grave deranjamente de stomac, astfel că protomedicul general Don Salvatore Cappai dăduse dispoziția ca o anume Comisie de specialiști să cerceteze și să controleze toate alambicurile din sat, dintre care multe fură sechestrate, deoarece nu întruneau condițiile cerute. Consecința acestei riguroase inspecții fu că *filuferru* se fabrica de atunci clandestin.

La Norbio se bea mai mult rachiu decît vin, fiind cu toții, *ab antiquo*, convinși că prin rachiu se combăteau cu folos bolile. Era folosit la dezinfectarea rănilor, era băut pentru a preîntîmpina malaria și mai ales răcelile, în rachiu se înmuiau susetele sugarilor, care încetau să mai plîngă și dormeau adînc ore întregi, în leagănele lor de nuiele, acoperiți de muște.

Angelo observa afacerile veneticului și trăgea concluzia că, în timp, avea să aducă importante schimbări în sat, „chiar și în bine“, se gîndea el, mereu curios la noutăți și atent la tot ceea ce, într-un fel sau altul, îi privea pe oamenii din Norbio.

Sofia, care acum nu se mai scula decît rar din patul ei, era la curent cu noutățile și cu bîrfele. Cîteodată faptele îi erau povestite de

Maria Rosario, altădată de Efisina sau de Angelo însuși, care se așeza lîngă pat și gîndea cu glas tare ; astfel, urmărea cu interes mereu viu ceea ce se întîmpla, și cumătra Verdiana, cînd venea să-i țină de urît, se minuna că o găsește atît de bine informată. Ea îi asculta flecărelile și uneori adormea. Îmbătrînind, Verdiana devenise plictisitoare. Într-o zi, spuse că în sat se vorbea de logodna lui Angelo cu domnișoara Margherita. Sofia strînse din umeri :

— Dumneata, cumătră, ești nebună, și, închizîndu-și ochii, nu mai voi să asculte.

Dar, cu ochii închiși, începu să viseze. Dacă te gîndeai bine, nu era un lucru chiar atît de ciudat și n-ar fi fost rău dacă Angelo s-ar fi recăsătorit. Margherita Fulgheri nu era chiar idealul, l-ar fi ajutat foarte puțin, cu caracterul ei dificil și ursuz ; dar i-ar fi adus, în schimb, o zestre bogată și, pe urmă, cine știe dacă n-ar fi îndrăgit-o pe fetiță. Lucrul important era să iasă din singurătatea lui. De altfel, era drept să se vorbească de posibilitatea acestei căsătorii : cumătra Verdiana nu născocise nimic. Lumea, la țară, are mania de a ticlui căsnicii ascultînd poate de legile conservării speciei. Cînd într-un ținut, într-un loc, doi tineri sînt „potriviți“, oamenii încep să vorbească independent de intențiile celor interesați și, uneori, tot vorbind și vorbind, lucrul se și înfăptuiește. Zvonurile erau încurajate de apropierea care, în ciuda diferenței de clasă, avusese loc între cele două familii, de lipsa unei alte partide pentru Margherita, de necesitatea, tot mai evidentă, odată cu agravarea bolii Sofiei și cu iminenta ei stingere, a unei noi soții pentru Angelo și a unei mame pentru Maria Cristina. Ochilor atenți ai sătenilor nu le scăpa simpatia care trebuia să se fi înfiripat între cei doi tineri. Manifestările exterioare se reduceau la faptul că Angelo frecventa casa Margheritei și că Margherita, care nu se ducea niciodată la nimeni, frecventa casa lui Angelo. O invitase, de cîteva ori, chiar să facă o plimbare la cîmp, și străbătuse tot satul cu contesina pe crupa noului său cal. Făceau, într-adevăr, o pereche frumoasă.

Cînd prietenul său Antioco Cadoni făcu o aluzie, zise că lui, fecior de țărani și țăran, nu i-ar fi trecut niciodată prin cap anumite gînduri. Și totuși, purta în sine ideea aceea „absurdă“, chiar dacă nici el însuși n-ar fi știut să spună cum. Știa cum, atunci, cu cîțiva ani în urmă, cînd se gîndise s-o ia de nevastă pe Valentina. O văzuse crescînd sub ochii lui pe Valentina, se îndrăgostise de ea, o simțise ca pe o parte a vieții lui și încă din prima clipă așa cum, mai tîrziu, o parte din viața lui murise odată cu ea. De Margherita, însă, nu putea spune că e îndrăgostit ; sau, poate, ceea ce încerca era o altfel de dragoste. Era ceva la ea care-l atrăgea și-l făcea să viseze cu ochii deschiși, poate făptura ei subțire și puternică, privirea hotărîtă și mîndră care, uneori, se aprindea de drăgălășenie, și anumite amănunte pe care trebuia să le vadă în fiecare zi pentru a-și aminti de ele : lungile mîini aristocratice cu degetele puțin nodu-

roase, și gingășia aceea avînd nevoie de o ocrotire pe care el i-o putea da.

Margherita nu se gîndise niciodată la dragoste, știa că dragostea există, dar se socotea imună în fața ei. Îi era de ajuns afecțiunea tatălui său, a surorii, a fratelui. Dragostea, legată de ideea păcatului era, pentru ea, ceva care privea animalele și oamenii din popor sau pe aristocrații cu ranguri mai înalte, ca suveranii, care trebuiau să i se supună pentru păstrarea numelui și a dinastiei. În acest vălmășag de idei și de sentimente, se strecurase simpatia pentru Angelo, om din popor, dar pe care ea îl așeza deasupra celorlalți. Nu făcea nimic ca să-l vadă, dar a-l vedea devenise un obicei. Astfel, simțea lipsa tînărului văduv cînd el nu avea timp s-o vadă, se lăsa purtată pe crupa calului ca o logodnică, sau ca o tînără nevastă, și străbăteau întreg satul, de la Sant'Antonio la Seddanus, cuprinzîndu-i mijlocul cu brațul ei subțire.

Așezată pe valtrapul de lînă moale, legănată de buiestrul calului, lipită de Angelo, îi simțea căldura trupului și mirosul de bărbat, care era un miros amestecat de tutun, de piele și de ierburi pădurețe; cu obrazul rezemat de umărul lui, încerca o fericire nouă. Lumea îi saluta cînd treceau, cu un respect care însemna și afectuoasă aprobare. Margherita nu vorbise niciodată cu oamenii, nu intrase niciodată într-o casă de țărani, și nu credea că totul era atît de ușor și chiar de plăcut.

Vorbeau despre lucruri simple, despre semănat, despre recoltă, despre pășuni, despre

păduri. Nu aveau secrete sau cel puțin așa părea. Alături de Angelo descoperea o parte a lumii, cea mai frumoasă, a cărei existență nici măcar nu o bănuise pînă atunci, și se descoperea și pe sine însăși. Nu mai era atît de singură și erau momente în care se simțea sigură, ocrotită, în armonie cu lucrurile, fericită că există și că există chiar așa, cu destinul pe care i-l dăduse Dumnezeu, în satul acela, sub cerul pe care se perindau repezi anotimpurile, urmărite sau împiedicate de vînturile reci sau de cele calde.

Dacă s-ar fi întrebat, Sofia n-ar fi știut să spună dacă ziua care începuse era o zi din viața ei sau viața ei întreagă pe care o simțea scurgîndu-se cu o încetineală de ani. Dar nu se întreba. Morfina nu-și mai făcea efectul, dar cîteodată, rătăcind cu închipuirea pe firul rugăciunilor și gîndindu-se la morți, își regăsea somnul. Își aduse aminte că nu se rugase pentru Valentina și pentru unchiul Raimondo Collu. Își împreună mîinile și se rugă pentru ei în lumina zilei, care invada odaia. O vedea pe Valentina sănătoasă și veselă în zilele limpezi și reci de iarnă, purtînd peste rochia ei de culoarea turturelei un șal de mătase viorie și îi ieșea în întîmpinare în lanul înalt și foșnitor în care-l aduseseră într-o zi pe Zurito. Departe, la marginea stufărișului, unchiul Raimondo, aplecat, deștelenea pămîntul cu o sapă scurtă. Din tării răzbătea un tril îndesat de ciocîrlii.

Ca întotdeauna, rugăciunile îi dădură o senzație de liniște. Dincolo de geam răsăreau,

limpezi, vîrfurile plopilor. Lumina era foarte puternică în odaie. Sofia închise ochii, dar îi deschise imediat, cuprinsă de spaima de a muri în somn, căci ea voia să moară trează. Era slabă și simțea puținul timp ce-i mai rămînea ca pe o povară uriașă, de care acum dorea să se scape. Dar îi era și frică.

Intră Angelo și ea găsi puterea să-i zîmbească. Apoi voi să-i vorbească, dar de pe buze nu-i ieși decît un murmur nedeslușit și un oftat. El îi luă mîna, o mîngîie și avea pe față toată deznădejdea neputinței sale.

Știa că maică-sa nu acceptă moartea. Ceruse sfînta împărtășanie cu trei zile înainte și primise maslul, dar nu era resemnată, și tînărul preot care venise nu se pricepuse să găsească vorbele potrivite. El, însă, s-ar fi priceput, și voia s-o ajute. Nu era nevoie să facă apel la credință și la resemnare, ci pur și simplu s-o ajute să fie, în fața morții, femeia de bun-simț care fusese în viață. Învățase asta chiar de la ea.

Odaia Sofiei era plină de lume. Se aflau acolo fetele Manno, inclusiv Olivia, măritată cu Antioco Cadoni și însărcinată pentru a doua oară; se afla Adelaide Collu, cumătra Verdiana și Margherita Fulgheri. Angelo șterse cu o batistă fruntea udă de sudoare a maică-si, apoi se întoarse și deschise fereastra. Sofia respiră adînc. Cu pleoapele întredeschise, privea persoanele care umpleau odaia și era atentă la mișcările lui Angelo, la cuvintele pe care le murmura.

— Prea multă lume! zise el, dar nimeni nu păru să fi auzit.

Sofia își dădu seama că voia să-i scoată afară, îl apucă de mînă și-l trase la sine. Angelo se aplecă.

— Lasă-i să rămînă, izbuti să șoptească. Lumea nu o deranja. Numai pe fețele oamenilor timpul vieții sale încă nu trecuse cu totul. Se uită împrejur: erau toți acolo, în picioare, parcă așteptînd ceva; vorbeau iute, în șoaptă, iar Sofiei i se părea că mănîncă semințe de dovleac sau de floarea-soarelui. Apoi, întoarse capul pe pernă și din buzele ei ieși un vaiet egal, monoton, ritmat din cînd în cînd ca viersul cucului. În prag apăru figura uscățivă a lui Don Tommaso Fulgheri. Înțelese din prima ochire că Sofia sta să moară, chiar dacă inima, în ciuda folosirii continui de morfină, își păstra pulsul profund. Bolnava se tînguia și înțepenea strîngînd din dinți. Doza obișnuită de morfină nu mai era suficientă. Medicul prescrise una mai puternică. Acum nimic nu-i mai făcea rău, și cu greu ar fi depășit noaptea.

Efisina sosi tăcută, așeză tava pe noptieră ca de obicei, și începu să pregătească injecția. Sofia sta cu ochii întredeschiși și cu mîinile părăsite pe îndoitura cearceafului. Auzi cunoscutul zgomot al gîtlejului fiolei, întîi ferestruit, apoi spart. Își închipui gesturile îndemînatice ale degetelor fetei, care umplea seringa cu lichidul galben. Sofia avea o percepție destul de exactă a lucrurilor ce se întîmplau în jurul ei. Pentru prima oară, Efisina îi făcea injecția

în plină zi. Morfina era legată de ideea nopţii, a întunericului, a somnului. Dincolo de geamuri, vîrfurile plopilor îi apăreau acum de un verde şters, dar forma fiecărei frunze era limpede, vizibilă pînă în cele mai mici amănunte. Injecţia îşi făcu efectul şi durerea se potoli, o dulce toropeală o năpădi şi tînguirea ce însoţea ritmul însuşi al respiraţiei, slăbi pînă la încetare. Angelo observă că doarme şi-i invită pe toţi, cu un semn, să iasă. Dormea culcată pe spate. El se aşeză la căpătîi. I se părea cu neputinţă acum, privind-o, ca vorbele spuse de medic cu puţin înainte să fie adevărate. Îşi mişca buzele în somn, de parcă s-ar fi rugat, şi pleoapele tremurau în scobitura întunecată a orbitelor înconjurate de zbîrcituri subţiri. Îngenunche pe covoraş şi, instinctiv, începu să se roage. Speriat, îşi dădu seama că rosteşte rugăciunile pentru cei morţi. Numai un miracol ar fi putut s-o salveze, dar el nu credea în miracole. *Desine fata Deum flecti sperare precando,* această amintire şcolărească i se învîrtea prin cap de trei zile şi rămînea în el ca o otravă. Nu izbutea să se roage. Se ridică şi se întoarse la parter, spuse Mariei Rosario să nu facă zgomot. Doica aşeză cu extremă delicateţă cratiţa pe care tocmai o ştergea, însă un car ce trecea pe strada Roma făcu să se cutremure pămîntul. Carele nu puteau fi oprite să treacă. Angelo aprinse o ţigară şi rămase rezemat de stîlpul uşii deschise. Vîntul ducea cu el fumul. Somnul mamei sale îl înseninase, fără voia lui, şi se concentră asupra noii probleme, ca şi cum în

soluţia ei ar fi fost salvarea : să evite ca huruitul carelor să tulbure somnul acesta. Nu putea să-i silească pe toţi căruţaşii să apuce alt drum. Se gîndi să scrie o tăbliţă, dar înlătură imediat ideea. Nu toţi ştiau să citească ; nu toţi, chiar ştiind să citească, s-ar fi oprit şi n-ar fi fost uşor să explice în cîteva cuvinte nevoia liniştii. Şi-apoi, nu putea accepta să scrie pe o tăbliţă că maică-sa era pe moarte. Aprinse altă ţigară, mai aşteptă puţin trăgînd adînc fumul, înainte de a-l sufla în bătaia vîntului. De cînd era acolo, trecuseră cel puţin zece care, şi de fiecare dată le simţise parcă trecînd peste el. Ideea îi veni dintr-o dată. Azvîrli ţigara, sări în curte şi o strigă pe Maria Rosario. Avea o provizie bună de paie şi de fîn, în spatele şopronului de lemne. Doica veni în fugă şi-i execută poruncile. Începură să arunce cu furcoiul paie şi fîn în strada Roma, pe deasupra gardului de zid. În scurt timp, aruncară mai mult de jumătate, apoi, asudaţi, ieşiră în drum şi făcură în aşa fel încît să se formeze un strat suficient de gros pentru a amortiza zgomotul roţilor.

Ajungînd acolo unde începea stratul, carele se opreau, vizitiii se uitau cu gura căscată, şi Maria Rosario explica : „Stăpîna mea e foarte bolnavă, trebuie să doarmă“, şi cu jumătate de gură : „Moare“ adăuga. Vizitiii aruncau o privire de compătimire spre casă şi treceau încet, fără să strige, fără să pocnească din bice, simţindu-se, într-un mod nedesluşit, vinovaţi de propria lor sănătate. Stratul de paie atenua peste prevederi zgomotul roţilor şi al potcoa-

velor. Casa rămase cufundată în tăcere. Sofia, în patul ei, continua să doarmă ; se trezea din cînd în cînd, pentru cîteva clipe, apoi aluneca din nou în somn, ducînd cu sine percepția liniștii în care înotau frînturi de amintiri îndepărtate.

Spre seară se întoarse Don Tommaso. Odaia era din nou plină de oameni. Medicul îi pofti să iasă și deschise fereastra. Sofia simți aerul proaspăt pe față și deschise ochii. Angelo se plecă și întrebă dacă o supără. Făcu semn că nu, de mai multe ori. Ar fi vrut să spună că nu o supără aerul și că nu o supăra nici lumea, că lucrul cel mai frumos, în clipa aceea, era să aibă acolo, împreună, aer și lume multă. Simțea că-i mai rămînea puțin timp și că fără fețele acelea vii, și ultimele clipe i-ar fi fost stinse, sfîrșite. Ar fi vrut să spună lucrul acesta, dar știa că nu ar fi reușit niciodată. Era prea greu, imposibil. Imposibil să culegi din fundul memoriei cuvintele care, abia atinse, dispăreau, se ștergeau și rămînea, în liniștea lăsată, acea forfotă de gînduri neexprimate. Angelo îi vedea gîtlejul zbătîndu-se, buzele uscate, cum i se întinde și i se contractează pielea feței, ca o frunză care arde. Apoi, dintr-o dată, Sofia tresări ; dispăru încetul cu-ncetul orice semn de suferință. Fu o clipă lungă și fața ei, redevenită frumoasă, rămase încremenită.

Angelo se pomeni singur în casă cu fetița și cu Maria Rosario. Maria Cristina, care fusese pentru cîteva zile la mătușile Manno, cînd se

întoarse voi să doarmă în aceeași odaie cu tatăl său. Angelo o lăsa în voia ei și o ducea cu el și la cîmp sau în trecerile sale prin sat. Era o fetiță înțeleaptă, care nu incomoda pe nimeni ; mergea la școală și-și ținea în rînduială caietele și cărțile, după un criteriu de simpatie. Pe caietele „simpatice“ scria mai bucuros, pe celelalte mîzgălea de mîntuială și mai lăsa să cadă și cîte o pată de cerneală. Dar era prea singură. Angelo știa și se gîndea mereu la lucrul acesta. Îi lipsea o mamă, frați, o casă vie.

În lungile după-amiezi ale iernii aceleia reci și întunecoase, fetița sta ceasuri întregi uitîndu-se la măgărușul ce se învîrtea în jurul pietrei de moară, pînă se întorcea tatăl ei. Atunci alerga în calea lui, fericită. El o lua în brațe și căuta s-o facă să rîdă, ajungea chiar s-o și pieptene. Uneori ieșeau împreună și făceau lungi plimbări. Ea țopăia pe lîngă el, fără să se poticnească niciodată, fără să obosească.

Fu o iarnă lungă, monotonă. Apoi veni primăvara și se întoarse vara, o vară bogată și pe ariile din Parte d'Ispi galopară din nou caii mici purtînd chiupurile de pămînt. Grîul fu îmbelșugat.

Se obișnuia ca la terminarea treieratului, proprietarul să ofere un prînz cîmpenesc pentru a sărbători evenimentul, și toți luau parte la el. În anul acela, Don Tommaso își invită fiicele și pe Angelo. Mai era și Franceschino, venit anume de la Modena.

Margherita urcă în trăsura lui Angelo, unde luară loc și Carmela și Maria Cristina. Fran-

cesco și tatăl său erau călare, cînd luînd-o înaintea trăsurii, cînd rămînînd în urma ei.

La drept vorbind, Carmela ar fi preferat să stea cu grupul voios al servitorilor, dar sora ei îi interzisese, și ea se răzbuna născocind „glume". Și de data aceasta ticlui un plan. Cînd ajunseră la distanța de vreo doi kilometri de arie, lăsă ca vîntul să-i smulgă pălăria de paie și sări jos s-o ia ; apoi făcu un semn tatălui ei, care își apropie calul de un parapet, și urcă. Maria Cristina din spirit de imitație, ceru și ea să fie luată pe crupa calului lui Franceschino și dorința îi fu îndeplinită. Aceasta intra în socoteala Carmelei și astfel își atinse scopul : să-i facă pe Margherita și pe Angelo să ajungă la arie singuri, în aceeași trăsură, ca doi miri.

Femeile, asudate și cu fețele aprinse, se îngrămădiră în jurul lor, iar bărbații își descărcară în aer puștile, în semn de sărbătoare.

Margherita era furioasă, dar înțelese că-i convenea să stea liniștită și, fără să accepte veselia generală, se arăta binevoitoare. Carmela avea să i-o plătească mai tîrziu.

Angelo mînca de zor, bea și răspundea paharelor închinate, dar gîndul lui era aiurea, și asta se vedea.

— Nu pari prea bucuros, Angelo Uras.

— Singurul lucru care-mi face plăcere, astăzi, e să stau lîngă dumneata, domnișoară Margherita ; dar mai gîndesc că în curînd, după terminarea serbării, o să mă-ntorc în casa mea goală și dumneata în a dumitale, unde nu ești singură, slavă Domnului.

Carmela, cu un buchețel de maci în păr, ședea pe aproape și se uita la ei cu ochii scînteind de șiretenie și de maliție voioasă.

— Că ești singur, șopti ea aplecîndu-se la ureche, depinde numai de dumneata.

Angelo tresări și o privi cu un aer întrebător, în care Margherita citi și un reproș.

— Ești prea tînăr ca să rămîi văduv, adăugă, ferindu-și ochii.

Angelo goli încet paharul pe care-l ținea în mînă, în timp ce femeile serveau alvițe de migdale și zahăr ars. Prînzul se sfîrșise, dar petrecerea continua, în timp ce proprietarii se pregăteau să se întoarcă acasă. Mai bine să facă drumul pe soare, decît să aștepte asfințitul în hărmălaia care cuprinsese aria. Carmela, sprintenă, sări pe crupa calului tatălui ei, iar Maria Cristina se și agățase de mîna lui Francesco.

Caii alergau la trap pe drum în urcuș, îndemnați de dorul grajdului răcoros. Angelo și Margherita tăceau, dar nu puteau evita atingerea la care-i obliga mișcarea trăsurii. Tăcerea era stingheritoare și lui Angelo i se păru că vina e a sa. Era un prost să stea așa, fără să scoată o vorbă.

— Atunci, zise dintr-o dată, dumneata crezi că ar trebui să-mi iau nevastă.

— Cred, zise ea, netezindu-și rochia pe genunchi cu un gest obișnuit, cred că da, de bună seamă.

Angelo simțea, lipit de umărul lui, umărul fetei, care nu se dădea la o parte, și creierul său lucra repede, cîntărind toate impresiile,

visările în prada cărora se lăsase. Ceea ce spuse imediat, răspundea unui sentiment propriu.

— Dacă ar fi să mă mai însor o dată, vorbi el fără să se întoarcă, ţi-aş cere dumitale să-mi fii nevastă.

Margherita nu-şi feri umărul nici de data aceasta, dar el o simţi tresărind uşor. Vorbise nestingherit şi aşteptă cîtva timp răspunsul.

Ea oftă adînc, îşi netezi din nou rochia de mătase pe genunchii slabi.

— Sînt atîtea fete mai bune decît mine, zise, abia mişcîndu-şi buzele.

Putea să pară un răspuns evaziv, dar răsună patetic de sincer.

— Eu nu cunosc nici o femeie mai bună decît dumneata, zise Angelo hotărît.

— Haida-de ! rîse ea, şi de data aceasta se îndepărtă uşor, dar o zdruncinătură o readuse în poziţia de mai înainte.

— Ştiu foarte bine că nu-mi pot îngădui nici măcar să sper... şi ca să facă ceva, aprinse o ţigară.

— Dacă e aşa, răspunse Margherita liniştită, te-nşeli, Angelo Uras, şi dacă dumneata spui cu adevărat că vrei să te căsătoreşti cu mine, te cred pe cuvînt.

Angelo simţi că un val de căldură i se suie în obraji. Nu era îndrăgostit, şi totuşi răspunsul acela îi dădea o bucurie intensă.

— Dar ce-o să spună familia dumitale ?

— Fireşte că vor afla, dacă vorbeşti serios. Dar e un lucru pe care trebuie să-l hotărîm

împreună eu şi dumneata, singuri ; de aceea, gîndeşte-te bine înainte de-a te angaja.

Dacă ar fi fost vorba de o altă fată, Angelo ar fi strîns-o în braţe, dar ştia că în cazul Margheritei sistemul n-ar fi mers.

— Eu, zise cu vocea emoţionată, vorbesc foarte serios, şi aş vrea să ne căsătorim chiar mîine.

— Mîine e prea curînd ; dar dacă dumneata eşti de acord, n-aş dori o logodnă prea lungă.

Calul, negru de sudoare, străbătea la pas ultima porţiune a urcuşului. Angelo îl îmboldi cu hăţurile, dar şi sosiseră. Aşa, dintr-o dată, aproape fără să se gîndească, luase o hotărîre atît de importantă. Nu era desigur fericit, ca atunci cînd, pentru prima oară, o sărutase pe Valentina, dar nici nemulţumit nu era. Sări din trăsură, o ajută pe fată să coboare. Sprijinind-o cu braţul, o văzu zîmbind şi simţi cu exactitate cît de firav îi era trupul uşor.

— O să-mi spui dumneata cînd pot veni să vorbesc cu tatăl dumitale, zise.

— O, oricînd, astăzi, mîine..., zîmbi ea din nou şi după ce-l salută cu un semn uşor din cap, plecă ţinîndu-şi de boruri pălăria largă de paie.

Nu s-ar fi dat în lături, chiar dacă ea era atît de firavă, atît de obosită. Calul, mirat că a fost uitat acolo, în mijlocul drumului, se întorsese să se uite, cu un nechezat încetişor. Angelo ridică hăţurile căzute pe jos, le azvîrli în trăsură şi deschise poarta casei. Maria Cris-

tina îi alergă înainte și el o strînse la piept cu bucurie.

Dintr-o dată, fu cuprins de o bănuială : „Și dacă Margherita n-are să fie o bună mamă adoptivă pentru Maria Cristina ?"

Atît de mîndră și de sfioasă, părea că suferă ea însăși de singurătatea și de izolarea pe care aceste sentimente opuse le țeseau în jurul ei. Dar scutură din cap și alungă gîndul acesta.

Nu avea să apuce de picior fericirea, asta o știa, ci avea să facă doar o bună afacere.

Familia Margheritei nu numai că aprobă, dar se arătă mulțumită de hotărîrea ei. Adevărul era că nu mai sperau, în ciuda zestrei bogate, ca ea să se mai mărite. Și iată că nu era așa, iată că de pe o zi pe alta, fără prea multă zarvă, fără palavre de prisos, ea se hotărîse. Și nu era un inconvenient faptul că mirele era văduv și avea o fetiță, mai ales că, în taină, se temeau cu toții că Margherita n-ar fi fost în stare să dea naștere unor copii. Își alungară în ei înșiși teama aceasta și nu-și ascunseră bucuria, mai ales Francesco și Carmela.

Francesco zise imediat :

— Dacă vă căsătoriți de Crăciun, am să mă pot întoarce și eu la nuntă.

— De Crăciun, nu, zise Angelo repezit și cu hotărîre.

Carmela își trase fratele de mînecă.

— Nu insista, îi șopti. Mai tîrziu îi suflă la ureche : Nu ții minte că și de data cealaltă s-a însurat de Crăciun ?

Francesco continua să nu priceapă și Carmela zise cît se poate de răspicat :

— Ce proști sînteți voi, bărbații !

În realitate, era departe de a gîndi că fratele ei era prost. Atîta doar că era, ca toți bărbații, cam hăbăuc, nu atît de sprinten la minte și de șiret ca femeile. Ea era convinsă că bărbații ar fi înfăptuit lucruri mărețe dacă ar fi avut măcar un pic de șiretenie femeiască.

Cît despre Francesco, îl adora și ar fi vrut să nu-l fie frate ca să-l poată lua de logodnic. Ce nu reușea să înțeleagă era cum de Margherita izbutise să-l „îmbrobodească" pe Angelo, care, oricum, era un bărbat ager.

Încă din toamna trecută, Francesco trecuse strălucit examenul de admitere la Academia militară, și în scurt timp dobîndise numirea ca „instructor ales", precum și mult invidiatul „Ecuson Regal", pe care-l purta brodat pe uniformă.

Uniforma, cu șirul ei dublu de nasturi argintați, îi venea de minune. O îmbrăcase pentru a se lăsa admirat de surorile sale și pentru a face o vizită senatorului, care-l îmbrățișase de față cu toată lumea, iar Doamna Luisa îl contemplase îndelung pe ofițerașul ei ; apoi voi să fie însoțită la biserică pe jos, pentru a străbate toată strada Roma și piața Frontera.

Senatorul îl luase de braț pe Conte și, bărbat cu o vastă experiență, îi mărturisise că

„noi, italienii, ținem armata nu spre a purta războaie, ci pentru că place femeilor".

În aceeași dimineață, Don Tommaso comunică rubedeniilor știrea logodnei Margheritei cu Angelo Uras, și familia Loru îl felicitară și-și manifestă aprobarea. Senatorul zise că Angelo aparținea clasei „menită să urce".

În casa Fulgheri era o atmosferă veselă și glumeață, care nu se știa dacă trebuia atribuită logodnei Margheritei sau prezenței lui Francesco.

Francesco nu mai contenea să vorbească de Modena, de Academie, de propriile-i succese, de superiori, și mai ales de fetele frumoase și învoalte pe care le întîlnea cînd avea învoire. Margherita se propti de spătarul scaunului, îl privi pe-ndelete în ochi și ridică degetul mustrător :

— Bagă de seamă, poartă-te ca un gentilom !

Francesco înfruntă privirea, își duse mîna dreaptă la piept și se aplecă deasupra farfuriei goale :

— Promit, rosti cu o seriozitate comică.

După cîteva zile, Francesco plecă și bagajelor li se adăugă panerul de voiaj cu merinde. Era un rit care prelungea despărțirea. De fiecare dată cînd părăsea Insula, i se părea că se smulge din pîntecul matern pentru a se îndrepta spre o lume necunoscută.

Tangajul, motoarele, mirosul de ulei de in îi dădeau o senzație crescîndă de greață. Noaptea rămînea treaz, culcat în cușetă și ascultînd zgomotele care urcau din măruntaiele

navei, clinchetul înăbușit al clopoțeilor, sforăitul tovarășilor de călătorie. Niciodată ca în timpul acelor traversări nocturne nu se simțise atît de singur, cu o pronunțată milă față de sine însuși, față de neamul său, față de Insula sa, față de mica lume binecunoscută, de care se îndepărta cu fiecare minut tot mai mult. Consătenii săi, țărani și păstori, dormeau pe jos în coridoare sau pe punte. Părăseau Insula atrași de cine știe ce amăgitor miraj. Purtau același cojoc ca pe pășunile de la Monte Linas sau de la Sopramonte, căciula măslinie și desagii tociți. El se simțea frățește legat de bărbații aceia cu pulpare de abà, priviți cu dispreț de către „domni".

În noaptea aceea, ca să amăgească așteptarea, trase o dușcă bună de *filuferru*, îmbrăcă dolmanul, încinse centura cu sabia scurtă și ieși să se plimbe pe punte. Călătorii din clasa a treia săriseră peste parapete și ocupau întreg spațiul liber cu clondirele și desagii lor, ca la o petrecere cîmpenească. Erau acolo grupuri de oameni din Nuoro cu pieptarele lor roșii pe sub cazacă. Se țineau cu brațele de umeri și țineau tactul cu *bore-bore*, în timp ce „baritonul" cînta cu voce răsunătoare catrenele. Pe marea aceea întunecoasă și netedă era un spectacol fascinant și trist. Francesco rămase acolo țintuit și se pomeni bătînd ritmul cu piciorul. Cînd isprăvi, ținu să dea de băut la toți. Nimeni nu refuză, nici femeile, iar el bău cu ei, multă vreme.

Noaptea tîrziu reuși să se desprindă și se refugie în cabină, amețit de băutură ; se dez-

brăcă la licăritul roșietic al becului de serviciu și dormi cîteva ceasuri.

A doua zi se trezi o dată cu prima lumină. Prin geam se vedea marea verde și cerul cenușiu deasupra cafeniilor bastioane michelangiolești din Civitavecchia. Vaporul era întesat de pasageri. Armonica țăranilor gemea într-un colț îndepărtat. Ceilalți, „domnii", luau micul dejun la restaurant.

Mulțimea ce se îngrămădi la parapete, cu puțin înainte de debarcare, avea ceva colonial. Stătea nemișcată și nerăbdătoare în fața zidurilor acelora masive.

Orașul se apropia, străin, plin de funingine, în afara timpului lor.

Sardinia intrase în unitatea națională, slăbită din punct de vedere moral și economic. Dinastia Savoia care intrase în stăpînirea ei odată cu Tratatul de la Londra, continuase și chiar accentuase exploatarea și fiscalitatea, așa încît sarzii încercară de două ori să se elibereze. Prima oară, în 1794, cînd mînia poporului îi sili pe piemontezi să părăsească Insula ; a doua oară, în 1796, cînd Sassari proclamă republica, înăbușită apoi în sînge.

Guvernul regal și fanaticii unirii nu ținuseră seama de deosebirile geografice și culturale, și imprimaseră superficial întregii Italii, o uniformă orientare politică și administrativă.

Legea din 14 iulie 1864 ridicase impozitele cu cinci milioane pe întreaga Peninsulă și din ele mai mult de jumătate fuseseră puse în

spinarea Sardiniei, de unde Insula se pomeni dintr-o dată cu taxele întreite.

În multe sate din Centru, cînd perceptorii fiscali apăreau la orizont, erau primiți cu focuri de armă și se întorceau, cînd se întorceau, cu mîinile goale ; dar cel mai adesea, perceptorul, susținut de jandarmi, scotea la mezat căsuțele și micile ogoare, și toate acestea fără ca nimeni să încerce a lua apărarea insularilor. Politicienii, legați de interesele guvernului, predicau resemnarea.

Angelo știa lucrurile acestea, și pentru că le auzise de la Don Francesco și de la Ferraris, și prin cunoaștere directă. Uita cifrele, dar nu substanța, și recunoștea în mica lume a comunei Norbio aceeași proastă guvernare ca în toată Italia. Sistemul fiscal al Palatului comunal care domina piața Frontera ca o acropolă, era viciat de aceeași nedreptate, iar cei mai puțin înstăriți erau cei mai crunt loviți. Păstorului i se sechestra turma și calul, țăranului — carul și boii, iar curtea interioară a primăriei era plină de obiecte ale oamenilor săraci. Era vorba mai mult de o răzbunare, pentru că adesea erau lucrușoare fără preț și nimeni nu se prezenta la licitațiile publice, în afară de cîte un străin în trecere. De altfel, toată Italia apărea ca o țară de oameni săraci, meniți să facă figurație într-o mare dramă istorică. După vîlvătaia Risorgimentului, începuse Italia instituționalizată a prefecților și a generalilor. Italia taxei pe măciniș și a măcelăriților de la Dogali, care avea numai cu numele independență, unitate și libertate, iar în sterpele pole-

mici dintre Dreapta și Stînga se contura nevolnica clasă conducătoare ce avea s-o ducă la Marele Război și la fascism.

În acest spectacol, numai figuranții erau oameni adevărați. Poate că brigandajul n-a fost altceva decît o răzbunare a figuranților ce căutară, pentru o clipă, să ia locul actorilor care, netulburați, jucau academic rolul ce și-l atribuiseră pe scena Romei.

La Norbio, una din activitățile cele mai importante ale administrației era cea fiscală : perceptorul avea mereu de lucru cu sechestrarea. Cei lipsiți de avere n-ar fi trebuit să plătească impozitele, dar *focatico*, adică taxa de familie nu admitea scutiri, astfel că și cei săraci și mai ales muncitorii care lucrau în minele ținutului Iglesias erau impozabili. Plăteau sau trebuiau să plătească, altminteri venea sechestrul.

Cînd mandatul primarului Ciriaco Spano era pe punctul să expire, așa-numiții *prinzipales*, marii proprietari de pămînt din sat, își făcură semn cu ochiul. Ciriaco administrase prea multă vreme, fusese reales de mai multe ori la rînd, își dobîndise o anumită autonomie și nu prea mai era atent la dorințele lor. Totuși alegerea lui depindea tot de ei. Dreptul de vot era limitat la capii de familie care plăteau impozite în valoare de o anumită sumă. Cîteodată nu erau decît *massaius*, adică mici proprietari, stăpîni ai cîtorva iugăre de pămînt, ai cîtorva juguri de boi, sau ai unei turme de ovine. Cei mai săraci nu votau, stăteau și priveau. Fiecare dintre *prinzipales*, dispunea de un anumit număr

de voturi ale unor *massaius* supuși lui, de aceea alegerea Consiliului comunal și a primarului stătea în mîinile lor.

Își făcură semn cu ochiul și, într-o duminică, după slujba principală, se adunară în casa avocatului Antioco Cadoni cel bătrîn. Erau toți, inclusiv Bartolomeo Chia, analfabet, zis Serrasogu, pentru obiceiul de a-și închide pe jumătate ochiul drept cînd asculta cu atenție. Nu totdeauna Serrasogu era de acord cu ceilalți, chiar dacă era vorba de avocatul Cadoni sau de senatorul Loru. De data aceasta, însă, zise și el că Ciriaco își trăise traiul și că trebuia schimbat și Consiliul și primarul.

— Ne trebuie un tînăr ! zise, urmărind efectul cuvintelor sale și trecîndu-și mîna peste căpățîna căruntă, cu părul tuns zero. Nimeni nu știa însă să spună cine.

— Pînă una alta, să ne gîndim la Consiliu, zise senatorul.

Căzură de acord, în afară de Serrasogu, care era de părere că trebuiau să se gîndească înainte de toate la primar, spre a-i pune alături niște consilieri de treabă.

Pentru *prinzipales*, „consilieri de treabă" însemna oameni supuși, gata să asculte. În aceeași clipă, tînărul Antioco se arătă în ușa ce dădea direct în curte și se opri o clipă înainte de-a intra. Bunicul îi făcu semn să intre și-l sili să se așeze. Acum era bărbat în toată firea, de două ori tată, și avea dreptul la vot și chiar de a fi ales. Mulți dintre cei de față se gîndiră că bunicul voia să-l desemneze pe el, dar avocatul era prea șiret și nu făcu nici o pro-

punere. Aștepta. Trecu un timp și toți propuseră ca tînărul să fie inclus pe lista consilierilor și după aceea, de ce nu ?, aveau să-l facă și primar. Serrasogu, căscînd ochiul drept și închizîndu-l pe cel stîng, zise atunci că în Consiliu i-ar fi stat bine și lui Angelo Uras și că putea să fie un primar bun, dacă administra Comuna cu destoinicia cu care-și administra averea. Alegerea primarului părea făcută, dar alegerea consilierilor se dovedi mult mai laborioasă și lungă : în fond, consilierii contau, nu primarul. Fiecare își avea de apărat micile interese și avea nevoie de propriul său consilier. Dacă s-ar fi împotrivit — lucru puțin probabil — primarul ar fi fost cu ușurință pus în minoritate. Nici unul din ei nu voise niciodată să fie primar. Pricepuseră perfect că porunceau și își apărau mai bine interesele rămînînd în umbră.

Astfel, și la Norbio, jocul democratic începuse, cu toate intrigile și contradicțiile sale. Dar tot era mai bine decît pe timpul cînd marchizul Crespi Brondo di Valdaura lua hotărîri fără să se sfătuiască și ilustra doamnă Faustina convoca în piața cea mare, „în număr de 278", capii de familii pentru a le da instrucțiuni cu privire la modul de a cultiva ogoarele, și se învoia grațios ca pe ele să se cultive „bobi și legume, nu grîne *nec alias*", nici de altele.

Cînd *prinzipales* plecară, avocatul îl chemă pe tînărul Antioco, și-i explică de ce nu-i convenea să fie ales primar ; îi mai spuse că, în aceeași zi, ar fi fost bine să stea de vorbă cu Angelo Uras.

Antioco, novice în jocul acesta, era foarte preocupat de răspunderea sarcinii. În după amiaza aceea o rugă pe nevastă-sa să-l însoțească. Olivia, care avea puține ocazii să iasă cu soțul ei, nu se lăsă rugată de două ori și se duse să se îmbrace.

Duminica, tinerii se plimbau în grupuri sau perechi pe strada Roma, și nici o fată nemăritată sau tînără soție nu ieșea fără să se îmbrace cu ce avea mai bun. Olivia se spălă, îmbrăcă o fustă de croială orășenească și o bluză de mătase cu corsajul strîmt, care-i înfășura sînul mic și înalt, își prinse părul blond la ceafă cu un pieptene lung de baga. Luă din sertar șalul ei de mireasă, îl desfăcu, îl scutură în aer ținîndu-l doar cu vîrful a două degete și, cu o mișcare grațioasă, se învîrti în jurul ei, îndoindu-și genunchii astfel că șalul, slobozit în aer, i se așeză pe pieptănătura înaltă și pe umeri ; îl prinse sub bărbie cu un ac pe care-l ținea între dinți și stătu dreaptă în fața oglinzii din dulap, cercetîndu-se critic. Din curte se auzea fluieratul ușor de recunoscut, cu care soțul ei obișnuia s-o cheme. Ea mai ridică o dată ochii spre oglindă, își petrecu repede degetul muiat în salivă peste sprîncenele subțiri și alergă jos. Antioco era dichisit într-un costum albastru, cu mustăcioara pomădată, și cu o țigară abia aprinsă între buze. Ieșiră în drum, amestecîndu-se în forfota duminicală. Nu era prima dată cînd se duceau la Angelo acasă, de cînd acesta se însurase cu Margherita, dar era prima dată cînd se duceau fără să anunțe. Margherita era întotdeauna drăguță, dar o intimida

puțin pe Oliva. Și în ziua aceea îi primi pe cei doi soți cu multă cordialitate și-i invită să ia loc în „salon". Era o încăpere dreptunghiulară cu o singură fereastră, care dădea spre strada Roma și o ușă-fereastră spre pridvor.

Intrînd, tînărul avocat o salutase respectuos pe stăpîna casei, apoi începuse să se plimbe în sus și în jos prin odaia largă, cu mîinile încrucișate la spate. Lănțișorul de aur al ceasului i se bălăbănea, la tot pasul, deasupra burții. În cîțiva ani doar, după căsătorie, se îngrășase și chipul i se rotunjise. Rămînea totuși un băiat frumos, chiar dacă mustăcioara lui creață, era cam ridicolă.

Margherita sună să fie adusă cafeaua și porunci femeii să-l anunțe pe Angelo, dar Antioco, care nu se lăsa intimidat :

— Cu voia dumitale, Doamnă Margherita, zise, apropiindu-se de ușă, și ciocăni cu degetele.

Duminica, Angelo petrecea ceasuri întregi în birou, nu pentru a face socoteli cum credea soția lui, ci pentru a citi.

La început, timpul rezervat lecturii de romane i se părea cu totul irosit și citea numai cărți de istorie. Dar pe urmă se lăsă ispitit și citi primul roman din viața lui. Avu noroc, fiindcă îi căzuse în mînă *Eugénie Grandet*. Rămase încîntat. Prin figura cultivatorului de viță de vie și a unor *prinzipales* din orășelul francez, înțelese o mulțime de lucruri pe care nici Cantù, nici Guicciardini nu reușiseră să i le împărtășească.

Era o dragoste secretă. Nu cunoștea pe nimeni cu care să poată vorbi despre domnul Grandet și despre Eugénie ca despre niște persoane posibile, chiar dacă Eugénie trăia, cel puțin o dată, în fiecare fată din Norbio, gîndea el. Maică-sa ar fi fost singura cu care ar fi putut vorbi. Dar și Valentina ar fi înțeles.

Găsi în adîncurile prăfuite ale vechilor dulapuri de cărți, alte volume ale comediei umane, găsi *Mizerabilii* și-i devoră într-o săptămînă, închis în birou la lumina lămpii cu untdelemn, ca un școlar. Adeseori Margherita, văzîndu-l dus pe gînduri, îl întreba dacă are vreo grijă. Nu, din fericire nu avea griji. Aletzi devenise o pădure întinsă de măslini și era a lui ; Comuna i-l vînduse la un preț rezonabil pe care el, în șapte ani, izbutise să-l plătească. Îi părea rău doar că Sofia nu împărtășise această bucurie. Margherita, da, era bucuroasă, dar nu putea înțelege pînă la capăt. Ea stăpînise totdeauna o avere mare și găsea că lucrul era firesc, că i se datora.

El știa că e respectat tocmai pentru Aletzi și pentru că se însurase cu Margherita, care era o „doamnă adevărată" și avea o zestre mare. Din voința lui Don Tommaso însuși, nunta se celebrase potrivit tradiției, cu stipularea unui contract care stabilea comunitatea bunurilor. Angelo acceptase, dar îl deranja în raporturile cu soția lui. Nu putea să nu se gîndească la Valentina și la dragostea lor, care se reînnoia în fiecare zi. Din fericire exista Maria Cristina care înviora casa cu alergările și țipetele sale, cu pofta sa sănătoasă de mîn-

care, cu dragostea pentru animale și plante. „Fetița asta e ca un cutremur", comenta Margherita, încercînd să frîneze manifestările necontrolate, „lipsite de bunăcreștere", și-i reproșa lui Angelo că era „prea slab". Angelo o lăsa să vorbească, și fetița creștea în toată libertatea vigorii sale. Îl iubea mult și cînd tatăl își exprima o dorință, era fericită să asculte. Nu era la fel de promptă cînd vorbea Margherita. Nu că i s-ar fi împotrivit, dar îi purta un respect rece și pasiv. Margherita nu era mulțumită nici de Maria Rosario, care devenise de-a casei. I se părea că doica își permitea o prea mare familiaritate și-apoi, nu se pricepea să servească la masă. Angelo admise că lucrul era foarte adevărat, dar cînd ea îi pomeni s-o dea afară, rosti un nu atît de calm și de hotărît, încît tînăra soție înțelese că nu trebuia să insiste. Astfel, se retrase în camera ei, unde fu cuprinsă de faimoasele ei dureri de cap care, începînd de atunci, reapărură la cea mai măruntă contrariere.

În seara aceea, cînd Antioco Cadoni bătu la ușa biroului, Angelo citea și era cufundat în gînduri despre nedreptatea socială. În conștiința sa de creștin prindea formă un gînd îndrăzneț, alungat de mai multe ori, dar care revenea supărător și periculos : nedreptatea socială nu era oare determinată de imperfecțiunea dreptății divine ? Fantine și povestea ei erau simbolul imperfecțiunii lumii și al „necesarei" răutăți a oamenilor. Ridică ochii de pe carte și-i văzu în cadrul ușii pe Antioco și Margherita. Chipul soției sale, însuflețit de o

veselă malițiozitate, era mai frumos ca de obicei cînd, ridicîndu-și brațul subțire, zise :

— A venit Antioco care vrea să-ți vorbească, dar... în secret !

Antioco protestă glumind, Angelo încercă și el s-o rețină, dar ea se învîrti pe călcîie, cu pașii ei mici și repezi, dispăru în penumbra salonului, închizînd ușa în urma ei.

Cei doi tineri vorbiră îndelung și cînd Antioco plecă, Angelo ar fi vrut să rămînă. Simțea nevoia să mai vorbească. Propunerea care i se făcea așa, pe nepusă masă, îl lăsa perplex și chiar neîncrezător, dar în același timp simțea în sinea lui o bucurie tulbure, ca atunci cînd ieșise de la primărie cu actul de proprietate pe Aletzi, în buzunar. Încă nu știa ce ar fi putut să facă, în calitate de primar, dar simțea deja lumea din Norbio strînsă în jurul lui. I se părea, tot gîndindu-se așa, că a fi primar era o treabă ușoară : era de ajuns să mulțumești un număr de persoane cît mai mare cu putință. Nici măcar nu-i trecu prin cap cît de incomod era să devii om public, pîndit și criticat, lui, care era obișnuit să fie atît de liber.

Nu mai putu să-și continue lectura ; închise cartea, o puse la loc în sertar, rîndui hîrtiile și registrele și ieși din birou. Era gînditor și ațîțat cînd se pomeni față-n față cu Margherita, care-și dădu seama că era ceva nou. La rugămintea explicită a soției sale, simți nevoia să se destăinuiască ; o luă de braț, cu delicatețe, cum voia ea, căreia nu-i plăceau contactele fizice. Pășiră pe prundișul curții.

— Nu mi-am luat nici un angajament fără să-ţi cer părerea, zise Angelo.

Nu avea obiceiul să mintă, nu avusese niciodată nevoie, nici cu maică-sa, nici cu Valentina, dar acum ştia că e altfel. Chipul Margheritei se lumină de bucurie.

— Vreau să ascult şi părerea tatălui tău.

— Cred, zise ea, că e o hotărîre pe care trebuie s-o iei tu, de unul singur. Degeaba îl întrebi pe tata : ţi-ar spune nu. E un om care nu vrea bătaie de cap, îi place să-şi facă meseria de medic şi-atît. Apoi zîmbi cu un aer amuzat, arătîndu-şi simpaticii dinţi lunguieţi : Eu zic că o să ai o grămadă de necazuri, dar că tot trebuie s-o faci.

Angelo aşteptase un cu totul alt răspuns, dar Margheritei nu-i părea rău să fie soţia primarului.

— Atunci, accept, spuse cu veselie.

Ea îl fixă, serioasă :

— Tu ai şi acceptat, zise, privindu-l în ochi.

În răstimpul dinaintea alegerilor, Angelo merse în fiecare zi la cîmp. Dacă ar fi rămas în sat, nu l-ar fi lăsat în pace. La Pranu Mesu înaintau lucrările de deşţelenire pentru viţa de vie, în pămînturile de la Acquacotta se ara în vederea semănatului, la Balanotti era pe punctul să se termine culesul măslinelor. Averii pe care i-o lăsase Don Francesco se adăugaseră bogatele pămînturi de la Saboddus, Trunconi şi Pranu Mesu, zestrea Margheritei. Activitatea lui Angelo era intensă şi reuşea să-l distragă de la gîndul alegerilor. Campania electorală se desfăşura fără zarvă, fără cuvîntări, fără adunări ale poporului. *Prinzipales* se adunară, încă de două ori, luară hotărîrile lor definitive referitoare la numirea consilierilor şi trecură consemnul clienţilor lor. Fură puse în circulaţie liste scrise de mînă pe hîrtie cu pătrăţele. Sosi aşa şi ziua alegerilor, şi afluxul la urne, plasate în localurile şcolilor, fu foarte ridicat. Alegătorii nu şterseră şi nici nu adăugară nici un nume pe lista oficială, şi nu cutezară nici să se abţină. De altfel, a asculta era lucrul cel mai simplu, lucrul pe care-l făcuseră totdeauna. Erau bărbieriţi şi îmbrăcaţi de sărbătoare, cu straiele lor negre şi cămaşa albă fără guler, şi purtau în buzunare lista. Traversau piaţa Frontera, urcau treptele şi, intrînd, îşi scoteau bereta. În spatele catedrei se afla atîrnat un crucifix şi portretul Regelui cu mustăţoaiele lui mari. Acolo se aflau şi jandarmii care-şi încruntau sprîncenele şi se bălăbăneau de parcă ar fi avut mîncărimi în spinare, precum şi secretarul comunal, cavalerul Luigi Frongia, care nu rîdea niciodată. Era un omuleţ de vreo cincizeci de ani, slab, cu părul alb şi sprîncenele stufoase şi foarte negre, care formau o singură linie dreaptă deasupra ochilor mici şi pătrunzători. Avea pometii întotdeauna roşii şi se rădea rar din pricina unei iritaţii a pielii, astfel că perii albi şi ţepoşi îi dădeau înfăţişarea unui om bolnav. Acest personaj deconcertant repeta sever fiecărui alegător aceleaşi instrucţiuni şi îl expedia cu un gest poruncitor spre cabina din fundul clasei. Alături de el şedeau învă-

țătorul Muroni și cancelarul Pintus, care examinau buletinul de vot, cereau alegătorului să-l introducă prin deschizătura urnei, și să se iscălească într-un registru.

Votarea ținu pînă la patru după amiaza, apoi, în prezența pretorului, urna fu deschisă și începură lucrările de numărătoare.

Cînd locuitorii din Norbio merseră la culcare, la sediu se mai lucra încă. Toți votaseră potrivit indicațiilor primite și neliniștea surprizelor nu putea să le tulbure somnul.

PARTEA A PATRA

ÎNTR-O DUPĂ AMIAZĂ, în timp ce Angelo se ducea la o ședință a Consiliului, fu ajuns din urmă de către Serrasogu, în spatele bisericii Santa Barbara, pe Fluminera, chiar în locul unde rîul se lărgește și se face mai afund. Pe mari bolovani netezi de culoare cenușie închisă, cîteva femei, cufundate în apă pînă peste genunchi, frecau și băteau rufele. E *bau de sa madixedda*, „vadul codobaturii", deși atunci cînd torentul se umflă, nici o cireadă de tauri n-ar izbuti să-l treacă pe-acolo.

Angelo mergea alături de Serrasogu în ziua aceea ploioasă, în timp ce femeile spălau cu poalele ude, cu fustele suflecate, înțepenite de apa rece care curgea spumegînd.

Mergeau umăr la umăr sub o largă umbrelă verde de pînză cerată și vorbeau. Bătrînul proprietar avea multe vite, boi și cai, și mari hambare pline de bobi și de nutreț, paie și fîn. Animalele lui erau bine îngrijite, și bine hrănite. Dar puțul de la casa lui, pe jumătate secat după despădurirea munților, nu mai da apă nici măcar pentru măgărușul de la moară. În fiecare seară și în fiecare dimineață trebuia să piardă mai mult de o oră ca să ducă boii și

caii la adăpătoarea Lacuneddas. Visul lui Serrasogu fusese dintotdeauna să aibă o adăpătoare lîngă casă. Angelo găsea că aspirația era dreaptă. Adăpătoarea putea să fie construită din cărămidă, din piatră sau granit. Cheltuielile, explica Serrasogu făcînd socoteala pe degete, n-ar fi depășit decît cu puțin patru sute de scuzi, un fleac pentru bilanțul comunal. Angelo îi urmărea atent raționamentul care, aparent, era fără cusur. Dar un cusur tot avea. În după-amiaza aceea, în curînd, în Consiliu, Andrìa Porcu, Domenico Cara și Sebastiano Nonnis aveau să facă propunerea asesorului la Lucrările publice și, firește, domnului primar. Pe asesor, mărturisi, îl cîștigase de partea lui ; dar propunerea n-avea să fie aprobată dacă el, Angelo, nu era de acord. De aceea, îl ruga să nu se opună. Spunînd acestea, Serrasogu trecuse cu vreo doi sau trei pași înaintea lui Angelo, în afara adăpostului oferit de umbrelă, în ploaie. Angelo încerca o senzație neplăcută și, ca să se elibereze, ar fi vrut să spună da, că era de acord, dar ceva în el se răzvrătea și spuse nu, un nu răspicat.

Femeile se întorseseră să se uite la cei doi care coborau pe drumul în pantă și, lăsîndu-și rufele pe bolovani, stăteau nemișcate în ploaie pe care o simțeau pe goliciunea ce abia li se ghicea sub cămășuțe.

Serrasogu își continua perorația în fața unui Angelo impasibil. Cînd vorbi, zise :

— Am să întîrzii la Consiliu.

— Mai bine nu te duce la Consiliu, astăzi, Angelo Uras ! se răsti Serrasogu.

Angelo se îndepărtă, în timp ce celălalt continua să-l blesteme cu toate trăznetele cerului. „Fulgerul !“ zicea, după obiceiul din Norbio.

Primarul trecu Fluminera sărind din piatră în piatră și la jumătatea drumului făcu un popas și aruncă o privire spre femeile care se uitau la el cu un aer aprobator. I se părea că redevenise copil, ca atunci cînd trecea rîul în felul acesta, răspunzînd zîmbetelor lor răutăcioase.

Ajunse uscat pe malul celălalt.

La primărie îl așteptau. Drapelul atîrna ud la balcon. Era totdeauna acolo atunci cînd se întrunea Consiliul, iar în sală consilierii ședeau la locurile lor, gata de bătălie. Luă loc între asesori. Aruncă o privire spre cerul de dincolo de ferestre, adulmecă mirosul de cîine ud ce persista în sală, scutură clopoțelul și declară ședința deschisă. Picioarele îi înghețaseră și mirosul acela îl supăra. Aprinse o țigară ca să se simtă mai puțin singur. Ostilitatea ce plutea în jur îl chinuia. Ploua mereu și în aparenta uniformitate a cerului cenușiu bîntuia o învolburare furtunoasă de mari mase nedeslușite. Trase adînc fumul. Singurul lucru pe care-l putea face era să înceapă cît mai repede discuția.

Frongia se uita la el cu tocul suspendat deasupra colii albe. Andrìa Porcu ceru să vorbească primul și Angelo făcu un semn lent de încuviințare. Andrìa era vecin de casă cu Serrasogu și, tot ca el, proprietar de pămînturi și de animale de trudă. Părea că vorbește în interesul tuturor, dar curînd fu limpede că

pleda pentru sine și pentru prietenul său. Era vorba tocmai de adăpătoarea care, alimentată de cea de la Sant' Antonio, ar fi cruțat atîta muncă slugilor lor. De multă vreme se deplîngeau la Norbio neajunsurile pricinuite de insuficiența adăpătoarelor și Antioco Cadoni spuse și el că era drept și că avea să voteze pentru. Era nevoie ca adăpătoarele să fie înmulțite și se putea începe foarte bine cu cea propusă de Andrìa. Erau aceleași argumente ca ale lui Serrasogu. În Consiliu erau cu toții înțeleși, hotărîți să-l pună în minoritate. Dacă acesta era începutul, ar fi mers tot așa și în continuare și proiectele sale de a înfăptui o formă de dreptate administrativă ar fi rămas doar închipuiri deșarte.

Mai aprinse o țigară, se concentră, apoi porunci ușierului să aducă marea hartă topografică din biroul său. Puțin după aceea, harta atîrna în spatele său și el, cu un băț, arăta diferite puncte. Se putea desluși și recunoaște fiecare casă, fiecare uliță și piață, mai erau acolo și bisericile, fîntînile, adăpătoarele, totul însemnat cu cifre romane și arabe. Îi fu ușor să demonstreze că adăpătoarele propuse de Andrìa ar fi satisfăcut nevoile unui număr restrîns de persoane.

— Ce propune atunci primarul? întrebă apicultorul Vincenzo Abis, care depindea numai de albinele lui și de florile de primăvară. Era un om liber, care nutrea pentru Angelo un mare respect. Bătrînul stătea rezemat de marginea băncii sale cu degetele răschirate, care deveniseră albe de efort, și buza de jos, umedă

de salivă, îi tremura. Angelo se uită la el și, vorbind rar, își explică proiectul. Cunoștea și el neajunsurile cu privire la adăparea vitelor...

— Dar tu, îl întrerupse mînios Sebastiano Nonnis, ai apă cîtă vrei la casele tale!

Se prefăcu dinadins a nu auzi, „nu trebuie să intru în jocul lor" se gîndi. Arătă cu bățul vadul codobaturii și zise că acela era locul care putea fi ajuns mai ușor din orice parte a satului și care putea fi folosit de toți. Pe deasupra, era cel mai bogat în apă și cu minimum de cheltuială se putea construi nu unul, ci un întreg șir de jgheaburi cu apă curgătoare continuă. Zise aceasta pe un ton calm, dar hotărît. Abis aprobă, așa era drept. Ceilalți, cu toată tăcerea lor dușmănoasă, nu îndrăzniră să insiste. Antioco Cadoni rupse tăcerea: proiectul i se părea bun dar, înainte de a-l aproba, mai voiau să cugete cîteva zile, și propuse ca ședința să fie amînată pentru săptămîna următoare. Dacă Antioco Cadoni aproba, toți ceilalți, l-ar fi urmat, nu s-ar fi opus bătrînului avocat, și poate că bătrînul avea să lase lucrurile să curgă. El avea apă. În afară de aceasta, răspîndindu-se știrea în sat, oamenii, toți oamenii din Norbio, aveau să fie de partea lui. Era mulțumit. Își adună hîrtiile, scutură clopoțelul și zise:

— Ședința se închide, o să fiți convocați la domiciliu.

Se ridică, făcu un semn de salut cu mîna și ieși din sală cu dosarele sub braț. Nu putea spune desigur că biruise, dar nici nu fusese biruit.

Era prima dată cînd primarul se ciocnea cu *prinzipales* și satul era fericit. Știau că oricare altul, în locul său, ar fi acceptat fără să discute propunerea lui Andrìa Porcu.

Primăria comunei Norbio nu avea un serviciu tehnic, așa că Angelo îl însărcină pe inginerul Cataldi să pregătească proiectul. Într-o seară, după cină, Cataldi începu să facă schițele la lumina lămpii cu petrol din birou. Lucra repede și flecărea, răspunzînd întrebărilor primarului. În amonte, urma să se construiască un rezervor ; în aval, jgheaburile, totul în ciment. Era pentru prima oară că se folosea cimentul la Norbio și în timp ce creionul lucra pe coala de hîrtie albă, Cataldi explica virtuțile noului material, care permitea construcții rapide și durabile. Angelo voia douăsprezece jgheaburi și tot atîtea desenă inginerul, sub temeliile vilei profesorului Todde, chiar sub rîpă. Alcătuiau un larg semicerc pe un teren pietruit.

Hotărî să înceapă lucrările imediat și obținu telegrafic autorizația prefecturii, cînd lucrările erau pornite.

Pe vremea aceea, crainicul comunei Norbio era Gigi Lubranu, care sunase atacul în bătălia de la Dogali, de unde scăpase cu o rană ce-l lăsase pe jumătate invalid. Dimineața la opt, de pe prima treaptă a primăriei, sufla în trompetă. Lumea se oprea și aștepta ascultînd. Lubranu își dregea glasul, scuipa, apoi începea cu vocea lui limpede : „Din porunca primarului, se dă de știre..." În dimineața aceea, după obișnuita introducere urmă știrea că începeau

lucrările pentru ridicarea adăpătoarelor la *bau de sa madixedda,* și că tot omul care voia să-și cîștige ziua, să se înfățișeze de îndată la secretarul comunal. Se prezentară salahori, terasieri, mineri și femeile alergară la vad să se uite. Pentru moment nu era decît inginerul Cataldi care, ajutat de maistrul șef, Matteo Pidongia, împlînta drugi de fier și măsura distanțele cu bucăți de sfoară. Cînd, către ceasurile zece, sosiră lucrătorii, începu spectacolul. Erau mineri în cea mai mare parte, deoarece în zilele acelea se făcea grevă la mina din Buggerru. Nimeni, la Norbio, nu mai văzuse vreodată tîrnăcoape mînuite cu atîta sprinteneală și dibăcie. Păreau roți ce se învîrtesc tăind stînca și pămîntul, făcînd să zboare pînă sus scîntei și așchii.

Lucrarea înainta în ritm susținut și Angelo se ducea la vad de cîte două sau trei ori pe zi. Într-o dimineață o întîlni pe mătușa Marietta Serra care-l pofti să ia o cafea. Bătrîna se uita la el cu ochii decolorați și umezi, iar el nu putu s-o refuze.

— Abia adineaori am luat cafeaua, mătușă Marietta, zise, dar aș primi cu plăcere un pahar cu apa aceea bună și rece din fîntîna dumitale.

Fîntîna Mariettei Serra era renumită, la Norbio, și mulți „domni" în trecere, se opreau să bea. Se afla în mijlocul unei largi curți pătrate, acoperită de o boltă de viță atît de deasă încît cu greu putea să pătrundă soarele. Ciorchinii strugurilor de coarnă, copți, atîrnau printre frunze.

— Trebuie să-ți vorbesc, spuse ea, vîrîndu-i o mînă sub braț și împingîndu-l spre bucătărie, și să nu-mi spui că trebuie să vin mîine în biroul tău. E prea departe.

— Bine, zise Angelo, așezîndu-se pe un scăunaș scund.

— Uite, eu sînt bătrînă, am trăit ani mulți. Nu vorbesc pentru mine, dar sîntem toate pline de reumatisme. Uită-te la mîinile mele, și întinse mîinile mici și deformate.

Angelo știa că aproape toate mîinile femeilor din Norbio erau la fel ca ale ei. Dintr-o dată ea le trase înapoi și le ascunse în sîn, cu pieptul ușor aplecat înainte, și cu fața încordată :

— Toată viața am dorit un lucru : să putem spăla la adăpost, cu picioarele în loc uscat. Tu poți să ne înțelegi, Angelo Uras. Am văzut că faci lucrări mari. Dacă faci adăpătoare pentru proprietari, poți face și o spălătorie acoperită. Acum e timpul potrivit.

— De mult mă gîndesc la asta, zise Angelo. De cînd *mammài* se întorcea toată udă de la Fluminera.

— Dumnezeu să te binecuvînteze ! zise bătrîna, atingîndu-i fruntea cu vîrful degetelor.

— N-o să fie ușor, șopti, dar am să fac tot posibilul.

Femeia se apropie de puț să scoată apă și-i aduse un pahar mare pe care-l sorbi încet. Bea și se gîndea. Poate că tocmai acesta era prilejul să construiască spălătoria. Își luă rămas bun și se îndreptă cu pași sprinteni spre vad. Îl găsi pe Cataldi în mijlocul zgomotului asurzitor de tîrnăcoape și fu nevoit să-l tragă

la o parte ca să-i afle părerea, dar trebuia să se gîndească, să socotească. Îl pofti acasă la el : aveau să stea de vorbă în liniște, în birou. Se închiseră acolo imediat după prînz. Cataldi, ager, trasă schița : un mare acoperiș în stil liberty, susținut de șase stîlpi de tuci, împodobiți cu arabescuri și conuri de pin, vreo zece albii cu robinete și țevi de scurgere, și rezervorul asemănător cu acela al adăpătoarelor.

Angelo privea fermecat cum magicul creion trasează repede, în perspectivă, hala aceea urîtă și scrie coloane de cifre. Din cînd în cînd, arăta cu țigara de foi cîte unul din farafastîcurile acelea și întreba dacă poate fi eliminat. Cataldi șterse tot ce nu era strict necesar și reduse cheltuielile la minimum.

Proiectul, în perspectivă, și în plan, avea să fie gata în aceeași săptămînă, spre a fi prezentat Consiliului comunal. În afară de structurile metalice, materialul se afla aproape tot la fața locului, inclusiv un anumit număr de țevi de plumb, așa că începerea construcției o dată cu aceea a jgheaburilor ar fi reprezentat o economie.

Dar așa cum Angelo se aștepta, Consiliul fu împotriva noii lucrări, casieria Comunei nu mai avea fonduri, așa spuseră consilierii, care primiseră de la *prinzipales* ordinul precis să frîneze inițiativele lui Uras.

Minerii, mai deștepți, obișnuiți cu luptele împotriva patronilor și avînd experiența organizării care făcuse din ei o forță în bazinul minier Sulcis, dăduseră alarma și, toți impre-

mă, mineri, țărani, femei și bătrîni, hotărîseră că trebuie să împiedice ca proiectul să fie blocat.

Pentru prima oară, de cînd încetase gestiunea comunitară a pămînturilor, locuitorii din Norbio se adunară pe o arie și cîțiva dintre ei vorbiră. Ziseră că Angelo Uras era fecior de țăran și lucrase pămîntul cu mîinile sale, că era un primar bun și că trebuia să fie ajutat.

— Da, dar cum ? strigă Marietta Serra care avea autoritatea unui bărbat bătrîn.

— N-avem bani, zise Sante Follesa, un miner din Norbio care lucra în regiunea Iglesias, dar avem brațe și unii dintre noi au care. Dacă-l ajutăm cu toții, o să scădem cheltuielile și-o să avem spălătoria în ciuda domnilor *prinzipales*.

Toți aprobară.

— Du-te tu să-i vorbești, se auzi o voce.

— Să numim o comisie, replică Follesa, obișnuit cu sistemele ligilor muncitorești. Dar își dădu seama că concetățenii săi, în afară de cîțiva, nu pricepeau limbajul acesta. Făcu semn lui Salvatore Erbi, un țăran poreclit Fluieraș, și altor doi mineri, după care, plecînd, zise :

— Atunci sîntem înțeleși cu toții ?

— Da ! urlă mulțimea.

Follesa era un tînăr cu obrajii rumeni. Deși lucra în mină de mulți ani, avea toracele larg și șoldurile strîmte, încinse cu un brîu roșu în care ținea un cuțit. Mergea sprinten, și ceilalți țineau anevoie pasul cu el. Se duseră întîi la

primărie, dar acolo nu era decît secretarul, apoi coborîră degeaba la vad și, în sfîrșit, îl găsiră pe Angelo acasă. Ușa era deschisă, intrară. Ca și cum i-ar fi așteptat, Angelo le ieși în întîmpinare și cînd află de ce veniseră, le strînse mîinile tuturor, ca să le mulțumească.

— Cu dumneata, Angelo Uras, ne înțelegem. Dacă am putea fi înțeleși și de ceilalți, în cîțiva ani am schimba fața satului nostru și am trăi cu toții bine.

Fluieraș, țăranul, era emoționat și da peste cap, unul după altul, paharele de vin roșu pe care Maria Rosario le oferea pe o tavă de lemn lăcuit.

Toți erau atenți la ceea ce spuneau Angelo și Sante. După părerea minerului, încă din după-amiaza aceea voluntarii ar fi putut să înceapă lucrul. Aveau să explodeze cîteva mine în cariera de granit din proprietatea Comunei pentru a scoate material de construcție ; carele urmau să-l transporte la vad.

Angelo bău cu ei din vinul roșu, apoi, după multă vreme, își aprinse o țigară toscană de foi, întreagă. Se simți dintr-odată fericit, ca atunci cînd supraveghea lucrările de refacere a căii ferate în pădure. Acum era sigur că avea să răzbească și că avea să ducă la bun sfîrșit și proiectul spălătoriei acoperite.

Comisia își luă rămas bun printr-un salut care era și o reciprocă făgăduială.

Angelo se întorcea acasă cu pași sprinteni după ce îl convinsese pe senatorul Loru să susțină noul său proiect. Se gîndea cu satis-

facţie că peste cîteva zile ar fi putut să convoace Consiliul şi să obţină aprobarea. N-ar fi trebuit nici măcar să discute : consilierii ar fi executat ordinele şi-atît.

De îndată ce deschise poarta care scîrţîia mereu în acelaşi fel, auzi glăsciorul de neconfundat al lui Filippo, băiatul pe care Margherita i-l născuse cu doi ani înainte. Copilul îi ieşi în întîmpinare şi el îl ridică de la pămînt şi-l strînse la piept. Încerca să-i spună, în limbajul său încă incert, că venise un bărbat. Scaunul pe care-l aşteptase bărbatul era încă acolo, în pridvor, printre dalii.

Firav şi delicat, semăna extraordinar cu maică-sa, dădea din cap continuîndu-şi relatarea, uşor umilit că taică-său nu acordă importanţă ştirii. Angelo se aşeză şi-l luă pe genunchi.

— Cine-a fost ? o întrebă pe Maria Cristina, care se arătase în pragul bucătăriei ţinînd în mîini o furculiţă şi un castronaş în care bătea două ouă. Maria Cristina era acum o fată de cincisprezece ani, cu pieptul bine dezvoltat, cu gura fină şi în acelaşi timp senzuală. Nu era frumoasă ca Valentina, dar în toată făptura ei şi pe chip rămînea o amintire vie a acelei frumuseţi. Ca Valentina, avea ochii mari, de un cafeniu aurit, umbriţi de nişte gene lungi.

— A fost Michele Tropea, farmacistul, răspunse fata. A vorbit cu mama, adăugă.

Întrerupse o clipă ritmul egal şi zise cu un zîmbet imperceptibil, arătînd cu ochii spre casa doctorului Fulgheri :

— Ştii, tată, a sosit Francesco.

Filippo se strîmbă ca un iepuraş la sora lui şi fugi, urmat de cîini. Angelo se ridică şi porni în căutarea Margheritei. O găsi rînduind albiturile. Se întoarse şi-i surîse. De cînd rămăsese însărcinată a doua oară, avea surîsul acela timid şi palid pe chipul slab. Rămase pe loc, rezemată de scrin şi cum se apropie Angelo, îi puse mîinile pe umeri. El nu înţelese dacă voia să-l ţină departe sau dacă voia, stîngace ca totdeauna, să-i exprime dragostea. Îi mîngîie un umăr şi ea îşi întoarse faţa, dar rămase unde era :

— A venit Michele Tropea, zise.

— Ce voia ?

— Să-ţi vorbească de spălătorie. Ai zice că nimeni nu se gîndeşte decît la asta, în sat. Zicea că spălătoria e un lucru bun şi că trebuie făcută.

— Bine ! exclamă Angelo.

— Ai să reuşeşti s-o mulţumeşti pe nebuna aia bătrînă de Marietta Serra ! rîse Margherita, îndepărtîndu-se de el şi adăugă : Ştii, a sosit Franceschino. Se pare că-l trimit la Massaua, la Marea Roşie.

— Ah ! făcu Angelo, prea puţin interesat.

Curînd după aceea, ieşi şi se duse la doctorul Tommaso acasă. Francesco, anunţat printr-o telegramă, sosise cu cîteva ceasuri înainte.

În curte, studia atent un mînz sur pe care taică-său îl cumpărase, cu cîteva luni în urmă, la tîrgul din Sant'Antonio. Era un animal fru-

mos de trei ani, cu capul vioi, cu o stea lungă care-i cobora pînă pe botul brun. Franceschino era în uniformă de locotenent de infanterie, cu pantalonii albaștri strînși pe picior, care-i modelau pulpele cam scurte, dar bine făcute. Îl salută vesel pe Angelo, îl îmbrățișă și Angelo răspunse îmbrățișării. În fond, băiatul ăsta îi era simpatic.

— E adevărat că te duci în Africa? îl întrebă. Francesco legă mînzul de inelul de fier și așteptă puțin înainte de-a răspunde.

— Nu e încă sigur, și dacă eu nu insist au să mă lase la 28 infanterie, cu garnizoana la Parma.

— Tu ai cerut?

— Da, eu. Tot mai bine decît să fii folosit în acțiunile de poliție.

— Înțeleg, zise Angelo serios. Dar sper să nu te trimită.

Carmela, cu un șorțuleț tivit cu dantelă, trebăluia în bucătărie, sprintenă și veselă.

— Hei, voi doi de colo! strigă ea, vreți o cafea? Acum am făcut-o.

Era mereu aceeași, vioaie, plină de sănătate și de grație. Peste cîteva zile urma să se mărite cu doctorul Alfonso Pizzuto, un tînăr medic venit la Norbio ca ajutor al tatălui său, care, bătrîn de-acuma, era pe punctul de a-și părăsi profesiunea.

De cîtva timp, de cîte ori o vedea pe Carmela sau o auzea rîzînd și cîntînd, Angelo nu putea să n-o compare cu Margherita și să nu constate că viața lui și a Mariei Cristina ar fi

fost cu totul alta dacă s-ar fi însurat cu ea. Dar în lucrurile acestea nu alegi, îți urmezi destinul.

Francesco se simțea în largul lui în ampla bucătărie pardosită cu dale de lavă și avînd pereții tapisați cu plăcuțe de gresie, o masă mare de castan masiv, scaune joase, pictate cu flori, dulapuri încăpătoare și consola pe care stăteau înșiruite carafele rustice pentru apa de băut, totdeauna umezi și înrourate, astupate cu dopuri groase de plută; și femeile harnice, cu mînecile suflecate peste brațele roșii, cu obrajii îmbujorați de focul din cămin.

La Norbio era belșug de fete învoalte iar Francesco le găsea frumoase și ispititoare. Efisina, care se-ntorsese chiar în clipa aceea de la ambulator, răspîndind un miros ascuțit de dezinfectant, se spăla pe mîini la chiuvetă, apoi, ținînd în mîna stîngă un lighenaș ușor, începu să stropească pridvorul. Vîra doar două degete în apă și cu o mișcare continuă și ritmată stîrnea un fel de jet care cădea în fața picioarelor ei, desenînd arabescuri fantastice pe pardoseală. Toate femeile casei, stăpîne sau slujnice, în timpul verii, făceau operația aceasta care părea o joacă, toate, în afară de Margherita, care se excludea din ceea ce nu era strict indispensabil și sever rațional.

Cu mînecile suflecate, Francesco se întorsese în curte pentru a mîngîia mînzul, care-l chema cu un nechezat scurt și răgușit. Îi cercetă dinții, îl făcu să ridice copitele și, nemulțumit

de potcoave, făcu o strîmbătură în semn de dezaprobare, la care Efisina răspunse printr-un zîmbet malițios.

— Frumos ! spuse Carmelei. Cînd l-ați cumpărat ?

— Să tot fie două luni, răspunse ea, întinzînd mînzului un pumn de mazăre.

— După mine, e o corcitură englezească, făcu Francesco cu aere de specialist, uitîndu-se de aproape la pupila mare și viorie.

Avea pleoapele roșii, delicate, cu gene lungi care tremurau imperceptibil, ochii mari feminini și urechile îndreptate înainte, fine și catifelate. Era frumos. Se învîrti în jurul lui, apoi oprindu-se din nou lîngă Carmela, întrebă :

— L-ai călărit vreodată ?

— Ăsta-i un demon, zise ea. Nu vreau să sfîrșesc ca unchiul Francesco. Nu l-au primit nici la curse, e cam zănatic.

Se referea la cursele acrobatice în care călăreții execută verticala și cu un salt îndemînatec cad iar în picioare pe calul lansat la galop. Francesco, deși le admira destoinicia, comparabilă numai cu aceea a cazacilor de pe Don, socotea acest tip de exhibiție drept un lucru pe jumătate sălbatic, care nu avea nimic de-a face cu echitația de înaltă școală.

— Vreau să-l încerc, spuse el.

Cum îl văzu că se apropie cu șeaua, postavul și frîul, mînzul începu să tremure și făcu o mică săritură, încercînd să se fofileze.

— L-au speriat, își spuse el, apoi calului, cu voce convingătoare : Hai, frumosule, cu mine e altceva, noi doi o să ne înțelegem.

Îi puse repede postavul galben și șeaua. Strînse chinga, măsură lungimea scărițelor, își aranjă pintenii mici ridicînd întîi un picior, pe urmă celălalt. Mișcările sale precise și pricepute liniștiră calul. Îi scoase cu peria cîteva fire de paie din coamă și din coada lungă, apoi luă frîul din mîinile Efisinei, care-l privea cu admirație și-l făcu să se întoarcă. Angelo Uras, care șezuse pînă atunci în pridvor fără să spună un cuvînt, se apropie :

— Ca să-l încaleci mai bine du-l în drum, zise, arătînd sîrmele de fier zincat întinse între stîlpii pridvorului și ai șopronului de lemne. Efisina alergă să deschidă poarta, o dădu cu totul la o parte. Francesco îmbrăcă tunica, o netezi bine pe piept cu amîndouă mîinile, o sărută pe Carmela și porni ținînd calul de dîrlogi. Încălecă dintr-o săritură, de jos, și mînzul începu să se învîrtă în jurul lui, dînd cu copita și cabrînd ca la un *rodeo ;* dar Francesco era îndemînatic, stătea în șa bazîndu-se pe echilibru, nu pe forță. Cîteva femei se lipira de zid, ținîndu-și copiii strîns de mînă, cu ulcioarele pline în vîrful creștetului. Tînărul călăreț se uită cu strîngere de inimă la picioarele goale, slabe și încă bronzate de soarele verii. Mînzul aproape că atingea ulcioarele cu copitele din față, care recădeau la cîțiva centimetri de picioarele femeilor. Dar acestea, deprinse cu caii, rămîneau nemișcate, încrezătoare. Deodată o văzu în balcon pe Maria Cristina, care se ținea de parapetul de tuci și se uita la el, clipind din pleoape cu o expre-

sie de groază. El îi trimise o sărutare pe vîrful degetelor, iar ea răspunse în acelaşi fel. Era speriată de-a binelea; umezindu-şi degetul mijlociu cu salivă şi-l petrecu pe gîtul gol. El o iubi şi mai mult pentru gestul acesta. Mînzul se întorsese în direcţia urcuşului. Francesco îi înfipse pintenii în burtă şi-l lansă la galop pe uliţa pustie.

— Bagă de seamă! auzi un murmur în vînt.

Se întoarse, aplecat peste greabăn şi o văzu mică, încordată toată şi fremătătoare, cu mîna la gît. Îşi închipui gîtul ei zbătîndu-se, însemnat cu vine albăstrii. Trecu ca un fulger prin faţa casei senatorului, depăşi vila înflorită a profesorului Todde şi reuşi să-l înfrîneze înainte de piaţa Frontera, pe care o străbătu în trap mărunt, balansîndu-se într-un stil perfect, pe genunchi. Coborî spre piaţa Cadoni, struni mînzul la pas în faţa bisericii, în a cărei poartă larg deschisă sta preotul. Francesco îl salută ducînd mîna la vizieră, apoi clopotul cel mare al turnului bătu prelung peste satul tăcut. Calul tresări, începu din nou să se învîrtă în jurul său, cabră. Francesco îi biciui şoldurile şi-i dădu voie să-şi reia galopul.

Acum pe uliţă era mai multă lume. Încerca să domolească mînzul, cînd se pomeni că îi barează drumul un mic grup de oameni care păşea psalmodiind în urma vice-parohului şi a crucii într-o procesiune. O clipă, Francesco căută să tragă frîul, în timp ce grupul, alcătuit din persoane încercate şi neîncrezătoare, se deschise ca la o poruncă şi-i lăsă în mijlocul

drumului doar pe preot şi pe copilul din cor. Cîţiva îşi făcură semnul crucii, cerînd fără multă convingere, îndurare lui Isus şi Mariei. Încercarea de a frîna fusese un simplu act mental, urmat de o hotărîre practică. Dădu pinteni calului, îl biciui într-un tact perfect şi cu stil de campion, sări peste copil şi peste preot, în timp ce acesta abia izbutea să aplece crucea. Instinctiv, calul zbură peste micul grup şi atinse cu bine pămîntul. După săritură, se linişti. Francesco îşi duse mîna la vizieră pentru a-şi cere scuze şi se îndepărtă în trap săltat, urmîndu-şi calea spre casă.

Angelo Uras era încă acolo, stînd în bucătărie şi bînd vin alb în tovărăşia unui tînăr cu mustăţi blonde şi bine îngrijite. Francesco îşi umplu şi el un pahar şi bău cu sete. Era excelentul vin uşor şi înţepător pe care-l cunoştea foarte bine.

— Sănătate! zise, zîmbind, tînărul care şedea lîngă Angelo, cu cotul rezemat de masă.

— Acesta e doctorul Alfonso Pizzutò, logodnicul Carmelei, zise Angelo.

Îşi strînseră mîinile. Francesco simţi într-a sa, mîna mică şi moale a lui Pizzuto.

— Sînt ajutorul tatălui tău...

— Şi-i vei lua locul, cînd se va retrage, zise Francesco, a cărui căutătură se întunecase.

— Cît mai tîrziu posibil! făcu celălalt pe un ton sincer.

— Sper, zise Francesco, încreţindu-şi mustăcioara şi făcînd semn cu ochiul Carmelei, care

se așezase în spatele logodnicului ei și-și aranja părul cu un aer de prefăcută nepăsare.

Gîndul retragerii tatălui lor din activitate îi întrista.

Alfonso semăna nespus de mult cu numele său de familie. Avea obrajii trandafirii, părul blond și fin despărțit de o cărare în creștetul capului și mustăți ondulate. Mîinile îi erau mici și bine îngrijite, gura senzuală, și se observa la el un început de îngrășare, în ciuda vîrstei tinere. Lui Francesco i se părea imposibil ca omulețul acesta să se însoare cu Carmela, ca fata să-l fi ales sau, cel puțin, să-l fi acceptat.

— Pe mine să mă iertați, trebuie să plec, spuse Angelo, golind paharul și ridicîndu-se.

Înainte de a ieși îi pofti pe toți la prînz sau, mai bine zis, la cină, cum e obiceiul să se spună în Parte d'Ispi.

— Și dumneavoastră, domnule doctor, sper să nu ne ocoliți ! încheie bătîndu-l familiar pe umăr.

— Mă simt foarte onorat, domnule primar !

Francesco se gîndi cu melancolie la Carmela, mireasă a medicului cu burtică, apoi trase concluzia că avea să fie fericită și să aducă pe lume o mulțime de copii, cum zicea ea totdeauna. Îi cuprinse mijlocul cu brațul și după ce îi dădu o palmă afectuoasă peste fund, salută și ieși fugind în căutarea Mariei Cristina.

Îl găsi pe Angelo în fața porții cu Sante Follesa, pe care Francesco îl cunoștea încă de cînd era copil. Între Sante și Francesco rămăsese o familiaritate care cu alții se pierduse, și uneori mergeau împreună la vînătoare.

Totuși, în ciuda acestei prietenii și a dragostei sincere, Sante nu putea să uite că Francesco era fiul domnului Conte.

Follesa își luă rămas bun, trebuia să se întoarcă la Buggerru.

— Cum așa ! zise Angelo, lași lucrul la spălătorie ? La Buggerru nu e grevă ?

Sante se uită la el :

— O grevă nu merge înainte de una singură, zise, și-apoi m-au cooptat în comisia de tratative cu turcul.

— Cine-i turcul ? întrebă Francesco, în timp ce se uita la Sante cum se îndepărtează.

— Un oarecare Giorgiades, născut la Constantinopol, directorul minei, un tip dur.

Din ușa casei, Maria Cristina îi văzu și alergă să-i îmbrățișeze.

— Eu mă duc la vad, să controlez lucrările, zise Angelo. Dacă vreți să veniți cu mine...

— Tu te duci să vezi lucrările, tată, dar eu trebuie să le fac : avem oaspeți diseară.

— Da, desigur, făcu Angelo mîngîindu-i bărbia.

Ea se întoarse spre Francesco.

— Tu așteaptă-mă în pridvor. Ai ziarul acolo, abia a sosit.

Angelo făcu un gest de resemnată aprobare și, învîrtindu-se pe călcîie, o luă din loc. Știa că se iubesc și nu se punea de-a curmezișul planurilor lor, chiar dacă ideea că o pierde pe Maria Cristina nu-i plăcea. Deși nu se vorbise niciodată, socotea lucrul ca hotărît și inevitabil, și se necăjea deoarece, măritîndu-se cu Francesco, Maria Cristina ar fi trebuit să-l

urmeze departe de Norbio, iar el, fără ea, s-ar fi simţit singur, definitiv.

Francesco se aşeză în pridvor, între ghiveciul cu bujori şi acela cu dalii, şi începu să citească. Din cînd în cînd, Maria Cristina venea să se aşeze lîngă el. Niciodată îndatoririle ei de casnică nu o apăsaseră atît.

Era îngrijorată de plecarea lui Francesco. Cît timp rămînea în Italia, „pe Continent", mai trăgea nădejde să-l vadă, fie şi rar, dar dacă pleca în Africa, cine ştie cît ar fi ţinut despărţirea. Pentru prima oară, ea o invidie pe Carmela. Desigur, nu-l putea compara pe Alfonso Pizzuto cu Francesco al ei ; dar cu toate că nu era nici atît de frumos, nici atît de simpatic, Carmela îl iubea şi n-ar fi trebuit să sufere din cauza lungilor despărţiri, îl avea mereu acolo, pe omuleţul acela caraghios, şi pe deasupra mai erau şi logodiţi „oficial". Fericirea lor era ocrotită şi făcea deja parte din realitatea prezentă. În ceea ce o privea pe Maria Cristina, nu se vorbise niciodată concret, în afară de o singură dată cînd Margherita, fără să vrea, dar cu efecte cîtuşi de puţin pozitive, îl informase pe Angelo că ofiţerilor din armată le era interzis să se însoare cu fete care nu dispuneau de o anumită dotă. De data aceea, tatăl ei de acord cu Margherita spusese că legea e nedreaptă, dar că ei aveau s-o ocolească printr-o zestre fictivă. N-ar fi fost prea greu să găsească nişte experţi dispuşi să evalueze la patruzeci de mii de lire o parcelă de vie. Ochii i se umpluseră de lacrimi, ca acum cînd îşi aducea aminte, şi se uşurase plîngînd

pe ascuns, fără să găsească linişte. Atunci simţise lipsa dragostei de mamă şi plînsul ei întunecat se populase cu gînduri, în centrul cărora se afla fiinţa care-i dăduse viaţă şi pe care o cunoştea doar prin dagherotipul spălăcit, atîrnat pe perete în biroul tatălui ei. Această lipsă de dragoste maternă, acest gol care rămăsese în ea încă din copilărie, care fusese pentru ea începutul vieţii, se transformase în dragoste pentru Francesco. Lacrimile care acum îi curgeau din ochi în timp ce privea de jos în sus chipul bronzat şi bărbătesc, unde numai gura amintea de adolescenţă, erau lacrimi de duioşie, erau bucuria de a-i fi aproape, de a-l strînge la piept. Iar el, cu o carte poştală trimisă de departe, sau cu o îmbrăţişare neaşteptată cînd erau singuri, reuşea să-i dea certitudinea dragostei sale. Maria Cristina simţea că niciodată nici un altul n-o iubise şi nu avea s-o iubească aşa cum o iubea el.

Rămaseră aşa îmbrăţişaţi pînă cînd Maria Rosario o strigă din bucătărie. Atunci, sub privirile bătrînei doici, îl sărută pe gură şi fugi.

Pentru cină, Maria Cristina alesese ea însăşi pînzeturile, vesela şi tacîmul, şi masa părea ca de nuntă. Carmela şi Pizzuto şedeau unul lîngă altul de parcă ceremonia s-ar fi şi celebrat, pe cînd Maria Cristina şi Francesco schimbau priviri de la distanţă, repetîndu-şi în tăcere că tot aveau să se căsătorească, şi fără dotă.

„Dota, dacă nu ţi-o face taică-tău, ţi-o fac eu" spusese Francesco, iar ea zîmbea fericită dulcelui erou al acestei promisiuni.

Mulţi ani, Sante Follesa lucrase ca zilier în marea livadă de portocali de la Lughèria, mîncase ciorba de fasole cu slănină în bucătăria lui Don Tommaso, împreună cu ceilalţi servitori. În anii săi tineri fusese timid, dar profund îndrăgostit de întreaga familie Fulgheri. Dar adevărata sa dragoste, mută şi fără speranţă, fusese Carmela. Pentru dragostea aceasta plecase de la Norbio încă de foarte tînăr, în căutare de lucru pe Continent, zicea, dar în realitate cu speranţa secretă de a face avere. Cine ştie !, şi-ar fi putut schimba poziţia, şi s-ar fi putut adeveri ceea ce părea imposibil. Se afla la Milano în zilele lui '98 şi scăpă de la moarte ca prin minune. Se mută la Genova, munci ca docher şi, înscris în ligile muncitoreşti, luă parte la greve. Cînd plecă la Marsilia era un socialist revoluţionar, gata să recurgă la pumni ori de cîte ori ar fi fost nevoie, astfel că poliţia franceză îl luă la ochi şi sfîrşi prin a-l expedia în Italia. Întors la Norbio, căută de lucru în bazinul minier din ţinutul Iglesias, unde îşi găsiseră ocupaţia vreo cincisprezece mii de foşti păstori şi pălmaşi agricoli, atraşi de mirajul unui cîştig mai uşor. De data aceasta, plecă fără iluzii, din nevoia de a se duce. Dragostea lui tinerească pentru Carmela se stinsese în pasiunea şi angajarea luptei sociale. Plecă pe jos cu *munciglia* lui unde era vîrît tot ce poseda, bagajul lui de emigrat : un brici bun, un pămătuf de păr aspru de porc şi o cutie pentru săpun. Dintre numeroasele mine ale bazinului o alesese pe cea mai mică, pentru că era singura care mai avea un loc liber. Salariul era mic, ca pretutindeni, minerii erau obligaţi să aducă şi untdelemnul pentru iluminarea galeriei în timpul muncii şi erau nevoiţi să-şi cumpere articolele de primă necesitate în prăvăliile din gestiunea Societăţii miniere, care aplica preţuri mai mari decît cele de pe Continent. Şi locuinţele erau un monopol al Societăţii, care le închiria propriilor angajaţi la preţuri foarte ridicate, chiar dacă era vorba de nişte cocioabe prăpădite. Mina Buggerru, proprietatea societăţii franceze Malfidano, se găsea lîngă satul cu acelaşi nume, cu opt mii de locuitori, extrem de săraci, care nu făceau altă muncă decît aceea de a transporta cu vaporaşele lor hodorogite mineralul brut pînă la apropiata insulă San Pietro, al cărei portuleţ permitea acostarea vapoarelor de transport care duceau mineralul în Franţa. Şi această muncă era prost plătită, iar vaporenii fuseseră cei dintîi care se organizaseră în ligi, sub conducerea unui socialist piemontez, un medic, sărac între săraci. Era singura asistenţă medicală de care se bucurau minerii.

Administraţia locală nu voia să ştie de nevoile populaţiei, neglijînd drumurile, şcoala, serviciile igienice şi iluminaţia, fără să uite însă să perceapă impozitul pe mizerabilele salarii ale minerilor. Nemulţumirea era generală şi se ascuţea cu fiecare zi. Un oarecare ajutor, minerii din Sulcis puteau să-l nădăj-

duiască din partea ligilor, care în ultimii ani se înmulțiseră după modelul celei dintîi, întemeiată la Buggerru de doctorul Cavallera, pionierul socialismului în Sardinia. Protestelor necontenite ale muncitorilor, patronii le răspundeau dîndu-i afară pe cei înscriși în ligi și alungîndu-i din barăcile pe care și le construiseră cu trudă pe terenul Societății. Patronii fiind proprietarii terenului, deveneau în mod automat și stăpînii barăcilor.

Sante Follesa plecă din Norbio în dimineața tîrzie a acelui 3 septembrie 1904, imediat după ce se despărțise de Francesco Fulgheri și de Angelo Uras. Scurta convorbire îi lăsase o senzație de amărăciune. Dintre „domni", Angelo și Francesco erau persoanele pe care le stima cel mai mult ; și totuși, condiția minerilor din regiunea Sulcis îi lăsa indiferenți și era limpede că greva, deși pricinuită de cauze valabile și evidente, nu avea aprobarea lor.

Merse o bună bucată din zi de-a lungul șoselei cu pas sprinten, apoi ceru unui țăran să-l ia în car și adormi pe grămada de fistic. Trecu prin San Silvano și, orientîndu-se, sări din car și apucă, prin munți, pe o scurtătură ce-l duse la Buggerru unde ajunse cînd se lăsa noaptea. Luna plină plutea în cerul lichid de septembrie, ilumina cîmpia și urîtul, afumatul sat minier, dinspre care venea un zumzet nedeslușit. Lungi pasul, depăși dunele de nisip care înconjoară satul și se duse imediat la sediul ligii. Acolo își găsi tovarășii care-l chemaseră de urgență. Lucrurile rămăseseră în același punct, Giorgiades pe pozițiile lui, mi-

nerii pe ale lor. Comisia discutase toată ziua cu turcul, fără să obțină nimic.

— Să sperăm că o să obții tu ceva de la el, zise Felice Littera, un miner din Norbio, prieten de-al său.

— Deocamdată, trebuie să renunțăm la celelalte revendicări și să ne batem exclusiv pentru redobîndirea vechiului orar, încheie Follesa. Trebuie să insistăm numai pe asta, dacă vrem să izbutim, după aceea o să ne gîndim și la rest.

Chiar în după-amiaza aceea îl dăduseră afară din mină și din casă pe Felice Littera care, cu ani de sacrificii, ajutat de nevastă, reușise să-și construiască o baracă pe terenul societății Malfidano.

Sante, care dinadins nu avea nici nevastă, nici copii, se aciuia într-un ungher oarecare sub un cort militar. Mare cum era, nu intra tot, picioarele îi rămîneau afară. Dormea și așa, învelit într-un cojoc de păstor, și visa viitorul : o lume fără patroni, cu mineri care administrau minele și cu muncitori care administrau fabricile întregii lumi, iar plutonierii de jandarmi primind ordine de la Camera de Muncă. Legănat de visele acestea, putea să rămînă sub cortul său pe timp nelimitat, fără neplăceri și fără să fie evacuat.

De obicei, ca să fii evacuat și concediat era de ajuns să protestezi pentru ceva sau să fii pur și simplu înscris în ligă. Direcțiunea notifica luarea respectivei măsuri și cel lovit trebuia să plece imediat. Littera era disperat, fiindcă soția lui era însărcinată și nu știa unde

s-o ducă. Şefii de ligă încercaseră să intervină în favoarea lui, pentru ca dispoziţia să fie amînată, dar Giorgiades se arătase neînduplecat. Primul impuls al lui Sante fu de a insista pe lîngă director, dar ştia că nu avea să obţină nimic. Trebuia să rămînă calm pînă a doua zi.

Ieşi cu Felice şi o găsiră pe Antonietta cu cei trei copii aşezaţi pe treapta unei uşi, în fundul pieţei. Ea plîngea. Sante încercă s-o îmbărbăteze; ştia el cum să-i aranjeze în noaptea aceea. Apoi îi zise lui Felice :

— O să găseşti de lucru la Norbio, o muncă mai bine plătită şi mai sigură : Norbio se schimbă.

Povesti despre adăpătoare şi despre spălătorie. Era de ajuns să se prezinte primarului ca să fie angajat. El însuşi, Sante, avea să părăsească mina pentru a se întoarce în sat.

— Vreau să rămîn aici, treaba asta cu darea mea afară nu mi-e limpede, e nedreaptă.

Familia Littera dormi în locuinţa unui prieten şi în ziua următoare, Antonietta şi copiii plecară la Norbio.

Soarele abia răsărise dintre întunecoşii munţi Linas şi lumina cu o lucire prăfoasă, razantă, zidurile şi acoperişurile caselor strînse unele într-altele. Case cu două sau trei etaje, prost tencuite, nici orăşeneşti, nici ţărăneşti, compacte în jurul pieţei. Pe faţade, burlanele negricioase ale streşinilor, balcoane transformate în culcuşuri, coşuri desfundate, albituri întinse la uscat. Numai clădirea Societăţii dovedea o anumită modestă decenţă, care contrasta cu restul. În reţeaua zidurilor de case, se deschidea din loc în loc, ca o crăpătură, cîte o străduţă strîmtă care se strecura întunecoasă în sat şi permitea să se măsoare grosimea acestor ziduri. În fund se vedea întinderea dunelor de nisip acoperite de tufişuri dese, şi marea de un albastru intens, care se limpezea într-un verde străveziu, bine delimitat, dincolo de care, într-o depărtare stelară, se ghicea un orizont de neatins. Din drumul pe care-l apucară Felice şi Antonietta, precedaţi de copii, se vedea verdele palid al nopalului şi cel întunecat al munţilor, dincolo de care se afla Norbio şi larga cîmpie Campidano. Trebuia să treci munţii sau să-i ocoleşti pentru a ajunge acolo. Erau pe punctul de a atinge vîrful dealului, cînd auziră zurgălăii unei căruţe şi glasul căruţaşului, pe care Felice îl recunoscu. Apoi văzură căruţa, trasă de două perechi de cai şi încărcătura bogată de plută, dincolo de speteaza loitrii. Căruţaşul, un bărbat înalt şi bărbos, păşea pe lîngă căruţă plesnind din bici, în aerul limpede.

— Hei, cumetre Giuseppe ! strigă Felice, ne iei pînă la Norbio ? Iar Antoniettei, încet : Ai noroc, e Giuseppe Lisca, un prieten de-al meu.

Felice vorbi cu prietenul său şi Giuseppe zise că-i făcea plăcere să aibă o tovărăşie în timpul călătoriei. Copiii fură ridicaţi şi puşi în căruţă, lucru pentru care făcură mult haz. Antonietta se căţără singură, evitînd ajutorul bărbaţilor.

— Nu plec cu dragă inimă , zise, aplecîndu-se la urechea soţului ei.

— Du-te liniştită, am să vin şi eu curînd, poate chiar mîine.

Căruţaşul, după ce verifică hamurile, sări pe perinoc şi-şi îndemnă caii. Felice mai salută o dată fluturîndu-şi mîna, apoi începu să coboare cu paşi mari. Cînd ajunse în piaţă, o găsi plină de oameni care priveau spre sediul Societăţii. Erau acolo mineri, vaporeni, şi chiar femei şi copii, Comisia trebuie să fi intrat. Îl văzu pe Sante care o ajungea din urmă, grăbind pasul.

Cînd Follesa intră în sală, îl puseră să se aşeze în faţa turcului, pe un loc rămas gol. Era acolo şi subprefectul Valle, venit de la Iglesias, un delegat al poliţiei şi alţi funcţionari. Cei şapte muncitori ai Comisiei se uitară la Follesa, iar el le întoarse privirea : era o mută confirmare a hotărîrilor luate la repezeală cu o seară înainte. Acum că el sosise, se simţeau liniştiţi. Poate că în şedinţele precedente nu ajunseseră la nici o concluzie tocmai pentru că nu era de faţă Sante.

— Prin urmare, începu turcul, voi reprezentaţi minerii societăţii Malfidano...

— Da, răspunse Follesa, aranjînd simetric în faţa lui cîteva foi răspîndite pe masă. Noi, şi arătă spre sine şi spre tovarăşii săi, reprezentăm pe cei trei mii de mineri salariaţi ai Societăţii.

— De unde ştiţi voi, interveni subprefectul, care sînt părerile oamenilor ?... Aţi ţinut întruniri ?

— Noi, zise Sante, trăim împreună, ne vedem în fiecare zi.

— Ţineţi întruniri ?

— Şi întruniri.

— Unde ţineţi întrunirile astea subversive ?

— Domnule subprefect, nu sînt întruniri subversive. În toată Italia există ligi muncitoreşti şi Camere de Muncă autorizate.

— Tolerate.

— Nu, domnule, autorizate de Guvern, la Genova, la Milano...

— Aici nu sîntem nici la Genova, nici la Milano ! sări subprefectul.

— Sîntem la Buggerru şi chiar dacă nu s-ar părea, sîntem tot în Italia. Oricum, continuă liniştit, dacă preferaţi să vorbiţi direct cu tovarăşii noştri... sînt două mii în piaţă.

— Acum vorbesc cu voi : reprezentaţi ligile ?

— Reprezentăm pe toţi muncitorii din Buggerru, precum şi ligile, fireşte.

— Ligile ! bombăni turcul, netezindu-şi mustăţile, apoi adăugă : *Je m'en fiche !*

— Nici chiar aşa ! spuse Follesa, vîrîndu-şi mîinile în brîul de lînă roşie. Îşi simţea pîntecul chiorăind sub degete. Nu luase decît o ceaşcă de cafea în dimineaţa aceea şi era ceasul zece, după cum se putea vedea pe marele cadran alb al pendulei atîrnate de perete. Era de necrezut cît de repede trecea timpul în pălăvrăgeli inutile. Pendula începu să scîrţîie şi să zumzăie, apoi carillonul cîntă primele note ale *Marsiliezei*. Imnul revoluţionar era în vădit contrast cu ideile şi cu sentimentele domnului Giorgiades, şi Sante se gîndi că în istorie trebuie să fi fost ceva care-i scăpa.

— Prin urmare, reîncepu directorul în italiana lui stîlcită, voi ați prezentat un memoriu în care înșirați numeroase pretenții. Poftim, și scoase dintr-o mapă de piele mai multe foi : mărirea salariilor, scăderea chiriilor, îmbunătățirea locuințelor, introducerea instalațiilor igienice... Numai că Malfidano nu e o Societate de binefacere !

— Știm, răspunse Follesa cu fermitate, și nu cerem binefacere, ci doar ceva ce ni se cuvine : respectarea drepturilor noastre.

— Nu vă permit, tună Giorgiades, bătînd cu pumnul în masă și uitîndu-se la subprefect în căutare de ajutor, nu vă permit să folosiți limbajul acesta !

— Inadmisibil ! făcu ca un ecou subprefectul.

— Eu, vorbi Follesa fără grabă, nici nu v-am cerut permisiunea !

Giorgiades continuă :

— Apoi mai cereți, nu știu cu ce drept, ca prăvăliile să nu fie administrate de Societate, cum s-a făcut întotdeauna, în toate centrele miniere.

— Lipsa concurenței vă permite să practicați cămătăria în dauna minerilor și a familiilor lor. Aici, articolele de primă necesitate costă mai mult decît la Milano și la Roma, pot s-o dovedesc cu ușurință. În orice caz, eu și tovarășii mei sîntem astăzi aici pentru a prezenta o singură cerere : reluarea vechiului orar. Asupra celorlalte vom reveni ulterior.

Turcul bătu în masă cu pumnul său moale și gras, care sări înapoi ca un tampon de cauciuc.

— Despre ce e vorba ? întrebă subprefectul.

— Greva care durează în această mină de cinci zile bune... începu Directorul, prevenindu-l pe sindicalist.

— Pot să dau eu un răspuns complet, îl întrerupse sprinten Follesa. De peste treizeci de ani există în această mină obiceiul să se întrerupă lucrul printr-o pauză de la orele 12 la 15...

— Ceea ce dovedește cîtă grijă au conducătorii pentru sănătatea minerilor, făcu mieros subprefectul.

— Motivul e altul, se repezi Follesa. Minerii, după această pauză, dădeau un dublu randament : urcarea la suprafață, spălarea pe obraz, îmbucătura luată în aer liber, toate acestea dădeau puteri noi. Acum, dintr-o dată, domnul Giorgiades chiar și împotriva intereselor Societății, a ordonat ca minerii să coboare înapoi în galerie la 14, oră la care voi, domnii, luați o cafea bună și vă pregătiți să vă faceți siesta.

— Cum îți permiți ?! interveni delegatul Mancuso, care ședea aproape vizavi. Era un bărbat în jur de treizeci de ani, cu părul pomădat, cu cărarea albă, chiar pe mijlocul capului și doi favoriți care formau un inel în jurul gurii aproape feminine. Purta o jiletcă de pichet alb, ușor cernit de cenușa virginiei pe care o fuma cu mișcări grațioase.

Lui Sante îi veni să-l strivească dintr-un pumn. Pentru o clipă își pierdu calmul, i se umflă pieptul sub cămașa de pînză groasă și, cu cele două arătătoare, ridică încet masa grea de stejar, făcînd să alunece de-a valma creioanele și foile de hîrtie în poala celor din fața lui. Delegatul dădu scaunul înapoi și sări sprinten într-o parte. Ceilalți făcură la fel. Se iscă o ușoară zăpăceală. La un semn al subprefectului, cei doi jandarmi care stăteau țepeni de-o parte și de alta a ușii se puseră în mișcare și se proptiră în spatele lui Sante. El le simți mirosul de cazarmă și, încetul cu-ncetul, reașeză masa în poziția de dinainte.

Toți se așezară, Giorgiades era palid. Făcu un semn și trei ușieri intrară cu tăvi încărcate de pahare și de sticle. În sală se răspîndi o mireasmă de cîrciumă în timp ce *filuferru* tropean reda culoare și siguranță chipurilor. Minerii, încordați, refuzară; încă nu fusese hotărît nimic și cadranul ceasului marca douăsprezece și jumătate.

Din piață răzbătu rumoarea mulțimii.

Follesa, nerăbdător, zise :

— Tovarășii noștri așteaptă jos de aproape cinci ore.

Și Giorgiades :

— Îmi pare rău, dar nu depinde de mine. Eu, în fiecare zi, am telegrafiat la Paris, dar răspunsul n-a sosit încă. Și azi-dimineață am telegrafiat expunînd situația gravă care s-a creat. Tăcere. Consiliul de administrație s-ar putea să accepte cererile voastre, dar eu nu

pot să hotărăsc de unul singur, trebuie să urmez ordinele.

— Foarte just ! comentă subprefectul, vîrîndu-și degetele mari în buzunarele jiletcii.

Apoi Giorgiades se ridică, se înclină, se scuză și ieși încă o dată din încăpere. În cursul dimineții, operația aceasta se repetase cel puțin de cinci ori. Se prefăcea că iese pentru a telegrafia la Paris, dar de fapt cerea ajutor prefecturii din Cagliari care, la presiunile sale, îi promisese să trimită două companii de soldați. Căuta să cîștige timp, așteptînd să sosească trupele.

Între timp afară, în fundul pieții, era mișcare. Oamenii se dădeau înapoi împingîndu-se, un grup numeros de bărbați înarmați despărțea în două mulțimea care protesta, și-și croia o trecere. Apoi, cele două companii strînseră rîndurile și se aliniară în fața clădirii Direcțiunii. Un comandant de grupă urcă în goană, în timp ce ordinele, date cu glas tare de către ofițeri, se ridicară sinistru peste zgomotele pieții.

În sală intră un ofițer care luă poziția de drepți de îndată ce păși pragul.

— Domnule subprefect, spuse, suflînd printre mustățile acoperite de praf, sînt căpitanul Bernardoni din garnizoana Cagliari, la dispoziția dumneavoastră din ordinul excelenței-sale, domnul prefect !

Apoi tăcu și rămase în nemișcare, ca paralizat, cu mîna la vizieră.

Apărut în deschizătura ușii, Giorgiades se adresă subprefectului.

— N-am vrut să vă deranjez pe domniavoastră, am telegrafiat excelenţei-sale prefectului, în particular, deh, *en amitié...*

— *En amitié*, pe dracu' ! izbucni Follesa ridicîndu-se şi împingîndu-l pe Giorgiades dincolo de uşă. Într-o clipită, intuise ceea ce putea să se întîmple, ceea ce avea să se întîmple. Alergă jos, urmat de tovarăşi.

Subprefectul hotărî să-i incartiruiască pe soldaţi în clădirile tîmplăriei. Puteau fi aranjaţi acolo într-un timp foarte scurt.

Erau nişte bieţi oameni obosiţi, prăfuiţi de marşul lung, cu uniformele pline de pete de sudoare. Aşteptau comanda „rupeţi rîndurile" ca să pornească în căutarea apei. Mulţimea, după primele clipe de descumpănire, se uita la ei, cu o senzaţie de milă şi femeile îi lăsau să bea din ulcioare mizerabile apa sărată şi caldă din Buggerru. Beau cu lăcomie, surzi la chemările ofiţerilor, care ar fi vrut să-i împiedice.

Era o căldură de vară.

Muncitorii care primiseră ordinul să pregătească incartiruirea, ieşiră cu uneltele lor în spinare şi se îndreptară tîrîndu-şi picioarele spre barăcile tîmplăriei. Cu viclenia lui răutăcioasă, care-l făcea întotdeauna să tulbure apele, Giorgiades adusese din Nébida vecină un anumit număr de salahori, oameni înfometaţi şi gata la orice muncă, numai să poată cîştiga cîteva lire. Acum se ivea prilejul de a-i folosi. Erau o adunătură, incapabilă să facă bine pînă şi lucrul cel mai simplu, dar gata la orice, chiar şi de a trece de partea patronului.

Cînd se auzi scrîşnetul ferăstrăului şi bătaia ciocanelor, o parte din greviştii care aşteptau în piaţă de ceasuri, umăr la umăr, se deplasă înainte, şi începu să vocifereze împotriva spărgătorilor de grevă. Toţi împreună, în cadenţă, strigau aceleaşi ocări. Din tîmplărie, cineva răspundea la strigăte, gesticula, înfuriindu-i şi mai tare pe ceilalţi. Follesa căuta să explice că aceia nu sînt mineri, că era nevoie să se menţină liniştea, dar nimeni nu-l auzea. Vociferările sporeau şi deveneau tot mai puternice. Din vina vîndutilor ălora, greva avea să nu dea nici un rezultat.

Din fundul pieţii zbură o piatră care trecu pe deasupra mulţimii şi sfîrşi în geamurile tîmplăriei. Fu începutul unei învolburări. Pietrele cădeau tot mai des cînd, în panica unei clipe greu de descompus în fulgerătoarea ei succesiune cronologică, cineva, rămas ca totdeauna necunoscut, dădu un ordin sec şi energic, pe care soldaţii îl executară automat. Ca un singur om se opriră, izbiră de pămînt patul puştilor, înfipseră baionetele ; apoi, cu un gest rapid, sigur, mînuiră încărcătorul, aruncînd glonţul în ţeavă. Nu toţi îl lăsară să plece, dar mulţi o făcură, mulţumiţi de gestul lor. Cartuşul acela i-ar fi salvat. Mai tîrziu, în cursul anchetei, rezultă că armele trăseseră singure şi că autorităţile nu ştiau că soldaţii aveau cartuşierele pline de plumbi.

Felice Littera văzu limpede gestul soldatului din faţa sa, teoreticul său adversar direct. Fără şovăială, roti ciocanul cu mînerul lung şi

lovi în aceeași clipă în care simți în față flacăra loviturii de armă, apoi întunericul.

Sante Follesa, cu haina zdrențuită și chipul însîngerat, se apropie : îi cunoștea pe toți. Printre morți era unul căzut pe brînci, cu fața ascunsă în praf. Îngenunchie, îl întoarse cu băgare de seamă pe spate și izbucni într-un hohot de plîns.

Se ridică cu pumnii încleștați și se îndreptă spre clădirea Direcțiunii. Urcă scara, intră în sala de ședințe fără ca nimeni să izbutească a-l opri. Erau toți, Giorgiades, subprefectul și ceilalți. Sante dădu la o parte un scaun, se aplecă peste masă și-l scuipă cu precizie în față pe Giorgiades.

La un semn al subprefectului, doi jandarmi veniră în pas alergător și îl luară de subsuori, în timp ce Giorgiades se îndepărta ștergîndu-și stîngaci obrazul cu mîneca hainei.

Spre seară, ferestrele din Buggerru se luminară, casele prinseră din nou să se însuflețească și fumul coșurilor se înălță deasupra acoperișurilor, întunecînd cerul ce se însenina dinspre mare.

Se auziră zgomotele bine cunoscute, apoi se lăsă liniștea.

Știrea măcelului se răspîndi în toată Italia muncitorească. La Milano fu adusă la cunoștința mulțimii în cursul unui miting de protest și provocă o grevă generală în toată Peninsula.

Numai în Sardinia rămase fără ecou, și tăcerea din Buggerru, după măcel, în acea tristă

după-amiază de septembrie, era simbolul tăcerii întregii Insule în contextul național.

— Ei ! nici așa ! zise în sinea lui Sante, smucind cătușele și trimițîndu-i pe jandarmi de-a rostogolul pînă pe sub picioarele mesei, apoi, cu o săritură ușoară și sprintenă se urcă pe pervazul ferestrei deschise, rămase acolo ținîndu-și echilibrul cîteva clipe într-un singur picior și, aruncînd o căutătură piezișă subprefectului, măsură cu ochii cei trei metri de înălțime care-l despărțeau de piață, apoi, cu un calm calculat, se lăsă să cadă în picioare și atinse pămîntul cu stilul perfect al unui acrobat. O luă la fugă străbătînd în diagonală piața pustie și se îndreptă, fără să ezite, spre deal. Abia cînd se găsi în vîrf se întoarse să privească. Nu-l urmărea nimeni. Rămase nemișcat, respirînd adînc, în timp ce sîngele îi vîjîia în urechi. În momentul în care făcuse săritura, avusese impresia că Subprefectul poruncește jandarmilor să nu tragă. Acum i se părea că aude limpede cuvintele rostite cu voce joasă și totuși energic : „Nu ! Nu ! Nu !“ Pentru o bucată de vreme, aveau destui morți. Auzi zurgălăii unei căruțe dincolo de cotitura drumului spre Arbus și pleazna unui bici mînuit cu îndemînare. Trecu cu băgare de seamă prin deschizătura strîmtă a unui gard de nopali și, din cîteva sărituri, se ascunse printre tufișurile dese de fistic. Prefera să nu se arate. Cel care pleznea din bici era Francesco Zedda Lumbau, zis Carrabusu. Carrabusu îi semăna mult din punct de vedere fizic. Era înalt ca

și el și tot ca el, înzestrat cu o forță fizică excepțională și foarte sprinten, dar spre deosebire de Sante care era liniștit și echilibrat, Carrabusu, fălos și silnic, era totdeauna gata să se ia la bătaie. Și cu Sante se ciocnise de cîteva ori. Se întîmplase cu cîțiva ani înainte, în piața Frontera, pentru o chestiune prostească de întîietate, și Carrabusu ieșise scărmănat ; fusese una din cele mai spectaculoase încăierări din cîte se văzuseră la Norbio. Rușinea fusese mare pentru Carrabusu, care nu putu niciodată să-și ia revanșa. Sante îl văzu trecînd, în picioare, în carul tras de patru cai vînjoși de parcă ar fi trecut pe la cotitura lumii. Dacă l-ar fi văzut, Carrabusu, n-ar fi șovăit să-l semnaleze primei patrule de jandarmi.

Sante știa că, deși într-un prim moment subprefectul îi oprise pe soldați să-și descarce puștile în el, nu se putea amăgi că va scăpa cu fața curată. Singurele drumuri sigure pentru el erau doar cele bătute de fugari și de capre.

Se eliberă complet de cătușe, le făcu cocoloș, le cîntări în palmă și cu un gest viguros le aruncă departe. Le văzu desfăcîndu-se, învîrtindu-se prin aer și apoi pierind cu o ultimă lucire în desișul unei tufe de mure.

Rămase pitit în tufișuri pînă cînd căruța se îndepărtă, apoi ieși prevăzător din ascunzătoare și se întoarse în drum. Cîmpia era pustie și tăcută, se auzea doar freamătul vîntului. Cu o zi înainte, la ora aceea se afla încă la Norbio, pe cînd cele două companii de soldați erau deja în marș spre Buggerru. Nu se întîmplase

încă nimic, totul ar fi putut să fie evitat, morții nu muriseră încă.

Își scoase de la brîu cuțitul lung și își taie o creangă solidă de strugurii ursului. Simțea înăuntrul lui o chinuitoare neîmplinire, ca și cum nu și-ar fi făcut pînă la capăt datoria. Dacă nu l-ar fi insultat pe Giorgiades, dacă n-ar fi fost silit să fugă, poate că tot ar fi obținut ceva. Ar fi trebuit să se folosească de momentana dezorientare a autorităților. În schimb, își făcuse pofta să-l scuipe în față pe turc, și totul se sfîrșise acolo ; sau, mai bine zis, nu se sfîrșise, fiindcă el trebuia să fugă, dacă nu voia să înfunde pușcăria. Avea doar o idee vagă și imprecisă a ceea ce ar fi trebuit să facă. Lucrul cel mai înțelept era să treacă clandestin în Corsica și, de acolo, să se îmbarce spre Marsilia. Dar acum trebuia să se întoarcă la Norbio, să-i vorbească lui Angelo Uras, să găsească un rost văduvei Littera și orfanilor. Felice nu mai avea nevoie de nimic. Tovarășii, cei care riscaseră să moară cu el, aveau să-l îngroape.

Încetă să se mai gîndească și, o clipă, rămase nemișcat ; apoi întoarse spatele satului și alergă în jos pe povîrnișul împădurit, intrînd în desiș. De departe, se auzea huruitul carului lui Carrabusu, care continua să zbiere și să plesnească din bici, fără să-i pese de caii plini de spumă și de încărcătura prost cumpănită. Drumul invizibil și tăcut pe care-l străbătea Sante era aproape paralel, încît zgomotele căruței, deși atenuate, nu-l părăseau nici o clipă. Cînd se oprea, căruța îl depășea ; atunci își

relua mersul, recîştiga teren, o depăşea la rîndul său, se oprea din nou. Întîlni un pîrîu, îşi răcori picioarele aprinse de bocancii scorţoşi, de miner, apoi ajunse la o colibă. Păstorul, călare pe o capră, făcea să ţîşnească într-o cofă de plută laptele spumos, abia apăsînd ugerul umflat, cu mişcări regulate şi repezi, ca un cîntăreţ din cimpoi.

— Şi cînd te gîndeşti, zise cu mîndrie, privindu-şi musafirul printre gene, că am mai muls-o o dată azi-dimineaţă. Asta-i o capră grozavă.

— De ce depinde cît lapte dă ? întrebă Sante.

— De multe. Depinde de rasa animalului, depinde de calitatea păşunii, depinde de lună.

Sante bea cu nesaţ şi laptele îi aluneca pe gît, dîndu-i o mare plăcere, în timp ce privea luna mîncată şi diafană, care părea că se topeşte în cerul zilei, deasupra culmii San Michele.

— Depinde de Dumnezeu, încheie căprarul.

— De Dumnezeu ?... Ce-are a face Dumnezeu ? Nu se gîndise niciodată la Dumnezeu. Dumnezeu nu făcea parte nici din amintirile sale din copilărie.

— Are, are ! replică omul.

Mai flecăriră puţin, apoi Sante mulţumi şi-şi urmă drumul. Căruţa îl lăsase bine în urmă, şi nu se mai auzea huruitul care l-ar fi călăuzit în desişul pădurii pe care seara o făcuse întunecoasă.

Sosi la Norbio a doua zi, după căderea nopţii, recunoscu sub cerul nocturn silueta lui Monte Carmelo, înaltele stînci gemene de la Giarrana, străbătu mahalaua Castangias, uliţele strîmte, pline de bolovani, şi se simţi mai sigur. Acasă îl aştepta maică-sa cu supa caldă în colţul vetrei, o ciorbă bună de fasole cu slănină, pe care o înfulecă lîngă foc. Ea îi spuse că Angelo Uras întrebase de el. Se ştia că nu e printre cei morţi, dar că scăpase din mîinile jandarmilor, şi aşa se făcea că ea îl aşteptase cu supa gata pregătită. Apoi îl întrebă de Felice Littera.

— Dacă mă întrebi, înseamnă că ştii.

— Da, dar cum s-a întîmplat ?

Sante strînse din umeri. Bătrîna îi scoase bocancii, apoi îi cufundă picioarele într-un lighean cu apă caldă şi el simţi o mare uşurare. Cînd se duse să doarmă în culcuşul de blănuri dintr-un colţ, acelaşi în care fusese născut cu treizeci de ani în urmă, adormi ca un copil, fără griji, vegheat de maică-sa. Dimineaţa se trezi odihnit, maică-sa dormea rezemată de masă. Vechile, tocitele mobile ale odăii, obiectele de uz cotidian aveau o neobişnuită evidenţă în culorile lor uşor şterse, clare şi fără umbră în lumina străvezie a dimineţii de toamnă. Ieşi să se spele, gol pînă la mijloc, în apa aceea bună care mirosea a pămînt. Fîntîna avea o vînă rece care, dimineaţa, despărţea net noaptea de zi, o apă care, şi cu ochii închişi, te făcea să ghiceşti timpul. Se spălă, luă o cămaşă albă proaspăt spălată, sorbi o ceaşcă de cafea fierbinte, şi ieşi. Maică-sa încercă să-l reţină, dar nu insistă. Dacă era adevărat ceea ce auzise, aveau să-l aresteze. Resemnată, îl lăsă să plece, îngînînd o rugăciune.

Pe uliță nu se aflau decît femei, cîte un bătrîn și școlari cu ghiozdanele jerpelite. Mai era și un car cu boi încărcat ochi cu puieți sălbatici, buni pentru cuptor. În car era Saverio, un servitor al lui Angelo Uras. Sante schimbă cu el o rapidă privire de înțelegere și se urcă sprinten. De la Saverio află că știrea despre grevă și despre deschiderea focului sosise la Norbio umflată și alterată. Se spunea că toți minerii din ținutul Iglesias se răzvrătiseră, că soldații trimiși de la Cagliari fuseseră biruiți și uciși, dar și că mulți mineri muriseră. Se știa că el, Sante, era căutat de poliție. Se ascunse mai bine între puieți și nici măcar nu trebui să coboare, pentru a intra în casa lui Uras. Angelo fu bucuros că-l vede și-i oferi o cafea.

— Și-au pierdut capul, spuse, și oftă.

— Asta nu-i scuză ! izbucni Sante, privindu-l pieziș.

— Nu, nu-i scuză, încuviință primarul, cine ocupă anumite posturi, n-ar trebui să-și piardă niciodată capul ; dar ei și l-au pierdut !... Dar și voi !...

Sante așeză ceașca pe care o ținea în mînă de parcă ar fi fost dinamită.

— Noi ! Noi eram două mii și așteptam de cinci ore. Un om singur mai poate avea răbdare, poate să gîndească, să se controleze, dar printre două mii există totdeauna unul care se pierde cu firea !

O clipă se priviră în ochi, apoi Sante zise :

— Vina e a cui a chemat soldații și a cui i-a trimis. Ei, săracii, aproape că n-au nici un amestec.

Se plimbară timp îndelungat prin pridvor. Angelo nu-și ascundea simpatia față de minerii uciși, dar căuta o justificare, o explicație cel puțin, pentru comportarea absurdă a autorităților. Toată viața lui, în fond, nu fusese decît o lentă trecere de la starea țărănească la cea burgheză sau, cum se zicea la Norbio, la „starea de domn“. Acum învîrtea pe deget lănțișorul de aur al ceasului său de buzunar și voia să-și formeze o idee limpede despre felul în care se desfășuraseră faptele.

— Dar dumneata, spuse cu glas tare, oprindu-se, dumneata n-ai bănuit că soldații aveau să tragă ?

— Eu, răspunse Sante, mă aflam în sala de ședințe cu Comisia și cu autoritățile. Mi-am dat seama că au venit, după ordinele ofițerilor. Dar să tragă, de ce ? Vorbeam și parlamentam, tot pentru ora aceea de pauză. Dumneata știi cum se trăiește și cum se muncește la Buggerru.

— Da, știu, zise Angelo.

— Discutam de ceasuri întregi pentru pauza aceea, așteptam o hotărîre. Apoi au început pietrele.

— Pietrele ? întrebă Angelo, încetînd să se mai joace cu lănțișorul.

— Au aruncat cu pietre în spărgătorii de grevă de la tîmplărie. Dar vina nu-i a noastră. Nu trebuia să ne asmută așa pe unii împotriva celorlalți. Nu era nevoie de soldați. Trebuia să se discute, discutam chiar. Blestematul ăla de turc ! Era de ajuns să zică da în privința vechiului orar și toate s-ar fi întors la rostul

lor. Prefectul își are și el partea lui de răspundere!

Follesa se oprise și se uita la el.

— Cred, zise Angelo, că era nevoie de mai multă cumpătare și de-o parte și de cealaltă. I-ați atacat pe soldați : în locul lor, oricine ar fi răspuns la fel.

— Tocmai asta e : soldații nu trebuiau să se afle unde se aflau. I-au trimis la Buggerru ca să tragă în noi și ei au tras. Nu, nu așa trebuie să se rezolve conflictele de muncă.

Angelo încuviința cu gravitate. În abstract, se simțea solidar cu Sante și cu minerii din toată lumea.

— Prefectul s-a înțeles cu turcul ca să ne dea, cum se spune, o lecție. Lecții de felul acesta se dau cam prea multe în Italia, în momentul de față.

Se opriră umăr la umăr, apoi Sante făcu un pas înainte și își desmorți oasele cu un fel de geamăt lung.

— Bine, zise Angelo, dar cineva ar fi trebuit să cugete. Nu cred că muncitorimea poate să-și facă dreptate folosind violența. Eu urăsc violența.

— Știu, făcu Sante, luîndu-și privirea de la el și îndreptînd-o spre cerul gol, și mai știu că dumneata mă înțelegi și ești un pic de partea mea. Cu lucrătorii te porți frumos, îi plătești și îi hrănești. Dar groaza dumitale de violență nu te împiedică să accepți războiul, să plătești armata ca să-i omoare pe mineri și să cucerească noi colonii.

— Dar toate puterile din Europa... încercă să protesteze Angelo.

— Cunosc argumentul și mă simt solidar cu Negusul și cu toate popoarele colonizate : ei sînt colonizați acolo, în Africa, în Asia sau în altă parte ; eu sînt colonizat aici. Dumneata ești un om cinstit, mai cinstit decît putea să nădăjduiască satul ăsta păcătos, dar ești legat de clasa dumitale și... de bunurile dumitale...

Continuau să se plimbe în sus și-n jos. Saverio descărca puieții sub șopronul de lemne, unde Maria Giuseppa îi făcea grămezi frumos rînduite. Angelo încerca pentru miner un sentiment de prietenie sinceră. Discuția nu reușea să slăbească acest sentiment care-l ducea la puritatea copilăriei. Cînd aflase de măcel, prima pornire fusese de a încăleca pe cal și de a alerga în ajutorul „a lor săi". Dar prudența îl oprise. Ca să-i poată ajuta, se gîndise, era mai bine să nu se arate prea săritor, în ochii autorităților. Se mărgini să ceară, în calitate de primar, ca trupul lui Felice Littera să fie redat familiei și alocase, printr-o măsură de urgență, un ajutor văduvei. Acestea le făcuse dintr-un simțămînt de dreptate înnăscut care-i venea de la maică-sa, de la taică-său, de la neamul lui de țărani, și era în armonie cu prietenia pentru Sante Follesa, care pășea lîngă el, atingîndu-i din cînd în cînd umărul, omul acela viu ca prin minune, cu care ar fi putut sau poate ar fi vrut să semene.

— Voi toți, continuă Sante, urîți violența și pentru voi armamentele nu sînt violență. Ceilalți îndură, emigrează, n-au dreptul de vot

pentru că n-au nici o avere şi sînt analfabeţi, şi dacă se adună în piaţă ca să-şi arate motivele, se trage cu puşca în ei. Dumneata, Angelo Uras, eşti un om drept, gospodăreşti satul ăsta ca şi cum ar fi bunul dumitale, ca un tată de familie, dar asta nu-i destul ca să schimbi lumea. Iar lumea are nevoie să fie schimbată. Drepturi egale trebuie să existe pentru toţi. Pentru aceste drepturi eu sînt gata şi la violenţă.

— Vrei să faci revoluţie ? întrebă Angelo pe un ton glumeţ.

— Dacă trebuie, răspunse Sante cu hotărîre. Nu-mi place cum nu-ţi place nici dumitale, dar nu văd altă soluţie. Şi cînd s-o trage pentru asta, eu n-am să fiu de partea dumitale.

— Ţii un miting, şi aici chiar că e degeaba, spuse Angelo cu o veselie silită. Oricum, revoluţia n-o poţi face de unul singur, şi acum, aici sau la Buggerru, ai găsi puţini care să te urmeze. Şi pe urmă, ştii, dacă dau de tine, te pun la păstrare. Eu aş putea să te ajut, să-ţi găsesc un avocat. Ai scăpa ieftin, şi pentru că au interesul să facă uitat Buggerru. Pot să-ţi dau o slujbă sigură, am nevoie de oameni ca tine.

Sante se uita la el, ţeapăn, cu pumnii strînşi, vîrîţi în buzunarele pantalonilor. Şi chipul lui era ca un pumn închis, iar ochii i se făcuseră răi.

— Îţi mulţumesc, Angelo Uras, dar nu pot să accept. Eu am venit ca să te salut şi ca să-ţi amintesc de familia Littera. Plec în Corsica şi de-acolo trec la Marsilia.

— Te-ai gîndit bine ?

Angelo aprinse o ţigară şi lăsă chibritul să cadă drept în jos, în faţa vîrfului ghetelor, cu totul cufundat în sine.

— Nu trebuie să mă gîndesc, răspunse Sante.

— Uneori, voinţa omului coincide cu destinul. Îţi doresc noroc bun. Un transport de plută pleacă la Marsilia, săptămîna viitoare : dacă vrei, poţi să-l însoţeşti.

— Asta accept, şi-ţi mulţumesc.

Îşi strînseră mîinile, apoi Sante ieşi şi, fără grabă, cu paşi măsuraţi, străbătu satul de parcă s-ar fi mişcat pe tărîmul fantasticului său viitor.

Înainte de plecarea lui Francesco la Massaua, doctorul Tommaso ceruse lui Angelo mîna Mariei Cristina, şi logodna fusese anunţată oficial rudelor şi prietenilor. Evenimentul acesta, căruia cei doi tineri ar fi vrut să-i dea un caracter de caldă intimitate, deveni în schimb un fapt public. Consilierii comunali veniră să-şi prezinte felicitările, iar Maria Cristina fu sărutată pe amîndoi obrajii pînă şi de Serrasogu. Angelo cedase, dar nu era chiar atît de bucuros cum părea, şi era îngrijorat de zestrea fără de care Francesco nu s-ar fi putut căsători. Îl chinuia ideea că trebuie să se lipsească de o parte din averea pe care o adunase cu atîta trudă şi cu pic de noroc, şi care făcea parte din el. Chiar acum, cînd vlaga tinereţii începea să-l părăsească căci aşa se întîmpla de fapt, începea să îmbătrînească. Nu trebuia să facă socoteala anilor, ca să-şi dea seama : o ştia, o simţea de cîte ori punea piciorul în scăriţă sau făcea o plimbare călare prea

lungă sau pur și simplu cînd, cum îi era obiceiul, se lăsa în voia amintirilor. Revedea totul cu multă limpezime : Don Francesco, mama sa, Valentina, propriile-i sentimente. Se schimbase mult de atunci.

Oricum, se înțelese cu Don Tommaso și-i dădu Mariei Cristina via de la Pranu Mesu. Ea, care-și cunoștea tatăl și-l iubea, găsea pînă și modul de a-l justifica și lucra ca o servitoare pentru răscumpărarea „marelui său sacrificiu". Pentru ea, banii și proprietatea nu aveau importanță, ceea ce conta era dragostea lui Francesco și suferea că-l vedea plecînd. Francesco, în schimb, părea aproape bucuros că pleacă. Trecuseră mulți ani de cînd ideea de a îmbrăca uniforma îl agasa. Acum se simțea în largul său în uniformă și cei trei ani de academie îl asimilaseră perfect vieții militare. Deși o iubea pe Maria Cristina, era bucuros că pleacă și aștepta, ascunzîndu-și totuși nerăbdarea, clipa în care să-și încuie lada de campanie. Șederea lui la Norbio se prelungise de data aceasta și viața satului era prea monotonă pentru el, obișnuit cu orașul, cu tovărășia camarazilor, cu disciplina. Ideile sale politice erau foarte elementare și poate nici nu erau idei, ci mai curînd sentimente : îl făcea să tresalte vederea drapelului, notele marșului regal, pasul cadențat al regimentului în marș, chiar dacă avea, pe urmă, destul simț critic pentru a înțelege retorica acestor manifestări.

Acum, Africa îi aprindea imaginația. Îl aștepta o activitate aproape de birocrat într-un vechi fort înfierbîntat de soare, dar el nu știa

asta, și visa Africa lui Pierre Loti și a căpitanului Bottego și fantaza pe tema partidelor de vînătoare și a femeilor superbe.

Cînd Francesco plecă, Angelo îl însoți pînă la Cagliari. Trebuia să meargă „pentru afaceri" explică el, fără alte lămuriri. Un anume domn Silvestri îi scrisese, declarîndu-se reprezentant al moștenitorilor Sanguinetti, care pe vremuri stăpîniseră vaste teritorii la Norbio și cărora încă le aparțineau pădurile Fontana Nera, Mazzanni și Mudegu. Cu un an înainte încercaseră să le vîndă fără să găsească un cumpărător. Nu vorbi despre afacere cu nimeni, dar nu putu să nu viseze la posibilitatea de a „elibera" pădurile acelea.

O rugă pe Maria Cristina să-l ajute să-și pregătească valiza : o valiză-burduf, de formă veche, pe care o cumpărase cu ani înainte ; făcu o baie caldă, își schimbă albiturile și se îmbrăcă încet și cu grijă. Margherita se uită la Maria Cristina cu o strîmbătură semnificativă. Nu înțelegea nimic. Nu i se întîmplase nici măcar o dată, în atîția ani de căsnicie, să ghicească gîndurile sale, preocupările sale ; nu înțelegea nici atunci cînd îi vorbea despre ele. Biata Margherita ! Nu cunoscuse niciodată dragostea, aceea care la o femeie hrănește grația, sensibilitatea și inteligența.

Plecară în trăsură la Acquapiana, de unde luară trenul spre Cagliari. Francesco era în uniformă și Angelo purta halatul de pînză gri ce urma să-l ferească de praf.

La Cagliari, sub acoperișul larg al gării, fură înconjurați de un stol de *piccioccus de crobi*,

micii hamali cagliaritani, desculţi, îmbrăcaţi în zdrenţe şi vioi ca nişte vrăbii, cu cărucioarele lor de nuiele, totdeauna gata să care orice marfă pentru cîţiva bănuţi. De obicei, Angelo nu le refuza serviciile cînd trecea pe la piaţă pentru cumpărături, înainte de-a lua trenul la reîntoarcere ; dar în ziua aceea era obosit şi-i alungă rapid. Urcară în tramvaiul cu cai înţesat de lume asudată şi nerăbdătoare, sleită de vîntul cald, şirocul, care aducea de peste mare suflarea fierbinte a deşertului african. Părea că încă se mai aflau în toiul verii. Tramvaiul o luă pe bulevardul mărginit pe stînga de clădiri mari cu porticuri înalte şi umbroase, iar la dreapta de uriaşii *ficus elastica* cu frunzişul des, plin de praf. Printre frunze se întrezăreau locomotivele şi vapoarele negre şi roşii ancorate în radă lîngă ambarcaţiunile cu pînze şi cu pupa rotundă, aproape rezemate de cheiul pe care trudeau hamalii. Deasupra ţipetelor şi scîrţîiturilor de-a valma, se înălţa din cînd în cînd fluieratul locomotivelor sau urletul întunecat al sirenelor. Strada Roma era înţesată de lume care nu se înţelegea prea bine încotro se îndrepta şi ce anume făcea la ceasul acela de zăpuşeală, în timp ce soarele, ascuns după cumuli de nori, îi aprindea în galben, roşu, portocaliu, verde, turcoază. Şi faţadele clădirilor şi turnurile cele mai înalte ale castelului cu casele îngrămădite, stratificate, printre smocurile de palmieri, de agave şi contraforturile bastioanelor medievale, prindeau culorile acelea fantastice, care aveau să se stingă în curînd, lăsînd oraşul sub un cer de ametist.

Angelo şi Francesco, obosiţi de călătorie şi sîcîiţi de învălmăşeală, refuzau să se lase în prada oraşului, pe care-l cunoşteau bine şi care se arăta de fiecare dată drept ceea ce era : larg, populat, în agitaţie, cu amurgurile sale spectaculoase şi cu veselia de sărbătoare în ciuda şirocului, a căldurii, a prafului şi a mirosului de alge marine ce venea dinspre mare şi dinspre bălţi. Lumea se ducea şi se întorcea pălăvrăgind cine ştie despre ce, în cadenţa de cantilenă atît de deosebită şi în contrast cu asprul, uscatul grai al Sardiniei. Cagliari se deosebea de restul insulei. Încă din timpuri străvechi, fusese bastionul dominatorilor şi populaţia lui eterogenă, alcătuită dintr-un amestec de rase, dispreţuia pe cei care veneau de la ţară. Şi Angelo, cînd sosea la Cagliari, se simţea un ţăran şi, ca toţi ţăranii, încerca o senzaţie de inferioritate. La oraş, redevenea sfios şi vulnerabil cum fusese odinioară, într-o vreme îndepărtată.

Francesco era lîngă el şi Angelo vedea picăturile de sudoare care se prelingeau pe pielea lui bronzată, se strecurau pe sub gulerul tunicii, udînd impecabila cravată de pichet alb. „Cine ştie la ce se gîndeşte !“ se întreba. I-ar fi plăcut să cunoască gîndurile viitorului său ginere. În fond, nu ştia aproape nimic despre el, deşi îl văzuse crescînd sub ochii lui. Ajuns la capătul largului bulevard, tramvaiul, fără să încetinească, urcă panta bulevardului Regina Margherita, mai puţin înţesat de lume, mărginit de arbori mici şi de clădiri mai joase. Recunoscu edificiul mare şi roşietic al manufac-

turii de tutun, apoi, dintr-o dată, îşi dădu seama că luminile cu gaz se şi aprinseseră, iar bulevardul părea că se prelungeşte la infinit spre partea de sus a oraşului. După piaţa Independenţei, tramvaiul se căţără cu greu pînă în piaţa Martirilor şi se opri. Angelo şi Francesco săriră jos, îşi luară rămas bun, se îmbrăţişară ; apoi Angelo, cu paşi sprinteni, se îndreptă spre „Scara de Fier".

Silvestri îl aştepta în *hall*. Era un bărbat înalt şi slab, cu părul rar, decolorat, şi cu ochi cenuşii. Se aşezară lîngă fereastră şi intrară imediat în subiect.

— Dumneavoastră, domnule Uras, cunoaşteţi mai bine decît mine pădurile Fontana Nera, Mazzanni şi Mudegu, şi desigur că nu vă sună necunoscut numele de Sanguinetti. Clienţii mei au ajuns la hotărîrea de a vinde. Înainte de-a mă adresa altora, m-am gîndit să vă propun dumneavoastră cumpărarea.

Angelo avu o tresărire, dar se stăpîni. Prin urmare, era vorba chiar de păduri. Aprinse o ţigară şi :

— Pot să vă ofer o bere ? întrebă, făcînd un semn ospătarului.

— Aş prefera un pahar de vin, răspunse străinul, scoţîndu-şi pipa şi punga de tutun.

Ospătarul aduse două pahare şi o sticlă, turnă vinul şi se îndepărtă mergînd de-a-ndăratelea şi făcînd plecăciuni.

— Nu e rău deloc, zise Silvestri, degustînd. Deci, ce spuneţi de oferta mea ?

— Vă mulţumesc că v-aţi adresat mie, dar trebuie ca dumneavoastră să completaţi propunerea. Care sînt pretenţiile clienţilor dumneavoastră ? Daţi-mi cîteva zile de gîndire. În orice caz, îl asigură după ce-şi goli paharul, pot să vă spun încă de pe acum că lucrul mă interesează.

— Clienţii mei n-ar dori să lase să treacă prea mult timp.

— Nu, nu prea mult, răspunse Angelo. Dar afacerea cere un răgaz de cugetare, şi apoi o să trebuiască să fac rost de bani, să mă adresez unei bănci, să cer un împrumut. Cu condiţia, bineînţeles, ca afacerea să fie convenabilă.

— N-o să fie nevoie de mulţi bani, zise Silvestri.

Angelo stinse ţigara şi aprinse alta, însoţind gestul cu un chicotit ironic.

— Nu mă zoriţi, spuse el, în timp ce faţa i se zbîrcea ca un măr, iarna, în jurul ochilor şi mustăţilor sale de mongol. Graba nu mi-a plăcut niciodată. Trebuie ca dumneavoastră să-mi daţi răgazul să mă gîndesc, să cuget.

— Veţi avea tot timpul, domnule Uras. Eu voi aştepta aici hotărîrea dumneavoastră.

După ce-l părăsi pe Silvestri, proiectul de a deveni un mare proprietar de pămînt îl însoţi pe Angelo tot timpul călătoriei de întoarcere. Afacerea era licită, de neatacat, iar banii avea să-i găsească, chiar cu preţul de a ipoteca Aletzi. Banii se cîştigă cu bani. „Ce naiba, fiecare îşi face interesul lui !" îşi repeta. Dar era totuşi ceva nu prea limpede, o senzaţie de nemulţumire, datorită căreia „afacerea" nu-l

bucura. Și nu înțelegea ce. Riscul era inexistent, pădurile s-ar fi plătit singure în cîțiva ani.

Numai cu ajutorul ușierului Basilio, fără să spună nimic nimănui, petrecu o după-amiază căutînd printre hîrtiile prăfuite ale arhivei și reconstrui cu aproximație istoricul acestor păduri, vîndute de administratori nedibaci și prost gospodărite de cumpărători. Paguba cea mai mare o suferiseră păstorii care, în tot răstimpul acesta, le ținuseră cu chirie la prețuri exorbitante. În timp ce scotocea prin vechile registre, auzea înăuntrul său, ca un ecou îndepărtat, vocea lui Sante Follesa care, chiar în zilele acelea, naviga sub nume fals pe vaporul încărcat cu plută: „Dumneata, Angelo Uras, ești un om drept... dar nu-i destul..."

În noaptea aceea dormi puțin și prost. A doua zi merse la Primărie și dădu ordin ca domnul cavaler Frongia să convoace Consiliul. Dictînd ordinea de zi rămase o clipă perplex, apoi se descurcă printr-o frază generică: „Nr. 1 — Întregirea averii obștești", dar în clipa aceea nu știa nici el prea bine ce anume însemna, apoi dictă repede secretarului năucit: „Nr. 2 — Cerere de împrumut Casei de Economii și Împrumuturi". Funcționarul îl privea cu gura căscată. Nu avusese niciodată o asemenea lucrare și nu cunoștea procedura. Trebuia s-o studieze.

Angelo coborî încet treptele largi de granit care, din piațeta primăriei, duc în piața Frontera. Bărbații îl salutau scoțîndu-și respectuos căciulile, femeile, cu un scurt semn al capului

și cu ochii. Erau oameni care aveau încredere în el.

Intră în prăvălie și ceru un păhărel de rachiu. Îl bău dintr-o înghițitură, țărănește, mai ceru unul.

— Cum a mers vînătoarea, domnule primar.

— Foarte bine, au împușcat doi mistreți.

— Cum au împușcat! Nu dumneavoastră ați fost șeful?

— Eu i-am însoțit, dar n-am tras. De-acuma sînt bătrîn pentru anumite lucruri!

— Nu sînteți bătrîn, sînteți sănătos și puternic ca acum douăzeci de ani. Mai beți un pahar!

Lăsă să i se toarne încă un pahar, pe care-l bău dintr-o răsuflare, ca pe celelalte două. În fond, așa era, omul avea dreptate; se simțea sănătos și puternic, chiar dacă în ziua aceea gîndurile îi erau cam tulburi. Plăti și ieși. Ce bun era aerul din Norbio în toamna aceea! Dintr-o dată răsunară dinspre piața primăriei, ascuțite și limpezi, sunetele de trîmbiță ale crainicului.

— Din porunca primarului, se dă de știre: Consiliul comunal este convocat mîine orele șaseprezece, adică la patru după amiază. Consilierii sînt rugați să nu lipsească!

„Mîine" avea să vorbească în Consiliu și să comunice oferta.

Comuna trebuia să cumpere pădurile, nu el! Ideea dreaptă se copsese în el singură, și acum trăia o fericire intensă, deplină, fără umbre, și se simțea cu adevărat tînăr ca pe timpul Valentinei.

Consiliul avea să se împotrivească şi ştia că trebuia să facă multe eforturi pînă cînd oamenii aceia să sesizeze avantajele propunerii sale, de aceea se pregătea să atace. Pătrundea fără greutate în mintea grosolană a lui Serrasogu, proprietar de vite : ce interes putea să aibă el ca satul, Comuna, să cumpere din nou pădurile ? Altceva era, însă, pentru proprietarii de oi şi de capre, care ar fi obţinut păşunea la un preţ mai scăzut şi, într-un viitor nu prea îndepărtat, de-a dreptul gratis, ca în vremurile de demult, cînd pămîntul era al tuturora ca aerul, norii şi cerul.

Angelo ştia că a avea o mică turmă era un lucru cu totul deosebit de a avea pămînt sau bani. El, proprietar de pămînturi, pasionat cultivator de arbori şi, la fel ca arborii, cu rădăcini adînci în pămînt, îi înţelegea pe păstori. Turma e ceva viu, are ochi, coarne, picioare, fiecare capră e altfel decît toate celelalte, are un fel al ei de a paşte iarba şi, pentru păstor, un fel al ei de a da lapte. Legea zăplazurilor, a „îngrădirilor", crease în mod silnic proprietatea particulară, distrugînd echilibrul vieţii comunitare şi dînd loc neînţelegerilor de neîmpăcat dintre ţărani, deveniţi pe nepusă masă proprietari, şi păstori, constrînşi la nomadism, mereu în căutare de păşuni pentru turma înfometată, turma care era mica lor resursă şi pe care erau gata s-o apere cu orice preţ. El îi înţelegea şi se gîndea la vremurile acelea ca la o vîrstă de aur, vremuri mitice, dar nu îndepărtate, care puteau să se întoarcă pentru oamenii din Norbio.

Duse în Consiliu o bătălie aspră. Preschimbă în cifre închipuirile sale, se temu de mai multe ori de a fi pus în minoritate, şi de a fi nevoit să renunţe ; dar pînă la urmă birui, şi hotărîrea pentru cumpărare fu votată cu o majoritate absolută.

La masă, mărturisi că a renunţat la o mare afacere, poate la adevărata bogăţie. Filippo, cel mai mare dintre copiii Margheritei, care avea acum treisprezece ani şi semăna tot mai mult maică-si, dezaprobă făţiş :

— Am fi putut să devenim bogaţi : cei mai bogaţi din Parte d'Ispi, zise.

— Dar bogăţia nu slujeşte la nimic, răspunse Angelo, căzînd pe gînduri. Doar Maria Cristina avu o străfulgerare de aprobare. Margherita, impasibilă, îşi continua prînzul fără să zică nimic.

— Prea multe lucruri vrei să faci, prea multe, spusese senatorul, aflînd de proiectul de reîmpădurire a clinurilor muntelui Linas. Dar Angelo nu se lăsase abătut. Dovedea o cunoaştere exactă a timpului, ştia că nu avea să trăiască atît încît să vadă munţii aceia acoperiţi de copaci. Aceeaşi conştiinţă îi dădea posibilitatea de a concepe timpul ca pe o dimensiune infinit mai vastă a vieţii indivizilor, a scurtului ciclu în care pulberea ia înfăţişare de om şi se face iar pulbere. Dar copacii, din fericire, dăinuie mai mult, se gîndea, asociindu-i inconştient ideii de durată care leagă o generaţie de alta : se gîndea la uriaşii măslini

multiseculari de la Balanotti și la magnolia care ținea umbră spălătoriei publice.

— Vrei să mai fii primar ? îl întrebă senatorul.

— Numai cît să răsădesc brazii, răspunse Angelo liniștit. Voi ați lăsat să se distrugă pădurile, eu vreau să le plantez la loc.

— Dar de ce tocmai brazi ; de ce brazi și nu stejari ?... Brazii nu dau fructe, nu rentează.

— Dar sînt frumoși. Curăță aerul, fixează apa și... nu pot fi arși în topitorii.

— Nebunie curată ! suspină bătrînul Loru, care trecuse de nouăzeci de ani.

— E vorba, deocamdată, de un proiect. Sper să reușesc.

— Dar cine te pune ?

— Îmi place. Peste o sută de ani, satul ăsta...

— Peste un secol, inima oamenilor acestora va fi aspră, așa cum a fost totdeauna.

— Inima... sufletul... nu-mi pasă de lucrurile astea, zise Angelo, dînd dintr-o dată peste cap un păhărel de rachiu. Tocmai de aceea n-am vrut să mă fac popă.

Așa se întîmplă că, în timpul mandatului său, în mai mult de douăzeci de ani, Angelo schimbă fața comunei Norbio. Oamenii erau mereu cu el și îl susțineau, doar membrii Consiliului, deși îl aleseseră și realeseseră, se împotriveau cu încăpățînare planurilor sale, înainte de a ceda.

Nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să așeze felinarele acelea pe uliți, cîte unul la două sute

de pași, cum scrisese Maria Cristina lui Francesco ; dar o dată așezate, toți aprobau. Așa a fost cu spălătoria, așa a fost cu abatorul și tot așa, în sfîrșit, cu pădurea de brazi, încît copiii de școală își luară sarcina, după ce primii brazi fură plantați împrejurul bisericuței Carmelo, să-i stropească în fiecare zi. La ieșirea de la școală, puteau fi văzuți în șir indian, cu cîte un ulcior de pămînt, cum urcă spre biserică, pentru a-și stropi fiecare bradul lui. Fiecare copil își alesese cîte unul, fiecare și-l avea pe al său și-l ajuta să crească, stropindu-l cu puțină apă. Nici Angelo nu sperase atît. El, Angelo, nu ținuse niciodată un miting, dar știuse totdeauna să aleagă cuvintele potrivite, tonul potrivit și-apoi îi venise ideea ulcioarelor-jucării, pe care directorul școlii o definise genială. „O idee, spusese, care ar fi putut să apară doar în mintea unui pedagog de profesie." Nu se întîmplă, așa cum preziseseră consilierii, nici ca puieții să fie mîncați de capre. Caprarii treceau departe și dacă vreo vietate era atrasă de verdele acela, care din piața Frontera părea mușchi de stîncă, o silea pe loc să reintre în turmă. Astfel, puieții creșteau nevătămați : fură răsădiți alții și apoi alții, și fiecare copil avu cîte doi puieți, apoi trei, apoi patru, și creșteau toți laolaltă ca înălțime și număr.

În cîțiva ani, brazii erau cincisprezece mii : o adevărată pădure tînără și vînjoasă. Astăzi, la aproape un secol, în ciuda proastei gospodăriri și a parcelării de mai multe ori preconizată și mereu iminentă, brazii sînt o sută

cincizeci de mii și cînd suflă vîntul, freamătă ca marea. Urcînd spre bisericuță, se văd unii uriași, cu crengile cenușii răsucite parcă de un vînt cosmic care s-a abătut asupra lor, dar tot ca vîntul, eterni, indestructibili.

PARTEA A CINCEA

CU TRECEREA ANILOR, Angelo se simțea tot mai singur, aproape separat de viața care continua în jurul lui. Se întîmplaseră atîtea lucruri : Don Tommaso murise, Carmela și Alfonso se căsătoriseră și aveau o fetiță, Giovanna, frumoasă și vioaie ca maică-sa ; Filippo, Oreste și Amedeo, fiii Margheritei, erau acum bărbați în toată firea ; din unirea Mariei Cristina cu Francesco se născuse Marco, nepotul preferat, care împreună cu ceilalți umplea casa de țipete și de gălăgie. Viața, la Norbio, rămăsese tînără, în timp ce el îmbătrînea. Nu mai avea prieteni cărora să li se destăinuie sau cu care să glumească. Glumind, adeseori se spun lucrurile cele mai intime, cele mai tainice, acelea pe care n-ar trebui să se pună nicicodată degetul. Maică-sa se pricepea să glumească și să rîdă, dar acum toți erau prea serioși în jurul lui, pînă și Maria Cristina. Francesco era în tranșee, iar ea, chiar dacă nu plîngea, purta în sinea ei o durere ce o mistuia.

Oamenii îl salutau cu mult respect, scoțîndu-și căciula : „Sănătate, Angelo Uras ! Dumnezeu să te binecuvînteze !“, dar el nu reușise

niciodată să ştie cu certitudine ce anume rumegau înăuntrul lor.

Adeseori, uitîndu-se spre casa familiei Manno, se gîndea cum fusese odinioară, cînd surorile erau frumoase şi tinere, iar Valentina, cea mai frumoasă dintre ele, croşeta dantele de Bosa în spaţioasa verandă acoperită; îşi amintea vremea în care se născuse dragostea, scurta şi singura dragoste din viaţa lui. Acum Valentina era înmormîntată de atîţia ani în cimitirul de dincolo de rîu, lîngă un chiparos înalt, printre cruci subţiri şi roase. Pe mormîntul ei era o cruce de marmoră, mai precis un trunchi de coloană, pe care se vedeau sculptate două mîini, una de bărbat şi una de femeie ce se strîngeau, simbol de prietenie mai mult decît de dragoste; dar fusese şi dragoste adevărată, ce dăinuia încă în inima bătrînului Angelo. Îşi simţea viaţa ca pe un lung şir de ani, cu anotimpurile ei, cu seceta, cu furtunile neaşteptate şi cu zilele senine devenite atît de rare şi de îndepărtate.

Pricina plînsetelor disperate ale lui Marco, ori de cîte ori taică-su pleca, nu trebuia căutată într-o formă de psihoză infantilă, cum pretindea unchiul Oreste; era pur şi simplu desnădejdea, deoarece fiecare despărţire, în condiţiile acelea, putea să fie definitivă. Pleca la război, în prima linie. Copilul ştia aceasta foarte bine şi era în măsură să priceapă ce anume însemna. În fiecare zi, bunicul citea cu glas tare lista celor căzuţi, şi numărul maramelor negre ale femeilor creştea în fiecare dimineaţă. Îşi dădea seama că nici taică-său nu înfrunta mai puţine riscuri decît toţi ceilalţi, şi că şi în casa lor, de la o zi la alta, putea să se arboreze doliul. Deşi nu cunoştea decît aspectele exterioare ale morţii, înţelegea că morţii nu se mai întorc, că dispar pentru totdeauna. Dacă ar fi murit, nu l-ar mai fi văzut şi viaţa lui n-ar mai fi avut nici o bucurie. Fiecare plecare, Marco simţea aceasta, putea fi o despărţire definitivă, chiar dacă toţi se străduiau să-i facă pe ceilalţi să creadă contrariul; dar cei care nutreau iubire adevărată, cu greu îşi stăpîneau lacrimile. Ascunzîndu-şi gîndul tainic, se uitau la Francesco cum îşi încheie zîmbind nasturii lungii mantale, verde-cenuşie, se uitau la mustăţile negre, la ochii săi de culoare deschisă, veseli şi inconştienţi: „Să fie cu putinţă oare, ca el să nu se gîndească la acelaşi lucru?“ Poate că avea să nu se mai întoarcă, poate că avea să nu mai pună niciodată piciorul în casa aceea veche, de care se desprindea cu atîta uşurinţă. Aşa sănătos şi tînăr cum era, putea să moară a doua zi, odată ajuns în tranşee, cum li se întîmplase atîtor altora, care nici măcar nu mai apucaseră să scrie o carte poştală pentru a spune că se aflau din nou acolo. Salutîndu-l, unchiul Oreste îl scutura energic, rîzînd, el care era atît de firav şi de bolnav, aproape ca pentru a-şi cere iertare că nu se duce să lupte, cine ştie, de altfel, de ce şi pentru cine, şi îşi biruia emoţia zicînd cu glas tare că războiul avea să se sfîrşească la primăvară. Şi ceilalţi, unchi şi mătuşi, bunici şi prieteni

veniţi să-l salute, căutau să spună acelaşi lucru spre a o îmbărbăta pe mamă, şi toţi vorbeau despre primăvară de parcă într-adevăr războiul ar fi trebuit să se termine odată cu iarna. Minciuna lua naştere din milă pentru Maria Cristina şi pentru Marco şi din iubirea pentru Francesco, sentiment multiform care-i făcea pe toţi mai uniţi şi mai buni, şi care se manifesta prin gesturi neobişnuite de duioşie, în contrast cu rezerva obişnuită. Şi în rîsetul sceptic al unchiului Oreste se puteau descoperi gradaţiile acestui sentiment, care-l cuprindea ca o stare proastă : dar copilul pricepea şi aceasta, după cum pricepea că, în ciuda dragostei pe care i-o purtau, şi poate chiar de aceea, apropiindu-se ziua plecării, abia aşteptau ca totul să se isprăvească. Apoi, ziua venea, trăsura se oprea în faţa porţii şi era atît de sfîşietoare durerea, încît toţi, în afară de Marco şi de maică-sa, nu doreau altceva decît să-l vadă plecat.

În clipa despărţirii, Maria Cristina se prăbuşea leşinată. Cînd trăsura era gata pregătită, cădea ca moartă şi trebuia să fie dusă pe braţe. Si aceasta nu numai cînd era însărcinată cu Emanuele, ci şi cînd îl alăpta. Atunci Marco, mai măricel acum, era încredinţat Annei Maria, fosta sa doică, şi îndepărtat astfel ca maică-sa, cînd îşi revenea în fire, să nu-l mai audă plîngînd. În casă, toţi, se grăbeau în primul rînd „să-l ţină departe de maică-sa", dar în realitate, plînsul în sine însuşi, copilăresc şi disperat, îi speria ca o vină deschisă şi neputîndu-l opri, nu voiau să-l audă. Astfel, Anna

Maria, îl lua de mînă şi îl scotea de acolo. Îl ducea acasă la ea, în mahalaua Castangias, partea cea mai veche a satului : case mărunte de piatră şi curţi mici pline de grămezi de crengi uscate, de legături de trestii, de prăjini lungi. Fiecare casă, asemănătoare unei găoace înnegrite, primea lumină prin ferestrele mici şi prin uşa deschisă direct în bătătură. Doica se aşeza în faţa uşii, acoperea copilul cu marama şi-l legăna aşa cum Maria Cristina îl legăna pe Emanuele. Îl ţinea aşa, cu gingăşie, pînă cînd se liniştea. Zile de-a rîndul, întors acasă, aducea cu el suspinele ; şi era de ajuns un gînd, o imagine din amintire, ca să-l podidească lacrimile. Apoi, încetul cu-ncetul, se obişnuia, disperarea devenea tristeţe, tristeţea se prelungea şi se dilua, în lungile seri de iarnă, într-un timp fără schimbări ce se scurgea monoton, cu frica neîntreruptă, foarte clară la maică-sa, prin reflex la el, de ştirea care putea fi chiar pe drum.

Ceilalţi bărbaţi ai casei, şi cu ajutorul bunicului, reuşiseră să rămînă departe de război şi fără bătaie de cap, pentru că unchiul Oreste era mereu bolnav, unchiul Filippo se ocupa de aprovizionarea armatei, iar unchiul Amedeo era singurul care mai putea să se ocupe de gospodărirea averii, dată fiind vîrsta înaintată a bunicului. Dar deşi totul era normal, Marco îşi invidia verişorii, copiii unchiului Amedeo, şi se simţea păgubit de ceva. Unchiul nu numai că îngrijea de avere, dar se ducea şi la vînătoare, şi, după o absenţă de o zi întreagă, cînd se întorcea, îi lua în braţe şi-i ridica pînă la

grindă pe cei trei copii ai săi, care-și întrerupeau joaca și-i alergau în întîmpinare. Cînd auzea acele rîsete, vocile acelea vesele, ochii lui Marco se umpleau de lacrimi și fugea să-și caute mîngîiere la maică-sa. Poate că niciodată în toată viața lui n-a suferit mai mult ca în acele lungi după-amiezi de iarnă în care i se trecea copilăria.

Nu, nu era psihoză infantilă cum îi plăcea unchiului Oreste să-i repete Mariei Cristina, era durere, un sentiment prea adînc pentru un copil incapabil să și-l stăpînească. Dacă auzea pe cineva rîzînd, în sinea lui îi dorea să moară. Era aproape de necrezut, dar sentimentul său de ură izbucnea cu aceeași forță ca pretimpuria sa durere.

Familia Uras mergea la biserică în fiecare duminică pentru slujbă și seara pentru vecernie ; toți copiii și femeile, bărbații nu. Contactele familiei cu biserica erau regulate și continui, dar nu constituiau, din cîte putea pricepe Marco, raporturi directe cu Dumnezeu. Dumnezeu se afla departe, pe un preaînalt tron nevăzut. Sfinții, cărora maică-sa, bunică-sa, mătușile li se adresau cu venerație, dar și cu o anumită intimitate și familiaritate, erau persoane asemenea lor. Bisericile din Norbio erau pline de chipuri de sfinți, cîte unul de fiecare capelă și uneori chiar mai mulți, cu ocazia anumitor sărbători, așa cum salonul bunicii Margherita era plin de portrete. Stăteau în umbra bisericilor, misterioși în sfințenia lor, dar îmbrăcați asemenea oamenilor din Norbio : aveau ochi, mîini, picioare, bărbi

ca acelea ale oamenilor care îngenunchiau ori își făceau semnul crucii în trecere.

Fiecare își alegea sfîntul său, în rugăciuni, potrivit cu propria înclinare, ca mijlocitor pentru a ajunge la Dumnezeu, care trăia dincolo de perdeaua de nori de pe muntele Homo, dincolo de cele mai tainice gînduri.

Toți oamenii, oamenii din Norbio, sufereau ; dar exista o gradație a durerii și prin urmare, după Marco, o nedreptate. Nedreptatea aceasta, el o simțea și în casă, ba chiar mai ales în casă : era o durere gradată, nedrept gradată și împărțită. Dacă seara, la masă, cînd se adunau rudele și musafirii, izbucneau dintr-odată rîsetele, Marco îi ura pe toți, numai pentru că nu putea rîde și el. Îi ura și Maria Cristina, iar în blîndețea ei, în răbdarea ei neajutorată trăia ceva nedeslușit, indescifrabil, care o despărțea de toți, și se ivea și la ea un sentiment căruia nu i-ar fi putut da un nume, dar care era asemănător aceluia al copilului. În clipa aceea, în timp ce se ridicau paharele și se făceau urări de nu știu ce fericire viitoare, de la care Marco și mama sa erau excluși, într-un loc foarte îndepărtat, în noapte, mureau sute, mii de oameni. Chiar dacă tata nu murea în clipa aceea, un glonț putea să treacă la o palmă de inima lui.

Marco vedea ochii mamei sale umplîndu-se de lacrimi, o vedea ridicîndu-se ; și se lăsa tăcerea pentru o clipă, în timp ce se îndepărta în grabă, urmată de mătușa Edvige sau de bunica. După aceea, urarea continua. Ulte-

rior, Marco nu izbuti să-și amintească nimic despre sine în clipele acelea, își aduse aminte doar de sentimentul acela de ură, teribil pentru un copil.

Soția, copiii, servitorii, pînă și nepoții cei mai mici erau mereu foarte atenți și gata să se ia după el, cînd îl vedeau coborînd în curte. Nu-l pierdeau din ochi ; faptul acesta îl irita. Voia să fie slobod să se ducă unde voia, fără să dea socoteală de mișcările sale. Îi era de ajuns bastonul de jneapăn, ca să se sprijine, ceva mărunțiș în buzunar ca să bea un pahar de vin, cubulețele de zahăr în buzunarul vestei.

De data aceasta, însă, nimeni nu se arătă. Nu se auzeau nici măcar copiii. Se opri și se întoarse încetișor, se uită la ferestrele apartamentului Edvigei și al lui Amedeo. La ceasul acela Edvige, nora, făcea desigur baie Carlinei, ultima născută, care avea exact un an. Măsură în minte arcul de timp care cuprindea frageda viață a fetiței și pe a lui, care se apropia de sfîrșit. Ceva mai încolo era bezna : bezna prenatală și bezna morții, necunoscutul. Angelo își reluă drumul spre poartă, fără să se grăbească. Era dezamăgit, aproape jignit că nimeni nu-l oprise, de parcă sănătatea lui n-ar fi interesat pe nimeni. „Poate că, se gîndește el (și e un gînd ce revine adeseori), poate că am și murit.“ Și își închipuie propriul trup părăsit în fotoliul cel mare de piele, cu capul răsturnat pe spate, cu grumazul încordat. Partea aceea din el care străbate curtea și gîndește, și vede, este spirit pur, străveziu, tăcut, ușor ca aerul, invizibil, fericit că pleacă.

Gîndul acesta îi dă o senzație de bucurie, de eliberare.

Căută în buzunarul vestei o bucățică de zahăr și și-o așeză pe limbă. Ce frumoasă zi de iarnă, limpede, măturată de vînt, un vînt călduț, mirosind a iarbă cosită ! În curînd, portocalii aveau să se acopere de flori, în vale, în curțile caselor, și i se și părea că le simte parfumul delicat, atît de delicat încît contrasta cu înfățișarea rustică și solzoasă a caselor de granit, cu olanele roșii și cafenii fixate cu pietre sau cu bîrne. Ieși pe poartă, coti la dreapta și apucă pe urcușul spre piață, de unde răzbătea zgomotul unei mulțimi și totodată o voce ascuțită și puternică de bărbat, o voce care promitea ceva, care mîngîia, ocăra, amenința. Unul din obișnuiții oratori veniți de la oraș, desigur. Angelo se opri să asculte. Nu pricepea tîlcul cuvintelor. Se gîndi că era mai bine, deoarece dacă l-ar fi priceput, ar fi simțit nevoia să alerge în piață și să-l demaște pe politician. Cum putea lăsa ca oamenii lui să fie înșelați ?

De multă vreme nu i se întîmplase să se simtă atît de bine și el știa din experiență că o stare de plăcere atît de deplină nu putea să țină prea mult. De obicei, era vorba de o trecere de la o stare de depresiune la alta, de la o oboseală la alta. Nu putea să țină prea mult. „Dar cît ține !, ...de ce te plîngi ?“ își zise. În viață, îmbătrînim de mai multe ori, de mai multe ori întinerim, dar murim o singură dată. Păcat ! Vocea din piață era o voce străină. An-

gelo îi detesta pe toți politicienii care veneau la Norbio să îndruge verzi și uscate. Se simțea jignit personal, și de fiecare dată era ispitit să-i tragă jos de la tribună și să-i prevină pe oameni : „Să nu credeți nici un cuvînt !“ Îl reținea doar teama că s-ar putea ca unii să aibă impresia că vorbește în folosul său. El nu-și înșelase niciodată alegătorii, se ținuse totdeauna de cuvînt. Făgăduise că avea să răscumpere pădurile și le răscumpărase, ceea ce îi permisese în lunga sa administrație, să reducă taxele la minumum, iar Norbio devenise o comună bogată. Făgăduise lucrări de folos obștesc, și le realizase. Făgăduise, avîntat, pînă și că apa avea să revină la poalele munților și izvoarele se înviorașeră și se îmbogățiseră ca urmare a reîmpăduririi munților. Țăranii sfîrșiseră prin a-l socoti un fel de sfînt sau de vrăjitor, care, ridicînd o mînă, putea porunci vînturilor și apelor. Nu știau nimic de tenacitatea, de răbdarea sa. Veniseră în număr mare să-l aclame sub ferestrele casei, și nu știau că era vorba doar de răbdare — o mulțime ca aceea care acum, în piața Frontera, îl fluiera pe oratorul venetic. În aer era un miros de rachiu de anason. Dintr-o dată, Angelo își aminti că era carnaval. Iată de ce fluierau sătenii, plugari și păcurari ; nu dintr-o conștiință politică, nu din răzvrătire, ci doar pentru că băuseră de dis-de-dimineață și pentru că era carnaval ; pentru că se dezlănțuise nebunescul, nestăpînitul carnaval al săracilor din Norbio, împotriva căruia el dăduse degeaba atîtea ordonanțe restrictive. Ba era chiar ultima zi de carnaval, cea mai nebună,

cea mai dezlănțuită, care se sfîrșea întotdeauna cu încăierări mortale. Cu mulți ani înainte, interzisese folosirea măștilor și vînzarea rachiului în cîrciumi. Se făcuse urît ca unul care strica cheful, ca un trădător al poporului, în stare să se alieze, la momentul potrivit, cu jandarmii și cu preoții. Degeaba luptase : ultima zi de carnaval se încheia totdeauna cu cel puțin un mort.

În dimineața aceea, Marco se trezise singur și în picioarele goale se dusese în odaia bunicii. Margherita Fulgheri Uras se sculase și, ajutată de Aurelia, fata cu părul roșu, își făcea toaleta învelită în largul ei capot liliachiu. Copilul se strecură în odaie fără să facă zgomot. Îi plăcea să asiste la toaleta bunicii, îi plăcea mirosul de mentă al pastei de dinți, acela de trandafiri al cremei, și mai ales acela al bunei „Ape de Felsina“, mai tare decît celelalte. Pășind numai în vîrful picioarelor, trecu prin spatele bunicii, aplecîndu-se pentru ca ea să nu-l vadă în oglinda ovală, făcu o strîmbătură cu înțeles Aureliei și se vîrî în odaia unchiului Oreste, care ieșise demult, adulmecînd cu plăcere ascuțitul miros de oleu camforat pe care unchiul îl folosea împotriva durerii de cap. Voia să guste plăcerea de a rămîne singur-singurel în camera aceea, cea mai misterioasă din toată casa. În mirosul de camfor, deslușea bine pe cel aspru al amestecului de care unchiul se servea pentru a-și unge pistoalele și carabina de precizie, pe care le ținea într-un dulap în perete. Apoi atenția i se mută asupra

unui alt obiect minunat care stătea, la îndemînă, pe marmora noptierei : un binoclu prismatic ce fusese cîndva al tatălui său. Îl luă, își petrecu capul pe sub cureaua de piele și deschise binoclul. Potrivind binoclul la ochii săi, așa cum îl învățaseră, izbuti să vadă o femeie care, într-o casă îndepărtată, la marginea pădurii de brazi întindea rufele în curte. Vedea pînă și cîrligele pe care femeia le ținea în mînă și de care se servea ca să atîrne albiturile pe frînghie. Recunoscu o pereche de chiloți, un maiou, șosete ; apoi, dintr-o dată, mută binoclul asupra pieții înțesate de lume. Bărbații erau îmbrăcați în negru, ca totdeauna în zilele de sărbătoare, și purtau pe reverele hainelor ciudate cocarde de hîrtie colorată, împodobite cu stele căzătoare. Unii aveau pe cap, ca o cască, prinse în elasticuri, măști de carton sau de mucava cu nasuri lungi ; alții, pantaloni de zuav în culori țipătoare și complet peteciți, pieptare în dungi, veșminte de femeie, sau cearceafuri legate cu o panglică, cu cîte două găuri pentru brațe și două pentru ochi. Un bărbat în straie orășenești vorbea cu voce tunătoare și lumea îi primea cuvintele cu urlete și fluierături. Cîteodată, întreaga mulțime, compactă, izbucnea în rîs ca un singur om. Vîntul călduț care sufla de la munte aducea mirosul greu al mulțimii, împreună cu acela dulceag al portocalilor. Portocali ? Se întrebă copilul. Nu, era miros de rachiu cu anason pentru că era sărbătoare, era ultima zi de carnaval, și în ziua aceea femeile făceau prăjituri cu miere și aveau să le întindă, cu vin

alb, măștilor care le intrau în curte. Nimeni nu avea să spună copiilor să fie cuminți, să tacă din gură, pentru că era carnaval și se putea face orice. Avea să urmeze o harababură grozavă înăuntru și afară. Dintr-o dată, un „vînător" țîșni din mulțime, ca și cum mulțimea compactă l-ar fi expulzat cu violență. „Vînătorul" e masca tipică din Norbio. Ținuta lui e aproximativ aceea a unui vînător, numai că hainele sînt în culori ciudate și țipătoare, de la galben la albastru, și întotdeauna petecite. Poartă pe după gît un sac de merinde plin de tărîțe și e înarmat cu o armă care, prin intermediul unei țevișoare vîrîte în culată, îi servește să împroaște norișori de tărîțe pe fețele oamenilor. Cel lovit trebuie să plătească de băut. Marco recunoscu în „vînător" pe tînărul lampagiu al comunei, Luciano Cambilargiu, drăguțul Aureliei. Purta o pereche de pantaloni de călăreț — cu un crac roșu și unul galben — vîrîți în jambierele de postav și era înarmat cu o pușcă lungă al cărei pat de lemn lustruit era încrustat cu sidef. Era deosebit de sprinten și de ușor. Se deplasa prin salturi lungi, acrobatice, și îndată ce atingea pămîntul, sărea din nou în aer, tras parcă pe o sîrmă. Marco îl văzu introducînd un pumn de tărîțe în țeava armei sale, apoi legănîndu-se pe picioarele crăcănate, alegîndu-și victima și pornind tiptil la atac. Victima părea să fie un ins care purta o manta lungă cu gluga țuguiată atîrnînd între umeri și o beretă cu cozoroc de pînză cerată ; era porcarul Sisinnio Buscas, care în fie-

care an, cam pe vremea aceea, venea să taie și să jupoaie porcul — o altă sărbătoare pentru copiii din casa Uras. Sisinnio îl asculta pe orator cu gura căscată, netezindu-și din cînd în cînd cu mîna mustățile blonde. „Vînătorul“ se apropie dintr-o săritură, se ridică încet-încet, ținti pe-ndelete și, la momentul potrivit, suflă tărîțele în gura deschisă a porcarului, care începu să tușească, pe jumătate sufocat. Cei din apropiere îl băteau pe umeri, îl scuturau, dar bietul de el nu izbutea să-și revină în fire. Între timp, „vînătorul“ scotea strigăte ascuțite de triumf și țopăia în pași de dans pentru a-și sărbători victoria. Sisinnio, vechi hoț de vite și tîlhar de drumul mare, nu era o pradă ușoară nici măcar în ultima zi de carnaval. Acum trebuia să plătească de băut și să desprindă din grinzile afumate una din renumitele sale șunci. Apoi, Marco îl văzu pe „vînător“ cum vîră un alt pumn de tărîțe în țeava puștii sale și cum se pregătește să dea drumul unei noi împroșcări. Făcu un salt, păși cu picioarele sale lungi, se mai legănă de cîteva ori, bălăbănindu-și ciucurele albastru al fesului de bersalier, ținti și mai suflă o porție de tărîțe în gura porcarului. Acesta se îndreptă din șale, bătîndu-se cu pumnii în piept, scoase din teacă un cuțit lung și se repezi la „vînător“, care o rupse la fugă în jos cît îl țineau picioarele.

Angelo înainta încet ațintindu-se la mijlocul drumului și sprijinindu-se în bastonul de jneapăn trainic și ușor. Din piață, ca o prăbușire provocată de explozia unei mine, se desprinse o aripă din mulțime care se revărsă în drum, luînd forma acestuia. Auzea tropăitul precipitat al bocancilor, țintuiți asemănător potcoavelor unei cirezi, vedea mîini întinse, fețe congestionate, guri deschise urlînd. „Ce s-o fi întîmplat ?“ se întrebă. Urmăreau pe cineva ? Apucă bastonul ca pe o măciucă și înfruntă primejdia. „Vînătorul“ alerga, înaintea tuturor, cu fesul lui roșu pe cap. „Opriți ! Toată lumea !“ porunci Angelo aproape fără să ridice glasul. Îl văzu pe „vînător“ oprindu-se dintr-o dată de parcă s-ar fi ciocnit de un zid, sărind îndărăt cu brațele deschise și lovindu-se de valul mulțimii, deasupra căreia pluti ca o păpușă de lemn. Oamenii se opriră și ei, iar bărbații din primele rînduri își coborîră de pe fețe măștile, ca pe un coif, cu un gest rapid și sincron. Angelo făcu doi pași îndărăt, se înfipse în picioare, apoi roti bastonul și cu o vlagă neașteptată îl azvîrli dincolo de acoperișul caselor. Bastonul alb și ușor se ridică perpendicular, rotindu-se în jurul lui, trecu zbîrnîind pe sub nasul lui Marco, care își întinse mîinile prin grilajul de fier al balconului și, ajuns la capătul traiectoriei sale, se învîrteji ca elicea unui zmeu și se aplecă spre stînga, dispărînd dincolo de clinul unui acoperiș. Mulțimea scoase un prelung „ahhh !“ de uimire și de admirație. Dar Angelo întinse degetul amenințător : — E interzis ! zise. E interzisă purtarea măștilor ! Mulțimea se dădu îndărăt, bombănind. E interzis ! Chem jandar-

mii și-i pun să vă aresteze pe toți ! Bombănitul mulțimii deveni batjocoritor, provocator.

— Chiar pe toți ? zise o voce și ceilalți riseră. Erau prea mulți ca să fie arestați de cei patru jandarmi ai postului din Norbio.

— N-o să se isprăvească așa, vă cunosc eu ! urlă Angelo, învinețindu-se la față. Singurul care nu purta mască era „vînătorul" ; dar chipul îi era mîzgălit în diferite culori, ceea ce era de asemenea interzis : — Și tu, te cunosc, Luciano Cambilargiu ; am să te dau afară din slujbă !

La un moment dat, văzu cum din gura vînătorului țîșnește un val de sînge, îl văzu clătinîndu-se și apoi prăbușindu-se. Și el se simțea nesigur pe picioare : făcuse rău aruncînd bastonul. Ar fi și căzut, desigur, dacă numeroase mîini nu s-ar fi întins să-l sprijine, mîini pe care Angelo le respinse, încercînd să smulgă de pe fețele celor ce se apropiau, detestatele măști. Izbuti doar să smulgă o mică mască de stofă de pe fața lui Giovanni Concas, desvelindu-i chipul congestionat :

— Pe ăsta-l lovește damblaua, se gîndi în sinea lui, văzînd cum roșeața urcă pînă la fruntea omului — așa cum urcă mercurul în termometru. Îl apucă damblaua, și avu certitudinea că același lucru i se întîmplă și lui. Acum trece un vînt rău și mă fulgeră, își zise. Înălță fruntea și mîna spre balcon și strigă : Marco, vino să-l ajuți pe bunicu' ! și căzu pe spate, prins de mîinile celor ce-i săreau în ajutor.

Cineva aduse un scaun, pe care-l așezară și, tîrîndu-și picioarele toți deodată, îl purtară spre casă. O dată ajuns sub portic, fiii luară scaunul din mîinile purtătorilor, iar lui i se păru că se prăbușește, și de aceea se agăță cu mîna dreaptă de Amedeo, în timp ce stînga îi atîrna grea și inertă. Maria Cristina, cu fața muiată în lacrimi îl întrebă :

— Ce ai, tată ?

— Mă simt bine, răspunse el cu un zîmbet malițios. Nu-i nimic : mor.

Îl duseră sus pe scara pridvorului, apoi în salon, unde îl întinseră pe divan și el simți, cu o senzație de ușurare, perna moale îmbrăcată într-o față proaspătă.

Marco fu imediat lîngă el :

— Ai văzut, bunicule, ce i-au făcut lui Luciano ?

Încerca să exprime lucrul groaznic pe care-l văzuse și de care nu reușea să se dumirească. Cînd Luciano se oprise brusc dinaintea bunicului, bărbatul cu mustăți blonde îi înfipsese în spate cuțitul cel lung ; iar acum „vînătorul" zăcea sîngerînd în mijlocul uliței, unde-l lăsaseră să moară.

— Ce i-au făcut ? întrebă Angelo abia îngăimînd cuvintele.

Îngrozit, își dădu seama că nu reușește să vorbească limpede. Asta îl impresionă mai tare decît apăsarea de la brațul și piciorul stîng :

— Ai înțeles ce ți-am spus, bunicule ? întrebă copilul, privindu-l cu ochii lui mari și rotunzi.

Dintr-o dată, Angelo văzu fața largă a medicului Alfonso Pizzuto deasupra copilului, care fu ridicat în aer și depus în brațele Annei Maria. Apoi, Alfonso dădu la o parte persoanele din jurul bolnavului, porunci Mariei Cristina să-i scoată haina, îi sfîșie mîneca de pe brațul drept și scoțînd bisturiul pe care-l ținea într-un toc de piele ca pe un stilou, împunse vîna albăstrie și umflată a brațului, din care țîșni sînge în ligheanul pe care Anna Maria i-l întindea, și se auzi, în liniștea ce se lăsase, producînd un sunet metalic, ca o bătaie îndepărtată de clopot. La un semn al medicului, ieșiră toți din odaie. Marco se duse în bucătărie s-o caute pe Aurelia, o luă de mînă și o tîrî în drum. În mijlocul drumului mai rămăsese doar o baltă de sînge. În fața ușii bărbierului se strînsese un grup de oameni. Înăuntru, „vînătorul" era întins pe un fotoliu, ușor pieziș, din pricina cuțitului pe care-l avea încă înfipt în mijlocul spinării. Aurelia îl văzu răsfrînt în oglinda mare și scoase un țipăt, dar bărbierul Antonio Zaccheddu n-o lăsă să se apropie. Puțin după aceea, toți făcură loc medicului care intră, scund, rotofei, cu aerul său sigur. Cu un prosop umed șterse fața rănitului, îi întoarse trupul :

— Ei, drăcie ! zise. Aici trebuie să operăm ; aduceți-mi-l imediat la ambulatoriu.

Veniră și plutonierul și doi jandarmi.

— Cine-a fost ? zise plutonierul, privind în jurul lui. Știți cine-a fost ?

Marco dădu să vorbească, voia să spună că era cuțitul porcarului și că văzuse cînd Luciano fusese lovit ; dar Aurelia îi astupă gura cu mîna ei mică, aspră și rece, și aplecîndu-se repede îi spuse la ureche :

— Taci, acuma ! Copilul se întreba de ce. De ce nu putea să spună ceea ce știa ? De ce Aurelia, drăguța lui Luciano, îl oprea ? Bunicul amenințase că avea să-i aresteze pe toți numai pentru că-și puseseră măști. Cu atît mai mult trebuia să-l aresteze pe porcar, care înfipsese cuțitul în spinarea lui Luciano.

— Credeți că scapă ? întrebă plutonierul, făcînd un semn cu capul spre rănit, în timp ce bărbierul presăra rumeguș pe jos.

— A pierdut mult sînge, spuse medicul, dar scapă, scapă : oamenii ăștia au pielea tare. Apoi îl luă pe Marco de un braț, cu atîta putere, încît îl ridică în aer : Și-aici te-ai vîrît, mă, încurcă-lume ! zise, dîndu-i o drăgăstoasă palmă peste fund și împingîndu-l afară. Marco se agăță din nou de mîna Aureliei și amîndoi, uitîndu-se mereu la rănit, ieșiră.

În casă toți umblau acum în vîrful picioarelor. Masa era pregătită ca în celelalte zile, doar că lipseau bunicul și mama. Bunicul fusese dus la etajul întîi, în dormitorul lui, și Anna Maria stătea de pază la picioarele scării pentru ca nimeni să nu urce. Marco o luă la goană în căutarea maică-si, dar unchiul Amedeo îl înșfăcă din zbor. Copilul se eliberă, reuși să scape din strînsoare și fugi, ușor ca o pană.

Maria Cristina sta așezată pe marginea scaunului, cum îi era obiceiul, cu genunchii reze-

mați de fierul patului. Ținea deschisă cartea d rugăciuni și buzele i se mișcau imperceptibil Fără să-și ia ochii din carte, întinse mîna ș copilul alunecă tăcut spre ea. Bunicul ține ochii închiși și chipul său era liniștit, atît do că, partea stîngă era contractată ca înt strîmbătură. Mama îi făcu semn să tacă.

Zgomotele uliței răzbăteau atenuate pînă la urechile bolnavului, dar răzbăteau. El stătea cufundat într-o toropeală datorată luării de sînge și calmantelor pe care Alfonso i le administrase. Era o toropeală plăcută, un fel de somn în care zgomotele pătrundeau iscînd imagini colorate și mișcătoare.

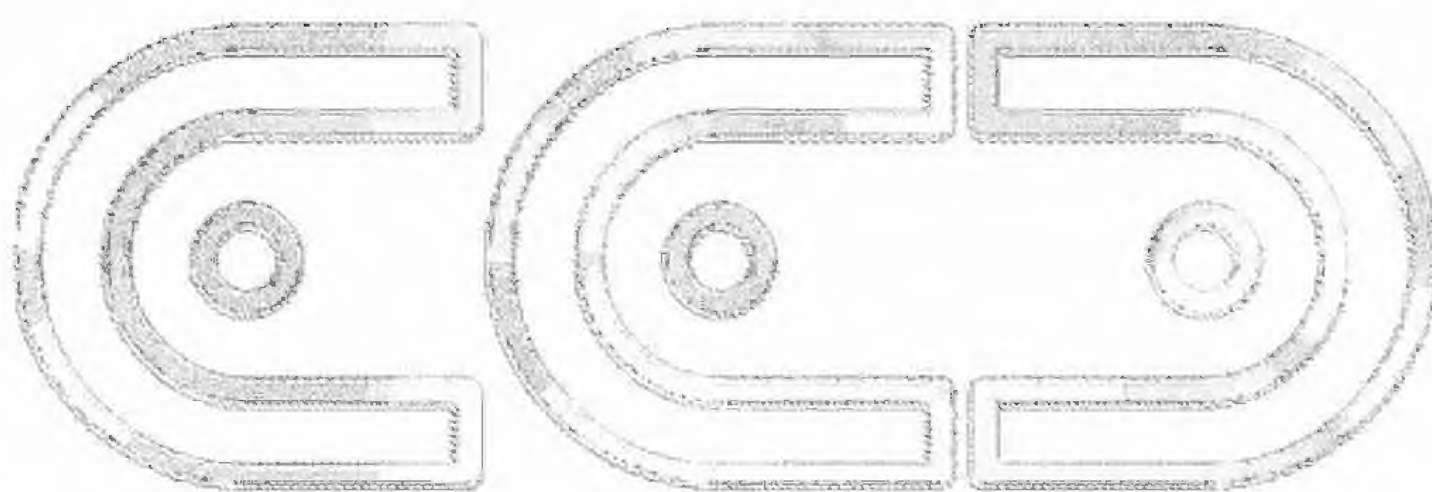
Maria Cristina poruncise să se pună o rogojină lîngă patul tatălui ei și îl păstrase cu sine pe Marco, care nu izbutea să uite ochii căscați și sticloși ai „vînătorului" și capul lui tremurător pe targă, cînd îl scoseseră din frizerie. „Trebuie să fi fost mort, se gîndea, încă de pe jețul bărbierului, fără ca nimeni să fi băgat de seamă. A murit fără să scoată o vorbă, în toiul hărmălaiei" conchise, și se simțea cuprins de o milă nesfîrșită. Poate că și bunicul avea să moară așa, fără ca nimeni să-și dea seama.

— Mamă, zise, încet, de ce nu aprinzi lumina, să-l vezi pe bunicul ?

— Cum te simți, tată ? întrebă Maria Cristina în șoaptă. În întuneric, mîna albă a bolnavului se întinse spre rogojină. Marco și-o întinse pe-a lui și o întîlni pe aceea a bunicului într-o mîngîiere.

Mîna era caldă, era vie.

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

